OVIDIU PECICAN

ROMÂNII

STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

O CĂUTARE ISTORICĂ

ISTORIE

HUMANITAS

Foto: Amalia Lumei

Ovidiu Pecican este profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai", istoric, scriitor și eseist. În domeniul medievisticii a publicat *Troia, Veneția, Roma: Studii de civilizație europeană*, 1998, 2007; *Lumea lui Simion Dascălul*, 1998; *Arpadieni, angevini, români: Studii de medievistică central-europeană*, 2001; *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în Evul Mediu românesc: Studii despre imaginarul medieval*, 2002; *Trecutul istoric și omul Evului Mediu*, 2002; *Originile istorice ale regionalismului românesc*, vol. I, 2003; *Sânge și trandafiri: Cultură ero(t)ică în epoca ștefaniană*, 2005; *Între cruciați și tătari: Creștinătate occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică*, 2006; *Regionalism românesc: Organizare prestatală și stat la nordul Dunării în perioada medievală și modernă*, 2009; *Medievalități*, 2009; *Letopisețul unguresc*, 2010; *Istoria românilor*, vol. I, 2010; vol. II, 2011; *Hieroglifele cantemiriene: Incursiuni istorico-hermeneutice*, 2016. A alcătuit cea mai recentă ediție critică din Grigore Ureche, Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei* (2007).

ISTORIE

Ovidiu Pecican este istoric și scriitor. În domeniul medievisticii a publicat *Troia, Veneția, Roma: Studii de civilizație europeană*, 1998; ediție nouă, masiv modificată, vol I, 2007; *Lumea lui Simion Dascălul*, 1998; *Arpadieni, angevini, români: Studii de medievistică central-europeană*, 2001; *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în Evul Mediu românesc: Studii despre imaginarul medieval*, 2002; *Trecutul istoric și omul Evului Mediu*, 2002; *Originile istorice ale regionalismului românesc*, vol. I, 2003; *Sânge și trandafiri: Cultură ero(t)ică în epoca ștefaniană*, 2005; *Între cruciați și tătari: Creștinătate occidentală și nomazi în Europa central-sud-estică*, 2006; *Regionalism românesc: Organizare prestatală și stat la nordul Dunării în perioada medievală și modernă*, 2009; *Medievalități*, 2009; *Letopisețul unguresc*, 2010; *Istoria românilor*, vol. I, 2010; vol. II, 2011; trad. în sârbă Ed. Clio, Belgrad, 2015; *Hieroglifele cantemiriene: Incursiuni istorico-hermeneutice*, 2016; (nominalizată la premiile pe 2016 ale Uniunii Scriitorilor; premiul Mongolu al filialei U.S.R. Cluj; *Istoria ca lectură incomodă*, 2017; *Pavel Chihaia: Aventura vocației*, 2018; (nominalizată la premiile pe 2018 ale Uniunii Scriitorilor); *Metafora trecutului și conștiința istorică: Reflecții istoriografice la Centenar*, 2019.

OVIDIU PECICAN

ROMÂNII

STIGMAT ETNIC, PATRII IMAGINARE

O CĂUTARE ISTORICĂ

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Andrei Pogăciaș
Coperta: Ioana Nedelcu
Corector: Cristina Jelescu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Bookart Printing

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pecican, Ovidiu
Românii – stigmat etnic, patrii imaginare: o căutare istorică /
Ovidiu Pecican.– București: Humanitas, 2022
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-7292-6
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Se dedică secolului României deplin unificate

„Am încercat [...] să destăinuim, dincolo de analizele științifice și de treptele argumentelor, implicarea noastră sentimentală. Adesea am avut intenția să descriem, într-un jurnal-roman, împletirea vieții cu cercetarea în domeniul istoriei artei." —PAVEL CHIHAIA

„...cei mai buni cititori ai noștri ne sunt inaccesibili de cele mai multe ori; scriem pentru câțiva cititori care, supraîncărcați de propriile lor lucrări, aproape niciodată nu au timp să ne citească." —MIRCEA ELIADE

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 11

I. ÎN CĂUTAREA UNEI SCRIERI DISPĂRUTE 15
O cronică maghiară de care știu numai moldovenii... 15
...și repovestirea ei peste jumătate de secol 18
Stilul cantemirian 23
În marginea unui poem 28
Concluzie de etapă 33

II. JUDECATA DINAINTEA DOVEZILOR 34
„Poveste" și letopiseț, sau „basnă" și ficțiune? 34
Cine defăimează? 39
În Țara Românească 44
O cauză demnă de noblețe 51
Un izvor maghiar pierdut 57

III. URME VECHI, DISCUȚII MAI NOI 59
Temerile comisarilor imperiali din 1547 59
O lectură neașteptată 64
Unde autorul face cunoștință cu prima cronică „întreagă" a Moldovei 69
Un racursiu personal 76
Când istoria se împletește cu legenda 79
Epos eroic, gesta, legenda 83
Proiecte de nuntă la curtea Moldovei lui Bogdan III cel Orb 90
Gânduri îndepărtate la un doctorat 97
Doi călugări italieni la masă cu prietenii în Moldova anilor 1630 101
Câteva idei dintr-o discuție de demult 103
Ce auzea episcopul Marco Bandini la 1646 de la catolicii din Moldova 110
Cercetătorul ca lup singuratic 116

Cum, căutând originile românilor, poți ajunge la folclorul bulgarilor ... 121
O perspectivă croată ... 125
Din Croația în Polonia ... 127
O „contaminare" croato-maghiară ... 130

IV. ÎN RUSIA: PRIN LABORATORUL ISTORIC CANTEMIRIAN ... 133
Căutarea exilatului ... 133
Strădanii și perseverență ... 137
Prințul printre manuscrise ... 143

V. UNDE PRINCIPELE DIMITRIE CANTEMIR GĂSEȘTE *LEGENDA LUI LADISLAU ȘI SAVA* ... 148
Medievist după căderea comunismului ... 148
Cearta dinaștilor sârbi ... 158
Hagiografie ortodoxă sârbească și toleranță confesională românească ... 162

VI. ALTĂ ISTORIE SAU CE A GĂSIT CANTEMIR ÎN BIBLIOTECILE ȘI ARHIVELE VREMII LUI ... 165
La ce e bună istoria literară ... 165
Lupta lui Ladislau cu tătarii ... 168
Alt manuscris, aceeași poveste... ... 170

VII. HRONICUL BULGĂRESC ... 180
Datarea, localizarea și paternitatea Hronicului bulgăresc ... 182
Un nume pentru o scriere medievală în slavonă ... 187
Dibuiri cantemiriene ... 195
Suspiciuni istorice ... 202
Studiul „minciunilor" ... 212
Cronici maghiare despre lupta lui Ladislau cel Sfânt cu nomazii ... 218

VIII. LEGENDA DESCĂLECĂRII PRAVOSLAVNICILOR CREȘTINI ... 223
Alte amintiri de tinerețe ... 223
Despre cruciații din Carpați ... 233
Înapoi la primii Basarabi ... 250
Urme târzii (1) ... 254
Urme târzii (2) ... 255
Între vârsta eroică și muvanță ... 258
Contribuția lui Munro Chadwick ... 261
Polemici și echilibru ... 262

IX. UN EPISOD DIN ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE: *GESTA LEGENDARĂ UNIFICATĂ* ... 266
Petru Caraman și „Letinul bogat" ... 266

Structuri istoriografice impure 271
Un cronicar regal din secolul al XIV-lea 276

X. ORIGINILE TROIENE 284
Unde se înfățișează originea troiană a românilor 284
Mărturia cruciată occidentală 285
Din manuscrisele și tipăriturile Alexandriei 288
Un cântec epic medieval românesc 293
O identitate politică 302
Troia lui Mihail Moxa 307
Originea troiană prin cronici și la savanți din modernitatea timpurie 310
Eroi luptători, sau eroi versificatori? 322

XI. CERERI DE AJUTOR ANTIMONGOL ALE REGELUI UNGARIEI BÉLA IV 326
Un strigăt regal de ajutor 331
Un alt apel regal la ajutor 337

XII. LADISLAU IV ȘI NOUA SEDENTARIZARE A CUMANILOR ÎN UNGARIA 354
Complicațiile conviețuirii 354
Prezențe românești în Congregațiile Generale 363
Cumani și români în Regatul Ungariei (începutul sec. al XIV-lea) 376

XIII. NOROC ȘI NENOROC ISTORIC 379
Unde se prezintă încă un stigmat aplicat românilor în Evul Mediu 379
Exilații lui Pachymeres 381

ÎNCHEIERE 385

CRONOLOGIA IZVOARELOR ISTORICE MENȚIONATE ÎN ACEST VOLUM 393
BIBLIOGRAFIE 395

În felul ei, cartea de față este o oglindă. Dintr-un alt unghi de vedere, ea apare, fără îndoială, ca o narațiune de aventuri. Cu toate acestea, nimic din ce este aici nu aparține ficțiunii, deși ficțiunea joacă un mare rol în toate desfășurările care urmează. Nu ar trebui totuși să se înțeleagă că autorul și-a propus în paginile de față să repete experiența lui Truman Capote din *Cu sânge rece*. Nu acest tip de roman nonficțional poate fi găsit între aceste coperte. Și nici despre o proză de factura *Stăpânului inelelor*, unde totul este vrajă a imaginarului, nu e vorba.

Cu puțin timp în urmă socoteam că manuscrisul care stătea la baza cărții mele era o simplă colecție de fragmente din cronici, rapoarte administrative, note marginale și câteva documente. Tipărit astfel, el s-ar fi oferit în exclusivitate specialiștilor, cu morga și cu ifosele cuvenite.

Astăzi el a luat înfățișarea unei aventuri personale veritabile povestite pas cu pas, chiar dacă nu și cu toate detaliile. Vorbind despre căutarea unor răspunsuri la întrebări despre scrisul unor cărturari uitați din Evul Mediu, protagonistul lui a ajuns pe neașteptate – ca în *O mie și una de nopți*, capodopera ce dă tiparul pentru atâtea romane ficționale precum *Numele trandafirului* de Umberto Eco sau *Codul lui Da Vinci* de Dan Brown – într-o grădină borgesiană a potecilor care se bifurcă. O căutare de mai bine de treizeci și șapte de ani a deschis poarta către un liman neașteptat. Există prețuri care merită plătite și comori care se dezvăluie doar după neîncetate stăruințe. S-ar zice că sunt acum în posesia uneia dintre ele, dar nu

este așa. Lucrurile abia încep și cele încă necunoscute își așteaptă descoperitorii. Eu doar am reconstituit pe alocuri harta...

Adeseori, deși nu prea o spun, istoricii sunt mai aproape de Sherlock Holmes, Indiana Jones și Lara Croft decât de Heinrich Schliemann, descoperitorul Troiei, ori de Howard Carter, cel care a coborât primul în mormântul lui Tutankhamon. Timpul trece și prin cărți, și pe deasupra cărților. Istoricul este cel care întrevede câte ceva din această trecere. Scriitorul este cel care vede ceea ce întrezărește istoricul. A-i pune împreună pe scriitor și pe istoric poate promite mai mult și altceva.

Ideea de a pune în rama unei narațiuni literare adevărul mărturiilor despre trecut fără a-l „asezona" ori a-l „distila", ci exact cum este el, acompaniindu-l doar cu povestea care circumscrie și dezghioacă înțelesuri, a formulat-o redactorul-șef, domnul Radu Gârmacea. Domniei sale și doamnei director Lidia Bodea de la Editura Humanitas le datorez astfel, într-o măsură serioasă, ceea ce urmează; altminteri, dar la fel de mult ca părinților și profesorilor mei, le rămân recunoscător prietenilor apropiați, tuturor celor ce m-au înțeles, tolerat sau chiar sprijinit și, nu în ultimul rând, celor care, criticându-mă, m-au întărit. Amaliei, în primul rând, care m-a înconjurat cu dragostea și cu înțelegerea ei în permanență; surorii mele Pușa, sprijin moral de nădejde; lui Sandu, care nu a mai avut, din nefericire, răbdare, și lui Bogdan, pentru că îi pasă.

Lectură plăcută!

Cluj-Napoca, 25 iulie 2017

nec spe, nec metu

I
ÎN CĂUTAREA UNEI SCRIERI DISPĂRUTE

O cronică maghiară de care știu numai moldovenii...

Mi-au plăcut mereu cronicile. Acolo găsești nu doar fapte, evenimente, personalități din trecut în plină acțiune, ci și referiri la atmosferă, la felul de a gândi al oamenilor din alte vremuri, chiar referiri la lucruri care nu s-au mai petrecut, dar care se credea că ar trebui să se întâmple. Pe scurt, la capătul celălalt al unei cronici pe care o citești se află cel care a scris-o, cunoscut sau necunoscut, cu felul lui de a vedea și de a gândi, cu intențiile lui clar expuse ori numai posibil de intuit. Astfel, istoria devine o poveste spusă de cineva pentru altcineva, de la om la om. Cu realități, dar și cu năzuințe, cu neînțelegeri, cu false interpretări, cu proiecte; cu toată complexitatea dintotdeauna a minții și a felului de a fi al omului.

Alesesem să devin istoric tocmai pentru a înțelege mai bine oamenii trecutului, cu atâtea minunate și fascinante secrete pe care vremurile de odinioară nu le dezvăluiseră încă, dar și cu spectacolul fascinant al vieților palpitând de speranță, de strădanii, de lumi care o pregătiseră pe a mea.

Într-una din zilele tinereții mele citeam a nu știu câta oară începutul cronicii pe care mai toată lumea o atribuia lui Grigore Ureche, socotind – din inerție sau poate din respect față de ultimul ei editor serios, P.P. Panaitescu – că lucrurile nu puteau fi altfel decât afirma istoricul editor. Și asta pentru că, de fapt, un lung șir de autori, de la stolnicul Cantacuzino și Miron Costin,

dar mai ales de la Dimitrie Cantemir încoace, mai toți înaintașii editorului postbelic al cronicii socoteau corect același lucru. Acolo, foarte aproape de început, în șirul poveștilor despre originile țării și ale poporului, un necunoscut, pe nume Simion Dascălul, aproape un contemporan al cronicarului, adăugase două scurte capitole care sunau ca o pecete cu fierul roșu pe pielea sfârâind a fiecărui român:

SIMION DASCĂLUL (circa 1647–1653):
[*Letopisețul unguresc*]

De izvodirea moldovénilor,
de unde au venit într-acéste locuri

Scrie létopisețul cel ungurescu că oarecându pre acéste locuri au fostu lăcuind tătarii. Mai plodindu-să și înmulțindu-să și lățindu-să, s-au tinsu de au trecut și preste munte, la Ardeal. Și împingându pe unguri din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ce singur Laslău craiul ungurescu, cari-i zic filosof, s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului, de ș-au cerșut oaste întru ajutoriu nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspunsu într-acesta chip, de i-au zis: „Eu sântu jurat, cându am stătut la împărăție, om de sabiia mea și de județul mieu să nu moară. Pentru acéia oameni răi s-au făcut în țara mea și câte temnițe am, toate sântu pline de dânșii și nu mai am ce le face[1], ci ți-i voi da ție, să faci izbândă cu dânșii, și eu să-mi curățescu țara de dânșii. Iară în țara mea să nu-i mai aduci, că ți-iu dăruiescu ție". Și de sârgu învățâ de-i strânseră pre toți la un loc de pretitinderile și i-au însemnatu pre toți, de i-au arsu împrejurul capului de le-au pârjolit părul ca unor tâlhari, cu un hier arsu, *care semnu trăiește și până astăzi în țara Moldovei și la Maramoroș, de să cevluiescu oamenii prejur cap*. Décii Laslău craiu, dacă au luat acel ajutoriu tâlhărescu de la împăratul Râmului, au silit la Țara Unguréască și décii pre câșlegile Născutului, cu toată putérea sa s-au apucat de tătari a-i bate și a-i goni, de i-au trecut munte în ceasta parte pre la Rodna, pre care cale și sémne prin stânci de piatră în doao locuri să află făcute de Laslău craiul. Și așa gonindu-i prin munți, scos-au și pre acești tătari, carii au fostu lăcuitori la Moldova, de i-au trecut apa Sirétiului. Acolea Laslău craiu *ce să chiamă Ieșaște Stanislav*, stându în țarmurile apei, au strigatu ungurește: „Sirétem, sirétem", *ce să zice rumânește, place-mi, place-mi, sau cum ai zice pre limba noastră: «Așa-mi place, așa»*. Mai apoi, daca s-au discălicat țară,

1. Dosoftei: „Și pentru năselnici ce era tot prin închisori".

după cuvântul craiului, ce au zis, sirétem, au pus nume apei Sirétiul. Și după multă goană ce au gonit pre tătari i-au gonit și i-au trecut preste Nistru, la Crâmu, unde și până astăzi trăiescu, de acolo s-au întorsu Laslău crai îndărătu cu mare laudă și biruință. Și sosindu la scaunul său în zioa de Lăsatul Secului, cerșutu-ș-au blagoslovenie de la vlădicii săi, să-l lase trei zile să să veselească cu doamnă-sa și cu boierii săi. Și așa l-au blagoslovit, de au lăsat sec marți, cu toată curtea sa, *care obiceai să ție la légea lor și până astăzi, de lasă sec marți.*

Ce această povéste a lui Laslău crai ce spune că au gonit pre cești tătari nu a-o scos Uréchie vornicul, din létopisățul cel leșescu, ci eu, Simeon Dascalul, o amu izvodit din létopisățul cel unguresc, care poveste o am socotit pre sémne ce arată, că poate fi adevărată[1].

De discălicatul Maramorușului

Laslău craiul ungurescu după izbândă cu noroc ce au făcut, de răsipi pre cei tătari și să așeză la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boierii săi, ce vor face cu acei tălhari ce-i adusă într-ajutoriu de la împăratul Râmului, cu carii mare izbândă făcusă, de răsipise putérea acelor tătari; că să le dea loc și ocine în țară, nu suferiia cei de loc și de moșie, ungurii, văzându-i că sânt niște oameni răi și ucigași, socotindu că de să vor plodi și să vor înmulți, ei să vor întări și cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânșii, să nu pață mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde și crăiia. Ce le-au ales loc pustii și sălbatec, îngrădit cu munți pinprejur, între Țara Leșască și între Țara Ungurească, unde să chiamă acum Maramorușul. Acolo i-au dus de le-au împărțit hotară și ocine și locuri de sate și târguri și i-au nemișit pre toți, adecă slugi crăești, unde și până astăzi trăiescu la Maramoroș.[2]

Eram profesor de provincie de vreo doi sau trei ani și era a cine știe câta oară când reciteam acele pagini care, pentru mine, erau scrise cu litere de foc, sfârâind dureros. Paginile lui Simion Dascălul din cronica socotită a fi a lui Grigore Ureche mă intrigau nespus. Mi se părea că de acolo, din chiar acel punct dureros s-a născut întreaga cultură istorică românească modernă și că mai toate sintezele noastre despre trecutul poporului și al țării sunt

1. Italicele marchează intervențiile lui Simion în traducerea *LU* (*n. O.P.*).

2. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, 1978, București, pp. 12–14.

nimic altceva decât încercări de răspuns la afirmațiile făcute de Simion.

Trecuseră însă câțiva ani de când hotărâsem – încă la un seminar din anul I de facultate – să încerc să înțeleg ce anume îl determinase pe cărturarul necunoscut, atât de hulit, să aștearnă pe hârtie capitolele respective. Nu putea fi vorba despre un ins dușmănos și frustrat care, cu de la sine putere, pe cont propriu, „spurca" originile unui popor. Îmi confirma această bănuială faptul că regăsisem unele dintre lucrurile invocate de el și în alte izvoare istorice de epocă. Nu le căutasem cu tot dinadinsul, dar, dacă tot dădusem peste ele, doream acum să merg mai departe, „până la capăt" (dacă se poate vreodată vorbi de capăt în cercetarea unui aspect sau a altuia din trecut).

Pricepeam acum că Simion Dascălul nu făcea decât să reproducă cele găsite într-o cronică maghiară, căreia îi spunea *Letopisețul unguresc*. Însă nici eu, nici ceilalți istorici români dinaintea mea, nici chiar istoricii maghiari pe care îi putusem citi, nu aveam și nu aveau nici o știre despre o asemenea cronică. Tacit sau explicit, mai toată lumea găsea că un letopiseț – cuvânt ce echivalează latinescul *cronica* sau grecescul, la origini, *cronograf/hronograf* – ca acela era, pur și simplu, scorneala unui spirit viclean și lipsit de integritate: cel al misteriosului dascăl Simion. Repet însă: pe mine, totuși, ipoteza „psihologică", a răutății pure, a scornirii din senin a unor astfel de grave lucruri la adresa românilor, nu mă convingea defel.

...și repovestirea ei peste jumătate de secol

Am pornit fără prejudecăți la drum, ba chiar mânat de un soi de naiv cavalerism, fiindcă mi s-a părut nedrept din prima clipă că mai toți istoricii noștri îl ponegreau și că nici unul, măcar din cavalerism, nu încerca să îi acorde creditul bunăvoinței și al cinstei de cărturar. Am descoperit totuși, la un moment dat,

căutând feluritele ediții critice ale cronicii realizate de-a lungul vremii, că mă înșelam.

Spre onoarea lor, primii doi dintre istoricii vestiți ai familiei Giurescu, Constantin (sr.) și Constantin C. (jr.), bunicul și tatăl – așa cum îmi apar ei după ce l-am cunoscut personal pe nepotul Dinu – au mers contra curentului, a opiniei dominante. Întâi primul, apoi cel de-al doilea au adus argumente că *Letopisețul Țării Moldovei* era o adunare și ajustare de cronici mai vechi, adică o compilație, făcută chiar de necunoscutul Simion, și nu doar adnotată (interpolată) de el, cum se crezuse și se mai crede încă. Manuscrisul demult pierdut al cronicii lui Grigore Ureche, redus ca dimensiuni și mai incomplet, îi folosise lui Simion doar ca temei, cadru, ramă pentru propria construcție cronicărească.

Ulterior am putut citi chiar contribuțiile savante ale unui filolog ieșean, N.A. Ursu, care ducea mai departe demonstrația Giureștilor, oferind argumentele lingvistice și stilistice care să întărească ideea paternității dascălului Simion. Cum lipseau însă, în continuare, lămuririle cu privire la identitatea acestui autor important din prima noastră modernitate – el a scris cea mai răspândită cronică românească –, mi-am spus că nu pot trece mai departe, în strădania mea de a vedea unde s-a produs eroarea, și mai ales de ce, până nu voi merge pe firul știrilor despre Simion Dascălul și despre epoca lui, explorând cu aceste intenții primul secol de receptare a cronicii respective. Drept care studiul respectiv m-a absorbit pentru o bucată bună de vreme.

Nu am aflat cine știe ce despre Simion, dar nici chiar de lepădat nu sunt rezultatele curiozității mele iscoditoare despre acest autor enigmatic. A fost contemporan cu domnitorul Moldovei Vasile Lupu (aprilie 1634–13 aprilie 1653 și 8 mai 1653–16 iulie 1653) și cu sfetnicul său de seamă, marele vornic Grigore Ureche (circa 1590–1647), autorul cronicii istorice pe baza căreia și-a scris Simion compilația. Știrile istorice despre el – puține și irelevante – se opresc în vremea invaziilor de la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, fie pentru că autorul a pierit pe atunci, fie datorită faptului că documentele despre identitatea și activitatea lui nu au mai ajuns la noi.

Dascăl de biserică sau/și dascăl de școală, Simion a putut fi unul dintre oamenii de condiție liberă, dar fără titluri boierești, din preajma lui Ureche. Altminteri nu se explică de ce el a ajuns în posesia scrierii aceluia, probabil a unicului exemplar, pe care nimeni nu l-a văzut în forma lui inițială, ci doar deja trecut prin prelucrările lui Simion. De aceea se poate presupune – fără a avea vreo dovadă – că acest cărturar atât de contestat, care știa latină și poate și maghiară, a fost chiar pisarul/diacul/scribul ales de marele boier moldovean pentru a-i transcrie pe curat și a-i pune la punct manuscrisul. Mândru de bruma lui de cunoaștere istorică, Simion Dascălu a socotit potrivit, la moartea lui Ureche ori chiar înainte, când – din motive necunoscute – acesta nu și-a mai putut continua scrierea, să ducă mai departe mandatul – expres sau subînțeles – lui Grigore Ureche, „ca să nu ne zică cronicarii altora limbi c-am murit și noi cu scriitorii cei dinceput, sau că doară suntem neînvățat". Acest om „de jos", reprezentant al unui soi de „stare a treia" – în termenii Revoluției Franceze –, al unei burghezii intelectuale incipiente din modernitatea noastră timpurie, incompletă și ezitantă, a cunoscut și utilizat amplu *Letopisețul moldovenesc*, adică compilația cronicărească a Moldovei, care includea una sau mai multe dintre versiunile cronicilor româno-slavone (*Letopisețul Putna* într-una dintre variante), pe cronicarii monahi Macarie, Eftimie și Azarie. Lui i-a adăugat însă și izvoare poloneze, grăitoare mai cu seamă în ceea ce privește o anume perioadă din secolul al XVI-lea, cea a domniei lui Iacob Heraclide cunoscut ca domn al Moldovei sub numele de Despot (18 noiembrie 1561–5 noiembrie 1563). Dintre autorii poloni i-au fost cunoscuți, după cum însuși arată, Alessandro Guagnini și Martin Paskowski, dar și Martin Bielski.

Neverosimilă a părut însă istoricilor de după el cunoașterea unui așa-zis *Letopiseț unguresc* pe care nimeni altcineva nu părea să-l fi văzut vreodată, și care, prin afirmațiile lui sfruntate, a stârnit multe nemulțumiri și multă neîncredere în validitatea lui istorică și chiar în existența unei asemenea scrieri.

Pentru a ști dacă Simion Dascălul era un autor credibil sau nu, trebuia, așadar, să pot obține dovezi că *Letopisețul unguresc*

chiar a existat. Am început deci să caut dovezi că *Letopisețul unguresc* chiar a fost scris, încurajat nu doar de exemplul nebunesc al celui care descoperise Troia pornind de la mărturia literară a *Iliadei*, ci și de o replică faimoasă din romanul lui Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta*: „Manuscrisele nu ard". Credeam cu toată sinceritatea că, dacă a existat cu adevărat vreodată, *Letopisețul unguresc* nu putea dispărea fără să lase urme, fie ele și indirecte. Absența manuscriselor originale ale unei scrieri nu anulează adevărul că acea operă a existat. Și, într-adevăr, astăzi pot să o spun decis: nu m-am înșelat.

Printre descoperirile pe care le-am făcut, tot citind și căutând ici și colo, se numără o copie relativ fidelă a capitolelor scandaloase ale dascălului Simion, deci a textului preluat de acesta din *Letopisețul unguresc*. Cel care repovestea, din aproape în aproape, fragmentul făcut cunoscut de dascălul Simion din *Letopisețul unguresc* – dacă era un fragment și nu întregul – era, la vreo șase decenii după ce se scrisese cronica Moldovei, fostul domnitor Dimitrie Cantemir. Într-un manuscris care a constituit prima formă a *Hronicului vechimii a romano-moldo-vlahilor*, text scris în latină și deci intitulat – provizoriu – *Historia moldo-vlachica*, el relua ceea ce se știa de la Simion.

DIMITRIE CANTEMIR:
Historia Moldo-Vlachica (1712–1714)

Despre părerea celor care țin ca neamul românesc să nu fi fost adus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian, ci să fi venit cu multe veacuri după aceea din Italia, mai întâi în Transilvania și apoi în amândouă Valahiile
Capitolul 11[1]

Iar povestea merge astfel, urmând-o noi din cuvânt în cuvânt: „Pe când domnea, zice, în Ungaria, Ladislau, căruia îi zic Vrăjitorul (*în anul de la facerea lumii, după socoteala grecească, 6756*) (*căci astfel îl numește el pe acel rege, cu un cuvânt slavonesc – «vâlhovnic»*) s-a petrecut, sub domnul lor Batie, năvala tătarilor în Ungaria. Regele Laslău, fiindu-i oștile puține

1. Dimitrie Cantemir, în *Opere complete*, vol. IX, partea I, Ed. Academiei, București, 1983, pp. 195–197.

și împrăștiate și neștiind cum să iasă în calea unei năpaste așa de neașteptate, fulgerat de primejdia ce stătea să vie, trimite soli la împăratul roman (*dar nu amintește care om pe lume să fi fost acela*), cu gând să ceară ajutoare împotriva dușmanului celui dimpreună al creștinătății.

Înștiințat despre primejdia cea grozavă, pentru că ajunsese deja la cei învecinați, împăratul roman îi ține în mare cinste pe acei soli și făgăduiește că le va da ajutor cât se va putea mai iute. Ci acel împărat, cum era ales la domnie de către mai marii împărăției, înainte să fi fost ales a fost silit să se lege cu jurământ – să fie lovit de anatemă – că atâta [vreme] cât va fi fost el în fruntea treburilor romane, nu-l va pedepsi cu moartea pe nici un roman, chiar și în cuvântul dreptății, nici că [va face] să piară sub sabie vreun alt suflet. Astfel, cât timp împăratul este înlănțuit de tăria jurământului să nu-i pedepsească pe răufăcători cu moartea, întregul imperiu se umple peste tot de hoți, tâlhari și alți făcători de rele fapte. Împăratul și mai marii împărăției, văzând că domnia este bântuită statornic de tâlhăriile și de pustiirile dinăuntru [făcute] de ai lor și că ea se îndreaptă spre o prăbușire fără leac, dă poruncă [să se adune] oști nu mici deloc împotriva unor asemenea lotri; la porunca împăratului, acestea îi urmăresc cu grăbire pe acei tâlhari ca pe niște fiare de vânat prin munți, prin păduri și prin toate provinciile împărăției și i-i aduc împăratului pe toți, prinși până la unul. Dar cum împăratul își ținea foarte și-și păstra vechiul său jurământ, el nu-i pedepsește pe nici unul dintre ei cu moartea, ci pe toți cu temnița veșnică; ținându-i dară multă vreme pe aceștia în temnițe, [iată că] se arată, precum abia am spus, solii lui Laslău. Deci împăratul, spre a-și curăți domnia de asemenea răufăcători de rea teapă, ținându-și totuși jurământul, pe toți acei tâlhari, care erau foarte mulți la număr, îmbrăcați în arme și cu cealaltă alcătuire de război, i-i trimite lui Laslău în ajutor laolaltă cu solii [acestuia].

Prin urmare, regele Laslău, întregit cu ajutorul acelor tâlhari, își pune armele împotriva tătarilor, luptă cu ei aprig de tot și, în cele din urmă, prin bărbăția acelor tâlhari, îi zdrobește pe dușmani și îi gonește, tăindu-i de pe urmă cu încrâncenare, alungați din regat până la râul Siret din Moldova. Tătarii, după ce, scăpând cu fuga, au ajuns până la malul râului, pierzând nădejdea scăpării din pricina primejdiei pe care o aveau în spate, se azvârlu în apele cele foarte iuți ale Siretului; aici, după ce regele a văzut de pe malul celălalt că cei mai mulți dintre tătari se înecă în valuri, a strigat: «Siretem, siretem», adică în grai unguresc (*tălmaci fiind același băsnuitor*) «Așa-mi place, așa-mi place», și de aici s-a tras mai apoi numele râului Siret (*cu toate că nu arată care a fost vechiul nume al fluviului*).

Dobândind victoria asupra tătarilor, regele Laslău se întoarce în triumf în Ungaria și la scaunul său. Iar cum ziua intrării sale în orașul regesc s-a nimerit să cadă în a doua zi a Păresimilor, care este zi de marți,

și cum vroia să serbeze întotdeauna bucuria acelei zile, dar câtă vreme își dădea seama că nu se poate da un ospăț ales și îmbelșugat [doar] cu pești și cu celelalte bucate îngăduite în postul mare de biserică, el cere și dobândește de la Pontiful de la Roma voia de a i se slobozi acele două zile dintâi ale Păresimilor și din acea vreme ungurii obișnuiesc să serbeze Lăsatul Secului în zi de marți, deși mai înainte, după obiceiul grecilor, trebuiau [și ei să înceapă] a se ține de [la] mâncatul cărnii din ziua de duminică a săptămânii dinainte.

Iar mai apoi, pe când vroia să-i trimită iarăși înapoi la împărat, cu aducere de mulțumiri și cu bogate daruri, pe acei tâlhari romani, cu ajutorul cărora a câștigat o izbândă atât de strălucită, împăratul îi răspunde că nu va ține nici o binefacere în mai mare preț și mai plăcută sieși, decât de i-ar păstra pe acei romani lângă sine și nu le-ar mai da apoi acelora putința de a se întoarce în patria [lor]. Astfel, regele Laslău, de vreme ce împăratul se împotrivea să-i ia înapoi pe ai săi, silit de nevoie, ca ei să nu [facă] și în regatul său aceleași tâlhării pe care le înfăptuiseră și în Imperiul Roman, le-a împărțit acelora spre locuire ținutul pe care îl cheamă, după numele râului, Maramureș, și [aceia] au rămas acolo între unguri vreme de foarte mulți ani. În sfârșit, că în trecerea timpului, crescând cu [tot mai] mulți copii în Transilvania, astfel că nu mai puteau fi cuprinși de acel ținut, au trecut munții către Dunăre și Tyras (unde astăzi sunt Moldova și Muntenia) și au ocupat acele meleaguri, pustii pe acea vreme". *Aceasta este așadar basna pe care acel călugăr Simion fie că a născocit-o, fie că, iscată de vreunul dintre vecini împuns de strămurarea pizmei, a adăugat-o la* Predoslovia *lui Ureche, a celui mai cu temei dintre istoricii moldovenilor.*

Stilul cantemirian

După cum lesne se poate constata, Cantemir nu se rezuma să reia, cât mai aproape de ceea ce citise, textul adus în atenție de Simion Dascălul. Mânat de un impuls caracteristic culturii și poziționării lui de savant modern, prințul moldav, ajuns în Rusia abia de vreo doi sau trei ani pe vremea aceea, își însoțea narațiunea de accente critice. Acestea apăreau în text sub forma unor comentarii înscrise în paranteze – eu le-am subliniat cu litere cursive, pentru a le marca mai bine –, dar nu toate aveau această formă explicită. Apăreau și altele, incluse tacit în text, în general îndreptări ale legendei prin corelarea cu fapte și figuri istorice cunoscute, ori cu datări socotite plauzibile.

Ladislau, regele maghiar, era identificat cu Ladislau IV Cumanul, dar hanul tătarilor era considerat Batu, cel care invadase Ungaria în 1241–1243. Se dădea și o dată posibilă pentru invazia respectivă: 6756 de la Facerea lumii. Scăzând din această cifră 5508 ani, cei scurși până la Hristos, rezulta o dată apropiată de cea a invaziei din timpul regelui Béla IV, dar nu coincidentă.

Cantemir nu se hazarda să propună și un nume pentru suveranul roman la care apela pentru ajutor Ladislau, rezumându-se să observe că nici Simion nu o făcuse. El dezvolta – în termeni care par să o facă demnă de crezare – ideea că un împărat roman, mânat de scrupule morale creștine, ar fi jurat să nu condamne la moarte nici un răufăcător (teză de mare modernitate, pe care nici astăzi nu o aplică toate statele democrate ale lumii). În aceste împrejurări, țara s-ar fi umplut de bandiți pe care oștile imperiale i-ar fi prins de pe tot întinsul împărăției. Condamnarea lor la închisoare pe viață pare o radicalizare cantemiriană a spuselor *Letopisețului unguresc* așa cum a rămas el cunoscut prin pana lui Simion Dascălul.

În *Historia moldo-vlachica* autorul nu este foarte deranjat parcă de ideea neplauzibilă că din temniță foștii condamnați sunt scoși direct pentru a fi înarmați, ceea ce ar fi prezentat un real pericol pentru ordinea abia restabilită. Transformați acum în ostași, suferind o metamorfoză morală care îi preschimbă din răufăcători în apărători ai legii creștine – după pilda tâlharului convertit pe cruce de Mântuitor și, probabil, a unor sfinți militari din panteonul ortodox –, ei sunt oferiți regelui maghiar ca ajutor împotriva tătarilor, ca trupe auxiliare.

Învinși în luptă datorită bravurii noilor aliați ai suveranului maghiar, tătarii sunt urmăriți de oștirea învingătoare în frunte cu regele. Ei se înecă într-un râu din Moldova, ceea ce îl face pe monarh să exclame plin de satisfacție că acest lucru îi place și dă prilejul explicării numelui râului Siret printr-o etimologie pretins maghiară. Reacția lui Cantemir, care reproduce onest și această legendă, este de nemulțumire, căci, hrănit cu cultură savantă umanistă, el pretinde evocarea vechiului nume, antic, al râului.

În fine, principele reproduce și episodul legendar care explică de ce țin catolicii (maghiari) post marțea, adăugând o specificare lipsă din Simion Dascălul: că, în conformitate cu practicile credinței creștine răsăritene, s-ar fi cuvenit să se abțină de la a consuma carne încă din duminica anterioară.

Cantemir dă coerență, fluență și raționalitate narațiunii și atunci când vine vorba despre refuzul împăratului romanilor de a accepta întoarcerea acasă a foștilor răufăcători, acum ostași învingători în lupta creștinilor contra nomazilor păgâni. Fostul lor stăpân se teme de noi dezordini și privește ca pe o binefacere păstrarea lor de către regele maghiar. Cum așezarea lor într-un loc pustiu nu le mai îngăduia să facă fapte reprobabile pe seama altora, istoricul acceptă susținerea discretă din *Letopisețul unguresc* că maghiarii le-ar fi distribuit terenurile pustii anterior ale Maramureșului și dă, totodată, o explicație a presupusei alegeri a acelor locuri de către suveranul Ungariei. Cantemir socotește însă în mod tacit – și eronat – că Maramureșul este parte a Transilvaniei. El spune că, înmulțindu-se mult, noii locuitori au depășit limitele Ardealului, revărsându-se și în exteriorul acestei provincii, în Moldova și Țara Românească. Faptul constituie o explicare demografică a întemeierii statului medieval Moldova și o extindere – fără temei – a acțiunii fondatoare de state și asupra teritoriilor de la sud de Carpați. El folosește însă, pentru a denumi aceste teritorii într-o epocă în care statele medievale respective nu existau încă, denumiri latine, în manieră umanistă, vorbind despre râul Tyras, adică Nistru; ceea ce *Letopisețul unguresc* nu făcea, cu siguranță, dacă se ia drept transcriere de maximă fidelitate ceea ce a inserat din el în cronica lui târzie Simion Dascălul.

Cum se vede, deși nu crede în veridicitatea acestei „basne" – cum denumesc autorii din Moldova secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea ficțiunile, născocirile –, Dimitrie Cantemir încearcă totuși, cu probitate, să o facă verosimilă, căutând elementele care îi pot da mai multă credibilitate. Aceasta, cu siguranță, în mod instinctiv, din dorința de a sugera că o enormitate cum este suita de neverosimilități pe care le-a pus împreună într-un

singur text legendar *Letopisețul unguresc* nu putea fi crezută și luată în serios dacă rămânea o gogomănie istorică.

Totodată, o tratează după exigențele stilului savant al epocii, așteptând din partea textului pe care îl parafrazează denumiri antice de locuri sau oferindu-le el echivalentele. Este, și acesta, un semn că Dimitrie Cantemir se îndoia de existența unui *Letopiseț unguresc*, socotind că povestea atribuită lui a fost inventată de dascălul Simion, istoric ce trăise într-o epocă apropiată de cea în care principele scria, doar cu două generații în urmă.

Lectura prințului exilat din Simion Dascălul, de fapt din *Letopisețul unguresc*, nu se rezumă deci să reproducă, așa cum are aerul că face, ci adaugă și interpretări, încercând să facă faptele relatate acolo credibile și raționale.

Din păcate, nu se poate ști ce copie a textului a avut el în fața ochilor. Nici edițiile cantemiriene de până astăzi, nici cele ale cronicii lui Simion Dascălul nu oferă elementele de recunoaștere necesare stabilirii acestui fapt. Cert este că versiunea aflată la dispoziția domnitorului aflat în exil – care poate că se mai află încă în fondul de hrisoave și manuscrise din arhivele rusești de unde s-au copiat odinioară și manuscrisele cantemiriene pentru a fi editate corespunzător – diferea, prin anumite elemente, de cea cunoscută astăzi. Se vede aceasta, de exemplu, din calificarea lui Laslău/ Ladislau drept *vâlhovnic*, un termen de origine slavă (din *volhv*), care lipsește din manuscrisele păstrate și cunoscute astăzi, și care înseamnă mag, vrăjitor sau sacerdot slav păgân. Pe de altă parte, rămâne întrebarea dacă precizarea referitoare la abstinența de la carne duminica în practicile creștine răsăritene sau numele Tyrasului vine de la Cantemir ori exista deja în versiunea consultată de el a *Letopisețului unguresc*. În timp ce stabilirea etimologiei antice a hidronimului pare un aport savant de felul celor ce caracterizează scrisul principelui moldav, nu este exclus ca discuția cu privire la dieta duminicală ortodoxă să aparțină unui strat de scriere anterior.

Nu mi-am dat seama imediat de importanța „transcrierii" cantemiriene a textului din *Letopisețul unguresc*. Căutam pe atunci mai cu seamă explicații ale lucrurilor uimitoare pe care, într-un stil simplu și neechivoc, Simion Dascălul le spusese pe seama românilor. De fapt însă, chiar și numai ca pretext pentru a justifica elaborarea unei lucrări despre trecutul românilor unde să se combată acele afirmații jignitoare, reluarea sub pana lui Dimitrie Cantemir a poveștii din *Letopisețul unguresc*, cu maximă fidelitate posibilă, însemna intrarea – potențială – a „basnei" în circuitul cultural savant. Cum Cantemir și-a scris *Historia moldo-vlachica* în latină, dacă noua carte cantemiriană ar fi ajuns să fie publicată, această intenție s-ar fi materializat pe deplin. Dar principele a socotit, după un număr de pagini latinești, că era cel puțin la fel de important să scrie în paralel și o versiune românească a noii sale lucrări, așa că s-a apucat să reia mai amănunțit, pe îndelete, chestiunile din manuscrisul latinesc. Această reelaborare românească a devenit *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*.

Vreme de circa un deceniu, alternând acest efort cu altele – activități la curte sau misiuni imperiale precum cea legată de campania rusă din Caucaz –, el a continuat să scrie, de la o vreme acordând o atenție sporită versiunii românești, al cărei text devenea tot mai radical în respingerea „insolenței" lui Simion Dascălul. Este posibil ca prioritatea acordată (în Rusia!) scrierii în română a textului său istoric să se fi datorat concluziei la care a ajuns *kniaz* Cantemir: că înainte de a lămuri pentru un public occidental, în latină, problema originii și istoriei românilor, mult mai important era ca românii înșiși să afle și să știe cum au stat cu adevărat lucrurile.

De altfel, îl irita mai ales că Simion Dascălul fusese – credea principele – prefațat de alții (Eustratie logofătul) și reluat și de terți (Misail Călugărul). Așa încât, la decesul lui prematur, la numai cincizeci de ani, Dimitrie Cantemir a lăsat în cabinetul său neterminate o serie de lucrări fundamentale la care trudise. Cu aceasta, s-ar fi crezut, tăcerea se așternea peste manuscrisele principelui pentru un timp greu de prevăzut. Fiul său mai

mic, Antioh, diplomat și strălucit cărturar, s-a folosit de poziția lui, peste o vreme, pentru a da știre în lumea savantă europeană despre opera inedită a tatălui său. El a furnizat și lista lucrărilor rămase în arhiva familiei, dar a mediat și traducerea și apariția celei care interesa în acel moment cel mai mult Occidentul: *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*. Moartea timpurie a lui Antioh a părut să zădărnicească definitiv (sau pentru o lungă perioadă de vreme) aducerea operelor cantemiriene la dispoziția publicului.

Și totuși... Ca într-o aventură neașteptată, o copie a *Hronicului* a fost cumpărată, peste câteva decenii, la Viena, de către înaltul prelat al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, luptătorul pentru drepturile turmei lui, Ioan Micu, numit în mediile germane Klein și pe care manualele românești îl numesc (adăugându-i și numele de ierarh al bisericii) Ioan-Inochentie Micu-Klein ori, mai simplu, Inochentie Micu. Dusă de marele ierarh la Blaj, ea a putut fi consultată, peste alte decenii, de cărturarii greco-catolici ai Școlii Ardelene, cărora le-a oferit un prețios model, reluat uneori aproape cuvânt cu cuvânt.

În marginea unui poem

Aveam să descopăr însă că nu doar Dimitrie Cantemir preluase conținutul cronicii maghiare dispărute. Altcineva, tot un moldovean, o făcuse chiar mai devreme decât el cu vreun deceniu și jumătate. Fără a spune că rezumă același izvor, anume *Letopisețul unguresc* (cum avea să o facă peste vreo cincisprezece ani mai tânărul Dimitrie Cantemir), scriind la sfârșitul penultimului deceniu al secolului al XVII-lea, mitropolitul Dosoftei al Moldovei face, de fapt, același lucru. Nu chiar identic totuși, pentru că nu rezultă de niciieri că acest mare cărturar în sutană ar fi cunoscut izvorul ajuns în mâna lui Cantemir ori pe cel cu care lucrase dascălul Simion. Poemul lui Dosoftei despre *Domnii Țării Moldovei* nu reprezintă altceva decât niște anale versificate ale propriei patrii.

Prin această creație, autorul continuă o tendință mărturisită ceva mai înainte de Miron Costin – mai degrabă o modă culturală pe care Dosoftei o adoptă în cultura română. Așa făcuse și versificând *Psalmii* prin imitarea procedeului renascentistului polon Jan Kochanowski (1530–22 august 1584), socotit și astăzi a fi cel mai mare poet polon dinainte de Adam Mickiewicz. Influența polonă – discutării căreia i-a dedicat odinioară un bogat studiu istoricul P.P. Panaitescu – se manifesta deja în Moldova. Ilustrul om de litere, cronicar și curtean Miron Costin scrisese în versuri, pe când se afla în Polonia, pentru prietenul lui, hatmanul Jan Sobieski, mai târziu rege al țării, *Poema polonă* (1684); tot istorie și tot versificată, și ea, dar în limba polonă, pe care o cunoștea deplin, ca un posesor al indigenatului (astăzi am zice: al cetățeniei) în Polonia. De aici și titlul sub care s-a încetățenit ea în conștiința publicului cititor, și tratând în paralel trecutul Moldovei și al Țării Românești.

Toate acestea se întâmplau într-o epocă în care Moldova se pregătea să se lase absorbită, sub raport politic, de Regatul Polon. Medierea acestei translații – oprită, în cele din urmă, la timp – în Moldova s-a produs prin efortul mai multor boieri. Alături de frații Costin, Velicico și Miron, boierii Movilești (viitorii domnitori Ieremia și Simion), Lupul/Luca Stroici, toți posesori ai indigenatului polon și beneficiind, la vremuri de cumpănă politică și militară, de azil și de sprijin în Polonia, constituiau un mediu aristocratic cultivat în care Dimitrie Barilă, cel instruit în școli moldovenești și polone, călugărit la vremea încheierii păcii westphaliene (1648) și urcat pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei ecleziastice, devenit mitropolit, era parte integrantă. Acest mediu era nu doar un cerc social și politic înalt, ci și unul de creare și distribuire de valori culturale de stil polon, central-european, dar adaptate credinței ortodoxe moldovenești. Era o cultură „savantă", cu înclinație către cultivarea genurilor istorice și a poeziei, atât laice, cât și în legătură cu Biserica.

Încă de când era un simplu monah, Dosoftei se remarcase printr-o efervescență cărturărească particulară. El tradusese

un *Pateric* grecesc, cartea *Mântuirea păcătoșilor* a lui Agapie Landos și fragmente din *Viața și minunile Sf. Vasile cel Nou*, dar și *Cronograful* lui Matei Cigalas, lucrare de istorie universală. Ajuns episop de Roman, a revizuit traducerea *Vechiului Testament* făcută de Nicolae Milescu, care a și fost ulterior tipărită în Țara Românească (1688). Deschiderea lui către spiritul laic, mai permeabil la modernitate, se vede și din interesele lui cărturărești din vremea exilului polon, când, pe lângă inițierea traducerii *Dogmaticii* Sf. Ioan Damaschinul (din cartea I a căreia se păstrează patru capitole), a tălmăcit și introducerea (prologul) dramei *Erofili*, scrisă de poetul cretan Gheorghe Hortatzis (începutul sec. al XVII-lea), dar inspirată din *Orbecche* (1541) a italianului Giovanni Battista Giraldi (12 noiembrie 1504–30 decembrie 1573), prima tragedie modernă scrisă pe baza principiilor clasicismului.

Nu este, de aceea, de mirare că, printre celelalte strădanii culturale, marcând o continuitate a interesului său pentru trecutul țării de baștină, mitropolitul își dedică poemul despre capii statului medieval Moldova evocării înainte-stătătorilor statului. Poezia lui e de consum aulic, adresată mediului căruia îi aparținea, capabil să aprecieze versificarea pe tema respectivă, fiind inspirată de arta hermetică a genealogiilor aristocratice. Ea se dorește relevantă atât pentru ambianța culturală a aristocrației polone, cât și – mai ales! – pentru mediul oficial al locului său de baștină.

Dosoftei își însoțește poemul cu o notă. Ea nu este o apostilă explicativă, ci o completare erudită referitoare la originea românilor. Intenția lui este să nu lase în obscuritate totală ceea ce a fost înainte de întemeierea statului și de inaugurarea șirului de domni moldoveni și munteni. Dar, totodată, și deasupra acestui scop imediat, mai plutește unul: mitropolitul indică succint, pe baza unei tradiții legendare, originea comună a moldovenilor și a muntenilor. Nota lui rezumă, de fapt, în manieră istoric-explicativă, tradiția păstrată în cronica lui Simion Dascălul pe baza *Letopisețului unguresc*. Nu este însă deloc sigur că mitropolitul ar fi cunoscut direct acest text atât de criticat.

DOSOFTEI, *Domnii Țării Moldovei* (1690)
[Notă la încheierea poemului]

„Iară între Bolgaria și între Machedonia sunt rumâni din rădăcina cea bătrână, din care s-au lățit alalț rumâni. Și pontru năselnici ce era tot prin închisori. Și scoțându-i chesariul Râmului la o treabă, slujiră bine și li-au dat un loc ce să chiamă acmu Maramurăș. Dintr-acei rumâni a Maramurășului s-au descălecat Țara Moldovei, uitată de mult pustie, precum până nu demult purta cerc în cap moldovenii, cevluiț, ca și maramurișenii" [1]

Caracteristicile notei lui Dosoftei merită puțină atenție. În primul rând, se poate constata încercarea de obiectivare a autorului. Ierarhul moldovean are informații destul de precise geografic referitoare la spațiul balcanic din care ar fi provenit românii năselnici, adică violenți, brutali, cruzi. Este vorba despre zona dintre Bulgaria și Macedonia, cea locuită de aromâni („machidoni").

Informația cărturarului pare de calitate și ea ar putea să fi provenit direct din familia lui. După cum se știe, numele lui de mirean a fost Dimitrie Barila/Bărilă (sau Borâlă/Borilă). Originar de prin părțile Sucevei, dintr-o familie de mazili, având drept tată un negustor aromân pe nume Leontari, iar mama lui numindu-se Misira, el ar fi fost înrudit cu o ramură genealogică de aromâni, Papară, stabilită ceva mai devreme în Galiția. La Lvov (Lemberg) avea o rudă, pe Chiriac Papară din Ianina, epitrop al școlii Frăției ortodoxe, după cum preciza istoricul literar Al. Piru.

1. Reprodus după Dosoftei, *Opere. Versuri*, ed. critică de N.A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andreescu, București, 1978, p. 398, notă. Manuscrisul autograf al poemului e datat 1 ianuarie 1690. A treia și ultima versiune a poemului, având 204 versuri, a fost elaborată în primii ani ai celui de-al doilea exil al lui Dosoftei în Polonia. Prima versiune a fost tipărită în cuprinsul dedicației către Gheorghe Duca, la începutul *Molităvnicului de-nțăles*, Iași, 1681, pe foile 2–4 liminare, nenumerotate, și conținea 128 de versuri. A doua versiune – de 136 de versuri, puțin modificate, cu numeroase note marginale – a apărut în cuprinsul dedicației către Gheorghe Duca, la începutul *Parimiilor preste an*, Iași, 1683, foile 2–4 liminare, nenumerotate. (cf. ed. cit.)

În textul lui, Dosoftei trece sub tăcere, în primul rând, identitatea protagoniștilor, nevorbind nici despre Ladislau, regele maghiar, nici despre Roman și Vlahata, și nici măcar despre Dragoș Vodă (ultimul, pesemne, lipsind deoarece inaugura șirul domniilor Moldovei). În al doilea rând, estompează și prilejul istoric cu care românii ar fi fost răsplătiți cu așezarea în Maramureș. Toate acestea sunt semne că legenda, așa cum a notat-o el, i-a parvenit dintr-o altă sursă decât cea folosită de Simion Dascălul. Cum spuneam, izvorul lui Dosoftei pare să fi fost de proveniență sud-est europeană, din Peninsula Balcanică. Dar este dificil de precizat dacă era un izvor scris sau unul exclusiv oral. Nu poate fi exclusă nici ipoteza existenței unui text care să fi conținut și transmis legenda, căci mai departe vedem narațiunea despre origini interpretată (și parțial combătută, cu puțini ani înainte de Dosoftei, la 1666) de Lucio Dalmatul, de fapt un autor dalmato-italian.

Este limpede că nu poate fi vorba decât despre cunoscuta și mereu invocata luptă dintre Ladislau și invadatorii mongoli. Cu toate acestea, Dosoftei menționează – reținut și vag – doar că românii „la o treabă slujiră bine", că și-au îndeplinit, adică, bine misiunea cu un prilej anume (nenumit). Foarte probabil, acest efort de estompare a unei anumite „carnații" a datelor legendare provine din efortul cărturarului de a face faptele credibile din punct de vedere istoric.

De altfel, acolo unde crede că poate și are motive temeinice, el vine și cu precizări. În loc să se rezume să indice Imperiul Roman – condus de „chesariul Râmului" (cezarul Romei) – drept patrie inițială a românilor năselnici (adică răufăcători), el precizează, ca unul ce știe pe unde se găsesc vlahii balcanici în vremea lui, că ei provin din teritoriul cuprins între Bulgaria și Macedonia și că acea populație ținea de „rădăcina cea bătrână". Altfel spus – cu o terminologie mai apropiată de cea actuală –, ei reprezentau trunchiul comun al latinității orientale din care s-au tras ulterior ceilalți români, cei nord-dunăreni, probabil.

Concluzie de etapă

Reluările materialului legendar din relatarea lui Simion Dascălul, care atribuie strămoșilor românilor o apartenență marginală și depreciativă sub raport social („năselnici"), sunt, prin urmare, două care provin din Moldova. Prima a survenit la puține decenii distanță după dispariția lui Simion, de sub pana lui Dosoftei, moldovean el însuși. A doua i se datorează ex-domnitorului Moldovei Dimitrie Cantemir și survine după încă vreo două decenii și ceva. De repetat și că atât Dosoftei, cât și Cantemir s-au ocupat de această chestiune – din motive ce rămân de elucidat, și care pot ține de timpul liber și disponibilitatea mai mare, de dorul de țară, de un pariu cărturăresc sau de alte împrejurări – în timpul exilului lor, nu pe când se aflau în exercițiul funcțiilor lor publice în interiorul Moldovei.

Deși Dosoftei a preluat informația dintr-o altă sursă, greu de precizat, iar Cantemir pare să fi reprodus și comentat conținutul uneia dintre copiile circulante ale cronicii lui Simion Dascălul, ambii întăresc, fiecare în felul său, probabilitatea ca *Letopisețul unguresc* să fi existat. Și dacă a fost contestat vehement (de Cantemir, de unchiul său după soția dintâi, de Miron Costin, stolnicul Cantacuzino din Țara Românească), textul cronicii maghiare pierdute a fost reluat, cântărit, explicat, unde se preta explicațiilor, și mai ales combătut. Nu și de Dosoftei, care aduce argumente în favoarea unora dintre elementele discutate în el, făcând și identificări istorico-geografice. Faptul că textul aflat în posesia lui Simion Dascălul la un moment dat – atunci când l-a tradus și l-a transcris sau l-a rezumat – nu a fost răspândit prin cópii multiple, ajungând pe masa mai multor cărturari, nu a făcut ca el să treacă neobservat.

Rămânea totuși de văzut ce anume circula în a doua parte a secolului al XVII-lea în Moldova: doar conținuturile legendare știute, sau însuși textul unei cronici maghiare anonime care îl expusese sistematic?

II
JUDECATA DINAINTEA DOVEZILOR

„Poveste" și letopiseț, sau „basnă" și ficțiune?

Problema „basnei" lui Simion Dascălul nu punea, în epoca în care a fost scrisă, numai probleme de veridicitate istorică și de credibilitate a autorului. Un alt aspect greu de tranșat era acela al apartenenței la genurile și la speciile literare socotite recomandabile sau, cel puțin, acceptabile în sistemul acreditat în cultura înaltă a epocii. Cu alte cuvinte, nu era vorba numai despre informația înjositoare, disprețuitoare la adresa strămoșilor. Acestui aspect i se adăuga și chestiunea modului în care respectiva informație era transmisă. Prin urmare, nu era, cum s-ar putea crede, numai o problemă locală a culturii române pe cale de a se desprinde de sistemul genurilor și al speciilor știute și practicate în Evul Mediu. Ea privea sistemul genurilor și speciilor literare moștenite de la medievalitate. Trecerea de la medieval la modernitate nu s-a făcut nici în spațiul literar – deopotrivă în Vest, și la noi – cu ușurință; și nici cu consecvență.

Primii critici ai lui Simion Dascălul, mari boieri cu educația completată în preajma unor personalități instruite în Apus (precum Ieremia Cacavela, mentorul lui Dimitrie Cantemir) sau prin centre de educație consacrate din străinătate (Miron Costin în colegiul iezuit de la Bar, și apoi la Camenița, stolnicul Constantin Cantacuzino la Școala Patriarhală din Constantinopol și la Universitatea din Padova, Dimitrie Cantemir la Constantinopol) recunoșteau seriozitatea doar pe seama scrie-

rilor încadrabile în genurile și speciile consacrate și acceptate de sistemul căruia, prin educație, îi aparțineau. *Letopisețul unguresc* însă era un text neverosimil nu doar prin conținut, ci și prin pretenția de a fi luat în serios din punct de vedere istoric, căci nu părea decât o însăilare aproximativă de legende cu personaje vag istorice. Ladislau, regele Ungariei, pomenit în acest text nu corespundea, parcă, nici unuia dintre regii maghiari cu care avea aerul că ar trebui să fie identificat. El nu era nici Ladislau I, nici Ladislau IV Cumanul, singurii monarhi maghiari purtători ai acestui nume care se cuveneau luați în considerare. Nici sub raport literar nu prezenta vreo garanție de acuratețe, căci oferea o poveste aproximativă, cu aer de anecdotă și fără posibilități clare de amplasare cronologică, cu personaje generice, neprecizate. Toate aceste mărci indicau mai curând că ar fi cazul unei ficțiuni literare relativ confuze și destul de rudimentare.

Câteva lucruri despre translația către modurile literare moderne se cuvin spuse. Ceea ce se petrecea în țările române abia în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea sub aspectul genurilor și al speciilor literare avusese deja loc în Italia încă în vremea Renașterii. Vechile genuri și vechile specii literare suferiseră mutații de mentalitate și obiceiurile literare se schimbaseră. Dintre tipurile de proză atinse de evoluție, așa s-a întâmplat cu nuvela italiană. De aceea, un cercetător contemporan vorbește despre „...dificultatea definirii unui gen care, încă de la naștere, prezintă multiple interferențe cu alte microgenuri ale narațiunii medievale (*exemplum*, *legenda*, *fabliau* etc.), cu alte forme de povestire (romanul curtenesc) și cu alte genuri de proză (dialogul, epistola, comedia)"[1]. Încă Giovanni Boccaccio (1313–21 decembrie 1375) se dovedise nesigur pe natura scrierii sale când, referindu-se la *Decameron* (1349–1353), spunea: „Mi-am pus în gând să povestesc o sută de povești, ori basme, ori parabole, ori

1. Nuccio Ordine, „Povestirea ca terapie", în *La novella italiana del Rinascimento/Nuvela italiană din Renaștere*, Ed. Humanitas, București, 2007, p. 7.

istorioare, cum veți vrea să le numiți". Separarea nu era încă tranșantă și nici clară. Nuccio Ordine observă că astăzi nu se mai crede că termenii respectivi ar fi sinonimi. „Dimpotrivă, prezența lor ar dovedi intenționat o opoziție între *genera narratiorum* tradiționale (*fabula*, *argumentum* și *historia*) și noutatea reprezentată de «nuvelă»: omogenitatea materialelor povestirii ar fi reelaborată și tradusă într-o formă nouă, situată pe un plan superior din punct de vedere stilistic și lingvistic".

Letopisețul unguresc le apărea criticilor săi din epocă, dincolo de caracterul ofensator al afirmațiilor sale, efectiv... neverosimil. Și asta pentru că, pur și simplu, în Moldova și în Țara Românească a acelor timpuri, prin „letopiseț" se înțelegea o narare de fapte istorice bine precizate ca situare în timp și fiind înșiruite într-o povestire argumentată și credibilă. Or scrierea transcrisă de Simion Dascălul în compilația lui istorică era lipsită de aceste atribute clare. Ea venea cu legende, nu cu fapte istorice clar probate și confirmate, cu personaje cu aer fictiv sau vagi, cu fapte extravagante și îndoielnice. Din toate punctele de vedere posibil de invocat sub aspect formal de către cunoscători, *Letopisețul unguresc* părea o făcătură rudimentară, compusă fără artă și fără știința facerii unui text istoric acceptabil, drept care era demn să fie respins ca neconform cu canoanele renascentiste și baroce ale textului literar și istoric.

Om mai puțin instruit – cunoștea sigur doar limba polonă și probabil latină, după ultima preluând și traducând chiar textul incriminat – și, în orice caz, fără o instrucție de nivelul celei de care puteau beneficia fiii de domnitori și de boieri, dascălul Simion (cântăreț în biserică sau îndeplinind funcții de educator pe lângă copii ori tineri, după cum o indică numele lui) a preluat *Letopisețul unguresc*, intrigat de afirmațiile acestuia despre începuturile poporului propriu. El nu s-a preocupat nici de logica expunerii, nici de mersul argumentării, nici de verosimilitatea afirmațiilor letopisețului, bucuros doar că poate aduce – cu onestitatea celui care a dat peste ea – încă o contribuție, fie și răuvoitoare, dar nu fără miez, la dezbaterea despre originile poporului, ale limbii și ale țării.

Putea fi atât de naiv încât să ignore greutatea gestului său și rumorile pe care le va trezi? Probabil că nu. În lumina descoperirii similitudinilor cu un alt text produs, la puțini ani după ce Simion și-a compilat opera, tot în Moldova, în mediile romano-catolice și, probabil, în zona locuită de ceangăi, este de crezut că dascălul Simion, fie că aparținea confesional Bisericii Romano-Catolice, fie că a primit textul *Letopisețului unguresc* pe o filieră romano-catolică deplin credibilă, din partea vreunui prelat (simplu sau mai înalt), a socotit că acel text vechi nu poate fi neglijat și că afirmațiile lui, girabile ipotetic datorită vechimii izvorului, merită să fie luate în seamă.

Tot el a adus, de altfel, preluând-o din surse locale, și legenda lui Etco prisăcarul din *Letopisețul moldovenesc* (într-o variantă astăzi pierdută). Aceste versiuni despre începuturile țării au fost adăugate considerațiilor filologice ale lui Grigore Ureche despre înrudirile dintre limba română și cele dimprejur, ca și versiunii acestuia despre al doilea descălecat (prin acțiunea unor păstori maramureșeni anonimi). Simion a procedat prudent, alăturând, prin urmare, mai multe variante explicative cu referire la începuturile poporului, limbii și ale țării, neeliminând nimic din ceea ce ar fi putut aduce un plus de lămurire trecutului îndepărtat și obscur. Probitatea lui se dovedește prin râvna cu care a adunat toate narațiunile care vorbeau despre originile românești și ale statului la care putea ajunge; chiar și pe cele mai puțin credibile. Astfel, el lăsa cititorului posibilitatea de a se decide care dintre ele se cuvenea urmată...

Oricum, ceea ce i-a frapat pe toți cititorii avizați din epocă – de la marii boieri moldoveni, precum frații Iordache și Toderașco Cantacuzino, sau Niculae Buhuș, colegul lor din sfatul domnesc, care l-au cunoscut personal pe Simion și se dezic de el, la Miron Costin, Constantin Cantacuzino și mai cu seamă Dimitrie Cantemir, care nu l-au știut personal – a fost aspectul de „basnă", adică de ficțiune, al narațiunii împrumutate din *Letopisețul unguresc*. Acesta contravenea flagrant pretenției cronicarului că ar fi vorba despre un letopiseț, scriere aparținând genului istoriografic și având a răspunde altor exigențe.

Între genurile prezente în cultura română medievală încă din perioada slavonismului, *povestea* (traducerea termenului slavon *skazanie*) avea înțelesul de lucrare narativă despre trecutul autentic, de istorie-relatare, în accepțiunea de astăzi a cuvântului. Acestei specii textuale căreia, împreună cu *letopiseț* (de la slavonul *leatopis*), echivalentul decalcului *cursul anilor*, îi revenea rolul de a prezenta narațiuni credibile despre trecut, i se opunea, prin însuși statutul său ficțional, *basna* (scorneală, minciună, plăsmuire narativă, fabulă), specie a narațiunii ficționale prin excelență.

Toți criticii savanți îi reproșează lui Simion Dascălul că a introdus – din neștiință sau cu rele intenții – în cronica lui Grigore Ureche *basne*, „minciuni cu coarne" (gogonate), falsificând astfel trecutul și alterând viziunea despre vremurile de odinioară a cronicarului pe care îl prelucrează (fostul mare vornic al Țării de Jos a Moldovei).

La rândul lui, Simion Dascălul nu făcea decât să preia un text mai arhaic, creditabil măcar prin vechime, dacă nu și prin conținut, în mod clar conceput în plin Ev Mediu, când cunoașterea trecutului era mai aproximativă, când exigențele istoricilor erau mai laxe și când în textele cu pretenții istorice se acceptau și informații cu caracter legendar. Acest stadiu era însă, la jumătatea secolului al XVII-lea, cu totul lăsat în urmă; nu doar în Occident, ci și în țările române.

Lui Simion Dascălul i se reproșează că nu a ignorat vechiul izvor. De fapt, dacă ar fi făcut-o, o serie de lucruri de foarte mare importanță din trecutul nostru, al românilor – dar și din cele care privesc circuitele culturale din Europa centro-orientală – ne-ar fi rămas probabil definitiv necunoscute. Spre deosebire de întreaga tradiție ostilă compilatorului moldovean din vremea lui Vasile Lupu, cred că îi datorăm lui Simion Dascălul recunoștință pentru aportul lui semnificativ la cunoașterea istorica. Mi-am petrecut câțiva ani din viață încercând să aduc argumentele că silueta lui se cuvine respectată și restaurată în demnitatea ei cărturărească, fie și după atâta timp, că are drepturi legitime la onorabilitate culturală și... patriotică. Căci

Simion Dascălul este autorul celei mai de succes compilații de cronici moldovenești – aproape cincizeci de cópii manuscrise păstrate! – și unul dintre învățații care, fără a avea rang boieresc, și deci înlesniri pentru a se forma cu dascăli ori în școli de renume, se aliniază în șirul marilor istorici ai începutului modernității noastre.

Cine defăimează?

Cum și-a scris compilația Simion Dascălul, când anume cu precizie și apoi cum s-a transmis ea prin primele cópii este greu de spus. Am încercat cu două decenii în urmă să răspund acestor întrebări într-o carte întreagă, stabilind că este probabil ca acest autor necunoscut să își fi început munca abia după moartea lui Grigore Ureche (1647) și să și-o fi întrerupt – fie prin moarte, fie pentru că vremurile războinice nu-i mai îngăduiau să o continue – în împrejurările tumultuoase pe care a început să le traverseze Moldova în 1653, atunci când lunga domnie a lui Vasile Lupu a fost uzurpată de fostul lui mare logofăt, Gheorghe Ștefan (a domnit între 13 aprilie–8 mai 1653 și 16 iulie 1653–13 martie 1658). Astăzi iau în considerare și ipoteza că Simion a ajuns un soi de secretar al lui Ureche într-o vreme când sănătatea și puterile acestuia diminuau și când, drept urmare, acestui om de casă al marelui boier i s-au delegat și funcții de continuare a operei cărturărești a fostului mare vornic. Nu am dovezi cu privire la aceste ipoteze, drept care le socotesc simple scenarii plauzibile ce pot explica dispariția totală a cronicii lui Ureche în forma dinaintea prelucrărilor lui Simion și accesul acestuia din urmă la manuscrisul fostului mare vornic.

Ca să aibă acces la letopisețul succint și foarte incomplet al lui Ureche, la prima mână sau într-o copie disponibilă, Simion Dascălul trebuie să fi fost unul dintre cei îngăduiți prin preajmă de vârfurile boierimii. Doi dintre congenerii lui Ureche, mari boieri și ei, Niculae Buhuș și Iordache Toderașco Cantacuzino,

cei care declarau că susținerile lui calomnioase sunt inacceptabile, mai spuneau și că l-au cunoscut (bine, nu superficial) și că nu era mare lucru de capul lui. „Acest Simeon dascăl [...], mai mult să vede că au amestecat și au turburat istoriia [...] a vesti că e domn învățat și înțelept. Iar acesta și neștiutu și slab în minte precum și Toderașicu Cantacuzinu vel vist(iernic) în Moldova și alții bine cunoscând pe acela, n(e)-au mărturisit că de mulți (sic!) neștiință și de minte puțină era acel om, precum iar el î(n)săși și aici că au fost să arată adecă ce au scris Ureche, el zice că au scris" (Vezi citatul în introducerea lui P.P. Panaitescu la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Academiei, București, 1955, p. 44).

Negarea radicală și chiar iritată de către acești doi mari boieri a oricăror calități ale cronicarului atrage atenția mai ales asupra dezacordului lor față de susținerile din cronică. Dar ea nu face să pălească nici sentimentul de frustrare pe care respectivii înalți aristocrați din sfatul domnesc îl puteau resimți în fața unui *homo novus* care își permitea să se pronunțe asupra unor lucruri precum originea neamului propriu, socotite de-acum dacă nu sacre, atunci, în orice caz, rezervate condeielor provenind din aristocrație, celor desprinse din rândul straturilor sus-puse ale țării legale și reprezentative.

Simion făcea deci parte dintre cei care aveau contact cu asemenea mărimi de la curtea Moldovei, ceea ce pare să spună că putea fi unul dintre oamenii care îndeplineau anumite însărcinări oficiale în ambianța boierilor de sfat sau la Curtea domnească. În oricare dintre scenariile legate de accesul lui printre marii boieri trebuie admis însă că anumite calități – intelectuale, nu legate de origine și de starea lui socială – i-au desferecat ușile.

Cum alte „calomnii" decât informațiile din *Letopisețul unguresc* pe seama originii românilor nu pot fi găsite în cronica alcătuită de dascălul Simion pe baza izvorului lui Ureche și a altor texte istorice, trebuie conchis că aceasta, și nu alta era imprudența care i se reproșa, înainte de orice altceva. El încălcase, aparent, mai multe legi nescrise: nu-ți depăși lungul na-

sului (adică propria condiție socială, apartenența de stare), nu transmite mai departe bârfe nefondate pe seama oamenilor ori a stirpei lor și nu-ți vorbi de rău propriii înaintași.

Introducerea în compilația proprie a „defăimării" respective era însă, poate, primul act de modernitate în materie de etică profesională din istoriografia noastră. Simion Dascălul a preferat să-și asume riscurile deteriorării propriului prestigiu, eventual chiar riscul de a-și pierde o anume poziție în ierarhiile momentului, de nu cumva până și viața (lipsesc cu totul probele în acest sens, dar cronica lui Miron Costin relatează executarea fără regrete a unui pisar după bătălia de la Cornul lui Sas) decât să treacă cu vederea un izvor care aducea în discuție unele informații ce puteau fi, într-un fel sau altul, semnificative despre trecutul, atât de puțin cunoscut, al începuturilor poporului și ale țării. El pare să fi avut concepția, demnă de laudă, conform căreia în cunoaștere este oricând preferabil să spui adevărul, chiar dacă aceasta înseamnă să pierzi privilegii și să atragi asupra ta oprobriul semenilor.

Deși mari boieri instruiți și amatori de lecturi istorice, nici Niculae Buhuș, nici Iordache Toderașco Cantacuzino nu au fost autori de lucrări istorice. Contemporanul lor mai tânăr, Miron Costin (30 martie 1633–decembrie 1691), s-a îndeletnicit însă cu asemenea preocupări scripturale. Era deci firesc ca Mironașco logofătul, cum i s-a spus în epocă, să nu se rezume doar la critica pausală și succintă a acestor mari boieri, preferând să treacă la dezbaterea critică a ideilor reproduse de Simion.

Copia sau copiile letopisețului consultată/consultate de el înscriau însă, ici și colo, și numele unui călugăr pe nume Misail ca autor al unor completări, unele chiar importante (de exemplu lista boierilor de sfat introdusă prin organizarea Curții domnești de către Alexandru cel Bun). Despre ambii, istoricul a aflat că și-ar fi primit ideile de la Eustratie logofătul, mare traducător de legislație din vremea lui Vasile Lupu și prezumtiv autor al unui alt letopiseț, despre care însă autorul știe numai din auzite, fără a-l fi văzut. Datorită acestui fapt, Miron Costin s-a raportat polemic și la Misail, nu doar la Simion Dascălul, așa

cum se va vedea mai departe, în citatele redate mai jos din scrierea lui, care a fost primul eseu din literatura română.

MIRON COSTIN, *De neamul moldovenilor*

Predoslovie

„... célelalte ce mai suntŭ scrise adăosături de un Simeon Dascalul și al doilea, un Misail Călugărul, nu létopisețe, ce ocări suntŭ. Care și acélea nu puțină a doao îndemnare mi-au fostŭ. Câtŭ mi să pare, bine nu știu, că n-am văzut létopisețul lui Evstratie logofătul, iară cum am înțeles de câțva boieri și mai ales din Niculai Buhuș ce au fostŭ logofăt mare, pre acestŭ Simeon Dascal, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui și Misail Călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Și mult mă mir de unde au luat acéste ... [...] de unde suntŭ acéste basne, cum ca să fie fostŭ moșii țărâi aceștiia din temnițile Râmului, dați întru ajutoriul lui Laslău craiul unguresc? Și românii acum era în Maramoroș în zilele acelui craiŭ, cești dincoace, de unde ieste acum Moldova, iară cei dincolo, unde ieste acum Țara Muntenească, iară în munți, pre Olt, unde și acum să pomenéște Țara Oltului și râmlenii cei discălicați de Traian în Ardeal, acum era în Ardeal. [...] De acéste basne să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară vécinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vécinicŭ. Cândŭ ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda, dară în véci?"[1]

Capul al patrulea – De Traian-împăratul

„De ar hi acum Istratie logofătul și fiiu-său un Simeon Dascalul și nepotu-său, un Misail Călugărul, cum s-ar apuca de aceasta povéste cu basnile lor, céle ce au scris că rădăcina acestui neam, carele ieste acum pre acéste locuri, din temnițile Râmului ieste? Că Traian-împăratul adevărat că de la Râm au adus și căsași, adică de la Italiia și așa ieste: și căsași au adus, iară nu din temnițele Râmului, ci orășani căsași, săténi, tot din slujitori așezați. Și casă de domni au așezatŭ aicea pre la cetăți. Cum și Dragoș-vodă mare năpaste îi ieste să fie fost păstor, pre mărtoriia maramoreșenilor, cu urechile méle am auzitŭ că au fostŭ ficior unui Bogdan-vodă, născut din Maramoroș, după ce au scos de aicea mulțimea de tătari și cu bulgărimea de la Volga năbușiți și apoi pre urmă și Attila cu ungurii.

Din temnițe cu sutele de mii de oameni cum s-ar afla? Și apoi fămei, iară atâta tălhărițe? Deci unde ieste și cât vac ieste de când au venit Traian pre aicea și când s-au bătut Laslo, craiul unguresc, cu tătarii?

1. Miron Costin, *loc. cit.*, pp. 242–243.

Între Traian și între Laslo-craiul 800 de ani sunt. Și au scris ei, acești istorici, Istratie logofătul și Simion Dascalul și Misail Călugărul că acest Laslo au cerșut de la Râm oameni. Și neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroș, cești dincoace, iar cei dincolo, dispre munténi, pre apa Oltului. Nu să prinde dară, cum zic aicea: *manno*, țigănéște".

Capul al șaselea – De numerile neamului acestor țări și de port și de limba graiului, de unde au luat, așijderea și de tunsura, carei să află și acmu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce suntu și de lége creștinească, de unde au luat

„Aicé ieste locul a pomeni și de tunsura acia, de care au scris un Simion Dascal și mai nainte de dânsul Istratie logofătul.

Aceasta, precum s-au arătat de portul și încălțămintele opincilor din historicul Topeltin și iarăși dintr-însul să arată, de care așea dzice: Mă mirŭ cum de doo feluri de tunsuri au luat ardelenii noștri de la râmléni, carii o țin o samă și până astădzi: un fel de tunsură mai adâncŭ la tunsură, pe lângă peliță aproape, alt fel mai departe de peliță prin peptine tund părul. Și acei tunsuri mai aproape de pieliță noi dachii o numim schieren, iar acesta mai depărtat de peliță o numim coluen. Și tot Topeltin dzice: Râmlenilor le placea a rade și în chipul ceatleului acoperiè căruntețile sale și pricină da că la cap din dos, la ceafă, tundea părul, să fie capul totŭ slobod de sudori și în răcoreală la ostenele. Vede-se dară că ieste vechiŭ obiceiŭ tunsura aceasta, care și până astădzi se vede la o samă de lăcuitori a țărâi noastre și-n Ardeal, și ieste de la râmléni aceasta, sămnŭ slujitorescŭ, că în chipul cetlăului își învăluia capul slujitorii Râmului cu taftă supțire, ca-n chip de cunună slujitorească. Vădu-să dar basnele acelor scriitori mai sus pomeniți, Simion Dascalul și Istrate logofătul și acel amăgeu, Misail Călugărul, carii au scris că sămnul acei tunsuri ca un cetlău au fostŭ sămnŭ tălhărescŭ, cu care-i însamnă râmlenii cei de rău făcător".

Cap al șeptilea și cel de pre urmă – vini rândul a arăta cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu românii de la Italiia

„Iar după ce s-au pustiitŭ de la Atila și cum amŭ dzis mai sus că unii mutați peste Dunăre, la Dobrogea, unii peste munți asupra Oltului, cei din Țara Muntenească, cestilalții la Maramorășŭ, pân la vrémea lui Laslău, craiului creștin ungurescŭ, la a căruia vréme s-au descălecat al doilea rândŭ de Dragoș-vodă țara noastră și de Negrul-vodă Țara Muntenească".

Miron Costin respinge susținerile *Letopisețului unguresc* prin argumente de bun-simț, prin recursul la alte mărturii istorice (cea a lui Laurențiu Topeltin despre vechimea tunsorii romane, de pildă) și prin invocarea unor principii de etică. Acestea „nu létopisețe, ce ocări suntŭ", „basne" (adică ficțiuni), amăgiri (el vorbește despre „acel amăgeu, Misail Călugărul"). Impresionează până astăzi felul cum socotește că încălcările etice pe care le presupun calomniile scrise vor trebui ispășite în eternitate („De acéste basne să dea seama ei și de această ocară"). El are o părere înaltă despre misiunea scrisului de a păstra memoria unui popor („Nici ieste șagă a scrie ocară vécinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vécinicŭ"). Totodată, socotește că ofensele, atingerile aduse la demnitatea cuiva sunt intolerabile și în răstimpul efemer al unei zile, darmite pentru totdeauna! („Cândŭ ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda, dară în véci?")

Poziția pe care o degajă comentariile lui Miron Costin în această privință conturează clar nu doar un discurs etic bine structurat, ci și un crez în materie de cunoaștere istorică și de gestionare a acesteia. Este o poziție caracteristică unui membru al clasei conducătoare dintr-o societate, căruia îi pasă de demnitatea patriei sale și de răspunderea la care calitatea de decident îl obligă. (Mironașco logofăt nutrea chiar gânduri de domnie pe seama fratelui său Velicico, rezervându-și eventualitatea unui rol de prim ordin în vremea ipoteticei guvernări a aceluia, proiect de la care i s-a tras, în cele din urmă, și tăierea capului prin ordinul domnitorului Constantin Cantemir.) Miron Costin are și o bună cunoaștere a speciilor genurilor canonice în epocă, drept care sancționează ceea ce socotește a fi derogările produse de Simion Dascălul și de Misail Călugărul.

În Țara Românească

Unul dintre cei mai controversați cărturari români ai primei modernități, cea preindustrială, a fost Constantin Cantacuzino (1639–7 iunie 1716). El purta numele tatălui lui, postelnic al Țării Românești și boier cu mare faimă și trecere la vremea lui.

Pentru a-l deosebi de acesta i s-ar putea spune Constantin II Cantacuzino sau Constantin Cantacuzino jr. În 20 iulie 1663 deja, în plină tinerețe, urcase până la rangul de postelnic II, ceea ce nu era de ici, de colo, dar faptul se explică și prin influența și puterea tatălui său. În această calitate, tânărul a mers cu oștile domnitorului, urnite din porunca sultanului, să-i însoțească pe turci și să le fie de ajutor, în campania anticreștină din Europa Centrală, la Ujvár.

Momentul a fost folosit de fratele lui mai mare, Șerban, revoltat de politica obedientă a domnitorului în această expediție militară îndreptată împotriva propriei lor religii creștine, pentru a-i convinge pe boierii și comandanții de oști munteni să îl sprijine la obținerea domniei Țării Românești. Pe fundalul represiunii survenite ca urmare a acestor demersuri persuasive, dar denunțate prompt, domnitorul a declanșat prigoana nu numai împotriva lui Șerban, ci și a celorlalți Cantacuzini. Toți fiii postelnicului au fost siliți să fugă din calea represiunii dezlănțuite, unii cu succes, alții nu. Postelnicul însuși, capul familiei, a fost torturat și apoi executat prin strangulare. De aceea, în decembrie 1663, după uciderea tatălui lui, știindu-se în mare primejdie, fiul Constantin a fugit în Moldova.

Cu acel prilej, își amintea el mai târziu, pomenind pasiunea lui de cercetător și de iscoditor al trecutului românesc, a dat și peste o copie a *Letopisețului Țării Moldovei* al lui Simion Dascălul, dar atribuit, încă de pe atunci, fostului mare vornic de Țara de Jos a Moldovei, Grigore Ureche: „Fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era comis mare". A putut, așadar, cunoaște lucrarea istorică respectivă la unul dintre marii boieri ai Moldovei care deținea o copie.

Precaritățile cunoașterii trecutului nostru ridică însă o problemă: nu știm sigur dacă mâna care nota acest detaliu biografic era chiar a lui Constantin Cantacuzino. Să fie chiar el autorul *Istoriei Țării Românești* care i se atribuie? Nicolae Iorga așa credea, iar ipoteza lui a fost îmbrățișată cvasiunanim de istoricii români, datorită prestigiului uriaș al savantului.

Dar peste mai multe decenii, filologul ieșean N.A. Ursu a propus, întemeiat pe argumentări ferme, o altă paternitate pentru lucrarea pomenită.

Păstrând deschisă discuția pe această temă, în rândurile de față eu voi urma pista lui Iorga. Motive pentru aceasta sunt, dacă ar fi să mă refer la subiectul care interesează aici. Unul dintre ele este interesul pentru trecutul românesc – mărturisit și epistolar de Constantin II Cantacuzino în schimburi de opinii savante cu generalul aflat în slujba Habsburgilor, Luigi Ferdinando Marsigli, și cu comandantul militar austriac Donat Heissler. Maniera în care Cantacuzinul evocă frânturi legate de vremurile de odinioară și scrupulele metodologice pe care le consemnează – fie și frugal – par să indice în stolnicul ajuns la maturitate un cărturar deplin stăpân pe mijloacele unei erudiții de tip științific modern. Confesiunea, tot din corespondență, că el însuși și-a propus să scrie o istorie a Țării Românești, îl indică, și ea, drept candidat important la paternitatea istoriei pomenite.

Se cunoaște că stolnicul Cantacuzino a fost autorul unor scrisori care conțineau și referințe istorice către generalul austriac Heissler. Preocupat – conform propriei lui mărturisiri epistolare – să compună el însuși o cronică a țării, și propus în posteritate, de mulți cercetători, chiar dacă nu de toți, ca autor al *Istoriei Țării Rumânești dintru început* (apărută în 1716, după executarea lui și a fiului acestuia Ștefan de către turci), el pare, din astfel de motive, candidatul cel mai temeinic la atribuirea paternității asupra operei menționate.

Ceea ce nu s-a remarcat încă este pasiunea timpuriu manifestată de el pentru studiul trecutului românesc. Ea este atestată încă dinaintea periplului său la instituții de educație superioară din afara țării. (Avansat la rangul de postelnic, pe care l-a ocupat între 28 februarie 1665 și 1672, între 1665 și 1667 a mers la studii la Școala Patriarhală din Istanbul, iar în 1667 și 1668 a fost la Padova, urmând cursuri la universitate.) Luând cunoștință de existența cronicii moldovenești ample, de la începuturile țării, scrisă în limba română, nu s-a rezumat să

o citească, ci a pus să i se facă și lui o copie pe care să o aducă în Țara Românească („...am pus de l-au și prepus și l-am adus aici ca să se afle și în țară").

Acest cărturar modern a produs, de altfel, în mod cert, ca lucrări personale ținând de pasiunea pentru trecutul și pentru fizionomia țării lui, cel puțin o listă a domnitorilor, un *Catalogo di principi...*, la cererea generalului Luigi Ferdinando Marsigli, și o hartă a statului dintre Carpați și Dunăre. Tot militarului austriac de origine italiană îi mărturisea același boier cărturar: „...ceea ce cere domnia ta necesită mult timp și multă osteneală, pe care eu, după putință, o fac, în limba română, ca să lămuresc istoria acestei țări, dar până acum nu am isprăvit"[1]. Când scria aceste rânduri, stolnicul Constantin Cantacuzino se afla în plin proces de elaborare a unei istorii a Țării Românești, pe care, mărturisea, nu o finalizase încă. O fi fost *Istoria...* sau vreun alt text de factură istoriografică?

CONSTANTIN CANTACUZINO [?], stolnicul,
Istoria Țării Rumânești (circa 1685–1715)

Vlahii de unde să zic vlahi, sau alt nume iar mai tot așa, căruia scriitoriu cum i-au plăcut puindu-le numele și mai ales de unde să trag ei

„Că iată citesc létopisețul moldovenesc, carele fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era comis mare, om de cinste și de socotință, care létopiseț zic că iaste făcut de un Uréche vornicul, om învățat să véde că au fost și om tocmit de câte să par că au scris el.

Acel dară létopiseț luundu-l (carele am pus de l-au și prepus și l-am adus aici ca să se afle și în țară) și citindu-l găsesc – însă nu știu de cine scris, de Uréche, carea nu crez, cum și unul ce l-au prepus – acel létopiseț mărturisește, că nu iaste zisă aceasta de Uréche vornicul, au de cine, că zice că dintr-o hronică ungurească au aflat de ijderenia moldovenilor acéstea, care iată, că cuvintele lui puiu aicea: [...]

Acéste basne și ca acéstea într-acel moldovenesc létopiseț am văzut și am cetit de pogorârea și ijderenia, adicăte cum ar fi fost dintr-acei tâlhari și furi ce au fost adus Laslău-craiu, acela ce zice, iproci. Ci nu

1. *Apud* Dan Horia Mazilu, „Cronicarii munteni", în *Cronicari munteni*, *loc. cit.*, p. XIV.

știu cu ce îndrăzneală și cu ce nerușinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut! Că de o va fi luat din *Hronica ungurească*, care eu încă nu am văzut, nici de la altul am auzit una ca acéia, iară poate-fi pentru că pururea și nevindecați și ungurii au stătut vrăjmași și pizmași românilor, și atâta cât de ar fi putut, ar fi supus pe toți supt jugul lor, cum și pe mai multa parte den câți să află acum în Ardeal i-au supus și i-au făcut [i]obagi, cum le zic ei. Săvai că în Ardeal sânt și alți némiși rumâni mulți și Maramurășul tot. Iară afară dintr-acéia, mare parte și din boierimea lor încă sânt și să trag den rumâni, ce numai stăpânirea acei țări și astăzi fiind calivină și ei slujind la curte s-au calivinit, și așa tot unguri să chiamă: schimbându-și credința ș-au schimbat și numele de rumâni.

Ci dară acela ungur, au ce va fi fost, nu știu, de au băsnuit și au visat ca acélea a zice, să véde că de puțină știință și socoteală au fost. Pentru că de au fost și vrăjmaș, acelui neam de a-l face tot de tâlhari și de furi, nesimțitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi și veni pe urmă chibzuind, adecăte că vor râde toți și vor ocărî răutatea și neștiința lui, băbești basne și nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în povéste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă și a-i dovedi minciunile. Ci ca să nu fiu prea lung în vorba acestor bălmăjitori, cu atâta fieștecare gânditoriu și cu minte poate cunoaște și să poate domiri, cum acéia ce au zis n-au fost, nici au putut fi, mi să pare.

Întâi că acel împărat al Râmului, la care zice că au mers Laslău-craiu de au cerșut oaste ca să scoață pe tătari și i-au dat acel fel de oameni, când să fie fost, nu-l dovedește, nice împărat ca acela, carele nici un tâlhariu, nici un fur, nici un om rău în toată împărăția lui să nu să omoară și să nu să pedepsească, nu să citéște nicăiri, nici s-au auzit, nici să aude, nice poate fi, pentru că într-alt chip nimeni într-acea țară n-ar fi trăit și nici o lége, sau vreun obiceaiu n-ar fi fost, care lucru iaste împotriva firii și a tuturor limbilor.

A dooa dar, câtă sumă de ai au împărățit acel împărat, ce au fost așa blestemat, nu bun, căce bunii și drepții au legi puse și nemișcate le țin, ca să poată sta politia și soțiirea omenească, ca nici cei tari și mari să nu asuprească și să calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără de tocmeală și fără de lége. Acum dară zic, câtă sumă de ai au stătut acel împărat, așa ca să se strângă atâta tâlhărime de multă, cât să se facă oaste ca acéia mai fără număr, de să scoață și să gonească multime nespusă de tătari, dupe acéste locuri ce le cuprinsése atuncea.

A treia dară, pot tâlharii, și furii și carii asémenea lor sânt să ție și să așaze domnii și stăpâniri, carii cu sutele de ai să stea și să se păzească? Și mai vârtos toți, neales nici unul, tot tâlhari și oameni răi fiind, a cărora mințile și gândul tot la răpiri și la câștiguri le sânt, ce stăpânire pot tocmi? Semnu dară iaste, dupe zisa aceluia, că din răotate și den netocmeală să

ține și stă lumea, nu dintr-acélea să strică și să piiarde. Cum și scripturile, și toată ființa, și singure simțirile aceasta adeverează și cunoaște, cum că din neorânduială, den nedreptate și din răotate să strică și să mută împărățiile și toate. Unde dară și alte mai multe sânt a-i dovedi, cum zișĭ și a-i arăta neștiința acelui carele măcară va fi fost și zis acéia.

Și den tătarii ce el zice, numai că din Ardeal și din Moldova până la Crâm i-au gonit, unde să află și acum, să poate adeveri, că fără de lucru au grăit; cum și mai nainte vom vedea de acei tătari de unde sânt și cum au venit și la Crâm, unde și până astăzi șăd, ci dară să-l lăsăm la gând, cum paremia de arapi iaste. Iară cine va vrea altul, crează, căce a créde adevărul sau minciuna în volniciia omenească iaste.

Însă și moldovénii de poftesc acéia ale aceluia povestite, să ție și să crează, cum dintr-aceia ei pogoară, volnici vor fi. Și neamul și ijderenia lor de la acei tâlhari și furi de vor să-l mărturisească, încă în voie le va fi, doară zicând că au și cevași cale de a mai créde. Și așa, de vréme ce începăturii pogorârii lor can de-acolo încep a-i da cap, zicând adecăte că niște păstori den Maramurăș umblând cu dobitoacele lor pen munți, au dat peste o fiară, ce-i zic ei buor, pre carea gonind-o o au trecut munții și așa ieșind în Moldova, au văzut țară frumoasă și de hrană, iproci. Apoi s-au întors la ai lor și spuindu-le de acel loc, s-au adunat mai mulți păstori și de alții, și au venit de au descălecat acolo. Și ca acéstea multe povestesc, carele puteți vedea în létopisețele lor, mai ales ce zic ei de dânșii, măcară că-mi par că multe nu-s adevărate. Căci iată și aici împotrivași grăiaște cel ce au scris acel létopiseț (însă nu zic de Uréche), că mai sus zicea că Laslău-craiu au scos pe tătari dintr-însa și apoi o au lăcuit ei, iproci, acum zice că o au găsit pustie păstorii Maramurășului și așa den ei întâi s-au descălecat, iproci.

Însă ce iaste de acélea nu mai cerc, ci numai daca din păstori își fac moldovénii începătura, poatele zice neștine măcară și glumind (iar nu cu adevăr), că can dintr-acéia sânt. Direpț că păstorii necuvântătoarelor dobitoace, de nu toți sânt furi, iară gazde de furi tot sânt, iproci"[1].

Lipsă de obraz, carență de bun-simț constată Constantin II Cantacuzino, cu indignare, la cel care a transmis legenda despre originea românilor conținută de *Letopisețul unguresc* („Ci nu știu cu ce îndrăzneală și cu ce nerușinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut!"). A scrie așa ceva nu se cade, crede el. Este, desigur, chiar o dovadă de nesimțire („nesimțitoriu au fost").

1. Constantin Cantacuzino, „Istoriia Țării Rumânești", în Mihail Gregorian (ed.), *Cronicari munteni*, I, București, E.P.L., 1961, pp. 48–52.

Căutând o explicație pentru atitudinea contrară a lui Simion, stolnicul socotește că ea poate veni dinspre originea etnică diferită a celui care a scris, combinată, desigur, cu stupiditatea („acela ungur, au ce va fi fost, nu știu, de au băsnuit și au visat ca acélea a zice, să véde că de puțină știință și socoteală au fost"). De unde ideea că Simion putea fi ungur? Probabil pentru că el reținea informația dintr-un „letopiseț unguresc". Cine să citească texte maghiare, și încă ostile românilor, dacă nu un maghiar? Și, într-adevăr, în ultima jumătate a sec. al XVII-lea, cronistica maghiară se scria deja în maghiară, latina fiind abandonată de cronicari, în multe dintre cazuri.

Pe de altă parte, lipsa de minte a lui Simion Dascălul i se pare evidentă, de vreme ce omul nu și-a dat seama că de precaritatea și de netemeinicia demersului lui reconstitutiv va râde lumea, dobândind o faimă proastă perpetuă („Pentru că de au fost și vrăjmaș acelui neam [...], nesimțitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi și veni pe urmă chibzuind, adecăte că vor râde toți și vor ocărî răutatea și neștiința lui, băbești basne și nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în povéste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă și a-i dovedi minciunile.")

Stolnicul abordează deci chestiunea în termenii psihologiei auctoriale, făcându-i colportorului un portret aspru, de ins neghiob, neinstruit, rău și nesimțit. Păcatul lui este acela că a lăsat în poveste – adică în istorie – minciuni băbești (tradiții orale, din cele purtate din gură în gură de babe, atestare indirectă a circulației folclorice contemporane stolnicului) și trăncăneală fără haz („nesărate vorbe"). Dar nu îl socotește inocent, în pornirea lui, văzând în prezumtiva lui calitate de maghiar o cauză suficientă a defăimării românilor; semn al adversității mocnite pe care munteanul o resimțea din partea transilvănenilor și pe care, paro-so, le-o întorcea.

Este, în linii mari, aceeași poziție delegitimantă întâlnită și la Miron Costin. Boierul de viță instruit și responsabil respinge ca elucubrații afirmațiile care îl contrariază, atât din punctul de vedere al conținutului lor, cât și pentru forma lor.

O cauză demnă de noblețe

Să fi cunoscut cumva Dimitrie Cantemir istoria atribuită unchiului Constantin al soției lui, Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino? Prea seamănă în spirit reacția lui cu aceasta – este drept, mai temperată – a înaltului boier muntean pentru ca ipoteza să fie exclusă.

Dar cum să fi ajuns Dimitrie în posesia unei cópii manuscrise după istoria neterminată atribuită stolnicului, adusă în circulație abia după moartea presupusului ei autor? Și, mai ales, de ce să-i fi dat credit, când în *Scurtă povestire despre stârpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor* – redactată de fostul domnitor refugiat deja în Rusia petrină, în 1719, după cum crede Paul Cernovodeanu – stolnicul este înfățișat neechivoc ca adversar de seamă al propriului frate, Șerban Vodă, socrul lui Cantemir, pe care, împreună cu alt frate, Mihai, și cu nepotul de soră, Constantin Brâncoveanu, l-ar fi otrăvit? Toți aceștia ar fi fost „dintotdeauna potrivnici faptelor sale [= ale lui Șerban Cantacuzino – *n. O.P.*] cucernice" și ar fi săvârșit „ucidere de frate, îngrijindu-se mai mult de chiverniseala lor decât de cea a creștinilor".

În *Istoria ieroglifică*, romanul cu cheie cantemirian, înaltul personaj muntean fusese înfățișat ca o specie de uliu, „brehnacea cea bătrână, [care] în multe științe și meșteșuguri era deprinsă... [și care] lucruri învăța și îndemna". Datând din 1703–1705, cu un deceniu înainte ca unchiul ce-l așezase pe tron pe Brâncoveanu să-și încheie cariera publică și, odată cu ea, și viața, portretul pe care i-l face romancierul este profund ambiguu. Căci i se recunosc și pregătirea, și știința, și rosturile înalte de strateg politic, dar în același timp se sugerează și specializarea lui în urzeli și intrigi politice. „Brehnacea mai de folos a fi cineva, ale sală hotară pe dreptate a păzi, decât toată lumea tirănește a agonesi socotea", observa însă, încă de pe acum, autorul, subliniind cu onestitate că respectarea regulilor și a legilor era privilegiată de către stolnic, care disprețuia

injustiția și tirania. Ceea ce arată că în ochii romancierului pus pe pamflete necruțătoare la adresa boierimii contemporane lui, personajul cu rosturi de eminență cenușie din Țara Românească beneficia de complexitate, pe lângă abilitățile de politician de Curte recunoscându-i-se și principiile etice juste.

În 1719 însă, stolnicul este înfățișat – parcă în spiritul aceleiași fabule *ieroglifice*, dar într-o altă „blană" – „ca o vulpe bătrână" care „a început să născocească zi de zi noi vicleșuguri, păgubitoare politicii". Apoi, când vine vorba despre înscăunarea fiului său pe tronul Țării Românești, același stolnic îi apare în chip duplicitar, „ca un crocodil [care – *n. O.P.*] cu un ochi se prefăcea că îi pare rău și plânge nenorocirea lui Brâncoveanu, iar cu celălalt se bucura și se veselea pentru împlinirea dorinței lui". La un deceniu și jumătate de la marele roman pe care îl scrisese, primul din literatura noastră, Cantemir nu-și mai întruchipa personajul într-o singură ipostază, ci, după cum ieșeau la iveală feluritele caracteristici ale acestuia, în diverse împrejurări, îi atribuia mai multe măști animaliere. Concepția romanescă și caricaturală a principelui evoluase dinspre imuabilitatea tipologică spre un alegoric teatral de sensibilitate seismografică.

Cantemir nu ignora însă faima și elogiile circulante la adresa acestei rude apropiate – unchi al soției lui, Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino – care, în ochii lui Del Monte, agentul imperial habsburgic în sutană, îl socotea pe stolnic, împreună cu frații lui, printre „învățați și buni filozofi", în cei ai ambasadorului suedez Hyltéen era „un bătrân cinstit, care prin studii și călătorii în străinătate a dobândit o mare experiență și o mare abilitate" și care, pentru englezul Edmond Chishull, era „priceput în discuțiile bisericii lor, ca și în unele științi liberale, bine inițiat în politică". La fel, cronicarul sârb Gheorghe Brancovici (1645–1711) vedea în stolnic „un om de cinste și cu cunoștințe și iubitor de a ști multe" (Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, Ed. Științifică, București, 1971).

Nu încape dubiu în ce chip neconcesiv îl califica pe stolnic Dimitrie Cantemir, la vârsta maturității. Înseamnă însă acest

fapt că nu se puteau plasa pe poziții principial similare atunci când venea vorba despre cauze terțe, precum apărarea demnității și onoarei propriei stirpe românești? Una erau jocul politic, dușmăniile familiale și discreditarea boierului de curte care se comportase nu ca un unchi, ci ca un inamic cu soacra și cu soția lui Cantemir, și cu totul alta poziția cărturărească și înalt aristocratică în chestiunea onorabilității condiției de român.

Și unul, și altul condamnau defăimarea și pe defăimător. Totodată, explicau fapta cronicărească socotită inacceptabilă drept expresia unei antipatii ungurești față de români. Ambii erau exponenții unui orizont cultural înalt, al unei cunoașteri istorice moderne ce invalida susținerile *Letopisețului unguresc*. Ambii aveau cunoștințe logice de calitate, care le permiteau relevarea improbabilității argumentelor lui Simion Dascălul.

În caz că Dimitrie Cantemir a cunoscut poziția istorică a unchiului său prin alianță, el i s-a putut ralia în virtutea unor interese mai înalte decât partizanatele și coteriile politice, care altminteri îi despărțeau irevocabil. Cauze care puteau depăși adversitățile sunt, bineînțeles, cele ținând de conștiința modernă, patriotică, dar care pe atunci așeza conștiința apartenenței la o descendență și la o unitate de civilizație și culturală comună pe fundalul întregii distanțe dintre vârful aristocratic al ierarhiei și oamenii de rând.

DIMITRIE CANTEMIR
Historia moldo-vlachica

Despre părerea celor care țin ca neamul românesc
să nu fi fost adus în Dacia nici de Flaccus, nici de Traian,
ci să fi venit cu multe veacuri după aceea din Italia,
mai întâi în Transilvania, și apoi în amândouă Valahiile
Capitolul 11[1]

Nu am citit ca vreunul dintre scriitori, fie ei greci, latini sau alții de prin vecini, să fi pus în scris părerea aceasta asupra venirii de curând a ro-

1. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, partea I, Ed. Academiei, București, 1983, p. 193.

mânilor în Dacia; ba nici nu am auzit să o fi urmat cineva fie câtuși de puțin lăudat cu numele de „istoric". Căci înfățișarea acelei tradițiuni nu [vădește] istoria (care [are] adevărul precum trupul [își] are sufletul, nici o simplă istorisire, ci o minciună de-a dreptul de basnă și o poveste bă-bească [din cele] cu care, prin vorbe de nimic, obișnuiesc să-i momească noaptea pe copilași la somn și la hodină; de aceea nici n-ar fi fost nevoie să capete un loc între tradițiunile celorlalți autori, dacă nouă nu ni s-ar cădea să ne împlinim față de Cititorul nostru datoria pe care i-am făgă-duit-o. Căci făgăduiala noastră a fost aceasta: să arătăm cu conștiința nepătată și cu sufletul curat orice ar fi fost dat la iveală spre ținere de minte de către alții despre neamul nostru, fie de bine, fie altminteri. Iar ceastă poveste umblă sub numele unui oarecare călugăr Simion. Acesta, fie înfumurat de puțina lui carte slavonească, fie că va fi fost după neamul lui bulgar sau sârb, sau că va fi fost dus, poate, de la sine de cruntul ochi al invidiei, sau că l-a auzit, cu mintea lui cea proastă, pe un altul care povestea asemenea lucruri (cu toate că el minte că a aflat atare basnă din *Hronicul unguresc*, așa cum se va arăta mai apoi), a strecurat această poveste la sfârșitul Predosloviei din *Hronicul* lui Ureche – al celui mai vechi scriitor moldovean – și între atâtea minciuni pe care le răspândește pare să fi spus numai acest singur adevăr, mărturisind anume că el n-a găsit povestirea asta în letopisețele moldovenești, dar că n-a vrut să o treacă din vedere cu pana sa. Așadar despre numele băsnuitorului astfel aflat-am de la doi istorici de-ai noștri, Miron și Nicolae Costin; iar despre neamul acestuia, despre patria lui și când va fi scris asemenea lucruri și nouă ne scapă încă [adevărul].

Cele afirmate de Dimitrie Cantemir în latină și traduse mai sus sunt reluate ceva mai târziu, tot de el, în *Hronic*, direct în română, adăugându-li-se unele nuanțări. Iată cum:

DIMITRIE CANTEMIR:
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

Partea a III-a, Capul XII
De părérea acelora carii buiguiesc precum niamul românilor
din Dachia, macar că de la romanii de Italia s-ar trage,
însă nici de la Flac, nici de la Traian să fie aduși.
ce cu multe veacuri mai pre urmă cu alt chip întâi în Ardeal,
apoi într-amândoaă țările acéstea să fie întrat

Această povéste pentru proaspătă vinirea românilor în Dachia, nici la greci, <nici la latini>, nici la alt neam de scriitoriu am putut-o găsi, nici

supt nume de istoric de la alții macar a să pomeni am audzit și, mai vârtos, căci chipul poveștii aceștiia chip sau nume de istorie macar cum a lua nu poate. Că de pe a cuvântului începătură și cursul a toată voroava, așéși de tot proastă povestire și din capăt până în sfârșit cu totului tot basnă să fie să arată; carea spre adormirea pruncilor, iară nu spre audzirea bărbaților s-au scornit. Pentr-acéia, nici și s-ar fi cădzut să o punem în rândul cu alte a altor istorici povești. Ce, țiind minte datoriia giuruințelor carea cititoriului nostru am dat, ne caută orice, veri de bine, veri de rău de alții, adecă de începătura, de neamul, de firea și de obicéile neamului acestuia s-ar fi pomenit, cu inimă nevătămată, de față să le punem.

Basna dară aceasta să poartă sub numele unui Simion Călugărul, după carile apoi urmadză un Misail, iarăși călugăr, și Evstratie, carele au fost și logofăt al triile la răpăosat părintele nostru. Ce noi pre următori ce li s-au părut să urmédze lăsându-i, pune-vom nevoință să doslușim acel Simion de unde s-au încăpățat de această așé de grozavă minciună și macar că el singur minte, precum acéastă povéste să o fie luat din hronicul cel unguresc, însă adevărat nu dzice, căci cât în putința noastră au fost din istoricii carii au scris pentru lucrurile ungurești nici pre unul cu amănuntul și prin multă vréme necercat n-am lăsat; și ales pe Anton Bonfin (carile adevărat s-ar putea dzice precum iaste domnul istoricilor ungurești) numai cât nu l-am fărmat întorcându-l, însă de povéste ca aceasta a da n-am putut. Iară ce la dânsul am aflat, pentru Vladislav craiul unguresc și de războaiele lui cu tătarăi, vii videa la cartea 9, cap. 15, unde pre larg de toate vom pomeni.

Ce să vinim la Simion. Scrie dară călugărul acesta în Predosloviia *(sau precum noi dzicem în* Prevoroava*) hronicului lui Uréche (pre caréle noi îl avem mai știut istoric moldovenesc) precum el această povéste în hronicul lui Uréche însămnată neaflând-o, n-au vrut și pe aceasta să o triacă cu condeiul său. Pentru numele dară băsnuitoriului acestuia așé ne înștiințăm de la Miron Costin și de la ficiorul său, Neculaiu Costin logofătul. Iară basna lui în pomenita* Predosloviie *a lui Uréche așé o citim.*

Fiind, *dzice,* crai în Țara Ungurească Laslău (așé cheamă el pe Ladislav) căruia îi dzicea că iaste vâlhovnic (ce să tâlcuiaște din limba slovéniască *vrăjitoriu*), să fie întrat mulțime de tătari cu pradă în Țara Ungurească. Craiul Laslău, vădzindu-să slab de oști și de puteri și mierându-să cum va face și cum va pute să stea împotriva a atâta mulțime, să fie trimăs la împăratul Râmului (iară la care împărat nu pomenéște) și să să fie rugat să-i dea agiutoriu împotriva a unui nepriiantin de obște ca acesta. Împăratul solii lui Laslău să-i fie priimit și că-i va da cum mai în grabă agiutoriu să-i fie făgăduit. Și așé mulțime de tălhari și de ucigași și de alt féliu de vinovați de moarte, din toată împărăția lui strângând, să-i fie trimis acelui craiu unguresc într-agiutoriu. Iară căci să să fie aflat atuncea atâta samă de tălhari în temnițele Râmului dă samă iarăși acel

Simion, precum împăratul acela, când au stătut la împărăție, ori de a sa bunăvoie, ori de la publică silit, nu să știe, să să fie giurat că cât va împărăți el, nici un om, macar cu orce féliu de vină, de sabiia sau de poronca lui să nu moară, macar de l-ar și da dreptatea morții; și cu acea socoteală în vrémea împărățiii lui, să să fie aflat mulțime de tâlhari prin toate tem[ni]țele închiși.

Așé dară, precum dzisem, împăratul, dzice, Râmului, <vrând> să trimață acei tâlhari într-agiutoriu lui Laslău, întâi să fie poroncit și să-i fie ars pe toți în giur împregiurul capului, pentru ca de ciia să să poată cunoaște dintr-alți oameni. Apoi, trimițindu-i, să le fie poruncit înapoi să nu să mai întoarcă, că carile se va întoarce și să va prinde în împărățiia sa, acela să va omorî. Laslău dară, luând acel agiutoriu de tâlhari de la împăratul Râmului trimiși, să fie purces cu dânșii asupra tătarâlor, carii acmu, în Țara Unguriască intrând, ardea și prăda tot ce le ieșie înainte și, dându-le războiu tare, să fie răzbit pe tătari și să-i fie biruit. Tătarii dând dos de fugă, Laslău cu tâlharii și cu alte oști a sale să-i fie gonit până peste munți și până au dat la apa Sirétiului; acolo tătarii, fiind de gonași întiriți și de frica carea le sta din dos, apa și fără vad a tréce căutându-le, mulțime de dânșii în apa Sirétiului să să fie înecat, carea din cela mal privind craiul Laslău să fie strigat în limba ungurească: *Siretem, siretem*, adecă (precum iarăși călugărul tălmăcéște) *„Place-m, place-m"*, și de pe acel a craiului cuvânt numele aceii ape să fie rămas Sereti, iară mai denainte apa Sirétiului ce nume să fie avut nu va să pomenească.

Într-acesta chip craiul Laslău, făcând mare izbândă ca aceasta și la scaunul său cu mare pohfală întorcându-să, să fie vrut să facă mare veselie, pentru ca să se desfătédze cu crăiasa și cu boiarii săi, pentru mare bucurie de biruință carea au avut asupra nepriiatinilor săi.

Ce tâmplându-să acea a lui la scaun întrare în dzua de lăsatul săcului de postul cel mare și socotind că cu bucate de post nu va putea face masă după pofta și plăcérea lui, să fie trimis la papa de Râm și să fie cerșut voia pentru ca să-i dezlége luni și marți la carne. Carea papa făcându-i pe voie, să să fie veșelit cu a săi, precum am dzis, acélea trii dzile bând și mâncând și de atuncea, dzice Simion, să fie apucat ungurii obicéiu de lasă săc marțea, ca cum mai denainte de această tâmplare după pravila besericii grecești li s-ar fi căzdut să lasă săc dumeneca săptămânii carea trecusă.

După aceasta, vrând Laslău craiu iarăși să trimață pe acei tâlhari romani la împăratul înapoi și cu mari și multe daruri să-i mulțămască pentru agiutoriul ce i-au dat și pentru binile carile i-au făcut, împăratul să-i fie răspuns că mai mare și mai priimit dar nu poate să-i dea, decât dacă va opri pre acei oameni la sine, nici le va da voie să să mai întoarcă

la locul său[1]. Pentru care lucru, vădzând Laslău că împăratul nu mai priimește la sine pe acei tâlhari, aşijderea temându-să să nu cumva acéleași furtușaguri și tâlhușaguri să facă și în țara lui, precum făcuse la Râm, de nevoie i-au căutat a le arăta locuri de hrană și de aședzământ; și aşé să-i fie aședzat pe apa Morășului, care țară și acmu să schiamă Maramorăș; și de atuncea să fie rămas acéi romani pentre unguri în Ardeal multă vréme lăcuitori. Și de ciia, cu cursul vremii, acolo înmulțindu-să și plodindu-să, și nemaiincăpându-i locul, să să fie sculat unii dintr-înșii și, trecând peste munți în ceasta parte, să fie aflat locurile (unde acmu Țara Moldovei și a Munteniei stă) pustii și de oameni deșérte și, aducându-și de ciia și muierile și copiii de la Ardeal, să să fie aședzat cu totul pre acéle pomenite locuri pustii.

Aceasta dară ieste basna pre carea Simion acesta, sau singur din capul său a scornit-o, sau de la vreun prostac însă zavistuitoriu mai denainte din crieri fătată au aflat-o, la predosloviia hronicului lui Uréche, fără nici o rușine a o prepune au îndrăznit, precum cititoriul și mai pre larg la același hronic o va putea citi.

Iară noi aceasta a mai lungi părăind, datoriia adeverinții istoricești ne silește ca să cercăm și aflând să arătăm de unde iaste <începătura> aceștii basne, și cum și în ce chip până la acel măzac Simion au agiuns?"[2]

Un izvor maghiar pierdut

Una dintre temele pe care le urmăream cu stăruință era credibilitatea afirmațiilor lui Simion Dascălul. Vedeam, îndărătul asprelor critici ale istoricilor secolului al XVII-lea și a celor care le-au urmat la adresa lui niște reproșuri aduse, de fapt, izvorului narativ pe care acesta îl citase (sau rezumase): *Letopisețul unguresc*.

Trebuia totuși să înțeleg cât mai clar cine era Simion Dascălul. Avea el motive să denigreze în chip răuvoitor pe români? Era un stupid și un ins lipsit de elementarul bun-simț al oricărui ins de condiția lui socială? Și, mai presus de toate, se baza,

1. Fragmentul care începe cu „După acéstea, vrând Laslău..." lipsește din versiunea restituită critic a cronicii lui Simion Dascălul și poate reprezenta o contribuție explicativă a lui Cantemir.

2. Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, ed. cit., pp. 1023–1027.

într-adevăr, pe izvorul pe care pretindea că îl reproduce? Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir nu luau în serios așa-numitul *Letopiseț unguresc*, care le părea improbabil. Dacă numele sub care ni s-a păstrat amintirea textului respectiv era o traducere din latina medievală, atunci acesta putea să se fi chemat *Chronicon Hungaricum*, de nu cumva chiar *Gesta Ungarorum*, alta decât cele deja știute (a lui Anonymus, *Gesta Hungarorum*, de prin 1200, și a lui Simon de Keza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, scrisă în 1282). Desigur, exista însă și posibilitatea ca așa-zisul „letopiseț unguresc" să fi fost un text mai mult sau mai puțin istoric care să fi purtat un cu totul alt titlu, dar pe care dascălul Simion îl numea așa pentru că, găsindu-l într-o copie fără titlu, îi recunoștea totuși originea maghiară.

Gândindu-mă la toate acestea îmi apărea tot mai clar că era esențial să aflu dacă *Letopisețul unguresc* a existat, când, cine și de ce l-a scris. Se anunța în continuare un drum întortocheat și anevoios, dar nu mai puțin pasionant. O problemă deloc marginală din trecutul nostru, așa cum o prezentaseră contestatarii dascălului Simion, rămasă nerezolvată mai multe sute de ani, trebuia să își găsească, în sfârșit, rezolvarea, într-un fel sau altul, părăsind clarobscurul și găsindu-și, pe cât posibil, elucidarea. Pornisem deja în căutarea cronicii maghiare pierdute. Nu-mi mai rămânea decât să o găsesc.

III
URME VECHI, DISCUȚII MAI NOI

Temerile comisarilor imperiali din 1547

Ani de zile am avansat pas cu pas, etapă după etapă, dar nicidecum așa cum aș fi dorit, într-o progresie continuă, fără erori și fără bâjbâieli. Am înaintat cu sincope descurajante, și apoi, alteori, cu neașteptate iluminări și descoperiri, în căutarea și strângerea treptată a unui material relevant pentru a demonstra că *Letopisețul unguresc* a existat. Eram tot mai convins, după o serie de semnale și corecții de lectură, că îndărătul fragmentului – sau întregului – reprodus de Simion Dascălul se afla o cronică scrisă în ambianța Curții regale maghiare. Aș fi putut chiar spune că această scriere se născuse într-o perioadă istorică în care românii își manifestau cu putere tendințele centrifuge în raport cu coroana maghiară, dornici să își afirme propria voință de destin colectiv pe cont propriu, construindu-și state independente. Toate aceste concluzii de etapă mă conduceau spre concluzia că, foarte probabil, era vorba despre un text elaborat în vremea regelui Ungariei Ludovic de Anjou (1342–1382).

Când am socotit, pe de o parte, că adunasem destule argumente în acest sens, iar pe de alta că era greu de sperat că vor mai apărea texte narative ori documente revelatoare pentru căutările mele, am pus cap la cap studiile despre temă, publicate sau numai scrise de-a lungul mai multor ani, le-am dat o structură coerentă și am publicat un volum intitulat chiar *Letopisețul unguresc*.

În cartea respectivă am crezut că am argumente temeinice pentru a socoti că *Letopisețul unguresc* a fost scris în anturajul regelui Ludovic, în latină, imediat după mijlocul sec. al XIV-lea și transmis, în secolele următoare, poate, și în traducere maghiară scrisă, ori numai oral, prin intermediul unor cópii manuscrise (puține). Ultima lui mențiune expresă la prima mână (și singura descoperită deocamdată), datorată lui Simion Dascălul, datează de la jumătatea sec. al XVII-lea, când, probabil, a și dispărut, în împrejurări greu de intuit.

Trebuiau să mai treacă niște ani însă până când, către sfârșitul lui 2016, am dat – într-o culegere de texte ocazionale ale istoricului Ion-Aurel Pop – peste traducerea unui document pentru mine surprinzător. Era vorba despre un raport oficial, scris de niște reprezentanți calificați ai puterii imperiale habsburgice din sec. al XVI-lea, care conținea în mod neechivoc teze similare cu acelea știute din *Letopisețul unguresc*.

Nu aveai cum să bănuiești că un ecou târziu al ideilor din *Letopisețul unguresc* va surveni – la circa un secol distanță de la datarea acelui izvor scris care îmi părea plauzibilă – tocmai într-un raport de relevanță economică privind... mineritul! Și totuși hazardul sau, pur și simplu, avansul cercetărilor istorice, pas cu pas, în felurite direcții, puteau conduce la astfel de surprize.

Am fost, de altfel, singurul care i-a observat valoarea pentru tema originilor românești și care l-a comentat public în acest sens. Ieșea astfel la iveală primul text oficial, cu caracter documentar – un raport alcătuit în beneficiul împăratului de la Viena – în care se regăseau temeri exprimate, în numele regalității și al magnaților maghiari, de către autorul necunoscut al acelui *Chronicon Hungaricum* de la mijlocul secolului al XIV-lea. Izbea aerul comun al textului oficial cu *Letopisețul unguresc*.

Raportul comisarilor imperiali (care se autodesemnează drept comisari *regali*, căci îl reprezintă pe împăratul austriac în calitatea lui de rege al Ungariei), intitulat *Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureșene*, datând din anul 1547, precedă cu mai mult de un secol cronica moldovenească a lui

Simion Dascălul. În el, existența cronicii maghiare cu suspiciuni antiromânești este demonstrată tacit și indirect, prin ecourile susținerilor ei defăimătoare, prin înregistrarea temerilor maghiare legate de uzurparea puterii în regat de către români.

[Raport] Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureșene, după cercetarea făcută de comisarii majestății regești Blasius de Petrovaradin, prepozit de Jazo, și Georgius Werner, căpitanul (prefectul) cetății Șaroș, în luna septembrie a anului Domnului 1547

„Spun nobilii că acei munți și acele păduri au fost obținute de ei, într-o anumită adunare generală [a regatului], ținută la Bács, în timpul domniei lui Ludovic [de Anjou] pentru ei înșiși și pentru moștenitorii și urmașii lor, prin acordul comun al tuturor locuitorilor de drept [= *regnicolae*]. Despre care lucru se crede că nu există nici o mărturie clară. Și se poate, de fapt, prin lege, pune la îndoială [aceasta], deoarece acei munți și acele păduri, după cum se spune, sunt la hotarele Moldovei și Rusiei, care se cuvin mai mult să fie supuse majestății regești decât persoanelor private, așa cum munții și locurile joase de hotar asemănătoare sunt supuse cetății vecine Muncaci, care, în același fel ca la Hust, ține de drept de rege și de coroană. De fapt, *fiindcă cea mai mare parte dintre locuitorii comitatului Maramureș sunt români și, deoarece se potrivesc cu moldovenii la limbă, la religie și la obiceiuri, există pericolul să se întâmple ca acest comitat, încetul cu încetul, intrând pe furiș la moldoveni, să se înstrăineze cu timpul, cu vreo ocazie, de regat* [= Ungaria habsburgică] (*subl. O.P.*). Așadar, deoarece nu vor fi puține astfel de ocazii, este în interesul majestății regești ca, la o nouă cercetare și discutare, să se îngrijească să fie trimiși și chemați oameni credincioși și zeloși"[1].

Comisarii împăratului habsburg Carol V care investigau în mod serios problema proprietăților regale au căutat temeiurile afirmațiilor nobilimii maramureșene referitoare la drepturile acesteia de proprietate asupra pământului vizat de interesul

1. Fragment din textul reprodus în Hofkammerarchiv Wien, Hoffinanz Ungarn, Rote nr. 2 (1542–1549), Jahr 1547, fol. 93; traducerea română din Ioan Aurel Pop, „«Maramureșul... intrând pe furiș la moldoveni». Reflecții pe marginea unei idei de unire românească din secolul al XVI-lea", în *Transilvania. Starea noastră de veghe*, Cluj-Napoca, Ed. Școala Ardeleană, 2016, pp. 97–98.

imperial. Ei au chestionat personajele cu greutate ale provinciei, pe cei care susțineau că în vremea lui Ludovic de Anjou, în adunarea generală de la Bács, monarhul le-ar fi cedat sau recunoscut dreptul de posesie asupra munților și pădurilor avute în vedere. În pofida trimiterii clare a acestora la o împrejurare istorică incontestabilă – tocmai adunarea respectivă –, trimișii oficiali ai Imperiului au rămas însă sceptici cu privire la afirmațiile respective („Despre care lucru *se crede* [*subl. O.P.*] că nu există nici o mărturie clară.").

Este de reținut, în legătură cu această împrejurare, în primul rând că ea se referă la Maramureș, prezent și în *Letopisețul unguresc*. În scrierea reprodusă (sau rezumată) de Simion Dascălul, românii primeau în această „țară" proprietăți din partea regelui, care le recunoștea și anumite privilegii, urmare directă a curajului lor în luptă și a succesului repurtat asupra invadatorilor nomazi („le-au împărțit hotară, și ocine, și locuri de sate și târguri, și i-au nemișit pre toți").

Ceea ce știu trimișii imperiali pare literă de lege: „acei munți și acele păduri, după cum se spune, sunt la hotarele Moldovei și Rusiei, care se cuvin mai mult să fie supuse majestății regești decât persoanelor private, așa cum munții și locurile joase de hotar asemănătoare sunt supuse cetății vecine Muncaci, care, în același fel ca la Hust, ține de drept de rege și de coroană". Cu alte cuvinte, teritoriile de frontieră sunt în mod clar păstrate, din rațiuni de stat, pe seama coroanei.

Numai că nobilimea maramureșeană pare că invocă privilegii obținute într-o perioadă când regalitatea maghiară nu se înstăpânise încă deplin asupra Maramureșului. Se știe că acest proces a avut loc în secolul al XIV-lea și că vremea când Bogdan de Cuhea se răzvrătea (1342–1343), împreună cu supușii săi, împotriva Curții regale, devenind un „infidelius notorius" („neloial renumit"), era încă o epocă a jocurilor de interese concurențiale în Maramureș. Nu era încă atât de îndepărtată vremea când Maramureșul fusese dat ca dotă fiicei regelui maghiar căsătorite cu fiul cneazului de Halici-Volînia. (În 1250 se încheia la Zvolen o alianță între Béla IV, regele Ungariei, și Danilo Romanovici, prințul Haliciului, întărită printr-o legătură

dinastică: fiica lui Béla, Constanța, s-a căsătorit cu Lev Danilovici, cel de-al doilea fiu al lui Danilo.) Trimiterea nobililor maramureșeni – nenumiți – de la 1547 la adunarea nobiliară, patronată de regele Ludovic de Anjou, de la Bács, plasa în timp cu relativă precizie un moment din aceste evoluții când regalitatea se văzuse silită să confirme drepturile oamenilor locului, în pofida dorinței de a integra total Maramureșul în teritoriile monarhiei maghiare.

De fapt, în argumentarea poziției lor în chestiunea potențial litigioasă, cei doi raportori imperiali din 1547 cu privire la chestiunea minelor de sare maramureșene reiau o temă enunțată pe șleau în *Letopisețul unguresc* și care astfel se dovedește – dacă mai era cazul – întemeiată. Este vorba despre spaima mai-marilor maghiari de-a lungul timpului (începând după mijlocul secolului al XIV-lea) că românii din interiorul Regatului Maghiar ar putea să desprindă teritorii din ansamblul celor dominate de magnații unguri, alipindu-le la cele stăpânite de moldovenii care au aceeași limbă, religie și tradiții cu ei.

Au existat, cum se va vedea mai departe, și alte texte care au păstrat unele dintre motivele din *Letopisețul unguresc*. Dar nici unul dintre cele ajunse până astăzi la cunoștința mea nu avea caracterul de document oficial, precum textul comisarilor imperiali din 1547. Din acest punct de vedere, micul pasaj descoperit în raportul despre minele de sare maramureșene are o importanță deosebită, fiindcă el aduce cu un pas mai aproape de textul cronicii pierdute întreaga cercetare și întregul dosar, dându-i un plus de credibilitate în raport cu normele cercetării istorice. Căci situația la care se referise cronica maghiară pierdută și cea la care trimiteau cei doi comisari imperiali era, în esență, nemodificată și trata aceeași chestiune patrimonială: cui aparținea de drept pământul de graniță al Maramureșului?

Observând aceste lucruri nu se mai poate spune că *Letopisețul unguresc* nu a existat sau că a fost elaboratul unui autor izolat, excentric, dintr-un trecut imemorial. Fără să o fi vrut și fără să o fi știut, cei doi comisari imperiali ridică de pe umerii lui Simion Dascălul stigmatul machiavellic pe care îl purta în posteritate.

O lectură neașteptată

Există descoperiri istorice a căror materialitate sare în ochi și nu lasă nici un dubiu. Se surpă nivelul de călcare al pământului într-un loc și de sub tuful vulcanic se întrezărește interiorul unei vile romane din Pompei, păstrată perfect. Treci pe lângă un masiv muntos și de pe coasta acestuia siluetele unui mare basorelief cu figuri și cu semne dintr-o scriere stranie, uitată, te întâmpină apatice și monumentale, copleșindu-te...

Există însă și altfel de descoperiri, nu mai puțin semnificative și spectaculoase, dar care survin altminteri, din locuri străbătute de mulți pași. Într-o zi de pe la începutul anilor 1960, istoricul artei Pavel Chihaia traversa curtea unui muzeu bucureștean, îndreptându-se către biroul unde își căuta un coleg. Deodată, privirile i-au fost însă atrase de două pietre cu steme în relief, pe jumătate șterse de vreme, dar încă descifrabile, care mai târziu s-au dovedit deschizătoare de drumuri pentru înțelegerea spiritului cruciat al domnitorului Țării Românești Vlad Dracul (1436–1442 și 1443–1447) și a celui similar al lui Radu de la Afumați (1522–1529), ajutându-l să reconstituie o întreagă atitudine și un întreg mod de gândire al șirului de voievozi români din secolul al XV-lea și de la începutul secolului al XVI-lea, prinși în confruntarea cu Islamul ofensiv și cotropitor. Același specialist ilustru, tot frunzărind, de-a lungul mai multor ani, prin cabinetul de stampe și prin celelalte săli ale Bibliotecii Academiei, a dat peste caietul de schițe al unui pictor modest și astăzi mai degrabă uitat, elvețianul H. Trenck. Mai apoi a descoperit și jurnalul expediției arheologice al lui Alexandru Odobescu, ajungând după circa un secol de la prima sa descoperire pe urma celor doi, care cutreieraseră Țara Românească împreună, să regăsească „Athosul" românesc din munții Buzăului, cu chiliile și cu schiturile lui săpate în stâncă încă din Evul Mediu.

... Așa mi s-a întâmplat și mie, mi se pare, să trec prin locuri frecventate de atâția alții, dar rămase, cumva, nedesțelenite

de o privire suficient de iscoditoare pentru a le observa bogățiile fără egal. Abia îmi începusem studiile academice la Cluj și mă aflam într-o după-amiază la unul dintre pupitrele de lemn ale bibliotecii, venit cu gândul de a pregăti un seminar de specialitate pentru a doua zi.

Cartea din fața mea avea paginile îngălbenite înainte de vreme. În pofida acestui fapt, textul care îmi căzuse sub ochi era intrigant și, într-un fel nelămurit, enigmatic, copleșitor, căci, deși se pretindea o cronică, avea un aer eliptic, de profeție inversă. El părea să vorbească despre un trecut românesc pe care nimeni nu mi-l pomenise vreodată, de o noutate adumbrită numai de văditele inadvertențe cronologice și de straniile afirmații despre strămoșii troieni și venețieni ai romanilor care, de la o vreme, începuseră să se numească români. Nu era o ilustrare a tezei Școlii Ardelene de la începutul secolului al XIX-lea despre originile noastre latine, ci scrierea unui autor necunoscut de la începutul secolului al XVI-lea. Se păstrase într-o cronică rusă, ceva mai târzie, răspândită în destule cópii, dar prin toate lucrurile pe care le afirma își dezmințea originea în scriptoriul vreunui scriitor sau atelier cronistic rus. Autorul, care își încheia textul printr-o înșiruire de domnitori ai Moldovei, nu putuse fi decât moldovean. Și totuși despre ce era vorba acolo și de ce se deosebea atât de mult de celelalte cronici slavone ale Moldovei, care reluau, cu variații, cam aceleași știri sau se continuau una pe cealaltă, străduindu-se să ducă firul istoriei mai departe?

Tipărindu-și *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ioan Bogdan* în acea ediție revăzută și completată din 1959, a doua, P.P. Panaitescu, trecut prin greutățile vieții și confruntat chiar și atunci cu ele, găsise potrivit să redenumească textul despre care vorbesc. Atunci când, în 1891, își editase volumul *Vechile cronici moldovenești înainte de Ureche*, Ioan Bogdan îi spusese *Cronica anonimă*. În vremurile de stabilitate și de întremare ale longevivei domnii a lui Carol I de Hohenzollern însă, rușii nu cotropiseră încă țara. Când P.P. Panaitescu și-a publicat întâia oară reeditările, în 1957, armatele sovietice umpleau încă bună parte din cazărmile fostei armate

române burgheze, iar comisarii politici ai Moscovei aveau încă un cuvânt greu de spus cu privire la conduita politică, economică și culturală a României. A trebuit ca Gh. Gheorghiu-Dej să dea dovadă de fidelitate și zel maximale în timpul revoluției antisovietice maghiare din octombrie 1956, pitindu-l pe fostul conducător comunist reformist maghiar Nagy Imre la Sinaia și arestând o mulțime de tineri, elevi și studenți, pentru solidaritatea lor cu insurgenții, pentru a câștiga încrederea deplină a lui Nikita Hrușciov. Fie că acesta a fost motivul sau numai pretextul, fie că decizia nu avea nici o legătură cu conjunctura din acel moment, Nikita Hrușciov a dat semnul retragerii trupelor „aliate", de fapt de ocupație, din țara „vecină și prietenă" România. Trecuse doar un an de la apariția primei ediții din cartea cronicilor repuse în circulație de eminentul istoric P.P. Panaitescu, fost legionar obligat până la capătul vieții la domiciliu forțat, și autorul unei galerii de contribuții de rară importanță pentru cunoașterea trecutului nostru. În aceste condiții, un titlu cât mai plăcut ocupantului militar și ideologic nu putea fi decât foarte oprtun: *Cronica moldo-rusă* suna bine, amintind și de existența unei Republici Moldovenești incluse deja în U.R.S.S.

P.P. Panaitescu nu a mai intervenit cu modificări în titlul cronicii respective nici ulterior, în anii de până la sfârșitul vieții. De altfel, nici cronicile „slavo-române" (și nu româno-slave!) nu au mai fost editate. Istoricul nu a renunțat la titlul dat de Ioan Bogdan din cauza impreciziei, cum s-ar putea crede (căci toate cronicile și analele din Evul Mediu moldovenesc dinainte de cea scrisă de episcopul Romanului, Macarie, erau... anonime). L-a și păstrat, de altfel, pe seama altei cronici, cea pe care Bogdan o intitulase *Letopisețul de la Bistrița*.

În fond, ar fi putut repune în circuitul cultural al țării textul la care mă refer aici cu numele său medieval, aflat încă de la scriere în fruntea lui: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Țara Moldovei*. Poate că nu a făcut-o pentru că „acest titlu corespunde întocmai cu acela al *Cronicii de la Putna* (*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*)". În acest fel, P.P. Panaitescu semnala oportun relația directă între analele

putnene și analele incluse în „povestirea pe scurt", sugerând că autorul necunoscut al compilației folosise o versiune a analelor așa-zis putnene ca text istoric de bază pentru însăilarea lui.

Sensibil la nevoile ideologice ale momentului și vrând, ca prizonier de conștiință trecut prin destule spaime și umilințe, să dea o dovadă de obediență politică, istoricul a propus deci titlul de *Cronica moldo-rusă*. Avea și o anume îndreptățire pentru a proceda astfel, căci numai niște cronici rusești păstraseră vechea lucrare adusă din Moldova, integrând-o în compilații mănăstirești proprii. Ale noastre, câte cópii vor fi fost, dispăruseră fără urmă în vremurile de campanii militare și ocupații străine succesive.

Cea mai faimoasă dintre cronicile rusești care conțineau scrierea moldovenească pomenită era, probabil, *Voskresenskaia letopis*, altfel spus *Cronica de la Mănăstirea cu hramul Învierii Domnului* din vecinătatea Moscovei. Alcătuită de un monah necunoscut din același secol, între 1542 și 1544, cronica a devansat construirea, în 1656, a mănăstirii somptuoase întemeiate de patriarhul Nikon ca reședință patriarhală situată în împrejurimile Moscovei, la Istra. În a doua jumătate a anilor 1550, în timpul guvernării lui Ivan cel Groaznic, textul inițial al *Cronicii lui Nikon* a fost unificat cu pasaje din *Cronica Voskresenskaia* și cu *Cronicarul începuturilor țaratului*, adică narațiunea referitoare la anii 1533–1552, anii de început ai domniei lui Ivan (ca mare principe, iar din 1547, ca țar).

Pe atunci nu știam încă toate aceste lucruri, după cum nici astăzi nu a fost deslușit când anume, în care etapă a acestui efort masiv al compilării de cronici rusești, a intrat *Cronica moldo-rusă* în ansamblul istoriografic impozant pe cale de a se face în ambianța moscovită.

Și totuși recunoașterea meritului istoric neîndoielnic al unor monahi din teritoriile rusești de a fi copiat, păstrat și răspândit, prin transcriere, vechea cronică sosită din Moldova parcă nu justifica suficient includerea cuvântului „rus" în chiar titlul unei cronici românești scrise în slavonă. Mai potrivită ar fi fost o altă denumire, ținând de caracteristicile proprii textului

și care să nici nu se bazeze pe o trăsătură comună mai multor cronici (anonimatul autorului sau o denumire regăsibilă și în fruntea altui text de epocă). Dar problema aceasta a rămas suspendată până astăzi.

O altă încercare, tot din vremea stalinismului, a lui A.V. Boldur, un istoric cu merite, a fost și mai obedientă politic, și mai descriptivă, și mai lungă (deci cam neinspirată și nefuncțională), deși tehnic vorbind era mai precisă întru câtva: *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopisei ruse „Voskresenski"*. Fără îndoială că era vorba despre un text istoric moldovenesc scris inițial în slavonă și la fel de sigur era că el se păstrase în cuprinsul compilației vaste de cronici de la mănăstirea moscovită menționată. Boldur încercase să fructifice titlul – prea general – propus odinioară, în a doua parte a sec. al XIX-lea, de B.P. Hasdeu: *Cronica slavo-română*. Conștient însă de vagul formulei, el alunecase în partea cealaltă, transformând propunerea lui de titlu într-o descriere atentă mai ales să sublinieze, prin trimiteri aproape bibliografice, din ce compilație provenea și cât de slavă era cronica aceea preocupată să elucideze originile troiene și romane ale românilor. Mai târziu, A.V. Boldur a nuanțat, folosind doar sintagma *Cronica moldo-slavică*. Numai că și așa părea numele generic posibil de aplicat oricărei scrieri istorice moldovenești scrise în slavonă. În plus, suna cam stângaci și destul de neromânește.

Probabil că singura denumire atentă la caracteristicile interne ale textului rămâne cea propusă de Nicolae Iorga: *Cronica Moldovei până la Bogdan Orbul*, căci arată unde se oprește narațiunea, cel puțin în versiunea păstrată până astăzi. (La drept vorbind, nu avem cum ști că originalul se oprea exact acolo, destule cronici de-ale noastre din vechime părând că și-au suspendat în chip neașteptat narațiunea sau că li s-a putut pierde ultima filă.) În ce mă privește, de-ar fi să îi propun, acum, după atâția ani, un titlu, i-aș spune, probabil, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, căci e singura cronică din Moldova medievală care împletește povestea originilor legendare cu succesiunea domnitorilor țării preluată din laconicele, dar în prin-

cipiu exactele anale. De ce legendară? Pentru că prima ei parte, cea de până la Dragoș Vodă, este o compilație de legende istorice și hagiografic-istorice, fie și într-o formulă foarte succintă, comprimată. Și de ce genealogică? Pentru că în partea a doua, cea care, în linii mari, este îndatorată Analelor de la Putna, ea se înfățișează ca o notare a succesiunii genealogice a Drăgoșeștilor, Bogdăneștilor și Mușatinilor de pe tronul Moldovei (până la Bogdan cel Orb inclusiv).

Unde autorul face cunoștință cu prima cronică „întreagă" a Moldovei

Eram student în anul întâi la Istorie și Filozofie, așadar un ucenic într-ale meseriei. Dar ceea ce conținea cartea lui P.P. Panaitescu, a doua apărută în seria *Cronicile medievale ale României* pe care o inițiase Academia Republicii Populare Române în anii din preajma nașterii mele, mi se părea a fi... aur curat.

Volumul aduna cronicile românilor din vremea când pe meleagurile noastre se scria în limba bisericii răsăritene balcanice învecinate, cea bulgară. Cel care le știuse dibui odinioară, cu mare efort, de te miri unde, din cele mai neașteptate cotloane românești și străine, brașoveanul cel iscusit, Ioan Bogdan, a fost un istoric pasionat și, totodată, un excelent cunoscător al scrisului din Evul Mediu răsăritean.

Cum spuneam, aveam pe masă, alături, și edițiile acestui mare cărturar de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar cartea pe care o parcurgeam – avid să aflu și să deslușesc lucruri neștiute mie și, poate, și altora – era a lui P.P. Panaitescu, despre care se vorbea cu un aer complice între cunoscători și cu o anume prudență în public. Fusese, în anii 1930–1940, fruntaș legionar, iar în România lui Ceaușescu, derutantă prin amestecul ei de ideologie proletară și totalitară de stânga cu un ultranaționalism șovin și antisemit, nu era deloc clar cât de liber erai să vorbești cu voce tare despre acest mare istoric interbelic care

în epoca lui Stalin nu mai putuse, mult timp, publica decât sub pseudonim (Alexandru, Al. sau A. Grecu).

Era prin toamna–iarna anului 1981, iar eu citeam în biblioteca Institutului de Istorie clujean de la etajul întâi al imobilului de pe strada Napoca (fostă Iorga) numărul 11. Citeam cu mult interes pentru seminariile și cursurile de specialitate, dar revelația mea a fost profesorul Pompiliu Teodor. Elegant și distins, cu părul deja grizonat, deși plin de tinerețe în gesticulație, vorbind cu aplomb într-o limbă colorată cu expresii din idiomuri de mare circulație, dascălul nostru preda istoria istoriografiei românești și universale. Eram convins că de acolo începe toată știința istoricului, din deprinderea cu uneltele specifice ale criticii istorice și cu întregul laborator al cercetătorului trecutului care se preocupă de deslușirea documentelor și a textelor felurite rămase din alte epoci. Căci oricât de neutre și de echilibrate puteau părea ele, înțelesesem destul de iute, ca și alți colegi de-ai mei, că întotdeauna cel care scrie vede lucrurile din punctul lui de vedere. Iar asta însemna că, într-un fel sau altul, conta dacă necunoscutul din spatele hrisovului sau al mărturiei avea multă sau puțină școală, dacă a călătorit și a văzut lumea sau a rămas mereu acasă, dacă știa mai multe limbi sau numai pe cea deprinsă de mic, de la mama, dacă era boier, târgoveț ori simplu om liber, dacă era credincios evlavios sau mirean cu gândul mai mult înspre ale lumii... Cu har și cu mult farmec, provocator pentru inteligența și perspicacitatea studenților lui, profesorul știa sublinia secretele fiecărui autor, invitându-ne la seminar să luăm acest tip de incursiuni în trecut și în meseria de istoric pe cont propriu.

Citeam, așadar, mai ales la materia lui Pompiliu Teodor, fiindcă știam că, măcar pentru mine, de cât mai buna ei înțelegere și asimilare depinde totul. O fi istoria despre cele ce s-au întâmplat cândva, dar despre toate cele petrecute cândva aflăm prin pana istoricilor. A-i înțelege pe ei așa cum se cuvine, în profunzime și cu toate nuanțele, mi se părea că era deci crucial spre a deschide o cale cunoașterii trecutului propriu-zis. (Nu mi-am schimbat nici acum părerea.)

Cursul ajunsese destul de iute la analistica și la cronistica românească în strai slavon. Salvată doar parțial și mai ales întâmplător, spre gloria descoperitorilor, de istoricii din ultimele două secole, încă de la Bălcescu și Kogălniceanu, întreaga literatură istorică medievală a românilor, din vremea scrierii în limba sacră a bisericii de pe meleagurile noastre – mediobulgara sau bulgara medievală –, părea, în mintea mea, conținutul unui cufăr prețios ferit ca prin miracol de focul care a ars Troia lui Priam.

Nu mi-l închipuiam mereu așa. Alteori rememoram fragmentul din romanul lui Robert Graves *Eu, Claudius împărat*, în care sunt menționate cele nouă cărți sibilinice, păstrate într-un sipet de piatră și consultate doar în vremuri de criză profundă. Sibila din Cumae vine la ultimul rege roman, Tarquinius Superbus, și îi oferă pe o sumă exorbitantă cele nouă cărți cu profețiile despre viitorul Romei. Precaut, omul de pe tron refuză. Sibila, imperturbabilă, ia trei din cărțile de profeții și le aruncă în foc, oferind restul pe același preț. După ce refuzul se repetă, iar sibila mai dă focului alte trei din cele rămase, Tarquinius cedează, bucuros să poată obține puținele, dar prețioasele pagini rămase.

Nicolae Iorga dăduse de o cronică germană a Moldovei la Nürnberg, sau cel puțin așa credeam eu, împreună cu mai toată lumea. Urma să aflu târziu, peste ani, că de fapt îi fusese predată spre valorificare științifică de Petre Pandrea, spirit iscoditor și activ, aflat la studii în Germania, unde o și descoperise.

Ioan Bogdan găsise și el, tot cotrobăind după vechituri, alte piese prețioase din această nobilă moștenire. De pildă, noroc că după 1877 România primise Dobrogea și, odată cu ea, și o populație amestecată, printre care mulțime de bulgari. Într-un club bulgăresc de la Tulcea aflase o altă cronică sumară, mai degrabă niște anale, fără de care istoriografia medievală a Moldovei nu ar arăta astăzi la fel.

Se mai adunaseră în același fel și alte mărturii din aceeași epocă, în care, din scrisul iute și sărat al muntenilor se pierduseră mai multe hrisoave decât din cel mai domol al moldovenilor. Compensa parcă, într-un fel, transmiterea integrală până la noi a *Învățăturilor* comandate de Neagoe Basarab unui învățat

grec, care le compilase în forma unui manual al principelui, dedicat unicului moștenitor al domnitorului oltean, Teodosie. Cartea se încadra unui gen atestat din secolul al XI-lea bizantin, prin Katakalon Kekaumenos, aristocrat provincial din Thessalia (despre care va mai veni aici vorba), și dus mai departe, în ambianța Curții cultivatului domnitor când muntean, când moldovean, Nicolae Mavrocordat, de Nicolae Costin, din generația secundă a cronicarilor Costini. Acesta însă alcătuise o prelucrare după Marc Aureliu și spaniolul Guevara, intitulată *Ceasornicul domnilor*.

Punând o întreagă vârstă între coperțile unei cărți, completând-o apoi cu încă un volum, învățatul brașovean Ioan Bogdan dezgropase o etapă enorm de semnificativă, deși până astăzi subestimată, a culturii noastre vechi: cea a scrisului în mediobulgară, care mergea până pe la începutul modernității, către secolul al XVII-lea. În două culegeri succesive a restituit o colecție întreagă de cronici relevante pentru evul nostru mediu și pentru modernitatea timpurie. În primul volum, apărut în 1891, el a însumat *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, adică dinainte de jumătatea secolului al XVII-lea, vădind o sensibilitate pentru Moldova, în capitala căreia își petrecuse studenția, dobândindu-și solida formație științifică. În cel de-al doilea, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, editorul și traducătorul a inclus și alte cronici, din Țara Românească, lărgind spectrul preocupărilor sale și adăugând inestimabile piese tezaurului românesc de scrieri medievale. Părăsind însă această lume prea devreme, la doar cincizeci și cinci de ani, și fiind cunoscut mai cu seamă pentru edițiile lui de texte și de documente, i s-a atribuit, din păcate, o importanță mai mică decât cea pe care efectiv o are în cultura noastră modernă.

Ulterior, după mai bine de patru decenii, P.P. Panaitescu, probabil cel mai bun slavist din generația interbelică, reluase într-un volum propriu editarea științifică bogdaniană de cronici, punând-o în pagină după criterii care se doreau mai riguroase, fără a fi neapărat întotdeauna astfel. Urmărind pe drept cuvânt o fidelitate mai mare în raport cu originalele, Panaitescu a re-

luat și a revizuit mai vechile traduceri bogdaniene în româna actuală. (În anii 1990, savantul ieșean Leon Șimanschi îmi mărturisea că pregătește o ediție din nou revizuită a acestui ax fundamental al culturii noastre vechi. Din păcate însă, s-a săvârșit din viață fără să-l fi dus la bun sfârșit.)

Apucasem să îmi fac o anume idee despre toate astea fără a le desluși prea bine, când, într-o după-amiază de bibliotecă, pregătind seminarul care lua în discuție cronicile anonime reeditate de P.P. Panaitescu, am adăstat pentru câteva ore asupra textelor destul de enigmatice strânse în volum. Scrise în original în „litere cu cerdac", cum inspirat spunea odinioară E. Lovinescu, cronicile aveau, mai toate, caracteristici care le confereau o frumusețe stranie. Exprimarea lor îmbina lapidaritatea cu solemnitatea, iar rostirea era ritualică, hieratică, rigidă și sobră, aidoma procesiunilor medievale sărbătorești.

Dintre toate, cel mai frapant mi s-a părut însă textul încâlcit al așa-zisei *Cronici moldo-ruse*. Lucrurile pe care le relata păreau atât de fanteziste și de încâlcite, atât de naive și de contradictorii, încât ezitam să mă decid dacă un autor necunoscut abordase oarecum parodic și neîndemânatic un subiect care îl depășea, dacă omul care scria era pur și simplu nătărău și neinstruit ori dacă nu cumva era un iscusit criptograf care lăsase moștenire posterității un text subtil, ale cărui sensuri s-ar fi dezvăluit doar după o scrutare atentă și după descoperirea codului de lectură potrivit. Însăși existența acestui soi de text în colecția cronicilor noastre medievale îmi părea neverosimilă și mă făcea să cred că, de aici înainte, totul este posibil de descoperit în trecutul nostru cultural.

Cât despre cronică, în traducerea inițială, ea sună astfel.

Povestire în scurt despre domnii moldovenești
de când s-au început Țara Moldovenească

traducere de Ioan Bogdan

La anul 6867 (= 1359) pornit-au din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlahata, ce erau de legea creștinească și fugeau de goana ereticilor împotriva creștinilor, și ajuns-au la locul ce se chiamă Vechiul Râm și și-au

zidit sieşi cetate după, numele lor, Roman, şi şi-au trăit traiul, ei şi neamul lor, până ce a trecut Formos papa de la pravoslavie la lătinie.

Şi după despărţirea legii lui Hristos, şi-au zidit latinii o nouă cetate şi i-au pus numele Noul Râm şi au chemat pe Românenі la sine, în lătinie, în Noul Râm; dar Romanenii n-au voit, ci au început luptă mare cu dânşii şi nu s-au despărţit de legea creştinească.

Şi de atunci încoace au fost mereu în luptă unii cu alţii până la domnia lui Vladislav, craiul unguresc. Iar Vladislav craiul era nepot de frate lui Sava, arhiepiscopul sârbesc, şi fusese botezat de dânsul şi se ţinea de legea creştinească, înlăuntrul inimii sale, dar după vorbă şi după podoabele crăieşti era latin.

Şi în vremile lui Vladislav craiul, au pornit cu război împotriva ungurilor tătarii cu cneazul Neimet din pustiile lor de la apa Prutului şi de la apa Moldovei, şi au trecut peste munţii cei înalţi din Ardeal şi de la Ţara Ungurească, şi au ajuns la apa Mureşului şi s-au oprit acolo. Auzind Vladislav, craiul unguresc, de năvala tătarilor, trimise îndată, la Râm, la Împărat şi la papă, să-i vie în ajutor; trimise şi la vechii râmleni, şi la românenі. Atunci s-au unit noii râmleni cu vechii râmleni şi au venit la Ţara Ungurească, spre ajutor craiului Vladislav.

Dar noii râmleni au trimis în taină craiului Vladislav scrisoare, în care scria: «Marelui crai unguresc Vladislav. Vechii râmleni sunt în luptă cu noi din pricina legii, căci n-au voit să treacă cu noi la legea nouă, lătinească, ci trăiesc în legea grecească, în Vechiul Râm. Iar acum au venit cu toţii împreună cu noi spre ajutorul tău, lăsându-şi în Vechiul Râm numai femeile şi copiii cei mici. Iar noi suntem de aceeaşi lege cu tine, prietenilor tăi suntem prieteni, duşmanilor tăi duşmani; deci bine ai face, dacă i-ai trimite pe ei înaintea tuturor celorlalţi oameni împotriva tătarilor, că doară vor cădea cu toţii în luptă; iar dacă Dumnezeu îi va feri de tătari, să-i laşi în ţara ta, ca să nu se mai întoarcă în Vechiul Râm, iar pe femeile şi copiii lor îi vom lua în legea noastră latinească».

Şi nu după multă vreme s-a dat luptă mare între Vladislav, craiul unguresc, şi între Neimet, cneazul tătăresc, la apa Tisei; şi mai întâi de toţi au intrat în luptă vechii râmleni, după ei unguri mulţi şi râmlenii cei de legea lătinească, şi au bătut pe tătari mai întâi vechii râmleni, apoi ungurii şi Românenii, şi n-au pierit mulţi dintre vechii râmleni.

Vladislav, craiul unguresc, foarte s-a bucurat de acest ajutor dumnezeiesc, iar pe vechii râmleni i-a cinstit şi i-a miluit foarte pentru vitejia lor şi le-a arătat apoi scrisoarea noilor râmleni, ce i-au fost scris-o aceştia de ei şi de femeile lor şi i-a chemat la sine în slujbă, ca să nu se mai întoarcă în Vechiul Râm şi să piară de mâna noilor Râmleni. Văzând ei scrisoarea crăiască, n-au crezut, ci s-au rugat de crai să le îngăduie a trimite oameni, care să caute şi să vadă dacă mai trăiesc ori nu în Vechiul Râm femeile şi copiii lor. Şi s-au dus soli şi s-au întors curând şi le-au

spus: cetatea noastră, Vechiul Râm, e dărâmată, iar pe femeile și copiii noștri i-au luat noii râmleni în legea lor latinească.

Atunci s-au rugat de craiul Vladislav să nu-i silească a trece la legea latinească, ci să-i lase a trăi în legea lor creștinească, în legea grecească, și să le dea pământ de trai. Iar Vladislav craiul cu mare bucurie i-a primit și le-a dat pământ în Maramureș, între apele Mureșului și Tisei, locul ce se chiamă Criș, și acolo s-au adunat și s-au așezat râmlenii, și trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească și a le întoarce la legea lor creștinească, și astfel trăiesc până astăzi.

Și era între ei un bărbat cu minte și viteaz cu numele Dragoș, și s-a pornit odată cu tovarășii săi la vânat de fiare sălbatice și au dat pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru, și s-au dus pe urma zimbrului peste munții cel înalți, și au trecut munții și au ajuns tot pe urma zimbrului la niște șesoase și prea frumoase locuri, și l-au ajuns pe zimbru la țărmul unei ape, sub o răchită, și l-au ucis și s-au ospătat din vânatul lor.

Și le-au venit de la Dumnezeu gând în inima lor să-și caute loc de trăit și să se așeze acolo, și s-au unit cu toții și au hotărât să rămână acolo, și s-au întors îndărăt și au povestit tuturor celorlalți de frumusețea țării și de apele și de izvoarele ei, ca să se așeze și ei acolo; și le-a plăcut tovarășilor lor gândul acesta, și au hotărât să meargă și ei unde fuseseră tovarășii lor, și au căutat să-și aleagă loc, căci de jur împrejur era pustiu, iar pe la margini tătari rătăcitori cu turmele, și s-au rugat apoi de Vladislav, craiul unguresc, să le dea drumul, iar Vladislav craiul cu mare milostivire i-a lăsat să plece.

Și plecat-au din Maramureș cu toți tovarășii lor și cu femeile și cu copiii lor peste munții cei înalți și, tăind pădurile și înlăturând pietrele, trecut-au munții cu ajutorul lui Dumnezeu și venit-au la locul unde Dragoș omorâse zimbrul, și le-au plăcut locul și s-au așezat acolo și au ales dintre dânșii pe un om înțelept, cu numele Dragoș, și l-au numit sieși domn și voievod. Și de atunci s-au început cu voia lui Dumnezeu Țara Moldovenească.

Iar Dragoș voievod au descălecat întâi loc pe apa Moldovei, [anume Bourenii], mai apoi au descălecat locul Baia și alte locuri de-a lungul apelor și izvoarelor, și și-a făcut pecete domnească pentru toată țara un cap de zimbru. Și a domnit Dragoș voevod 2 ani.

Iar după el au domnit fiul său Sas voievod 4 ani.

Iar după Sas, fiul său Lațco 8 ani.

După aceea au domnit Bogdan voievod 6 ani.

După aceea au domnit Petru voievod, fiul lui Mușat (*sic!*), 16 ani.

După aceea fiul lui Petru, Roman 3 ani.

După el au domnit fratele său Ștefan 7 ani.

După el au domnit Iuga voievod 2 ani.

În anul 6915 (= 1407) au luat domnia Alexandru voievod și au domnit 32 de ani și 8 luni.

După el au domnit Iliaș voievod, feciorul cel mai mare al lui, 2 ani și 9 luni singur, iar împreună cu fratele său Ștefan voievod au domnit 7 ani. Luatu-l-au apoi Ștefan voievod pe fratele său Iliaș voievod și l-au orbit; iar Ștefan voievod după orbirea fratelui său au domnit 7 ani. Și i-au tăiat lui Ștefan voievod capul Roman, fiul fratelui său Iliaș voievod.

Și au domnit Roman 1 an.

Iar după el a domnit Petru, fiul lui Alexandru voievod, 1 an. Și au dat Petru cetatea Chiliei ungurilor.

După el au domnit Ciubăr voievod 2 luni.

După el au domnit Alexandru voievod, fiul lui Iliaș voievod, 4 ani.

După Alexandru voievod au domnit Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod și tatăl lui Ștefan voievod, 2 ani; și i-au tăiat capul Petru voievod, numit Aron.

Iar Petru voievod au domnit 2 ani. Sub el au început a se da bir Turcilor. Dar după scurtă vreme i-au tăiat capul Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voevod.

În anul 6973 (= 1465) Ștefan voievod, fiul lui Bogdan, au luat îndărăt de la unguri cetatea Chiliei.

În anul 6992 (= 1484) venitu-au împăratul turcesc Baiazit și au luat de la Ștefan voievod două cetăți: Chilia și Cetatea Albă.

În anul 7005 (= 1497) venit-au craiul leșesc Albert împotriva lui Ștefan voievod și s-au împăcat cu vicleșug cu Ștefan voievod și s-au întors la țara lui prin locuri nevătămate, și l-au gonit Ștefan voievod și l-au ajuns la Bucovina și l-au bătut.

În anul 7012 (= 1504), iulie în 2, s-au săvârșit Ștefan voievod.

Ștefan voievod au avut 4 feciori: Petru, Alexandru și doi Bogdani.

După el au început a domni fiul său Bogdan[1].

Un racursiu personal

Ceea ce m-a „orbit" aproape, din prima clipă a parcurgerii celor dintâi fraze ale traducerii românești din cronica pe care o observam uluit a fost alcătuirea luminoasă, colorată și, totodată,

1. Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri și note*, Carol Göbl, București, 1891. Traducerea îi aparține istoricului.

învălmășită de imagini care mă întâmpina, îmi sărea în față. Prima senzație, de neuitat, era uluirea că un autor din vechime susținea, nici mai mult, nici mai puțin, decât că strămoșii noștri, ai românilor, erau... troieni, venețieni și romani, deopotrivă.

Referința la Troia nu însemna pentru mine numai o trimitere la epopeea homerică, actul de naștere al culturii europene pe vremea când multă vreme aș fi crezut că încă nici nu se scria (deși atât *Iliada*, cât și *Odiseea* ni s-au transmis împărțite, fiecare, în câte douăzeci și patru de cărți; exact câte litere are alfabetul grec). Era, totodată – căci citisem cu pasiune sinteza despre Renaștere a lui Jacob Buckhart – semn că, zăpăcit sau nu, încurcând referințele ori enumerându-le amestecat – de ce Veneția era pomenită îndată după Troia și înainte de Roma, în loc să survină, ca spațiu generator de civilizație nouă și originală, după capitala cea vestită a Italiei?! – necunoscutul care scria avea un soi de cunoștințe din sfera a ceea ce astăzi numim studii clasice și că era, potențial, într-un fel lipsit de acuratețe, aproximativ, un... renascentist.

Brusc mi se părea că nu doar principii și dinaștii italieni, francezi, germani sau englezi au avut la Curțile lor cărturari cu o frumoasă cunoaștere a limbilor clasice și cu un cult al Antichității greco-romane, ci și domnitorii românilor. Și, într-adevăr, chiar dacă în cazul de față se putea să mă înșel, lecturile ulterioare mi-au dat oarecum dreptate.

Încă din anii pregătirii mele academice, ca student, am descoperit un studiu al lui Iorga din care rezulta că, încă în vremea regilor arpadieni, la Oradea se așezaseră coloniști aduși din Italia. Ei întemeiaseră acolo un cartier propriu: Cartierul Italienilor (*Olászi* în maghiară sau Olosig în românește), al bolognezilor (*Bononya* sau *Bolonia* în românește). Tot aici, mai apoi, în vremuri autentic renascentiste, episcopul romano-catolic orădean de origine croato-maghiară, Vitéz János (circa 1408–8 august 1472), ajuns în această poziție în 1445, educator al viitorului rege Matia Corvin, latinist, matematician, astrolog și astronom, care urma să devină în 1465 arhiepiscop de Esztergom/Strigoniu, s-a înconjurat de umaniști polonezi și germani

și a întemeiat o bibliotecă. Ideea că Renașterea atinsese atât de devreme Oradea mă încânta.

Dar am citit mai pe urmă în introducerea sintetică la *Istoria literaturii române* de Nicolae Iorga – una dintre cărțile mele de inimă – și că aristocrații și principii români au avut cultul Mediteranei clasice. „*Alexandria* [...] stă lângă *Povestea Troii*, *Istoria Troadei*. [...] Subiectul străin a trecut în românește. [...] Cred că am putut izbuti să fixez epoca în care s-a făcut traducerea acestor cărți de mare aventură, în care se vorbește de elenii cei vechi, de bătrânul Patrocle, de Hector, de Priam cu ochii lăcrămați, de Hecuba rătăcind în lume, roabă, cu durerea ei, de Alexandru luptând strașnic nu numai cu oamenii, ci și cu Por-împărat și cu furnicile din pustiile Indiei". Iar mai departe Iorga spune: „...întorcându-ne la *Alexandria* și la *Istoria Troadei*, dacă întâia e povestea isprăvilor lui Alexandru, iată Alexandru Lăpușneanu – e drept, după alți Alexandri cari au domnit în Moldova –, iată însă după un singur alt Alexandru muntean (Aldea), pe Alexandru Mircea, contemporanul din București al Lăpușneanului. Dacă în *Istoria Troadei* este Elena cea frumoasă, Doamnei lui Petru Rareș îi zice Elena Ecaterina, sau Doamna Elena".

După Iorga, așadar, în secolul al XVI-lea izbucnea cu deplină forță, la nivelul dinastiilor românești din cele două țări extracarpatice, o influență culturală transformată în modă. Ea s-a repercutat până la nivel onomastic, imitând numele personajelor din marile romane anonime cu profil cavaleresc ale lumii medievale. O astfel de modă s-a făcut simțită însă mult mai devreme în Maramureș, unde, pe la 1272, românul Mărcheluș (Marcellus, Marceluș, Mărgeluș) pierdea într-o bătălie în care îl urmase pe regele maghiar împreună cu fiii lui, pe unul dintre aceștia numit Ahileu (Ecchelleu). Dar nici în Moldova Alexandru cel Bun nu a avut de așteptat sec. al XVI-lea pentru a fi numit după marele erou al Antichității greco-latine. Răsăreau astfel de peste tot, parcă, detalii care aruncau o lumină nouă asupra trecutului nostru cultural, înnobilându-l cu noi și neașteptate nuanțe.

Descopeream, prin 1986, intuițiile uluitoare, de mare forță lirică – pe lângă relevanța lor științifică – ale lui Nicolae Iorga. Iar mai târziu, către anul 2000, conferențiar universitar de-acum, ajungeam să văd cu ochii mei, la mănăstirile bucovinene, pietrele cu inscripții romane adunate de Alexandru Lăpușneanu în preajma ctitoriei lui luminoase de la Slatina, preocupare – neașteptată pentru mine – de colecționar renascentist dornic să aibă propriul lapidar. Le pomenise, într-o carte de amplă și fermecătoare viziune despre trecerea de la medieval către modern la români, Răzvan Theodorescu, dar să le vezi la fața locului era cu totul altceva.

Eram, așadar, troieni prin strămoși! Întemeiaserăm Veneția! Ce noutăți neverosimil de înmiresmate, de îmbătătoare pentru visătorul care – precis că – eram... În memoriile lui, Iorga vorbea parcă și pentru mine când spunea că „Am fost născut cu orizonturi depărtate în spațiu și în timp, cu prevestiri de străinătăți din fundul lumii și cu viziunile unui trecut din adâncul vremilor". Până să-mi dau bine seama, istoria noastră devenise pentru cel care eram o chestiune cât se putea de personală, angajându-mă integral, absorbindu-mă și ducându-mă cu ea departe, unde nu m-aș fi gândit că voi ajunge vreodată.

Când istoria se împletește cu legenda

Povestea despre peripețiile troienilor Roman și Vlahata, inclusă în prima parte a *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei* – numite de istoricii dinainte ba *Letopisețul anonim* (Ioan Bogdan), ba *Cronica moldo-rusă* (P.P. Panaitescu) – ocupa, din punct de vedere cantitativ, cea mai mare parte a textului respectiv și reprezenta partea lui cea mai complexă. Ea întrecea numărul de rânduri ocupat de analele moldovenești de tipul celor întâlnite în așa-numitele *Letopisețe de la Putna*, care alcătuiau aici partea a doua (și ultima) a scrierii. (Mă refer, desigur, la lista de domnitori care începe cu Dragoș și se încheie cu știrile despre

Bogdan cel Orb.) Totodată, avea o complexitate mai mare decât legenda lui Dragoș, care o continua, deși aceasta din urmă nu a cunoscut în nici un alt letopiseț moldovenesc medieval sau timpuriu modern întinderea pe care a ocupat-o în cronica despre care vorbesc.

Una dintre problemele importante care mi se înfățișau cu pregnanță acum, când izolasem straturile din care era cronica alcătuită, observându-le autonomia și presupunând – cu bune temeiuri – că fiecare provine dintr-o scriere anterioară, era cum să numesc textele respective. Din păcate, originalele acestora fiind pierdute, îmi rămâneau – mie și oricui – cu totul necunoscute și nu îmi puteau folosi la nimic pentru a le stabili denumiri cât mai adecvate din punct de vedere științific.

Excepție de la această situație făceau doar analele, care dădeau chiar titlul cronicii așa cum s-a păstrat el în compilațiile rusești: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Țara Moldovei, în anul 6867 (1359)*. Era poate semn că omul care adăugase la povestirile legendare cele câteva știri analistice despre succesiunea domniilor Moldovei, împrumutându-le din analele de tip putnean, așa cum reieșea prin comparare, începuse prin a reconstitui istoria domniilor moldovenești de până la cel aflat în scaun în momentul scrierii acestei istorii. Povestirea despre eroii eponimi și legenda despre întemeierea statului Moldova ca urmare a vânătorii lui Dragoș nu aveau însă, nici una, un titlu propriu.

În cazul legendei cinegetice despre Dragoș, aceasta nu era o problemă. Povestea despre urmărirea bourului era cunoscută de toată lumea ca *Legenda lui Dragoș vodă*. Nu vedeam motive de a-i schimba în vreun fel titlul, chiar dacă el punea – în regimul specific al circuitului savant din domeniul istoriografiei – problema genului căruia îi aparținea. În opinia mea, ca text narativ medieval scris în slavonă, povestea voievodului maramureșean pornit, din pasiune și din ambiție, să urmărească prin munți bourul era o legendă, cum deja s-a înțeles.

Apărea însă o problemă legată de evoluția specifică a culturii și a științei românești. Până în sec. al XVII-lea, slavona fu-

sese pentru români limba folosită în biserică și în documente, fiind socotită *lingua sacra*. Ulterior, a înlocuit-o româna, păstrând încă un secol și jumătate în uz alfabetul chirilic, adoptând apoi un alfabet mix (cel numit „de tranziție") și trecând, în fine, la scrierea cu alfabet latin. Odată cu asumarea programului de construcție națională, întemeiat de la Școala Ardeleană încoace pe ideea latinității noastre, românii au încercat să își regândească axa civilizațională și culturală, dornici să se alăture cât mai grabnic și mai bine tendinței dominante a secolului al XIX-lea: racordarea la dezvoltarea economică, socială și culturală a Occidentului. Acum însă, noțiunile științifice vechi, de origine slavonă și chiar greacă, au fost împinse treptat într-un con de umbră, odată cu un întreg vocabular românesc vehiculat în lumea fanariotismului orientalizant. Odată cu estomparea turcocrației și a levantinizării, limba caracteristică acestor fenomene a devenit, și ea, perimată.

În aceste condiții, istoricii aveau de făcut însă față unei situații la care, probabil, nu se gândiseră înainte. În sistemul noțiunilor culturii noastre medievale, turnate în tiparele limbii de prestigiu în care se scria – anume slavona –, termenii care desemnau genurile și speciile scrisului istoric nu puteau corespunde aspirației către afirmarea latinității și joncțiunii cu terminologia occidentală modernă din domeniu.

Primele tatonări nu au deranjat. Termenul *Poezii populare* folosit de Vasile Alecsandri la publicarea faimoasei lui culegeri de „cântece bătrânești" (s-a preferat termenul latin concis *balade*, care vine de la *ballare*, a dansa, deși specia, așa cum o cunosc românii, nu este dansantă). În loc de slavul *povest* (istorie), care la noi a dat *poveste* și *povestire*, încă din secolul al XVII-lea s-a recurs ba la *letopiseț* (încă neemancipat de slavonă, de la *leatopis*), ba la *cronograf* (din grecescul *Cronos* și *graphein*) și s-a încercat chiar transpunerea *ad litteram*: „de cursul anilor". De reținut și formula *arătare în scurt* (în titlul vechii traduceri românești a analelor de la Putna) care își găsește echivalentul în *spissanie kroniki / descrierea cronicii* din *Cronica moldo-polonă*.

Reflecția asupra acestei chestiuni de natură metodologică a fost tacită, în secolul al XIX-lea, până târziu, dilema în fața căreia s-au aflat istoricii fiind tranșată, o vreme, după intuiția și vrerea fiecăruia dintre ei. Abia odată cu A.D. Xenopol a survenit o meditație sistematică de filozofia istoriei. Dar nucleul ei incandescent s-a referit la altceva decât la chestiunea terminologică. În fine, de la o vreme, am avut anale, ca în latină (în loc de *skazanie*) și s-a renunțat – încă din vremea lui Cantemir – la „basnă" (din aceeași familie de cuvinte venind și *basm*, ficțiune artistică) în favoarea cuvântului minciună.

Chestiunea terminologiei adecvate genurilor medievale se poate pune, în principiu, în mod diferit pentru teritoriile care au rămas încadrate sistemului regal al Ungariei (Transilvania și teritoriile de la vest și nord de ea, din Banat până în Maramureș) și, respectiv, cele două țări române unde credința creștină răsăriteană a reprezentat religia agreată și promovată de stat și unde slavona și sistemul culturii ortodoxe în strai slavon a fost realitatea dominantă până în sec. al XVII-lea. Problema nu s-a pus cu stringență câtă vreme pentru secolele XIII–XIV nu s-au găsit scrieri românești, în slavonă sau în latină. Dar în momentul în care apar straturi textuale posibil de datat în acest interval de timp, dintr-odată problema denumirii speciilor și genurilor istoriografice cărora le aparțin se pune cu o anumită stringență. Cum ar trebui să le desemnăm? În linia sugestiilor favorabile sistemului conceptual occidental, din care știința istorică română face astăzi parte, sau într-un spirit „arheologic", păstrând denumirile slavone de odinioară?

Ceea ce se poate observa în momentul de față, după peste două secole de modernitate istoriografică (dacă ne raportăm la Școala Ardeleană și nu mergem până la Miron Costin și la D. Cantemir, cum s-ar cuveni) este că astăzi utilizăm, urmând o tradiție amestecată și niciodată preocupată de chestiunea coerenței și consecvenței sale, denumiri amestecate. Vorbim despre anale și cronici, dar și despre letopisețe și hronografe. Cum însă și limba noastră este alcătuită dintr-un vocabular latin presărat cu destule cuvinte de origine slavă, situația poate fi privită ca firească.

Epos eroic, gesta, legenda

Din punctul de vedere al arealului lingvistic și cultural, cultura română veche în strai lingvistic slavon poate fi văzută, așadar, ca parte a întregului culturii în limba slavă veche din arealul Răsăritului creștin, așa-numita *Slavia orthodoxa*, despre care vorbea exegetul italian R. Picchio în prima parte a anilor 1960.

În conformitate cu această arondare culturală, părea rezonabil să caut printre speciile culturii ortodoxe slavone noțiunea cea mai potrivită pentru desemnarea scrierii despre Dragoș, ca și a celei despre Roman și Vlahata. Probabil cea mai potrivită ar fi fost folosirea termenului *slovo* care înseamnă „cuvânt", caz în care, urmând modele consacrate din epocă, i-aș fi putut spune: *Cuvânt despre Dragoș Vodă* (cu varianta slavizantă *Slovă despre...*) sau *Cuvânt/slovă despre Roman și Vlahata*. Privind însă la exemplele anterioare din istoriografia noastră am observat că istoricii vechii noastre culturi de expresie lingvistică slavonă nu au copiat docil sugestiile din arealul *Slaviei orthodoxa* balcanice, adoptându-le selectiv. Un exemplu grăitor este cel al cuvintelor *carostavnik* („carte despre regi" sau *rodoslov* („genealogie"), care nu au fost adoptate ca atare pe seama analisticii moldovenești, deși termenul de *rodoslovie* este astăzi întrebuințat în istoriografia română pe seama scrierilor sârbești aparținătoare genului.

Că era un mod de a particulariza vechea noastră cultură sau un reflex al conștiinței identității noastre lingvistice latine rămâne de văzut. Am hotărât însă în sinea mea că a urma, din acest punct de vedere, tradiția scrisului nostru modern despre trecut, de la Hasdeu și Ioan Bogdan la Iorga și P.P. Panaitescu, era mai chibzuit, fiind mai în acord cu vârsta modernă a culturii noastre actuale. În același timp însă, îmi era clar deja că, printr-o serie de motive prezente în interiorul textului narativ, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* preluase elemente de conținut din patrimoniul culturii catolice maghiare de expresie latină. Povestirea despre Roman și Vlahata, care domina cantitativ, cum

am arătat, ansamblul cronicii, era puternic amprentată de hagiografia catolică dedicată Sfântului Ladislau – contaminată cu legende referitoare la Ladislau IV Cumanul – și, într-un fel, era parcă un produs derivat al acesteia. (De acord că, nu mai puțin, ea se dovedea impregnată și de hagiografia sârbă ortodoxă din jurul Sfântului Sava și a dinaștilor Nemanizi.) Faptul reflecta nu doar o particularitate a locului unde fusese concepută – Transilvania sau teritoriile de la vest și nord de aceasta, din Banat până în Maramureș inclusiv –, ci și apartenența la o etapă încă nestudiată, de nu cumva chiar necunoscută, a culturii noastre medievale, când apartenența la religiozitatea de tip bizantino-slav, răsăriteană creștină, se modela din plin prin contactul cu sugestii formale și de conținut de proveniență central-europeană; maghiară în speță, dar apuseană ca univers de valori. Era, fără îndoială, vorba despre o perioadă în care avansul turcilor în Europa balcanică nu se produsese încă decisiv și când asaltul mongol asupra Creștinătății părea să nu mai ocupe obsesiv atenția, dând posibilitatea ca până și în cadrul unui text scris în slavonă să se întrezărească orizontul vast european, apusean, prin viziunea cavalerească și prin alte referințe specifice (Troia, Veneția, „Râm").

Nici Dragoș nu acționa altfel decât un senior feudal pornit în expediție cinegetică și decis să își urmărească vânatul până la capăt. Și chiar dacă suita lui era desemnată printr-un termen sud-slav, *drujina*, el rămânea un nobil român maramureșean, supus al regelui Ungariei.

Am decis deci, înfruntând riscurile unor reacții superprudente din partea istoricilor, să adopt denumiri legate de sistemul genurilor și speciilor medievale latine în cazul acestor două narațiuni din prima parte a cronicii. Cea despre frații întemeietori s-a numit *Gesta lui Roman și Vlahata*, iar cea despre nobilul maramureșean a rămas *Legenda lui Dragoș*.

In Evul Mediu occidental, termenul de *gesta* se referea la faptele istorice, la fapte preponderent eroice, militare. Destule lucrări cu caracter istoric s-au intitulat *res gestae* în țările care foloseau ca limbă cultă scrisă latina. De aici a apărut și france-

zul *chansons de geste* și italianul *canzoni di gesta* care desemnau o creație epică în versuri, reprezentativă mai cu seamă în zona central-septentrională a Franței și atestată circa trei secole, începând din secolul al XI-lea.

Eram conștient de cutezanța mea, greu de asimilat într-o cultură istoriografică mai mult tradiționalistă și prudentă, dar nu vedeam vreo alternativă suficient de mulțumitoare. De fapt, depășind cunoașterea tradițională în domeniu, se poate constata fără mare greutate că, măcar într-o perioadă anume, când probabil genul acesta de compoziții literare ajunsese la apogeul popularității, cântecele de gesta puteau fi regăsite în multe alte locuri din Europa. Pe lângă ciclurile franceze, sunt de amintit, în aceeași ordine de idei, gesta germane, creația epică în versuri hispanică (*romancero*-ul), epopeea bizantină (în jurul eroului greco-arab al frontierei bizantine *Digenis Akritas*) și chiar cea veche rusă (eroul aici se numește *Devgheni Dejavie*). Nici în Ungaria interesul pentru acest gen de creație literară – dacă nu populară, atunci măcar anonimă – nu a lipsit. Ciclul de legende, unele probabil versificate inițial, țesut în jurul figurii lui Ladislau I cel Sfânt (1077–1095), care nu a fost nici pe departe integral cuprins în *Legenda maior* sau în *Legenda minor*, hagiografiile oficiale ale regelui maghiar sanctificat, pare să fi exprimat același tip de elan, glorificând apartenența eroului la ideologia cavalerului creștin care își apără țara și valorile în fața asalturilor păgâne. Ceva mai târziu, tot în Ungaria, pare să se fi născut și un epos dedicat lui Ladislau IV Cumanul, dar urmele lui s-au păstrat, aparent, în exclusivitate în literatura română veche, după cum voi avea prilejul să deslușesc mai departe.

Nu este deocamdată suficient de limpede, din cercetările de până acum – ale mele și ale altora – dacă românii, care nu erau o insulă izolată în lumea medievală, după cum nu sunt nici acum, au avut sau nu, la rândul lor, creații epice de tipul cântecelor de *gesta*. Problema părea prea extravagantă pentru ca istoricii noștri să o fi abordat vreodată cu seriozitate. Cu toate acestea, în timp, am dibuit câțiva autori care au emis opinii cu

privire la această chestiune. La loc de cinste prin orizontul amplu în care își plasează mereu intervențiile stă Nicolae Iorga. El a vorbit primul, încă din 1902, despre originea legendei lui Dragoș într-o baladă de ospețe[1]. Menționând această opinie, istoricul se alătura savanților care studiaseră eposul occidental, luând, probabil, ca bază a părerii sale teza unității de fond a culturii popoarelor romanice din Europa. Vorbind despre o baladă de ospețe în cazul legendei vânătorii lui Dragoș, cu siguranță că el avea în vedere existența cantilenelor franceze și a *romancero*-ului spaniol. Din păcate, observația respectivă a rămas fără urmări chiar și în opera lui Iorga, neizbutind să iște o discuție serioasă și la obiect cu o relevanță mai mare. Deși savantul a elaborat o amplă *Istorie a literaturilor romanice* (1920), ocupându-se pe larg de eposul medieval occidental, el nu a mai revenit asupra chestiunii existenței baladelor istorice cântate pe la ospețele aristocraților români din evul de mijloc. Iorga socotea totuși, urmând exemplul lui Pio Rajna și al școlii științifice germane, că „În acest timp se dezvoltă eposul german, din care se va desface apoi, prin francezi întâi, [...] marea mișcare a cântărilor epice, cuprinzând toate popoarele, toate țările [europene – *n. O.P.*] până la bizantinii care cântau și ei în circumstanțe asemănătoare pe *Florios kai Blanziflora*". Iorga mai credea despre legendele întreținute în izvoarele istorice latine că „unele au putut fi create pentru a se avea o explicație și a se păstra o legătură de chiar autorii povestirilor, pe baza unor numiri de localitate sau de persoane; altele puteau fi transmise prin viu grai; multe au fost fără îndoială cântece de luptă, cântece de ospăț. Dar de aici până la noțiunea superioară a epopeii este oarecare drum". În orice caz, savantul nu credea în izvorul livresc al acestui tip de creație medievală. „...Impulsul pentru o manifestare proprie, acela nu se culege de aiurea, ci el vine într-o societate care nu e compusă, nici măcar condusă, de cărturari, din actele înseși pe care ea le săvârșește".

1. Nicolae Iorga, „Câteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică", în *AARMSI*, t. XXXIII, 1902, pp. 129–146.

Prin urmare, nu era vorba de imitarea unor modele, în primul rând, ci de elanuri creatoare legate de evenimente din viața societăților respective.

Căutând mai departe am dat și peste un text postum – deci mult mai recent – al excelentului clasicist Dan Slușanschi, care era de părere că noi, românii, ne aflăm „...în lipsa moștenirii directe a unor atari «cânturi eroice» care, negreșit, vor fi existat odinioară"[1]. Cu alte cuvinte, asemenea creații nu puteau lipsi din cultura noastră medievală, chiar dacă urmele lor s-au pierdut, iar descendența lor directă pare de nereconstituit. Marele cunoscător al eposului homeric avea dreptate să prezume circulația unor cântece epice cu subiecte eroice și în cultura noastră medievală, ținând seama de faptul că materialul troian a fost mereu cunoscut printre români – după cum o dovedeau chiar și numai romanul popular dedicat temei și *Alixăndria*, unde războiul troian este prezentat în rezumat. Dar interferențele dintre istoria bizantină și cea românească, precum și relativa proximitate geografică a românilor cu arealul sud-est european de limbă și de cultură greacă ofereau oricum premise pentru a se susține ipoteza unei creații epice medievale la popoarele din regiune, poate chiar și a unor teme comune.

Dintre savanții români care au acordat atenție chestiunii se cuvine menționat și folcloristul Ion Mușlea. Într-o rememorare a anilor săi de studii la Paris, el mărturisea: „Nu voi uita mai ales pe marele medievist Joseph Bédier, de la Collège de France. Vorbea despre «chansons de geste» în expuneri luminoase, pe care cred că nu le va uita nici unul dintre auditori. La sfârșitul unui curs, i-am cerut voie să-i vorbesc, mărturisindu-i preocupările mele. M-a îndemnat să perseverez, m-a întrebat despre oameni din țară (în special de Ovid Densusianu) și m-a îndemnat să-l mai caut [pe Bédier – *n. O.P.*]. Am păstrat legăturile cu el și mi-amintesc că peste vreun an, disperat că nu puteam găsi în tot Parisul rarisima broșură a lui Menendez

1. Dan Slușanschi, postfață, în Homer, *Odysseia*, trad. de Dan Slușanschi, Ed. Humanitas, București, 2012, p. 400.

Pidal, *Sobre la geografia folclorica*, am îndrăznit să-l rog să mi-o împrumute, ceea ce a făcut cu deosebită amabilitate"[1]. Deși studiile de folclor ale lui Ion Mușlea nu au mers în direcția studierii epopeii medievale, raporturile privilegiate cu fostul său profesor l-au deschis în direcția interesului pentru cultura anonimă medievală europeană.

Au avut însă românii Evului Mediu cântece epice? Există semne care par să ateste că da, însă sunt ele suficiente pentru a o afirma cu toată tăria?

Într-un studiu publicat în 2000 ca introducere la volumul lui referitor la cântecul bătrânesc din Oltenia, Al. I. Amzulescu observa că mărturia cea mai veche despre existența și marea răspândire a eposului tradițional în spațiul românesc se datorează tânărului M. Stryjkowski, călător prin anii 1574–1575 prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea ca membru al soliei regelui Poloniei conduse de Andrei Taranowski. Autorul polon evoca un obicei văzut cu propriii ochi. „Acest obicei slăvit luat din vechime este păstrat și astăzi în Grecia, în Asia, în Tracia, în Țara Românească, în Transilvania, în Ungaria și în alte țări, după cum singur am văzut și am auzit cu urechile mele, cum îndeobște în fiecare adunare (iar în Turcia pe străzi și în bazare), în piețele publice [ei] cântă faptele oamenilor însemnați în stihuri, însoțite de sunet de scripcă [din cele] pe care le numim sârbești, [sau] alăute, cobze și harfe, spre marea bucurie a poporului de obște, care ascultă faptele de seamă ale principilor și cavalerilor vestiți". Amzulescu socotește că autorul polon consemna existența unor jurnale-orale, referitoare la isprăvi de vitejie (probabil contemporane, de vreme ce sunt jurnale). De reținut mi se par însă alte aspecte notate de membrul suitei ambasadorului polon: vechimea obiceiului, larga lui răspândire, dincolo de marginile marcate de credința creștină (sau, invers, islamică), și performarea publică însoțită de acom-

1. Ioan Mușlea, *Arhiva de Folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare*, EFES, Cluj-Napoca, 2003, pp. 145–146.

paniament instrumental și caracterul larg democratic, răspândirea în rândul populației a bucuriei de a asculta asemenea rapsozi. Este foarte probabil că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea toate acestea nu reprezentau deloc o inovație, ci dimpotrivă, continuitatea unui ritual social, artistic și de comunicare mult mai vechi.

Desemnând narațiunea despre Roman și Vlahata ca *gesta* am mizat atât pe înțelesul etimologic al cuvântului – scriere despre faptele lui Roman și ale lui Vlahata –, cât și pe posibilitatea ca lucrurile să se clarifice mai mult pe viitor în legătură cu precedentele culturale ale textului păstrat prin intermediul cronicii. Există atât urme compoziționale și stilistice care permit argumentarea că a existat un cântec de *gesta* referitor la cei doi frați creștini răsăriteni, fie popular, fie elaborat de un autor simpatetic, cât și indicii de conținut. După cum se știe, o parte esențială a acțiunii cântecului de gesta se învârte, de obicei, în jurul confruntărilor armate. Motorul acțiunii sale este o campanie de cucerire din partea unui rege creștin sau amenințarea pe care o reprezintă păgânii invadatori. Astfel, trama epică se înfiripă adeseori ca o serie de bătălii cu final alternativ, dar inevitabil favorabil creștinilor. Din acest punct de vedere apartenența la acest gen a șirului de întâmplări trăite de Roman și Vlahata, ca și de urmașii lor „românenі" (în traducerea lui, P.P. Panaitescu i-a numit tot ca în textul vechi rusesc: „Romanovici" cu sensul de descendenți din stirpea lui Roman) ilustrează de minune specia literară discutată.

La fel m-am gândit că *legenda* (neutru plural al latinescului *legendus*, gerunziu de la *legere*, a citi; lucruri de citit – în sens creștin: în anumite zile, în biserică –, dar prin extindere, pur și simplu, lectură recomandată) are, etimologic, acoperire, la fel ca interpretarea în celălalt sens: narațiune mitică, fabuloasă despre eroi și evenimente, locuri și împrejurări. Termenul poate fi întrebuințat cu atât mai mult în cazul lui Dragoș, căci acoperă și un al treilea sens: cel tehnic, din domeniul sfragisticii sau sigilografiei: text scris în marginea spațiului sigilar, de la stânga la dreapta, indicând numele și atributele posesorului.

Cum se știe, sigiliul Moldovei medievale reprezintă tocmai efigia bourului mitic, nu altul decât cel urmărit de Dragoș Vodă.

Aveam acum pentru cele două segmente ale primei părți, cea narativă și legendară, din cronica Moldovei care mă pasionase atâta, o terminologie specifică; provizorie, rezultată în urma unei alegeri personale, dar nu și nejustificate. Ea nu provenea dintr-o vanitate de a înnoi terminologia vechii noastre istoriografii și clasificarea genurilor sale prin mixarea printre elementele de sorginte slavonă a unor sugestii apusene, latine. Chestiunea trebuia rezolvată însă, și am încercat să o rezolv cum mi s-a părut că ar fi mai potrivit la nivelul cunoașterii istorice actuale. Puteam acum spune că scrierea intitulabilă *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, așternută probabil curând după 1504, în timpul domniei lui Bogdan cel Orb, a fost compilată dintr-o scriere inițială narativă și una analistică. Referitor la prima ei secțiune, cea narativă și legendară, aceasta era, la rândul ei, alcătuită din *Gesta lui Roman și Vlahata* și din *Legenda lui Dragoș Vodă*, ambele aparținând genului istoriilor povestitoare (cronici), spre deosebire de însemnările scurte care le succedau (notații analistice).

Rămânea de reconstituit însă – alături de atâtea alte aspecte neclare – cum a ajuns această scriere în teritoriile ruse și în ce împrejurări a fost tradusă și inclusă în corpusul vechilor cronici rusești.

Proiecte de nuntă la curtea Moldovei lui Bogdan III cel Orb

Am avansat, de-a lungul anilor, cu destulă greutate în descifrarea reperelor necesare încadrării corecte, sub raport cronologic și din punctul de vedere al identificării autorului, înspre înțelegerea *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei*. Cum am ajuns la stabilirea datei posibile la care scrierea aceea veche și, în felul ei, barocă, fantastă, având totuși, atâtea trimiteri la fapte istorice posibil de descoperit, a fost concepută?

Desigur, întâi și întâi, citind cu atenție textul. Ultima știre înscrisă în el se referea la vara lui 1504, când (imediat după 2 iulie, ziua morții marelui Ștefan) a început domnia fiului său Bogdan. Era de presupus că, fiind vorba despre cea din urmă informație inclusă în text, *Cronica* a fost elaborată destul de curând după aceea. Era însă, oare, suficientă o asemenea precizare? Când și de ce a fost abandonată încercarea de a lipi de partea legendară însemnări analistice care să lămurească cine au fost domnitorii care i-au precedat în domnie tânărului voievod înscăunat și pentru care scop?

Sugestii în această privință vin dinspre cercetări contemporane mai apropiate. Ele precizează că, pentru a-și întări statutul politic extern, lui însuși și Moldovei, Bogdan III cel Orb a plănuit să se căsătorească cu o prințesă din familia regală a Poloniei. Aceasta era fiica Elisabetei de Habsburg (1436?–1505), regină foarte mândră de originile ei regale (ea însăși fiică a lui Albert II von Habsburg și văduvă, la acea dată, a lui Cazimir IV Jagello).

Obiectând formal la adresa religiei răsăritene a voievodului moldav, regina a respins demersurile moldovenești în mod hotărât și consecvent. Motivul autentic pare să fi fost însă mândria legată de originile ei regale auguste, de care potențialul ginere valah nu era demn, în ochii ei.

Dar negocierile între părți au continuat și după decesul reginei, astfel încât în 1506 tratatul marital a fost semnat. Bogdan a promis să returneze Pocuția cucerită de tatăl lui, să devină vasal al regelui Poloniei și să întemeieze o episcopie catolică în Moldova. În studiul ei despre *Controlul feminin al politicii dinastice în Polonia sec. al XVI-lea*, apărut în volumul *The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honor of János M. Bakk*, editat de Balázs Nagy și Marcell Sebők la Budapesta, C.E.U. Press, 1999, la pp. 191–192, Anna Brzezińska presupune că voievodul moldovean a promis chiar o convertire personală la catolicism, cu speranța că astfel va obține sprijinul papalității în cererea lui de căsătorie. Că a fost sau nu așa, în cele din urmă proiectul tot a eșuat.

Pentru a-și asigura granița cu Moldova, aristocrații poloni au apelat la o altă soluție, de compromis. Ei au socotit oportun să îi promită lui Bogdan căsătoria cu o fiică bastardă a lui Sigismund I. Regele însă s-a opus oricărei alianțe de familie cu domnitorul Moldovei, drept care, așa cum este menționat în tratatul care a pus capăt războiului moldo–polon din 1510, Bogdan a fost forțat, în cele din urmă, să restituie documentele matrimoniale.

Este foarte posibil ca în toate aceste dinamici care au implicat tratative întinse pe o perioadă de mai mulți ani – cel puțin între 1506 și 1510 –, schimburile de solii și trimiterea dintr-o parte într-alta de documente oficiale să fi inclus, la un moment dat, și nevoia ca voievodul Moldovei să-și demonstreze vechimea spiței (a dinastiei) și prestigiul ei compatibil cu nivelul aristocratic princiar la care spera să acceadă prin căsătoria cu descendenta regală. Este de presupus că un asemenea moment a survenit chiar în prima parte a tratativelor, în momentul în care solii au adus vestea despre aroganța reginei văduve și accentul pe care îl punea, dincolo de orice pretext religios, pe subțirimea sângelui albastru a pretendentului la mâna fiicei ei. În scopul demonstrării solicitate pentru a face posibil evenimentul marital proiectat – dar, în cele din urmă, eșuat – al înrudirii prin căsătorie cu o membră a casei regale polone se va fi alcătuit *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*. Ea trebuia să furnizeze argumentele privitoare la ascendența aleasă, princiară, și la continuitatea dinastică a petitorului de pe scaunul Moldovei. De aceea textul selecta doar informația legendară și istorică importantă pentru țelul urmărit: originile neamului din care se trăgea Dragoș, vânătoarea bourului care a folosit ca prilej pentru întemeierea Moldovei (cu insistență asupra acestui episod tocmai pentru că explica și justifica blazonul cu cap de bour al țării; în fine, lista domniilor adusă la zi, cu sublinierea câtorva dintre evenimentele importante pentru relațiile Moldovei cu puterile regionale dimprejur (alianțe cu maghiarii, confruntări cu turcii și chiar episodul confruntării cu polonii lui Jan Olbracht, cunoscut în cultura română ca regele Ioan Albert).

Elaborată într-un asemenea scop precis, într-un moment când părea strict necesară – cel al refuzului încăpățânat al propunerii moldovenești de mariaj de către regina văduvă Elisabeta, anterior decesului reginei în 1505 –, *Cronica legendar-genealogică* nu avea de ce să mai fie continuată, în forma respectivă, ulterior, chiar dacă ea putea folosi, în continuare, și între anii 1506 și 1510, când negocierile, mereu tergiversate, cu polonii, pentru realizarea unui mariaj de rang regal au continuat. În paralel, desigur, la mitropolie sau la cancelaria voievodală, strădania de a alcătui niște anale cât mai complete și mai riguroase din punct de vedere istoric a continuat, din acel atelier ieșind ceea ce astăzi se cunoaște sub denumirile de letopisețele *Putna I* și *Putna II*.

Pare de crezut deci că textul, alcătuit între a doua parte a anului 1504 și data decesului reginei Elisabeta (30 august 1505), a fost trimis cam tot pe atunci către Curtea regală, mai precis înspre anturajul văduvei regelui Cazimir, ca documentare a respectabilității, onorabilității și, mai ales, a nobleței și bravurii militare și diplomatice a dinaștilor din care voievodul provenea. Astfel pare să fi ajuns scrierea, împreună cu alte documente oficiale sau pe alte canale, discrete, în paralel cu acestea, la palatul regal Wawel din Cracovia, trecând mai apoi, în condiții neelucidate încă, în compilațiile istorice rusești.

Nu este clar cu care dintre fiicele reginei Elisabeta – care a avut treisprezece copii, dintre care unsprezece au supraviețuit – a vrut să se însoare Bogdan cel Orb. Jadwiga/Hedwig, ducesă de Bavaria (n. 21 septembrie 1457–18 februarie 1502), Anna, ducesă de Pomerania (12 martie 1476–12 august 1503), Barbara, ducesă de Saxonia (15 iulie 1478–15 februarie 1534) sau Zofia/Sofia, markgravă de Brandenburg-Ansbach (6 mai 1464–5 octombrie 1512) sunt cele cunoscute după nume și rămase în istorie cu titlurile dobândite prin căsătorie.

Toate nunțile care le-au adus pe aceste prințese în posesia noilor lor titluri s-au produs în timpul domniei ștefaniene. Jadwiga a devenit mireasă în 1475. Anna s-a căsătorit în 7 martie 1490. Barbara s-a căsătorit în 21 noiembrie 1496. Zofia, a

doua fiică a familiei regale, a fost promisă inițial, în 1468, arhiducelui Maximilian de Austria, fiind ulterior petită, în 8 aprilie același an, de Matia Corvin. Dar regina-mamă Elisabeta se referea la acesta ca la „românul" (cu sens peiorativ) și „corbul", și i-a respins oferta. Prin 1470 au început negocierile maritale cu prințul Frederick von Brandenburg, fiul principelui elector Albrecht III Achilles. Ele s-au încheiat în 7 decembrie 1473, în principal pentru că regele polon era îngrijorat de puterea împăratului german, iar principele elector de Brandenburg avea temeri cu privire la creșterea puterii lui Matia Corvin.

În orice caz, este limpede că la data când Bogdan III a devenit voievod (1504), toate cele mai sus-numite erau deja căsătorite. Prințesa vizată deci de propunerea lui de înrudire era una dintre ultimele născute ale familiei. Numele ei nu îl cunoaștem astăzi. Se înțelege cu ușurință ce miză putea avea pentru „ducatul" Moldovei – cum era această țară privită în epocă la Curtea polonă – înrudirea cu dinaștii polonezi, cu o descendență atât de abundentă. Practic, prin ea Mușatinii ar fi intrat în „clubul select" al caselor princiare europene. Dezavantajele (animozitatea pe care respectiva înrudire ar fi adus-o în raporturile cu Habsburgii și cu Ungaria post-corviniană) erau compensate de valoarea sistemului de alianțe în care Moldova ar fi intrat.

Instrument diplomatic direct sau numai indirect, ca text cu valoare „culturală" folosit ca auxiliar – testimoniu, dovadă – pentru demonstrarea vechimii și valorii aristocratice și creștine a dinastiei moldovenești, dar și ca auxiliar al instrumentului heraldic care era blazonul Moldovei, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* pare necesar să fie înțeleasă în acest context de preocupări politico-diplomatice moldo-polone.

Este foarte probabil că de punerea împreună a izvoarelor pentru alcătuirea instrumentului diplomatic de care avea nevoie Curtea s-a ocupat nu șeful cancelariei voievodale, marele logofăt, ci unul dintre marii ierarhi ai bisericii. Aceasta pentru că, la vremea respectivă, datele de care era nevoie pentru a se alcătui succesiunea domniilor – operațiune inițiată, cu probabilitate, încă din vremea lui Alexandru cel Bun, după cum a încercat să

o demonstreze excepționalul medievist ieșean Leon Șimanschi și cum mi s-a părut că pot confirma, la rându-mi, printr-un studiu propriu, pe baza a două documente păstrate de la marele domnitor moldovean –, puteau fi culese, confruntate și ajustate mai ales în mediul ecleziastic-monastic, în biserici și în mănăstiri. Pare să o confirme faptul că analele Moldovei păstrate până astăzi au fost socotite de istorici a fi fost întocmite la mănăstirea Bistrița și la Putna; dar și similitudinile cu ceea ce s-a întâmplat relevant pentru discuția purtată aici în alte locuri din Europa.

Așa cum consema Bernard Guenée în marea lui sinteză *Istorie și cultură istorică în Occidentul medieval*, „Când, spre 1152, Robert de Torigni îl sfătuia insistent pe Gervais, priorul de la Saint-Géneri, să scrie un mic tratat de istorie a Anjou-lui, îi cerea să dea mai întâi «numele, genealogiile, succesiunea» conților, și «câți ani a domnit fiecare dintre ei»". La fel trebuie că a procedat și marele cărturar care a fost viitorul mitropolit al Moldovei, pe atunci abia episcop de Roman, Theoctist II, fost egumen la mănăstirea Neamț, de numele căruia pare să se lege apariția primei școli istoriografice moldovenești atestate, cea a cronicarilor călugări Macarie, Eftimie și Azarie. Și primul răspuns pe care l-a primit, mai sumar și mai inexact, cu lacune, a fost cel din analele cuprinse în *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, anale corectate, în anii de până la moartea lui Theoctist, de versiunile îmbunătățile ale *Letopisețului Putna I*, *Putna II* și, poate, și cea atestată doar într-o traducere mai recentă (așa-numita *Putna traducere*).

Trebuie spus însă, după toate cele de mai sus, că, pentru a circula în spațiul cultural al ortodoxiei medievale, o scriere scrisă în slavonă și conținând o cronică nu avea nevoie de pretexte diplomatice înalte. Dovada – mai târzie cu aproape un secol – o face destinul tălmăcirii românești a lucrării italiene *Fiori di virtù* (începutul sec. al XIV-lea), în care se regăsește – astăzi o știm – o infuzie a școlii stilnoviste și al *Convivio*-ului lui Dante Alighieri, printre izvoarele sale principale medievale situându-se Bartolomeo Angelico, Toma d'Aquino, tratatele lui

Albertano, *Summa* lui Guglielmo Peraldo și *De regimine principium* al lui Egidio Colonna. Aceste precizări sunt menite să circumscrie un spațiu ideatic care devenea indirect accesibil, prilej de dialog, prin circulația *Florii darurilor* și apoi prin traducerea ei și în spațiul românesc. Ele permit dizlocarea altei idei tradiționale din cultura noastră: anume că prin conținutul lor cărțile populare ar fi fost exclusiv tradiționaliste și doar medievale. După cum se vede, de fapt puteau purta și germenii noii gândiri și ai unui stil nou al punerii în pagină.

Cea mai veche traducere românească a *Florii darurilor* se păstrează până astăzi în cinci manuscrise din sec. al XVII-lea–al XVIII-lea. Primul în ordine cronologică a fost scris, după toate semnele, la mănăstirea Putna, cândva între 1592 și 1604[1]. Cercetarea a depistat trei straturi lingvistice, care arată că traducerea cărții s-a făcut în zona Banatului – Hunedoarei, fiind recopiată undeva în Țara Românească și ajungând ulterior în Moldova, unde a fost retranscrisă la Putna. După această copie – sau după alta aparținând aceleiași redacții și datând din 1592 – slavii răsăriteni (ucrainienii sau rușii) au tradus-o pentru nevoile proprii[2]. Evoc aici faptul acesta, aparent fără o legătură directă cu discuția de mai sus, din două motive. Întâi, pentru că asemenea cazuri certifică o circulație intensă, panromânească a produselor culturale, exact cum a fost și cazul *Cronicii legendar-genealogice*. În al doilea rând, fiindcă și preluarea *Florii darurilor* de către slavii răsăriteni sugerează cum a ajuns și cronica respectivă la ei; dacă nu din inițiative aulice, cum încercam să argumentez mai sus, poate ca expresie a unui interes cărturăresc autentic și „democratic" (nu altfel vor fi ajuns la români textele slavone pe care ulterior le-au copiat și, uneori le-au și tradus).

1. Alexandra Moraru. „Studiu filologic", în *Cărți populare, I: Floarea darurilor. Sindipa*, Ed. Minerva, București, 1996, p. 17.

2. *Ibidem*, p. 30.

Gânduri îndepărtate la un doctorat

Într-o dimineață de aprilie a anului 2008, pe când făceam parte dintr-o comisie doctorală, așteptându-mi rândul la lectura referatului propriu în marginea disertației susținute de candidat, m-am pomenit gândindu-mă din nou la *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* și, mai cu seamă, la prima ei parte, cea narativă.

Am realizat dintr-o dată, printr-o distanțare spontană de obiect, cutezanța scribului necunoscut care o alcătuise de a cuprinde în puține rânduri, cu mare economie de mijloace, reducând la esențial – așa cum se vedea el din perspectiva cunoașterii de atunci – întreaga istorie a urmașilor lui Roman și Vlahata de până în secolul al XIV-lea. Să abstragi de la micile notații de detaliu despre moartea unui rege sau lupta lui cu niște invadatori, despre nunta cu o prințesă străină ori nașterea unui prunc regal, despre ridicarea sau pictarea unei biserici, toate acestea făcând parte din inventarul temelor pe care, de obicei, câte un călugăr, preot sau scrib erijat în istoric le înscria pe margini de pagină manuscrisă, nu era la îndemâna oricui. Nici să eliberezi textul propriu de elementele mai nesigure ori de formulările prea extravagante și neverosimile nu era o muncă pe care să o poată face oricine. Cu oricâte greșeli, lacune, abateri de la ceea ce astăzi se înțelege prin istorie și intrare – ilicită, s-ar zice astăzi – pe tărâmurile legendei, un asemenea text reprezenta, pentru locul și timpul lui, ca și pentru mediul scribilor și cititorilor de slavonă, pe care îl reprezenta, o performanță, cel puțin în teritoriile locuite de români.

Nu știm dacă felul lapidar de a întocmi narațiunea, fără dezvoltări de detaliu, al cronicarului s-a datorat faptului că el rezuma un material de mare circulație, foarte cunoscut în rândul populației educate și needucate – în virtutea transmiterii lui orale, sub formă de cântece epice sau povestiri în proză despre trecutul glorios –, sau în virtutea urmării unui model cultural aflat pe atunci în uz. (Această ipoteză va putea fi verificată analizând produsele similare din epocă.)

Dar dincolo de astfel de remarci la adresa chestiunilor formale, de stil și de compoziție, pe care le ridica textul, deodată îmi veneau în minte și alte lucruri, pentru mine cel puțin, revelații tulburătoare și profund semnificative. Ceea ce aveam în minte, cu gândul la cronică – pe care o știam pe de rost în traducerea ei românească – era faptul că ea se cuvenea privită și altfel decât o făcusem până atunci. Nu era vorba despre istorie românească, așa cum mă obișnuisem eu să o citesc, fiind format ca istoric și cititor în interiorul unei culturi naționale moderne, obișnuite să descifreze totul (sau aproape totul) doar prin grila propriei identități etnoculturale și a propriilor interese actuale. Textul era mai curând un fragment de istorie universală. Cel care îl scrisese nu viza ceea ce s-ar fi putut crede, istoria românilor ca popor. El imagina un fragment de istorie care, pornită din Troia, trecând prin Veneția și Roma, ajungea la „Romanovici", adică la clanul, tribul, apoi la încrengăturile de clanuri și ginte care se revendicau de la niște strămoși comuni și pe care soarta, voința divină, i-a adus peste mări și țări în Regatul Ungariei, pe câmpia dintre Tisa, Mureș și Criș și între munții Maramureșului. Elementul de identitate colectivă al tuturor acestora, în afara conștiinței că provin din aceiași înaintași, Roman și Vlahata, era unul singur: credința creștină răsăriteană, în numele cărora luptau cu orice dușman și pentru care își dădeau viața. „Romanovicii" erau o comunitate de romei, desprinși din „Roma Veche", din Bizanț, dar barbarizați și radicali în decizii, care nu aveau nici o problemă să renunțe, când nu s-a putut altfel, la soțiile și copiii lor rămași în cetatea lor de origine, „Roman", și care, tot așa, se recăsătoreau pe locurile unde i-a așezat regele maghiar cu femei maghiare, de religie catolică. Ei nu-și concepeau deci identitatea altfel decât prin prestigiul strămoșilor și prin adeziunea religioasă proprie, de care țineau cu ghearele și cu dinții. Nu aveau încă nici o problemă cu limba și cu originea etnică diferită a femeilor care le dăruiau copii în câmpia de la vestul Carpaților și între crestele maramureșene ale acestora.

Dar textul anonimului respectiv nu era relatarea inocentă a unui traseu istoric legat de această umanitate răsăriteană ce-și clama romanitatea politică și religiozitatea specifică, ambele răsăritene. El îmi apărea acum ca o autentică fărâmă de istorie a ideilor politice, a ideologiilor premoderne (sau ale unei modernități „presimțite", „adulmecate"). Elementele acesteia, prezente toate în hrisovul de mult dispărut, contradictoriu și succint, eliptic și deschizător de nebănuite portițe în felurite direcții, vorbeau despre o serie de lucruri la care nu m-aș fi gândit înainte și care abia acum, printr-un mecanism pe care nu mi-l puteam deocamdată explica, îmi apăreau cu vigoare și acurateță.

Pe un plan, era vorba acolo despre conceperea religiozității în paradigma toleranței și a cooperării (căci se referea la ortodocși, catolici, la păgânii cumani, toți aduși împreună de interesul stopării înaintării nomade spre Europa). Era un experiment fără egal, un creuzet de tendințe din care avea să răsară lumea nouă, în care trăim încă și astăzi.

Apoi, felul cum se reflecta în text imaginarea propriei identități colective era surprinzător. Autorul necunoscut care se făcea, fără îndoială, ecoul unor procese din societatea timpului în care trăia își căuta reperele nu doar într-o paradigmă inspirată de universalismul creștin medieval și bizantin, căutând să îl aducă la un numitor comun cu cel occidental. El adăuga încă un reper acestei încercări fără egal în alte texte scrise în slavonă pentru români și despre români: sugestii survenite dinspre viziunea nomadă (probabil cumană), cu mutații de populație și colonizări din ordin regal. Se pregăteau astfel reperele unei raportări pragmatice și dinamice la ideea de comunitate cu o identitate constituită din elemente nu doar opuse unul altuia, ci și diferite ca formulă (răsăritene *versus* apusene, sedentare versus mobile). Destul și atât ca să contrazică imaginea unui Ev Mediu static sau lent, extatic și hieratic fără atingere cu realitatea imediată. Și nu trebuia mai mult nici pentru a demonstra o complexitate cel mai adeseori ignorată de contemporani, și chiar de istoricii actuali, care văd în medievalitate o etapă de relativ infantilism și de gregară simplitate.

În fine, surprinzătoare era și înțelegerea chestiunii identitare în termenii unui construct politic căruia i se subsumau acum nu numai experiențele aluvionar-istorice invocate mai sus, ci și apartenența religioasă și cea „tribală", etnică.

După ani de reflecții punctuale, inspirate mai cu seamă de preocuparea de a elucida cutare sau cutare detaliu al textului, după eforturi mereu reluate de a pune sub lupă unul sau altul dintre aspectele pe care cronica mi le oferea spre contemplare, toate acestea mi se înfățișau dintr-odată cu o uluitoare pregnanță, ca și cum mi-ar fi căzut un văl de pe ochi. Ele se putuseră estompa în timp – nu mă refer acum la timpul biografiei mele intelectuale, ci la marele timp al istoriei, la secolele devenirii noastre – deoarece, în impact cu invazia tătară virulentă, osmoza care se plămădea și decantările ce aveau loc în Țaratul Vlah și Bulgar, reacția slavă (bulgară), pe de o parte, și instalarea unei noi dominații nomade, pe de alta, toate procesele de precipitare și decantare identitară din acea îndepărtată epocă deveniseră secundare. Prima supraviețuirea și, de asemenea, adaptarea la brutalul impact cu lumea noilor cuceritori din stepe, agresivă și iute în expansiunea ei și cât se poate de diferențiată de peisajul ideilor și reprezentărilor religioase și politice din partea noastră de Europă. Dar venirea noilor dominatori la Dunăre și în Carpați, ca și în Balcani, nu a anulat, ci mai curând a adăugat un nou strat decantărilor identitare complicate și eterogene din care, în cele din urmă, romanitatea dunăreană și carpatică s-a plămădit.

Dincolo de stratul schimbărilor politice, această tendință manifestată la niveluri mai profund sociale și antropologice din straturile de populație ce urmau să se socotească – sau să fie socotite – drept românești învingea pentru două sau trei secole. În perioada lor, până să se instaureze noua dominație turcă la nordul Dunării, s-a conturat aici, tot mai mult, o identitate *politică* românească plămădită din conștiința descendenței din Roma bizantină și din biserica ecumenică a acesteia. Era un angajament care, alăturându-i pe români – și instituțional, prin înființarea unor mitropolii proprii la Argeș (1359) și la Suceava (1391) –, și ecleziastic, Bisericii creștine răsăritene, le permitea

acestora să facă față și presiunilor politice ale catolicismului (mai ales maghiar, dar și polon), dar și să facă zid comun împotriva noului agresor alături de prestigioasa Romă constantinopolitană și pe urmele acesteia.

Abia ulterior, din secolul al XVII-lea, și mai ales al XVIII-lea, începe latinizarea etniei, susținerea originii romane italice și, în cadrul Antichității latine, trecerea la utilizarea oficială consecventă, în scris, a limbii române; în stat, în biserică, dar cu păstrarea – încă – a folosirii scrierii chirilice, până după jumătatea veacului al XIX-lea.

Era o dimineață ca oricare alta, dar dintr-odată înțelegeam parcă mai bine de ce, de pildă, Nicolae Iorga, în cursurile lui de istorie universală, ținute în anii 1933–1936, insista să se refere la istoria noastră privind-o ca pe unul dintre aspectele istoriei universale.

Doi călugări italieni la masă cu prietenii în Moldova anilor 1630

Eram student la Cluj, în anul al treilea, la Istorie și Filozofie. Adunam deja pe atunci, de oriunde le-aș fi întâlnit, mereu pregătit să le identific, textele trebuincioase unei mai bune înțelegeri a poziției dascălului Simion. Simțeam că trebuia să fie ceva care deocamdată îmi scăpa în legătură cu basmul defăimător al originilor românești din temnițele „Râmului".

O confirmare a acestei intuiții mi s-a părut că vine dintr-o mărturie neașteptată. Ea stătea cuminte pe un raft al bibliotecii mele arădene, într-unul dintre volumele editate sub titlul comun de *Călători străini despre țările române* de Maria Holban, discipolă eminentă a lui Nicolae Iorga, deprinzând de la acesta multe dintre secretele meseriei de istoric și perfecționându-le apoi prin muncă de cercetare perseverentă. Mărturia respectivă îi aparținea emisarului catolic italian Niccolò Barsi din Lucca, ajuns să traverseze Moldova în prima parte a domniei

lungi și prospere a lui Vasile Lupu (1634–1653). Tot răsfoind și citind feluritele istorisiri ale oamenilor care trecuseră prin zonele locuite de români de-a lungul Evului Mediu și pe la începuturile epocii moderne am dat – nu fără a tresări încântat – peste rândurile monahului din Lucca. Aparținându-i unui prelat catolic italian, reprezentant, ca să zic așa, al civilizației și culturii „Europei clasice", cum o numea istoricul francez Pierre Chaunu, textul se caracteriza printr-un realism, o fluență și o acuratețe de ansamblu care vădeau o mentalitate occidentală folositoare evaluării cu claritate a lucrurilor pe care le relata.

NICCOLÒ BARSI DIN LUCCA, Noua și adevărata povestire a călătoriei făcute de Niccolò Barsi din Lucca, din anul 1632 până în 1639, în ținuturile tătarilor, cerchezilor și abbazilor și în Mingrelia, în care se povestesc multe întâmplări stranii și ciudate date la lumină

După ce am străbătut [...] întreaga țară [= Moldova – *n. O.P.*], m-am întors la Iași și m-am oprit acolo în așteptarea caravanei, la un călugăr dominican, vicar general al domnului episcop [catolic] al provinciei Moldovei, [Giacinto Franceschi] care, fiind italian din orașul Osimo, m-a primit bucuros. Într-o zi, *stând de vorbă cu câțiva moldoveni* [*subl. O.P.*] și peroți și auzind cum rostesc câteva cuvinte latine, și chiar italiene, am rugat pe acel părinte vicar să fie bun și să-mi spună cum se face că acea limbă se aseamănă la anumite cuvinte cu a noastră. El mi-a răspuns cu multă bunăvoință, spunând: «Află că această țară, fiind aproape cu totul lipsită de locuitori în vechime și aflându-se numai înspre râul Prut câțiva ruși, împărații romani, când voiau să-i pedepsească pe romani, îi trimiteau în surghiun în această țară. Iar ei văzând că țara este foarte roditoare (cu toate că era puțin locuită) au început să lucreze pământul și au îndrăgit atât de mult această țară, încât fiind rechemați din surghiun n-au mai vrut niciodată să plece și să se întoarcă în Italia. Având de-a face cu ruși, cu tătari, cu transilvani, cu greci și cu turci și cu alte popoare, care ajungeau pe meleagurile acestea, ei și-au stricat limba lor italiană și și-au alcătuit o alta care este o chintesență a tuturor limbilor amintite mai sus. Și de aceea vedeți voi că au unele cuvinte turcești, altele armenești, altele grecești și altele italienești. De aici se trage faptul că primul oraș în care au început să locuiască împreună ei l-au numit Roma, deoarece au fost romani aceia care au întemeiat această țară. Din această cauză ei înșiși se bucură să fie numiți romani»"[1].

1. *Călători străini despre țările române*, vol. V, ed. cit., p. 69 și urm.

Câteva idei dintr-o discuție de demult

Cuvintele lui Giacinto Franceschi din Osimo, interlocutorul lui Barsi, nu provin din lecturi umaniste italiene, cum s-ar putea crede, chiar dacă beneficiază în mod firesc de fundalul cultural al Italiei catolice din care provine autorul. Ele sunt idei survenite într-unul din popasurile lui Barsi în Moldova în dezbaterea intelectuală de la acea dată, situabilă cândva între 1632 și 1639, printre târgoveți localnici și străini aflați în trecere – călugări și negustători, oameni fără origini aristocratice și fără educație boierească, dar înzestrați totuși cu o anume cunoaștere cărturărească. Discuția nu are deci loc în mediile „înalte", boierești, și nici la Curte, ci în rândul unor orășeni, locuitori ai târgurilor moldovenești. La dezbaterea celor doi prelați catolici originari din Italia participă și moldoveni și greci din cartierul Pera, de la Istanbul (peroți). Nici nu este important dacă moldovenii interveneau activ la ce se discuta, ori numai ascultau și se informau, vrând-nevrând, cu privire la lucrurile care se spuneau despre Moldova, despre strămoșii lor și despre toate celelalte. Nu este, desigur, de crezut că, aflându-se la ei acasă, fiind gazdele tuturor celor prezenți, fie și într-un mod generic – căci, altminteri, cu toții erau invitați la masă de părintele Giacinto –, s-ar fi păstrat într-o tăcere prudentă, fără să își dea măcar cu părerea despre ce se spunea. Dar dincolo de asta, discuția, nu lipsită de erudiție și de orizont, se desfășura în Moldova, nu pe teritoriu străin, și caracteriza întru câtva atmosfera dezbaterilor din acea vreme, preocupările care ajunseseră să se manifeste dincolo de cercul înalt, dar restrâns al boierimii, printre orășeni și micii cărturari proveniți din cercurile monahilor și ale negustorimii din Europa sud-estică sau trimiși de Roma acolo...

Important este că, atâta cât se poate observa pe baza mărturiilor scrise din epocă, mai multe dintre ideile enunțate de Giacinto Franceschi, călugărul care, pe moment, locuia în Moldova și știa mai bine ce idei pluteau în aerul timpului, apar și sub pana unora dintre cărturarii moldoveni ai momentului.

Iată-le, pe rând, împreună cu locurile unde au mai putut fi ele întâlnite:

1. Țara era inițial aproape cu totul lipsită de locuitori.

Transcriind din așa-numitul *Letopiseț moldovenesc* legenda lui Etco Prisăcarul, Simion Dascălul reține, circa un deceniu mai târziu, și precizarea că locul unde sosise Dragoș cu ai săi „ieste un loc pustiiu și fără stăpân, de-l domnescu fierile și pasările".

Primul adnotator – sau interpolator – al compilației lui Simion, care-și adaugă notațiile cândva între 1654 și 1667, și pe care Miron Costin îl numea Misail Călugărul, invoca și el o tradiție scrisă în privința acestei idei: „Scriu alte istorii pentru țara noastră a Moldovei, cum au stătut pustie 600 de a(n)i"[1].

Se poate preciza întru câtva vechimea acestei idei, căci ea apare și în așa-numita *Cronică legendar-genealogică a Moldovei*. Fiind o scriere din timpul domniei fiului lui Ștefan cel Mare, Bogdan cel Orb (1504–1517), așadar din primul deceniu al secolului al XVI-lea, ea precizează în legătură cu Dragoș întemeietorul că: „... au cercetat locul, pentru că era loc pustiu și la marginea ținuturilor în care rătăceau tătarii".

În anii '30 ai secolului al XVII-lea, posibilitatea ca la data punerii bazelor statului medieval Moldova pământul acestuia să fi fost prea puțin sau aproape deloc locuit era o idee care circula și era dezbătută nu doar la masa așternută de părintele Giacinto Franceschi pentru oaspeții lui, ci și prin scrieri mai vechi sau mai noi, printre cărturari, ca și printre oamenii informați, având însă alte ocupații.

2. Doar câțiva ruși locuiau spre râul Prut. Precizarea se întâlnește – în formă narativ-legendară – în legenda despre Etco (sau Iațco) Prisăcarul. Ea pătrunsese deja în circuitul culturii scrise, prin *Letopisețul moldovenesc*, de unde este transcrisă de Simion Dascălul în propria cronică. Giacinto Franceschi reține însă doar „sâmburele rațional" al basmei, ideea că exista o populație rusofonă care la data întemeierii statului Moldova locuia către Prut. Precizarea delimitează – destul de vag – un areal

1. *Ibidem*, p. 8.

care pare contrapus descălecatului maramureșean, survenit din direcția vest, pe râul Siret. (Cum se știe, târgul Siret a și ajuns a doua reședință, după Baia, a primilor domnitori români din Moldova, cei din dinastia Dragoștilor.)

S-ar putea ca ideea rusofonilor de la Prut să se lege și de episodul atestării, în secolul al XIII-lea, a unei coagulări de forțe plurietnice (români, slavi, alani, ceangăi) cunoscută, din anumite izvoare istorice, sub numele comun de *brodnici*, locuitorii vadurilor. De o forță militară deloc neglijabilă, brodnicii – locuitori ai unei *Terra Bordinia*, învecinată cu Cumania, cum o desemna un document papal din august 1227 – au participat la bătălia de la Kalka (31 mai 1223), de lângă Marea de Azov, de partea cumanilor și a prinților ruși, împotriva tătarilor conduși de Jebe și Subutai. Ei se aflau sub comanda voievodului Ploscânea, care, după unele informații de epocă, ar fi fost de partea tătarilor, iar după altele ar fi aparținut taberei cumano-ruse, trecând la o subordonare față de tătari abia cu prilejul eșecului aliaților săi inițiali (deci din motive de oportunitate și constrâns de noul context de putere).

Ecourile unei istorii atât de puțin cunoscute, preluate după o cronică a Moldovei pierdută astăzi, sunt dificil de elucidat. Rămâne doar ideea că la jumătatea secolului al XVII-lea se vorbea cu mult interes despre cum a început să existe Țara Moldovei și că unul dintre detaliile legate de aceste începuturi era precizarea referitoare la existența unor rusofoni în apropierea râului Prut.

3. *Împărații romani, când voiau să-i pedepsească pe supușii lor, îi trimiteau în surghiun în această țară.*

În anii 1970, un renumit cercetător român, I.C. Chițimia, a arătat cum în cultura polonă a circulat, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, teza că poetul latin Ovidiu, fiind exilat în zona pontică, era o dovadă că romanii obișnuiau să își trimită exilații prin partea aceasta de lume.

Grigore Ureche credea că primul „descălecat" al țării – adică prima întemeiere politică – ar fi avut loc în vremea lui Flaccus, un „hatman" (conducător de oști) roman cu o existență fictivă, legendară.

Ureche cunoștea însă și ceea ce credeau umaniștii despre aporturile italice medievale la formarea țării și a limbii moldovenești. El nota deci, circumspect și destul de vag, că „această țară [se află – *n. O.P.*] să fie fostu lăcuit și alții într-însa mai nainte de noi, de unde cetățile țării să cunoscu că-i lucru frâncescu, de au lăcuit oștile Râmului". Cu alte cuvinte, cronicarul spunea că se poate citi că, anterior locuirii românești, Moldova a fost locuită de militarii Romei antice, ale căror cetăți se mai văd încă. Dar afirmația lui Ureche putea fi înțeleasă și altfel, cu trimitere la o altă epocă decât cea antică: ca o trimitere la niște cetăți făcute de italieni în Evul Mediu, deci mai aproape de momentul în care el scria. Și, într-adevăr, unele dintre cetățile stăpânite de moldoveni după întemeierea statului au fost construite de genovezi (Cetatea Albă, Hotin).

La Ureche, al doilea descălecat s-a petrecut „după multă vreme", într-un moment istoric neprecizat, și aparține nu direct lui Dragoș, așadar unui nobil, ci păstorilor „din munții unguresti" și, în doilea rând, poate chiar ulterior – formularea nu este suficient de clară – „oamenilor săi [ai lui Dragoș – *n. O.P.*] de la Maramoroș". Prin urmare, întemeierea ar fi fost pregătită și chiar realizată, într-o primă etapă, de niște colonisti transhumanți, trecuți cu turmele la răsărit de Carpați din motive pragmatice, în căutare de pășuni bogate.

Probabil că datorită neclarității din capitolul cronicii lui Grigore Ureche, Simion Dascălul – care abordează și el problema, având la dispoziție alte câteva hrisoave și cărți decât cele de care dispusese Ureche – preferă să transcrie, în legătură cu problema originilor țării și a oamenilor care o locuiesc, un izvor maghiar și catolic mai vechi, *Letopisețul unguresc*. Acesta susținea aceeași teză ca Giacinto Franceschi, preotul menționat anterior.

Faptul că Niccolò Barsi este pus la curent cu ideea surghiunului roman în scurta lui trecere prin Moldova și circumstanța că mai târziu, cam peste alte două decenii, Simion s-a străduit s-o transcrie (știind că își riscă bunul renume în ochii cititorului) arată că în societatea moldovenească a vremii chestiunea

originii era de stringentă actualitate și că respectiva teză circula efectiv.

În fine, același Misail Călugărul, pomenit deja, aduce primul în discuție numele lui Traian, referindu-se aluziv la primul descălecat plasat sub auspiciile împăratului. El știe că după ilustrul cezar au urmat 600 de ani de pustietate în Moldova, dar cu toate acestea plasează în intervalul de până la al doilea descălecat cetățile „făcute mai de demultu de ianovedzi [= genovezi]". Între aceștia din urmă și autorii celui de-al doilea descălecat nu face însă o legătură explicită, și nimic – cu excepția originii italice și a unora, și a altora – nu permite să se presupună o astfel de legătură în partea de text care îi revine. Noii descălecători sunt „o samă de ficiori de domni den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm". Aceștia, împreună cu „oamenii lor den Maramurăș", sosesc în Moldova urmărind bourul știut. Dacă Dragoș se număra sau nu printre respectivii nu se spune. Sigur este însă că Misail nu împărtășește părerea transmisă de Grigore Ureche, anume că Moldova ar fi fost întemeiată de niște păstori, adică de oameni din păturile modeste de populație. El revendică pe seama întemeietorilor o origine ilustră, nobiliară. Este mai greu de spus ce înțelegea interpolatorul Misail prin „Râm", căci el era călugăr ortodox, după cum o indică numele monahal sub care îl cunoaștem. Prin urmare, Roma la care se gândește va fi fost cea bizantină.

Se vede astfel că Misail a intervenit în discuție într-un spirit polemic, pentru a corecta anumite susțineri care îi păreau eronate. Alături de cele deja menționate – anume întemeierea Moldovei de către păstori și ipoteza romană în sens italic medieval –, el reacționează și la motivul exilului, afirmat clar în *Letopisețul unguresc inserat în cronica lui de către Simion Dascălul* și prezent și în susținerile lui Giacinto Franceschi, cu câteva decenii în urmă. La misionarul italian însă este limpede că tema întâlnește ecourile unei teze opuse, cu caracter pozitiv, desigur internă, moldovenească, după cum rezultă că surghiuniții romani au descoperit – probabil cu bucurie – în Moldova „o patrie foarte roditoare".

4. Limba vorbită de surghiuniții romani era italiana.

Reflecția istorică se întâlnește, în epocă, la o serie de autori, cu cea lingvistică. Grigore Ureche pomenește în cronica lui despre un aport italian la formarea limbii române. El urmează în acest sens *Letopisețul moldovenesc, o compilație de cronici interne*. Un argument în plus, de factură istorică – pe lângă cel lexical adus în atenție de cronicar: cal = „caval" (de fapt, *cavallo*) –, este prezența cetăților „frâncești", deci italienești, rămase în țară.

Despre o origine italiană a limbii române vorbesc însă, în epocă, și câțiva călători străini, precum Enea Silvio Piccolomini, Raffaello Mafiei, zis Volterrano, Michele Bocignoli di Ragusa, Alessandro Guagnini, Franco Sivori, G. Francesco Baviera, după cum a descoperit istoricul Nicolae Stoicescu pe când explora preocupările românești din gândirea iscoditoare a cărturarilor și a călătorilor italieni. Datorită atâtor asemănări izbitoare, ideea era, la mijlocul secolului al XVII-lea, demult notorie, cel puțin printre oamenii educați și printre moldovenii pe care cunoștințele deprinse prin școli sau ocupația pe care o aveau îi aduceau în contact cu italici.

5. Limba română a rezultat de pe urma amestecului mai multor limbi.

Giacinto Franceschi aduce în discuție italiana, tătărasca, transilvăneana, turca, armeana și altele. Fostul mare vornic Grigore Ureche vedea în română o mixtură de elemente latine, italiene, grecești, poloneze, turcești, sârbești ș.a. Totuși, pentru Ureche, esențial rămânea elementul roman (latinesc). Fără a aborda frontal problema, Simion Dascălul notează, după *Letopisețul moldovenesc* știut de el, legendele etimologice conform cărora numele Sucevei provine de la maghiarul „suci" (= cojocar; corect, în maghiară, *szűcs*) și care atribuiau întemeierea târgului Baia șașilor. În acest fel, Simion mai adaugă două posibile componente lingvistice (maghiara și germana) celeilalte, a rutenilor aduși – după legendă – de Etco Prisăcarul. Se mai dovedește o dată că, în relatarea lui pentru oaspeții pe care îi avea

la masă, părintele Giacinto rezumă idei vehiculate în epocă și deja înainte de asta în Moldova.

6. *Roman este primul oraș locuit de români și numele lui provine de la Roma.*

Afirmată cu claritate încă din *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, deci de la începutul secolului al XVI-lea, ideea putea fi regăsită mai târziu la Miron Costin, în *Poema polonă* (datată iulie 1684), și la Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (1715–1716). Cuvântul lui Giacinto Franceschi către comesenii lui semnalează că era în circulație și în vremea domniei lui Vasile Lupu, cu atât mai mult cu cât nu este vorba despre o idee născută pe alte meleaguri decât cele moldovenești.

Cum se vede, în Moldova lui Vasile Lupu dezbaterile de tip savant, cărturăresc, pe tema originilor țării și ale poporului, a limbii sale au pătruns deja, la data purtării discuției prilejuite de invitația la masă a lui Giacinto Franceschi da Osimo, dinspre Curte și de prin casele boierești, printre târgoveți, călugări și negustori. Locuind în Iașii deceniilor patru și cinci ale secolului al XVII-lea, părintele Giacinto înregistra și sintetiza conform propriilor vederi ecourile dezbaterilor de autentică alonjă renascentistă produse într-o societate moldovenească în care viitoarele inițiative culturale germinau, în sfârșit, cu mai multă repeziciune.

Intrarea în schimbul de idei pe tema originilor de neam, de limbă și ale statului a „stării a treia" – a „burgheziei" de tip răsăritean a Moldovei – arată că în lumea românească de la răsărit de Carpați trecerea spre modernitate și lăsarea în urmă a medievalității s-au produs și în plan intelectual, dincolo de preocupările de tip religios, tradiționaliste, prin interesul tot mai apăsat pentru problemele legate de originile țării și limbii, de strămoși și de legendele despre origini. Este un semn că, datorită unor evoluții interne și sub influența unei atmosfere europene deja vii, Moldova se angajase deja pe calea limpezirii temeiurilor unor solidarități etnoculturale și lingvistice, nerămânând la identitatea medievală de creștini răsăriteni și nici numai la

diferențele de condiție socială dintre boieri, oamenii liberi și cei împovărați de șerbie.

Ce auzea episcopul Marco Bandini la 1646 de la catolicii din Moldova

Ideea că timpul lui Vasile Lupu a fost o epocă de viață intelectuală vie, în care la Iași se întemeia prima instituție de învățământ de nivel academic – cu profesori trimiși de mitropolitul Kievului, Petru Movilă – și se traduceau primele culegeri scrise de legi, că un mare boier ca Ureche așternea prima cronică românească a țării și că voievodul aduna toți marii ierarhi ai religiei răsăritene într-un sinod de mare importanță teologică mă ducea cu gândul departe. Mi se păruse, din prima clipă, că această efervescență cărturărească era o adevărată intrare a românilor în Europa clasică, cu strălucirea ei occidentală care îi dăduse la iveală pe atâția filozofi, savanți și poeți. Vrând-nevrând, undeva în conștiința mea rămânea încă vie impresia magnifică pe care romanele de evocare istorică fastuoasă ale lui Alexandre Dumas tatăl o iscaseră în sufletul meu, făcându-mă să admir mereu Franța întemeietorului Sorbonei, cardinalul Richelieu, Franța lui Descartes și Pascal, sau a memorialiștilor de talia cardinalului de Retz. Păstram, desigur, proporțiile cuvenite când vedeam Iașii lui Vasilie Vodă, unde emisarii catolici deschideau și întrețineau școli de latină, după model occidental, pentru fiii boierilor și ai târgoveților înstăriți. Dar să pot privi, ca printr-o fantă, ce se petrecea în odaia părintelui Giacinto Franceschi într-o zi de prin anii 1636–1637, când, după socoteala mea, revenise în Moldova monahul Niccolò Barsi din Lucca, fiind cinstit, împreună cu niște moldoveni și peroți, cu o masă, de către gazdă, mi se părea un noroc nesperat. Și asta pentru că îmi permitea să constat, fără dubiu, că preocupările pentru trecutul țării și al poporului român, ca și reflecția pe seama rădăcinilor limbii noastre – subiecte „înalte", de istorie, de drept constituțional și de filologie – coborâseră în

casele oamenilor obișnuiți, nemairămânând doar pe seama marilor boieri instruiți, prin școlile polone, ca Ureche.

O asemenea secvență îmi arăta că în Iașii acelor ani existau și preocupări, și cunoștințe destul de variate și de vaste, chiar dacă nu și precise ori necontradictorii, pe asemenea teme. Iar ele anunțau ieșirea din condiția de supus obedient față de mai-marii zilei la oamenii de condiție mai modestă, îndrăzneala de a cugeta pe cont propriu și de a dialoga pe aceste teme, care erau semnele unei noi atitudini față de trecut, dar și față de prezentul care începea să valorifice trecutul în scopuri politice și juridice, problematizându-l în viziuni modernizatoare.

Pe când descoperisem, ca student, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, dădusem, scormonind prin autori și cărți diferite, și peste *Codex Bandini*. Eram încă prea la începutul tatonărilor mele pentru a ști suficient de bine ce să fac cu textele pe care, deocamdată, le identificam și le adunam. Pe moment, le copiam de mână în bibliotecă și, ulterior, le multiplicam cu ajutorul indigoului și a mașinii mele de scris Erika.

Cum *Codex Bandini* era un text lung, am căutat avid, din prima clipă, ce anume spunea Nicolae Iorga că s-ar fi potrivit, mai mult sau mai puțin, cu *Letopisețul unguresc* al lui Simion Dascălul și cu *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*. Spre bucuria mea, într-un anume loc din textul lui Marco Bandini am dat peste un titlu revelator de capitol. Era tocmai ceea ce mă interesa, așa că m-am cufundat, cu o speranță nelămurită, în lectură.

MARCO BANDINI, *Codex Bandinus* (1646)

De unde este numită Moldova[1]

Există un râu, Moldova, care izvorăște din munții Transilvaniei, <și> de la care această regiune sau mai degrabă țară și-a luat numele Moldova. Însă de unde își trage râul Moldova originea numelui său nu se știe nimic sigur din lucrările istoricilor, pentru că despre această provincie, sub

1. Marco Bandini, *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova, 1646–1648*, Ed. Presa Bună, Iași, 2006, pp. 362–366.

acest nume, nu se face nici o menţiune la cei din vechime. Ce nume va fi avut mai întâi râul Moldova, nimeni nu-şi aminteşte. Căci în vechime, ţara aceasta primea nume diferite după feluritele <ei> ţinuturi, la nord, o parte a Sarmaţiei se chema Bessarabia, şi locuitorii ei se numeau sarmaţi. La răsărit, era mărginită de hotarele Sciţiei europene, şi locuitorii erau geţi; la sud, de-o parte şi de alta a Dunării stăpâneau tracii, iar locuitorii erau bessii; la apus, părţile submontane erau cuprinse în Dacia, ai cărei locuitori erau iscusiţi în lupte şi au rezistat romanilor multă vreme; în cele din urmă, Traian i-a subjugat în urma unui război şi, ca să-i ţină sub ascultare, a transferat coloni din Roma şi din regiunile Italiei în Dacia, unde italienii, amestecaţi cu oamenii <locului>, şi-au pierdut numele şi limba, şi cei care mai înainte erau italieni acum se numesc valahi, de la numele căpeteniei lor, Flaccus; cei care mai înainte porunceau neamurilor învecinate, acum îndeplinesc poruncile altora; au parte numai de acest nume, chiar dacă în limba lor se numesc romani.

2. Traian a stat în Transilvania şi în regiunile învecinate înspre apus şi miazăzi, dar nu a pătruns în aceste ţinuturi <ale Moldovei>, şi nici n-a trimis coloni spre aceste părţi ale Sarmaţiei şi ale Sciţiei, ci, cu timpul, pe când italienii domneau ca stăpâni în Transilvania, s-a întâmplat ca trei fraţi italieni din înalta nobilime să pornească, cu suita cuvenită de slujitori, la vânat din Transilvania spre munţi; le-a ieşit în cale o fiară de o mărime neobişnuită, un zimbru sau un taur sălbatic, pe care l-au urmărit prin munţi şi văi, <iar> fiara, ca şi cum se juca, alerga peste tot în faţa lor. În timp ce urmăresc fiara, cel mai mic dintre fraţi, pe nume Domucus, se ratăceşte în munţi; se odihneşte lângă un izvor, <care> se numeşte, până azi, de la numele lui, Dămăcuş. Ceilalţi urmăresc fiara care se joacă sub ochii lor şi al doilea dintre fraţi, numit Volcha, este părăsit de puteri lângă un pârâu al cărui nume e încă şi astăzi Volocha. În sfârşit, al treilea frate, ostenit şi el, se opreşte la un râu care curgea cu susur încântător; acesta se cheamă, chiar şi acum, Drăguş, după numele său. Apoi, după ce şi-au recăpătat puterile, se întâlnesc toţi şi, în timp ce urmăresc împreună fiara, un căţeluş foarte drăgălaş pe nume Molda, fiind obosit, se îneacă la trecerea unui râu repede; apoi, de la Molda, râul s-a numit Moldova, şi acest nume şi l-a păstrat mereu. După ce <curge> pe o distanţă de patruzeci de mile germane de la izvor, în apropiere de târgul Roman râul se varsă şerpuit în râul Siret şi îşi pierde numele.

3. Cât despre faptul că provincia este numită mai degrabă de la acest râu, şi nu de la Siret sau de la Prut, aceasta a făcut-o vitejia celor trei fraţi care, după ce au ucis fiara şi după ce au văzut bogăţia pământului, întorcându-se în Transilvania, au luat cu ei nişte bulgări de pământ şi i-au arătat mamei lor văduve. La sfatul mamei lor, s-au strămutat în această provincie cu toată familia şi cu o mare colonie şi s-au aşezat mai întâi lângă râul Moldova; ei se distingeau printr-o destoinicie fără seamăn. În

cele din urmă, Volchus, cel mai mare dintre frați, este ales căpetenie; acesta, arătându-se <a fi> roman nu numai prin sânge, ci și prin virtute și prin fire, părăsind munții, a început să ocupe pământ în lung și în lat; dar, pentru că a început de la râul Moldova, orice <bucată> de pământ adăugată după aceea a fost numită și ea cu numele Moldova, iar seminția valahă, de la vitejia conducătorului Valchus sau Flaccus, s-a chemat popor valah; acest nume l-au primit cu bucurie chiar și coloniștii italieni care rămăseseră în părțile Daciei, datorită vitejiei căpeteniei Volchus.

4. Unii susțin că Valahia și valahii și-au luat originea numelui de la Flaccus, care era căpetenia lor pe când se strămutau din Italia în Dacia, de unde s-a chemat mai întâi Flaccia, apoi, prin mutarea și adăugarea unor litere ale silabelor, Valachia. <Alții> însă <spun> că acest nume a fost dat neamului italic de către germani, care îl cheamă pe italian *wlach* de la care provin <denumirile> *valah* și *Valahia*. Alții cred că <își trag numele> de la *Volach*, adică *valah*, și înseamnă „plasă", desigur pentru că italienii, aduși din țara lor în părțile orientale, au fost o parte din Roma, <iar> altă parte, din rândul pescarilor de pe țărmul mării și, pentru că erau drojdia poporului italic, criminali și tâlhari de drumul mare, de aceea, alungați din căminele strămoșești, au venit în aceste ținuturi. Și chiar în amintirea exilului lor mulți oameni de rând își rad capul ca și cum l-ar fi legat de jur împrejur cu o funie; întrebându-i, în mai multe rânduri, de motivul acestei tunsori, unii ne-au răspuns cu un suspin: „Așa ne-au învățat strămoșii noștri pentru ca noi, urmașii lor, să ne amintim că ne tragem obârșia din Imperiul Roman, de la poporul roman liber, și că, izgoniți din patrie din pricina crimelor străbunilor, am rămas în pământ străin". Păstrează cu îndârjire acest nume, ca să se audă că sunt romani și nimenea nu se îndoiește că se trag din italieni; însă de unde li se trage numele de valahi, aceasta am spus-o îndeajuns mai înainte.

La vremea aceea, *Codex Bandini*, editat cu aproape nouăzeci de ani înainte, nu cunoscuse încă nici o reeditare. Între timp, el a cunoscut o nouă ediție, mai riguros tradusă, realizată la Iași de către profesorul Traian Diaconescu, în 2006, cea din care am și citat mai sus.

Textul era raportul încheiat la 2 martie 1648 de emisarul papal de origine bosniacă Marco Bandini (Bandulovici în onomastica bosniacă), născut la Skopje, în Macedonia, în 1593, și decedat la Bacău, în 27 ianuarie 1650. În 1644, pe când avea cincizeci și unu de ani, fusese numit de papalitate administrator apostolic al credincioșilor catolici din Moldova și a îndeplinit

această misiune până la moarte. Relatându-și vizita prin eparhia unde fusese trimis, la un moment dat Bandini evocă și începuturile poporului și ale țării unde se afla, așa cum le-a putut afla de la locuitorii cu care a intrat în contact, în principal maghiari și secui, și așa cum se poate citi și în paginile reproduse mai sus.

Marco Bandini a fost deci trimis în misiunea lui de peste Dunăre și din Carpați chiar în vremea când Grigore Ureche își concepea, probabil, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, astăzi pierdut, selectând informațiile referitoare la Moldova și la moldoveni din diferite versiuni și manuscrise străine.

În anii 2000, după ce predasem, încă din deceniul anterior, studenților medieviști de la Istorie un curs despre izvoarele narative medievale, răsucind pe toate părțile textul compilației pe care Simion Dascălul a alcătuit-o pornind de la cronica astăzi pierdută a lui Ureche, am alcătuit o ediție proprie a cronicii. De la ediția P.P. Panaitescu încoace – adică de jumătate de secol –, singura reeditare cunoscută a fost cea datorată în anii 1970–1980 criticului Mircea Scarlat, mort în plină tinerețe. Dar Scarlat reedita, de fapt, versiunea Panaitescu, aducând minime aporturi (numerotând capitolele) fără a merge la tradiția manuscrisă.

În ce mă privește, nu aveam ambiția de a realiza o ediție nouă de la rădăcină, lucru care ar fi presupus o excelentă pregătire filologică și studiul tuturor celor aproape cincizeci de manuscrise ale cronicii, ci doar de a debloca discuțiile de specialitate în marginea celei mai faimoase cronici moldovenești a modernității noastre timpurii. Ideea mea de bază a fost să marchez în aparatul critic repetițiile în materie de formulări sau de informație, semnalând astfel posibilele mărci („amprente") stilistice ale autorilor – Ureche la nivelul unui prim strat, dascălul Simion la nivelul celuilalt –, argumentând în principal statutul de autor de compilație al celui de-al doilea, căruia i se negase până și această calitate, fiind socotit numai un interpolator (adică un ins care, citind, își dă și el cu părerea în marginea manuscrisului, prin tot felul de completări mai mult sau mai puțin inoportune). Acolo unde identificam și contribuții

până atunci neobservate – idei care se găseau și la alți autori, eventuale izvoare etc. – voiam să le consemnez, pas cu pas.

Ediția s-a epuizat destul de repede, ceea ce nu are de ce să surprindă, ținând seama de faptul că numărul de exemplare produse era minuscul pentru o piață formată din destui cititori care învățaseră despre Grigore Ureche încă în timpul liceului. Ca urmare, în anii care au urmat de atunci înainte am conceput o nouă ediție – deocamdată inedită – în care „arheologia textului" a fost împinsă mult mai departe. De astă dată am urmat îndeaproape, în subsolurile științifice ale textului, observațiile savante ale mai multor nume consacrate – precum cele cuprinse în studiul de tinerețe al lui P.P. Panaitescu despre influența polonă asupra cronicarilor noștri –, dar mai ales am urmărit îndeaproape locul, felul și modul în care *Letopisețul Țării Moldovei* a preluat informația din cronicile anterioare ale Moldovei, în primul rând din remarcabilele lucrări anonime din sec. al XVI-lea, dar și din cele ale lui Macarie, Eftimie și Azarie. În privința secțiunii inițiale a letopisețului, descoperirile au fost spectaculoase. Am dat acolo peste urmele unor polemici ale lui Grigore Ureche cu o scrisoare a boierilor munteni din vremea lui Mihai Viteazul, partizani ai unei domnii a lui Simion Movilă (textul adresat de ei cancelarului Poloniei s-a păstrat), precum și de duelul ideatic cu... Marco Bandini.

Ca să poată angaja acest dialog cu Bandini, al cărui text a început să fie scris abia în 1646, fiind terminat în doi ani, Grigore Ureche, care a murit în 1647, trebuia să fie la curent cu ideile emisarului catolic încă dinainte ca acela să își fi finalizat lucrarea. Aceasta permite, în sfârșit, după mai multe secole de tatonări, să se stabilească momentul când și-a scris Ureche cronica: anul 1646–1647. Totodată, în compilația lui, Simion Dascălul numea izvorul respectiv *Letopisețul latinesc*, pentru că nu mai știe cine a fost autorul lucrării pe care o comenta polemic Ureche – Marco Bandini murind în 1650. Astfel, și lucrarea lui Simion poate fi datată mai corect, după anul 1650, așadar înaintea finalului domniei lui Vasile Lupu, dar la cel puțin trei ani de la moartea lui Grigore Ureche.

Mărturia lui Bandini în chestiunea *Letopisețului unguresc* aparține unui străin de locuri și de locuitorii lor, fără prejudecățile, temerile sau frustrările unora sau ale altora dintre cei care populau Moldova pe acele vremuri. În abordarea lui, erudiția apuseană, marcată de ambițiile savante ale Contrareformei, se face simțită chiar dacă relatarea începuturilor moldovenești rămâne marcată de informația legendară, în continuare.

Codex Bandinus, publicat în original și în traducere de istoricul V.A. Urechia, prieten și adversar etern al lui B.P. Hasdeu, abia în 1895, nu mai fusese reeditat, dacă nu se pune la socoteală și legarea în extras separat a studiului lui Urechia și a textului din 1902. Urma să fie retradus și repus în circulație, cum am specificat, abia în 2006.

Cercetătorul ca lup singuratic

Când începi o cercetare, nu știi adeseori pe unde să o apuci. Dacă ai ști, ai merge la sigur și parte dintre surprizele pe care ți le aduce înaintarea savantă către profunzimile subiectului abordat ar dispărea, chiar dacă, în compensație, ai putea să te pretinzi în posesia unei metodologii infailibile. Eu nu cred însă în așa ceva, mai degrabă acord un rol important, în revelațiile pe care explorările le pot prilejui intuiției, norocului și inefabilelor potriviri, imposibil de anticipat. Pentru a nu avansa totuși în mod diletant, pe bâjbâite, în cunoașterea subiectului care mă pasiona, am socotit că trebuia să încep cu începutul. Trebuia să aflu cine a fost Simion Dascălul.

Prin anii 1988 și 1989 apucasem deja să scriu un text amplu despre identitatea lui Simion Dascălul, folosind cam tot ce se putea găsi pe piața istoriografică românească până în acel moment. În format carte, monografia respectivă a apărut abia în 1998, la o editură mică, universitară, de care mă ocupam chiar eu. Cu toate acestea, nu a rămas fără ecou. Dimpotrivă, mi-a atras prin 2001 o calificare sarcastică întârziată, drept „specia-

list în Simion Dascălul". În viziunea anonimului care își așezase sub recenzie doar inițialele, această desemnare ar fi trebuit să mă descalifice.

Mi-am dat seama astfel destul de devreme că preocuparea mea pentru elucidarea cazului Simion Dascălul mă asimila, în cazul anumitor contemporani – nu neapărat puțini –, cu acela despre care scrisesem. Pricepeam astfel pe pielea mea că niciodată subiectele de istorie nu sunt indiferente și că, la noi, îndată ce părăsește rețetele consacrate de adresabilitate, setul de teme agreate și modul tradițional de a privi înspre trecut, istoricul este privit cu suspiciune, ba chiar reprobat.

Mizele mele erau însă dincolo de silueta micului cărturar aproape anonim care dăduse Moldovei și istoriografiei române timpuriu moderne probabil cea mai de succes cronică a sa. Analizând letopisețul lui Simion, brodat pe cronica lui Grigore Ureche – pierdută încă de pe atunci, poate în iureșul de armate care au cutreierat Moldova vreme de circa un deceniu începând cu finalul domniei lui Vasile Lupu – am găsit motive de a crede că *Letopisețul unguresc* a existat, că nu era o ficțiune.

Aveam deja pe atunci cel puțin două texte pe care îmi puteam sprijini convingerea: cel de la începutul secolului al XVI-lea, din Moldova lui Bogdan cel Orb, pe care azi îl intitulez *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, și capitolul „De unde se numește Moldova", din raportul călugărului Marcon Bandini scris în 1646. O serie de teme erau comune celor trei scrieri, chiar dacă fiecare le trata cu o amprentă specifică, oferind nu doar dovezile unei continuități de idei, ci și foarte interesante diferențe de la un text la altul, care meritau să fie atent analizate și cântărite.

În textul lui Marco Bandini se recunosc fără dificultate eroii eponimi care sunt frați. Pe lângă Vlahata – numit aici „Volcha" – și Domokos („Domucus", poate echivalent al latinului Dominic), care îi ține locul lui Roman în imaginarul catolicilor maghiari din zona Bacăului, apare și descălecătorul Dragoș („Dragus"), asociat acum prin legături de sânge cu primii doi „italici", de fapt romani. Se regăsesc, prin urmare, într-o formulă

întru câtva modificată față de *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*, cei trei protagoniști din povestea lui Roman și Vlahata continuată prin legenda vânătorii maramureșene care a condus la întemeierea statului. Asta te face să crezi că inspirația pentru prima parte a *Cronicii legendar-genealogice* și pentru versiunea din legendă transcrisă de Bandini trebuie să fi venit dinspre o scriere narativă care a circulat independent, cunoscută atât de către catolicii din zona Bacăului, cât și – înainte de ei – la Curtea Moldovei lui Bogdan cel Orb, unde se va fi alcătuit cronica mai sus-menționată.

Faptul m-a umplut de o nebănuită bucurie, fiindcă părea să confirme că avusesem dreptate să cred în circulația independentă a unei povestiri mai vechi de începutul sec. al XVI-lea dedicată relatării originilor românilor și ale statului lor de la răsărit de Carpați. Numisem această scriere *Gesta legendară unificată a Moldovei*, căci conținutul ei cuprindea povestea lui Roman și Vlahata, cea despre urmașii lor și așezarea acestora între Mureș și Criș, ca și în Maramureș, alăturând însă și legenda vânătorii lui Dragoș.

După toate semnele, o astfel de punere împreună a legendelor respective nu putea avea loc înainte de recunoașterea de către domnitorul Moldovei a meritelor de întemeietor al țării pe seama lui Dragoș. Acest lucru s-a întâmplat în timpul lui Ștefan cel Mare, cam atunci când voievodul a început să acorde o mare însemnătate dinastiei, restaurând mormintele înaintașilor lui domnești, dar, totodată, aducând biserica de lemn de la Volovăț, ctitorită – după tradiție – de Dragoș Vodă, la Putna (1473). *Gesta legendară unificată* a marcat, după toate probabilitățile, interesul pentru trecutul dinastic al lui Ștefan Vodă în anii 1470–1480 și, ca urmare, de fortificare ideologică a propriei poziții, tentativa de a da o continuitate și mai îndelungată, începând cu primul domnitor atestat, liniei genealogice din care a provenit (de la Drăgoșești, prin Bogdănești către Mușatini, neîntrerupt).

Situația prezumată a se fi configurat la Curtea Moldovei în acele împrejurări pare similară cu aceea strict contemporană

înregistrată în partea cealaltă a Europei: „În Franța, sub Ludovic XI, chiar pe cînd Jean Castel deținea de la rege autoritatea de cronicar, adică, probabil, misiunea de a scrie istoria regatului, și își zicea «chroniqueur de France» (cronicar al Franței), Guillaume Danicot își spune, în niște texte care se eșalonează între 1466 și 1472, «conseiller et ystorien du roy» (consilier și istoric al regelui) și pretinde că a primit de la rege misiunea de a scrie, cum spune el în latină, «*gesta regnum Francorum concernentia*» (preocupări referitoare la faptele regilor francezi) sau, cum zice în franceză, «cueillir et chercher les ystoires et legendes touchant les faiz de ce royaulme et icelles mectre par livres especiaulx» (să culeg și să caut istoriile și legendele cu privire la întâmplările ăstui regat și pre acelea să le tocmesc în cărți speciale)"[1]. Astfel, pe când Curtea regală beneficia de serviciile unui cronicar oficial, un alt personaj din anturajul regal ar fi fost însărcinat cu adunarea și însumarea legendelor despre trecutul regatului, deci cu o lucrare de tipul *Gestei legendare unificate a Moldovei.*

Nu se punea problema, la Curtea Moldovei în ultima parte a veacului al XV-lea, să se acrediteze o ideologie națională. Roman și Vlahata puteau fi, ca Dragoș, doar prestigioșii inițiatori ai unei linii familiale prolifice, la capătul căreia se afla, deocamdată, însuși Vodă Ștefan. Se urmărea, după toate aparențele, reconstituirea continuității dinastice, punându-se accent pe longevitatea ei și recuperânduse, în acest sens, și prima dinastie, a Dragoșeștilor, trecându-se grațios peste alungarea ei de pe tron de către Bogdan I.

Dacă a existat, așa cum pare, *Gesta legendară unificată a Moldovei*, concepută, cred, într-o perioadă când vechea ostilitate dintre Ștefan și Matia Corvin se estompase și Moldova se reapropia de Ungaria, care ajunsese la o apoteoză efemeră a puterii sale, atunci ea a fost așternută în scris între 12 iulie 1475, când voievodul moldovean a recunoscut vasalitatea față

1. Bernard Guenée, *Histoire et Culture historique dans l'Occident médiéval*, Aubier, Paris, 1981, cap. VIII: „Greutatea istoriei", pp. 264–271.

de regele maghiar, și 1489, când orientarea politică a Moldovei s-a schimbat, Ștefan semnând acum un tratat cu sultanul Mahomed II. Deocamdată însă, în afara indiciilor textuale scoase la iveală de analiză, și cu excepția ecourilor pe care ideile din textul *Gestei Legendare Unificate a Moldovei* (păstrat în *Cronica legendar-genealogică*) le-au găsit în mediile catolice moldovenești, dovezile despre existența și circulația internă a textului ștefanian lipsesc. Situația nu este însă o excepție pentru epoca respectivă. Tot așa lipsesc și mărturisirile despre o circulație a *Cronicii legendar-genealogice* înseși, a *Cronicii moldo-germane* și a altor prețioase creații ale căror urme s-au păstrat însă.

Revenind în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să mai adaug ceva. Comentariile savante ale lui Bandini îl arată pe autor atent și la tradiția consemnată în scris de feluriți autori străini. Astfel, numele vlahilor ar veni de la „ducele" Flaccus, originea românilor este italică, ei provin din răufăcători exilați și se tund într-un fel anume în semn de amintire a condiției lor. Ultimele două idei sunt identice cu acelea susținute în *Letopisețul unguresc* și faptul că ele s-au păstrat într-un text catolic, rezultat al obținerii de informații de la catolicii din Moldova, ridică întrebarea dacă nu cumva cronica maghiară pierdută, desemnată sub titlul generic pe care i-l atribuie dascălul Simion, a fost scrisă chiar în acele locuri. Să o fi citit și transcris – sau rezumat – Simion Dascălul în ambianța băcăuană, la Săbăoani sau în alt lăcaș bisericesc ori monastic catolic din Moldova? Destule întrebări rămân deocamdată fără răspuns.

În 2010 am tratat pe larg, reluând mai multe studii pe care le scrisesem și le publicasem pe rând, în felurite volume și reviste de specialitate, chestiunea *Letopisețului unguresc*, asamblând rezultatele la care ajunsesem într-o monografie, căutând să reconstitui și ambianța socială și ideatică în care a putut fi el alcătuit. El dezvăluia pentru sec. al XIV-lea o atmosferă culturală vie, nu lipsită de controverse, din zonele locuite de români la vest de Munții Apuseni, din Banat și Oradea până în Maramureș. Abia în zilele din urmă, pe când scriam chiar la unul

dintre capitolele cărții de față, am luat urma celui care pare să fi fost autorul izvorului maghiar pierdut. Dar despre aceasta va veni vorba mai încolo...

Deși se cunosc mai bine împrejurările istorice din mediile catolice maghiare ale epocii lui Ludovic cel Mare, destule urme conduc la ideea că românii din regiune au găsit mijloacele de a angaja un dialog polemic cu scribii maghiari de la Curte. Dacă au făcut-o sau nu în latină, așa cum s-ar fi cuvenit pentru a se face înțeleși de cei cu care încrucișau spada ideilor, nu putem ști. Urmele dialogului s-au păstrat doar în slavonă, iar pozițiile atestate în textele care au circulat în mediile românești mențin o tentă ortodoxă de luptă confesională. Dar acesta este un alt șantier care s-ar cuveni explorat sistematic și continuat.

Cum, căutând originile românilor, poți ajunge la folclorul bulgarilor

Acum însă vreau să amintesc că peste mai mulți ani, în a doua jumătate a anilor 1990, urma să dau peste un alt text capabil să arunce o lumină asupra *Letopisețului unguresc* și care astfel se alătura celor deja obținute (*Cronica legendar-genealogică a Moldovei* și capitolul din *Codex Bandinus*).

Încă prin 1997, parcurgând cartea lui Mihai Ungheanu *Românii și „tâlharii Romei": război religios – război de imagine?* în prima ei ediție (2005), înainte de toate acestea, am ajuns la paginile unde era citată o legendă bulgărească pe care a cules-o și a publicat-o cu circa un secol în urmă slavistul Ilie Bărbulescu (3 decembrie 1873–5 iunie 1945). Expert în slavistică, având studii de specialitate efectuate în Croația-Slavonia, ajuns pentru meritele sale membru corespondent al Academiilor Română și Sârbă, savantul a publicat, în preajma anului 1900, legenda culeasă de la bulgari în împrejurări rămase nelămurite. Deși nedatată, ea conținea teme afine cu cele deja întâlnite în *Letopisețul unguresc* și în relatarea lui Bandini.

O legendă bulgară despre originea românilor

«În vremea veche, pe când era încă lătinie, se iviră în împărăție niște oameni care numai furau, omorau și făceau fel de fel de năpăști oamenilor. Oamenii se plânseră adeseori împăratului ca să-i scape de acești haiduci, dar împăratul nu le zise nimic, fiindcă și aceștia erau lătini. În cele din urmă, când haiducii trecură prea peste măsură, porunci împăratul să-i prindă pe toți și să-i aducă la dânsul. Poporanii se repeziră care ici, care dincolo, prinseră pe toți acești oameni răi, îi legară și – la împărat. Împăratul nu căută să se scape de ei, ci vru să-i pedepsească de vii pentru totdeauna: porunci oastei sale să-i ducă în Țara Românească de astăzi, dar nimic să nu le dea: nici vite, nici hrană, nici femei, decât numai o mâță, și cu ea să are, cu ea să care, cu ea totul să-și lucreze –, și ca astfel să se îndrepte. Iar ca hrană le-a hotărât peștele și pe el ei singuri să și-l prindă din Dunăre; pe el să-l mănânce și cu el să facă negoț. Drept pedeapsă nu le îngădui împăratul să-și facă case, ci colibe în pământ, să le acopere cu stuh și trestie, și în acestea să trăiască.

Oastea îndeplini totul ce porunci împăratul: – îi cără dincolo de Dunăre și-i lăsă.

Când nu mai aveau pe cine să jefuiască, și flămând nu se poate sta, acești oameni porneau din stuhul lor, pe malul Dunării, prindeau pește și se hrăneau. Astfel, ei nu văzură om câteva sute de ani și se sălbăticiră atât de mult, încât și-au uitat și limba și nu puteau să mai zică altceva decât numai „o-o-o-preș-te!". Acești sălbăticiți oameni nu mai știau nici de țar, nici de vlădică, nimănui nu plăteau dajdie și nici nu mergeau la biserică, pentru că nu aveau nici o credință. Ei nici nu se tundeau, nici nu se rădeau și, fiindcă umblau goi de tot, le crescuseră perii ca la lighioane; de aceea lumea prinse a-i numi vlahi, adică păroși, cu coarne.

După câtăva vreme, împăratului bulgăresc, care era dincoace de Dunăre, i se făcu milă de acești oameni sălbatici și se gândi să-i creștineze și să-i domesticească. Acesta le duse popi, ca să-i creștinească, dar ei fugeau de dânșii și se ascundeau prin colibele lor de stuf. Împăratul, când văzu că ei fug de popi, își strânse oastea, o trecu Dunărea, și ea se apucă să-i vâneze ca pe iepuri și să-i mâne la împăratul, ca să-i creștineze.

— Unde și cum ai prins pe acesta? întrebă împăratul pe un ostaș.

— Pe acesta l-a înemerit în coliba lui, pe când își hrănea mâța cu pește; cum mă văzu, o rupse la fugă; eu îi strigai: „stăi", dar el nu se întoarse nici să se uite la mine. Eu mă repezii și îl prinsei. Ce să fac cu el?

— Botezați-l Stan, zise împăratul.

— Și acesta – zise un alt ostaș – mi s-a împotrivit mult până să-l prind! Ce să fac cu el, cinstite împărate?

— Botezați-l Oprea, pentru că s-a împotrivit.

— Dar cu acest flăcău tânăr ce să fac? zise alt ostaș.

— Botezați-l Ioniță, zise împăratul.

— Iar această slănină stă ca un par și deloc nu se mișcă.

— Botezați-l Stancul.

Astfel au prins pe toți vlahii și i-au botezat cu aceste nume, pe care le poartă și până în ziua de astăzi.

După ce boteză împăratul pe toți românii, porunci să-i aducă dincoace de Dunăre, unde îi ținu câțiva ani, până ce se învățară să vorbească. Dar ei nu putură învăța să vorbească bine bulgărește, ci și până astăzi amestecă din limba veche. Când românii se domesticiră puțin, împăratul îi trecu iară dincolo de Dunăre"[1].

Legenda bulgară dibuită de Ilie Bărbulescu se dovedește mult mai acidă și mai sarcastică decât defăimarea din *Letopisețul unguresc*. În schimb, ea a rămas neînregistrată în scris până către începutul secolului XX, ceea ce explică de ce nu a intrat decât târziu în atenția critică a intelectualilor români. (Nu este însă singura explicație posibilă a acestui fapt. Foarte probabil, specialiștii români au preferat să privească disprețuitor către fabulația bulgară anonimă și populară, calificând-o drept probă de șovinism cultural și eliminând-o tacit din discuțiile științifice, ca probă de reavoință și de text imund, incalificabil. Și totuși cred că dacă lucrurile au stat așa, experții noștri au greșit. Verdictele morale nu intră printre obiectivele muncii științifice. Căutarea adevărului însă, da.)

Cum se înțelege din text, în vremea „lătiniei", adică a dominației Imperiului Roman de Răsărit anterioare stabilirii bulgarilor în Balcani (deci înainte de a doua jumătate a secolului al VII-lea), răufăcătorii împărăției au fost izolați și exilați în marginea nordică a imperiului, între Dunăre și Carpați. Astfel, ei au ajuns la sălbăticie – înțeleasă, aceasta, nu ca stare paradiziacă, ci ca barbarizare –, într-un teritoriu încă neorganizat și în principiu nelocuit, trăind auster, doar din pescuit (ceea ce sugerează mai ales proximitatea Dunării).

Peste generații, după apariția Țaratului Bulgar, unul dintre țari s-a îndurat de cei sălbăticiți și a hotărât să îi creștineze și

1. Ilie Bărbulescu, *Curente literare la români*, Ed. Casei Școalelor, București, 1928, pp. 31–42.

să îi readucă la civilizație. Cum ei fugeau din calea noi-veniților, țarul i-a botezat cu forța și a încercat să facă din ei supuși bulgari. Dar vlahii nu erau în stare nici să vorbească bulgărește corect. În consecință, suveranul bulgarilor i-a trecut din nou Dunărea.

Vlahii (românii), numiți direct în legendă, ar fi deci foști răufăcători, degradați la starea de sălbăticie și la viață rudimentară, incapabili să se civilizeze și să se integreze în societatea bulgară, neputând nici măcar vorbi corect limba civilizatorului bulgar. Ei ar fi deci de-a dreptul proști.

Narațiunea dezvoltă partea cea mai corozivă a povestirii din *Letopisețul unguresc*, nelăsând loc nici unei umbre de simpatie sau de compasiune față de cei înfățișați cu sarcasm crud, într-un chip deplin negativ și jalnic. Ea subliniază, dimpotrivă, interdicțiile impuse deportaților: datoria de a-și lucra pământul fără animale adecvate (în batjocură li se lasă doar parteneriatul lucrativ al pisicii), interdicția de a-și ridica locuințe de piatră și impunerea celor de lut acoperite cu stuf, permisiunea exclusivă a pescuitului. Asprimii interdicțiilor i se adaugă sarcasmul („numai o mâță, și cu ea să are, cu ea să care, cu ea totul să-și lucreze").

Faptul că această poveste circula oral printre bulgari arată că tezele compatibile cu cele din *Letopisețul unguresc* au avut răgazul să treacă în circuitul folcloric. Se poate însă ști sigur că legenda bulgarilor a preluat din sursa maghiară ideile acesteia? Dar dacă i-a precedat acesteia, inspirând-o? Altminteri spus, dacă ideile respective s-au cristalizat în spațiul bulgar medieval, unde au fost găsite de scribul anonim maghiar care le-a așternut în forma *Letopisețului unguresc*? Din istoria bulgărească nu au lipsit episoadele medievale de coabitare cu maghiarii, ceea ce face plauzibilă ipoteza unei circulații de teme și motive între cele două culturi. Dar elucidarea acestei chestiuni constituie în sine un alt dosar și presupune o nouă cercetare.

O perspectivă croată

Răspândirea orală printre bulgari a narațiunii ostile românilor pare un indiciu al circulației târzii, moderne a vechilor teze despre originea deplorabilă, bandităscă, a românilor. Se poate constata că ideea pe care o susține legenda bulgară (o numesc astfel, dar nu este deloc sigur că locul emergenței sale a fost teritoriul bulgar) a fost încorporată, în esență – într-o variantă comprimată, savantă și lipsită de ingredientele exotice, fabulatorii –, într-o lucrare apărută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. (Într-adevăr, prin Simion Dascălul, prin Marco Bandini, prin Dosoftei și acum printr-un alt autor, secolul al XVII-lea pare să fi fost o epocă în care preocuparea pentru originile românilor a atins o efervescență europeană. Doi moldoveni, un bosniac și un dalmat jalonează prin propriile apartenențe etnice un areal cultural sud-est european și vizează cele două creștinisme: cel romano-cartolic, de expresie latină, și cel ortodox, românesc.)

Autorul acestei scurte, dar importante notițe a fost un cărturar cunoscut de origine dalmată. Giovanni Lucio – știut și ca Johannes Lucis, dar numindu-se, de fapt, Ivan Lučić, a trăit între septembrie 1604 și 11 ianuarie 1679. Istoric venețiano-dalmat, el a scris în latină lucrarea *Despre Regatul Dalmației și Croației* (*De regno Dalmatiae et Croatiae*), în care un mic fragment se referă și la chestiunea pe care am evocat-o. Îl transcriu în traducere românească aici, așa cum l-a introdus în circuitul nostru cultural vestitul istoric Dimitrie Onciul:

LUCIO DALMATUL:
De regno Dalmatiae et Croatiae (1666)

„Deși scriitorii socotesc în general pe vlahi drept urmași ai romanilor aduși de Traian, totuși, [...] mai probabil se pare că bulgarii au transportat captivi romani, împreună cu limba [pe care aceștia o vorbeau – *n. O.P.*], din părțile cisistriene în cele transistriene, care s-au amestecat cu cei rămași acolo din timpul lui Aurelian sau transportați încolo mai înainte,

de alți barbari, decât că toți ar descinde din vechii romani, rămași acolo din timpul lui Aurelian"[1].

Ceea ce se observă în textul lui Giovanni Lucio nu este doar preluarea tezei aportului bulgar în mutarea de populație vlahă din zona cis-istriană în cea trans-istriană (este vorba, în ambele cazuri despre Istros, denumirea veche a fluviului Dunărea, nu de Peninsula Istria), ci și încercarea de tratare savantă a chestiunii. Astfel, autorul dalmat observă că transferul de populație despre care vorbește nu s-a putut face într-un singur episod, ci că noii „transbordați" au găsit la fața locului o populație de aceeași origine și limbă. Lucio se îndoiește de aserțiunea – întâlnită de el în cine știe ce surse, poate în cele bizantine – după care ar fi fost vorba despre descendenții populației romane persistente în Dacia după retragerea administrației și a armatei în timpul împăratului Aurelian, în 271–275. I se pare mai plauzibil ca respectivii să fi fost așezați pe acele locuri prin operațiuni similare cu cea pusă pe seama bulgarilor, dar inițiate de alți „barbari", adică migratori anteriori (goți, huni, gepizi sau avari).

Că Lucio Dalmatul, cum mai este cunoscut autorul cărții *Despre Regatul Dalmației și Croației*, s-a interesat de originea românilor nu este de mirare. Vlahi existau și în regiunile pe care le cunoștea și despre care scria, astfel încât destinul lor istoric nu avea cum să îl lase rece. Semnificativ este că în scurtul lui text pe această temă se descoperă atât faptul că era la curent cu sursele bulgărești referitoare la chestiune – ceea ce arată că în mediile cărturărești sau în circuitul folcloric bulgare se ventila deja ideea despre superioritatea asupra românilor în materie de civilizație și a rolului Țaratului Bulgar în civilizarea românilor –, cât și cu susținerea savantă, prin trimitere la izvoare istorice clare, a continuității românești în Dacia.

Giovanni Lucio temperează zelul bulgarilor de a-și afirma o prioritate și o superioritate în chestiunea civilizării românești

1. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, III (1748), 458. *Apud* D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, Ed. Științifică, București, 1968, p. 198.

și atribuie un rol activ în acest proces altor populații migratoare, anterioare sosirii bulgarilor. Prudența științifică îl împiedică să creadă cu toată tăria în perpetuarea neîntreruptă a locuirii Daciei nord-dunărene de către latinofoni proveniți din cei rămași pe loc în secolul al III-lea, dar afirmă fără echivoc că românii locuiau deja în Dacia la sosirea bulgarilor.

Una peste alta, textul lui Lucio Dalmatul este primul text care pare că opune rațiunea și anumite argumente istorice, în spiritul adevărului, acuzelor prezente în tradiția anonimă bulgară și, de fapt, și celei maghiare, care perpetuează cam aceleași afirmații pe seama românilor. El este un savant modern, autor de profundă erudiție, care își citează izvoarele de obicei; unul comparabil, din pleiada autorilor români de la începutul modernității, cu stolnicul Constantin Cantacuzino din Țara Românească și cu Dimitrie Cantemir, moldoveanul.

Ambii savanți români menționați scriu însă mai târziu cu trei-patru decenii (imprecizia cu care tratez acest interval de timp se datorează faptului că fiecare a lucrat vreme de mai mulți ani la operele sale, fapt care nu permite datarea lor exactă și face din ele niște lucrări configurate abia în urma unui proces laborios și îndelungat).

Din Croația în Polonia

De la acest „ospăț" al defăimărilor pe seama românilor nu puteau lipsi nici vecinii direcți ai Moldovei. Astfel, unele dintre temele *Letopisețului unguresc* au ecouri în cultura polonă medievală și timpuriu modernă. Nu este de mirare că polonii, care au încercat de-a lungul întregului ev mediu să își extindă stăpânirea – sau măcar autoritatea – și asupra Moldovei (uneori și asupra Țării Românești, precum în timpul lui Mircea cel Bătrân și, peste două secole, în vremea lui Mihai Viteazul, când l-au impus pe tronul valah pe Simion Movilă), puteau fi interesați de defăimarea vecinilor lor români. Era o vecinătate care le

crease mari probleme atât în vremea lui Ștefan cel Mare, cât și în cea a urmașilor direcți ai acestuia. În consecință, diminuarea moldovenilor făcea parte din strategia de pregătire ideologică a eventualei includeri a Moldovei în sistemul statal al Regatului Polon, motiv pentru care moldovenii se cuveneau percepuți ca popor inferior.

Astfel de teme convenabile sunt exilul, condiția de răufăcători și originea italică. Ele apar, de pildă, la Martin Bielski sau Wolski (1495–18 decembrie 1575), socotit părintele prozei poloneze, căci a fost primul autor de texte scrise în limba vorbită în țara lui. De la acesta au trecut și la fiul lui, Joachim Bielski (1540–1599), nu mai puțin faimos decât părintele său. Tocmai în legătură cu intențiile protective ale regilor poloni au apărut asemenea subiecte în dezbatere în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, întețindu-se și accentuându-se către finalul veacului respectiv.

MARTIN BIELSKI, *Kronika Swiata*
(*Cronica universală*, 1550–1564)

La Roma era obiceiul, care este și până azi, ca pe răufăcători să nu-i ucidă, ci-i trimeteau peste mare, dar mai ales aci, unde este valul [de apărare], căci aici a fost trimis și Ovidiu, ca să facă deosebite lucrări, slujbe și lupte. Ovidiu a scris despre parți, tătari și sarmați care locuiau aici și nu se temeau nici de Roma, nici de Dumnezeu. Iar când acești răufăcători s-au înmulțit, au început a face deosebite slujbe romanilor, au păscut vitele și turmele romane, au zidit un pod peste Dunăre și au săpat un val la Nistru și în alte locuri. Iar când s-au înmulțit și-au ales un voievod și au alungat pe geți, daci, iazigi și alte popoare, și ei înșiși s-au așezat la Dunăre, păstrând și până azi obiceiurile și limba italiană, însă puțin schimbate[1].

Fiul cronicarului, Joachim (cu numele latinesc Joachim Volscius Bilscius), a trăit cincizeci și nouă de ani (între 1540 și 1599). Poet și istoric, a scris atât în polonă, cât și în latină. În opera lui istoriografică Bielski reia mai succint ideea tocmai în timpul

1. Fragment reprodus după A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 1993.

epopeii lui Mihai Viteazul, nu fără legătură cu atmosfera creată de jalbele boierilor munteni la adresa voievodului turbulent, adresate cancelarului Jan Zamoiski, care a și intervenit în Țara Românească, înlocuindu-l la domnie pe Mihai, prin forța armelor, cu Simion Movilă.

JOACHIM BIELSKI, *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez ... syna jego wydana* (*Cronica polonă*) (1597)

Această țară [=Dacia] s-a luptat multă vreme cu împărații romani și a fost supusă de Traian, dar încă mai înainte de acesta, romanii trimiteau acolo pe răufăcători, și de la acești romani s-au păstrat în această țară multe cuvinte latinești, care s-au amestecat apoi cu cuvinte rusești[1].

La data când Joachim Bielski își scria opera, în ultimii ani ai secolului al XVI-lea, un alt istoric preluase deja tema, adăugându-i o tentă umanistă suplimentară. Poetul, scriitorul și istoricul Maciej Stryjkowski (1547–1593) era autorul unui volum amplu publicat cu titlul *Ceea ce n-a văzut niciodată lumina zilei, o cronică a Poloniei, Lituaniei, Samogitiei și a întregii Rutenii* (*Która przedtem nigdy swiatła nie widziała, Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiej Rusi*). În cuprinsul acesteia, autorul trata, în termenii unei erudiții alimentate de lecturi clasice, chestiunea exilaților romani.

MACIEJ STRYJKOWSKI (1582)

Cei pedepsiți la Roma erau trimiși în țări străine, unde petreceau vreme îndelungată potrivit vinei lor. Astfel Scipio, Camillus și ... și [Publius Ovidius] Naso la Pont, [ultimul dintre ei fiind cel] care nu s-a mai întors. Din aceștia s-au înmulțit ceilalți italieni în Dacia. Dacia, Țara Moldovei[2].

Centrală în scurtul fragment al lui Maciej Stryjkowski era considerarea strămoșilor românilor drept niște „pedepsiți". Era un

1. Fragment reprodus după A. Armbruster, *op. cit.*

2. Fragment din *Kronica Litewska*, Königsberg, 1582; reprodus după A. Armbruster, *op. cit.*

mod indirect de a-i acuza de rele nenumite de pe urma cărora aveau de ispășit. Era vorba despre vini grave, fără care nu ar fi fost trimiși atât de departe de locurile lor de origine.

Tema se dovedește recurentă în câmpul culturii savante polone de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Actualitatea ei în acel moment se datora, fără îndoială, nu numai interesului polonez față de acapararea politică a țărilor române, cât și evenimentelor militare în care, sub domnia lui Mihai Viteazul, aceste țări s-au văzut antrenate, pe fundalul confruntării dintre Habsburgi și Imperiul Otoman.

O „contaminare" croato-maghiară

Pentru observarea felului cum se transmiteau și se perpetuau în spațiul cultural central-est-european scenariile de tip legendar și, odată cu ele, clișeele negative la adresa unui grup etnocultural sau a altuia, pilduitor rămâne exemplul unor spuse pe seama sașilor din Transilvania. Acestea apar consemnate într-o relatare a arhiepiscopului de Strigoniu (Esztergom), croat de origine, Anton Verancsics (în croată: Antun Vrančić, iar în italiană Antonio Veranzio), născut în 29 mai 1504 și decedat în 15 iunie 1573.

Este plauzibil ca narațiunea prezentă în lucrarea respectivă să se fi născut tot în mediile maghiare. Ea arată că nu doar românii erau defăimați prin repertoriul de teme și motive recapitulate deja aici, ci și membrii altei comunități din proximitatea carpatină, altminteri mai apreciată și mai integrată, în general, decât „tolerații" vlahi din interiorul arcului carpatic. Aceasta nu înseamnă însă că între elementul constituțional maghiar și sași ar fi existat numai o permanentă bună înțelegere. Sunt bine cunoscute răzvrătirile săsești împotriva unora dintre regii maghiari (Matia Corvin) și animozitățile dintre anumiți principi transilvani (precum Gabriel Bathory) și orașele săsești pe care a dorit să le supună și pe care, în acest scop,

le-a asediat. Contextul politic favorabil unor astfel de defăimări antisăsești nu a lipsit, prin urmare, și nu întâmplător el poate fi retrasat, cu sau fără întreruperi majore, de la sfârșitul sec. al XV-lea până după începutul veacului al XVII-lea.

Textul lui Verantio a fost scris pe la jumătatea sec. al XVI-lea, în miezul perioadei astfel delimitate, premergând deci scrierii lucrărilor lui Stryjkowski, Joachim Bielski și Lucio Dalmatul.

ANTON VERANCSICS (VERANTIO), *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești* (după 1549)

Iar bătrânii băștinași amintesc mai adevărat despre începuturile lor în această provincie [decât Thuróczi, reprodus anterior]. Odinioară, spun ei, răzvrătindu-se aceștia împotriva principilor lor și chiar ucigând pe unii din ei, nu au îndrăznit să mai rămână în patrie, și unii, strămutându-se în alte locuri, o parte a ajuns în Panonia. Regele care domnea în acel timp, deși nu vedea cu ochi buni pe germani din cauza războaielor neîncetate pe care le purtau împotriva ungurilor, totuși s-a înduioșat de exilul pribegilor și, cu scopul de a popula din nou cu coloni țara pe care o pustiiseră felurite neamuri dușmane, nu i-a alungat, ci le-a dat în Transilvania, spre a le locui ca și în ascuns, locuri mai puțin întinse, mai sălbatice și mai abrupte, și a hotărât ca ei să fie coloni, care la unguri se numesc și iobagi. Ei își păstrează până în ziua de azi obiceiurile, limba strămoșească[1].

Răzvrătire, urmată de exil, de pribegie și apoi colonizare în locuri marginale, mai sălbatice, urmate de iobăgire sunt detaliile acestei aventuri istorice colective consemnate de Verancsics. De reținut că ele se leagă de o informație istorică străină de lucrarea istorică a lui Ioan de Thuróczy și care o contrazice pe aceasta. Vechimea izvorului nemenționat expres, și astfel rămas necunoscut, poate fi dedusă însă dintr-o eroare de interpretare pe care o face Verancsics. El notează neutru transformarea în iobagi a colonilor de către regele maghiar de odinioară. În timpul dinastiei arpadiene această dinamică socială echivala cu o promovare, era o treaptă către condiția nobiliară (*iobagiones regis*

1. Sublinierile din text evidențiază apropierile între această tradiție maghiară despre originile sașilor transilvăneni și susținerile *LU* (*n. O.P.*).

sau *iobagiones castri*), în timp ce în vremea în care umanistul dalmat își scria lucrarea, respectiva condiție socială însemna deja degradarea de la condiția de om liber.

Să fi cunoscut Verancsics un izvor istoric pe care l-a folosit și Simion Dascălul și care atribuia origini similare celor românești din Regatul Maghiar și coloniștilor sași? Să fi fost chiar același izvor păstrat – poate doar – parțial, *Letopisețul unguresc*? Greu de spus, în actualul stadiu al cunoașterii problemei.

IV
ÎN RUSIA: PRIN LABORATORUL ISTORIC CANTEMIRIAN

Căutarea exilatului

Nu mult după descoperirea *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei*, pe când mai eram încă în anul întâi de facultate și scoteceam prin istoriile românești de după secolul al XVI-lea, am ajuns și la fastuoasa producție de carte cantemiriană. Copleșit de bogăția ei neașteptată, am împrumutat, în marea sală de lectură de la Biblioteca Centrală Universitară clujeană, seria impozantelor *Opere* ale principelui pe care, din îndemnul și cu acreditarea Academiei Române, a scos-o, la sfârșitul secolului al XIX-lea, istoricul și universitarul bucureștean Grigore Tocilescu, apropiatul lui Hasdeu.

În felul lui, Tocilescu era, la vremea aceea, o somitate națională. Abia mai târziu, fiind mult criticat de Nicolae Iorga, încă din foiletoanele lui scrise în franceză, *Opinii sincere și pernicioase ale unui rău patriot*, către 1900, profesorul de la Universitatea din București a început să fie minimalizat valoric. Cred totuși că, la atâta timp scurs de la bătălia care l-a condus pe tânărul Iorga în Academia Română și în poziția de lider al istoricilor din țară, a sosit poate momentul ca și contribuția tocilesciană să fie reevaluată. Va fi fost, cum spunea tribunul botoșănean, mai mult un lider formal, nu cine știe cât de consistent, în activitatea lui universitară, și vor fi fiind destule temeiuri pentru ca volumul lui despre Dacia să fi rămas de-a binelea într-un raft secundar, după strălucirea în domeniu a lui Vasile Pârvan. Dar editarea operelor lui Dimitrie Cantemir, făcută cu

probitate și într-un timp relativ scurt, merită cuvinte de apreciere, atât pentru punerea în circuitul cultural românesc a acestor prețioase contribuții, cât și pentru aspectul impunător pe care, cu sprijinul Academiei și al tipografilor, l-a dat volumelor respective.

Știam deja destul de bine *Descrierea Moldovei*, pe care o aveam acasă, încă din copilărie, într-o ediție populară, de buzunar, în care textul românesc tradus de Petre Pandrea curgea cu clasică eleganță contemporană. Revelația a fost însă volumul al VIII-lea al seriei tocilesciene, care cuprindea *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, lucrare de negăsit în vreo altă ediție mai recentă. Răsfoindu-l tenace, ghidat de cuprins, am tresărit constatând că acolo chestiunea originii românilor era chiar problema centrală a reconstituirii erudite încercate de autor. De aceea, respingerea „basnei" transmise de Simion Dascălul pe aceeași temă se făcea în chip repetat, cu diverse argumente, mergând până la bombăneală și injuria cu mare valoare literară.

Dimitrie Cantemir nu se mulțumea să îl acopere de oprobriu, dezavuându-l, pe compilatorul care cutezase să păteze onoarea românilor și a țării, inserând transcrierea *Letopisețului unguresc* în cronica țării. El nici nu s-a rezumat – precum înaintașii lui direcți, Miron Costin în Moldova și stolnicul Constantin Cantacuzino în Țara Românească – să demonteze cu ajutorul rațiunii, al logicii, afirmațiile respective. A mers mult mai departe, căutând izvoarele care ar fi putut alimenta narațiunea *Letopisețului unguresc* (în realitatea căruia domnitorul exilat totuși nu credea).

Peste ani, am putut reconstitui ceva mai bine cum se petrecuseră lucrurile. Cu siguranță că beizadeaua Cantemir cunoștea cronica atribuită lui Grigore Ureche încă dinainte de a fi trimis de tatăl lui la Istanbul, ca o chezășie de slujire fidelă a sultanului. Preocupările lui cărturărești au fost timpurii și probabil că în pregătirea lui pentru viitorul domnesc pe care viața îl putea rezerva beizadelelor – cum erau fratele lui prim născut, Antioh, care primise un nume inspirat de lectura romanului *Alexandria* și cum era el însuși – cunoașterea istoriei

ţării pe care o cârmuia tatăl lui, Constantin Vodă, era socotită importantă. Şi să nu fi fost astfel, prin agerimea minţii, prin curiozitatea lui trează şi prin obiceiul lecturii, Dumitraşco beizadea, apropiat al lui Nicolae Costin încă din tinereţea comună, nu avea cum să ignore lectura letopiseţelor ţării, cele conţinând vechile anale, cronicile celor trei monahi din secolul al XVI-lea (Macarie, Eftimie şi Azarie), *Letopiseţul Ţării Moldovei* pus pe seama dregătorului Grigore Ureche din domnia lui Vodă Vasile Lupu şi continuarea acestuia scrisă de Mironaşco logofăt (adică de Miron Costin). Ba, mai mult, este posibil ca el să fi cunoscut şi celelalte versiuni ale lucrărilor istorice costiniene (*Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei* sau *Cronica polonă*, 1674, şi *Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească* sau *Poema polonă*, 1684).

A urmat o perioadă din viaţa tânărului prinţ moldav în care s-a întors acasă, fiind înlocuit o vreme cu fratele Antioh în capitala sultanilor, apoi a revenit din nou la Bosfor. Iar când Antioh a urcat pe tronul părintesc, Dumitraşco beizadea a devenit capuchehaie – ambasador şi tălmaci – al domnitorului Moldovei.

Cercetările de până astăzi nu au lămurit suficient de bine cronologia operei cantemiriene. Se poate afirma totuşi că preocupările de istorie românească au survenit (cu excepţia tentativei de a vorbi despre prezentul politic într-un chip literar, drapându-l într-o fabulă animalieră, o istorie ieroglifică, din anii 1703–1705) toate în timpul exilului rusesc, după 1711.

Avea la dispoziţie acum bibliotecile din Imperiul Rus, pe lângă ce va fi apucat să ia cu sine la plecarea intempestivă din Moldova sau la o vreme după aceea, prin emisari personali discreţi. După Nicolae Iorga, care vorbea despre asta într-o conferinţă radiofonică din ciclul „sfaturilor pe întunerec" – ce titlu evocator pentru obscuritatea politică apăsătoare care cobora asupra României anilor 1930, ca şi pentru relativa absenţă a electricităţii din majoritatea satelor româneşti interbelice şi, la un alt nivel, pentru lipsa relativă de învăţătură şi analfabetismul unei părţi însemnate a României acelor

vremuri – ocupându-se de *Ce s-a făcut pentru arhivele noastre*, Iorga credea că „...un Domn așa de învățat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce privește scrisorile și socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-le acolo".

Tot iscodind și căutând, de la o vreme, *kniaz*-ul Cantemir, apropiatul țarului Petru I, a descoperit un „hronic bulgăresc", adică o cronică veche scrisă în limba slavonă (mediobulgară). Autorul își evocă în două rânduri căutarea. Întâi, în *Historia moldo-valachica* (1712–1714), el spune: „...noi, spre a cerceta această basnă scornită cumva întru rușinea neamului românesc și spre a-i afla obârșia, am trudit, până la istovire, vreme de lungi, nu numai zile, ci și ani, în scuturarea prafului de pe scriitori, dar nu am putut afla nimic asemenea la cei autentici, care să fi fost întru câtva vrednici de numele de «istoric»". Precizări prețioase, fiindcă arată că fostul domnitor al Moldovei a scormonit, vreme de mai mulți ani, arhive și biblioteci, probabil și colecții particulare de manuscrise, în speranța că va găsi de unde provin informațiile din relatarea lui Simion Dascălul despre originea românilor. Faptul arată că, în pofida neîncrederii pe care o avea în afirmația compilatorului moldovean că și-a luat informația dintr-un *Letopiseț unguresc*, nu s-a ferit să pornească în căutarea acestei lucrări care îi părea cu totul neverosimilă.

Epuizând șirul istoricilor credibili, el s-a îndreptat apoi, din același scrupul științific, spre a nu-și reproșa că omite ceva important dintr-o prejudecată, spre autorii mai puțin creditabili. Îl mâna o neliniște lăuntrică, după cum specifică el însuși: „Dar sufletul, care nu știe să se liniștească înainte de a-și ogoi dorința sa, ațâțat neîncetat de ghesul unei asemenea bârfeli, luându-și rămas-bun de la istorici, mă silește să mă îndrept către băsnuitori". Și a făcut-o într-un mod exemplar.

Strădanii și perseverență

„Băsnuitorii"... Falsificatorii voluntari ai trecutului nostru... În preocuparea cantemiriană obstinată pentru ei se citește, pentru prima oară cu o asemenea intensitate, atitudinea modernă pe care astăzi o numim patriotism militant. Principelui îi arde obrazul de palma morală primită din partea unui dascăl necunoscut, de origine incertă – poate moldovean, poate ardelean – și, dacă acela ar sta în fața lui, cu siguranță că l-ar pedepsi exemplar. Cum însă între timp respectivul a devenit o biată fantomă, și cum în câmpul cărturăriei duelul cu spada nu spală onoarea, el își asumă demn sarcina de a-l pune pe respectivul la punct așa cum este convins că i se cuvine.

Dar așa ceva, când este vorba de căutări prin biblioteci și arhive manuscrise, nu se poate face de azi pe mâine. Și pe măsură ce anii au trecut, proiectul inițial de a-i întoarce dascălului Simion palma care îi ardea obrazul și din cauza căreia nu putea dormi se complica tot mai mult, devenind o construcție istorică tot mai complexă și mai impozantă...

Ca să înțeleg cum a ajuns Dimitrie Cantemir, din etapă în etapă, avansând de la un proiect la altul, să își scrie *Hronicul* a trebuit să încerc să pricep în ce ordine și-a scris el opera istorică așternută în limba latină, pentru uzul Occidentului, și în română, pentru cei de acasă. Am descoperit astfel ceva foarte intim legat de firea principelui exilat.

Odată cu plecarea lui intempestivă de acasă – legenda spune că, spre a nu fi prins, pe câmpia de la Stănilești, de turcii care voiau capul domnitorului „hiclean", adică trădător, el ar fi fost ascuns sub rochiile fastuoase ale împărătesei, în caleașca ei rămasă neverificată de ostașii otomani din spirit de respect față de consoarta lui Petru cel Mare – pe Dimitrie Vodă l-a cuprins, din neputința politică în care ajunsese și mai ales din dorul de țara lăsată în urmă, febra cunoașterii trecutului Moldovei. Avea de-acum circa patruzeci de ani, domnise câteva luni peste țara strămoșească, încercase să o transforme pe aceasta într-un

principat cu domnie ereditară de orientare creștină și ortodoxă, pus sub oblăduirea țarului pravoslavnic, suferise împreună cu acesta o înfrângere răsunătoare, iar acum își căuta un nou rost, învățând limba rusă, dar rămânând șeful imigrației boierilor moldoveni care îl urmaseră în Imperiul Rus. Se învârtea și nu își găsea locul, vechea lui operă cărturărească, scrisă la Istanbul – de la tratatul de muzică turcească la romanul încifrat despre evenimentele recente din politica dinastiilor Țării Românești și a Moldovei – rămânea ca o investiție inactuală... Avea ceva de făcut, avea restanțe îndelung amânate, avea întrebări fără răspuns... Începuse deja, aproape îndată după plecarea intempestivă din Moldova, căutările asidue menite să îl conducă la descoperirea izvorului invocat de Simion Dascălul sau, dacă acesta ar fi mințit, a surselor din care se inspirase, deformând trecutul românesc. Și atunci, la trei ani de la părăsirea țării unde domnise, a venit solicitarea Academiei din Berlin, care se interesa de țara lui de origine.

La 11 iulie 1714, Dimitrie Cantemir a fost ales membru de onoare al Academiei Regale Prusace de Științe (*Königlich-Preußische Akademie der Wissenschaften*), la propunerea unor oameni de știință germani, în frunte cu Gottfried Wilhem von Leibniz, fondatorul Academiei. În 1 august 1714, în ședința Consiliului Academiei din Berlin, constatându-se agrementul Protectorului (regele Prusiei, Frederick I), s-a confirmat primirea lui Cantemir în Academie, acordându-i-se Diploma de membru al Academiei de Științe din Berlin. Lucrarea elaborată de el la cererea expresă a nobilei instituții academice, *Descrierea Moldovei*, a fost încheiată la 2 martie 1716. Totuși, în pofida insistențelor berlineze, ea a rămas neexpediată, între hârtiile autorului.

Gândul de a lămuri onest, cu competență științifică la nivelul cunoașterii din epoca lui, a chestiunii originii românești l-a muncit probabil pe Cantemir încă dinainte, poate și mai dinainte de lunile când guverna pe tronul Moldovei. El va fi survenit însă după 1705, anul când, terminând romanul său fabulos, *Istoria ieroglifică*, fiul de domn își mai dorea încă să îi

învețe pe moldoveni logica și, totodată, înțelegea să se refere numai la istoria trăită, contemporană lui. Acum însă, după eșecul de la Stănilești, eliberat de grijile guvernării și căutându-și locul și modul de viață în noua lui patrie, fostul domnitor s-a întors la preocupările și frământările cărturărești care îl modelau interior. S-a apucat îndată, cu o anume nerăbdare, dornic să descopere comorile bibliografice și bibliofile din orașele împărăției rusești, în primul rând din Harkov, pe unde a poposit în lunile de după sosire și până când a primit, mai pe urmă, propriile lui domenii mai întinse. Și s-a așternut pe treabă.

Pe măsură însă ce munca lui avansa, își dădea tot mai bine seama că nu poate și nu este corect să scrie numai pentru străini, în latină, despre țara lui, fără a-și plăti, în egală măsură, datoriile de suflet față de Moldova și de moldoveni. Avea în față exemplul lui Miron Costin, care, nici el, nu făcuse altminteri, pe când se afla, beneficiind de găzduire pe moșiile hatmanului Sobieski, și apoi, dobândind „indigenatul", dreptul la cetățenie, adică, în Polonia. Aici Mironașco, cum i se spunea acestuia printre familiari, scrisese despre țara lui în polonă, limba locului; dar nici o clipă nu abandonase scrisul în limba maternă, pentru compatrioții moldoveni, pe care dorea să îi lumineze asupra trecutului și a originii lor.

Explorările savante nu sunt un drum drept, lipsit de rătăciri și de primejdii. Există și în ele abisuri pe care nu întotdeauna le poți evita. Doar cei mai norocoși cercetători le pot depăși, trecând mai departe...

An după an, în deceniul care a urmat, adâncind subiectul și pasionându-se tot mai mult de precizarea tot mai accentuată a diferitelor laturi ale chestiunii, Dimitrie Cantemir și-a văzut șantierul răsfirându-se și întinzându-se tot mai amplu și mai diversificat. O lucrare se metamorfoza în două, iar textul latin era urmat de dubletul lui scris în română... Și, pe când să termine o lucrare, își dădea seama că nu se așezase bine în raport cu subiectul, că acum ar vedea mai bine și mai departe cum stătuseră odinioară lucrurile, așa că reîncepea totul, mânat de o poftă legitimă și nesățioasă de perfecționare, de dorința de a

ajunge cât mai departe în cunoaștere, dar și de autoexigențe de natură metodologică și științifică.

Din păcate însă, anii treceau unul după altul, șantierul, deși se lungea și se lățea, devenind tot mai impunător, nu se mai încheia, precum odinioară, cu aceeași ușurință – poate tocmai pentru că era subiectul cel mai gingaș și cel mai drag inimii lui – și de aceea, când sfârșitul vieții a venit, l-a surprins cu prea puține lucrări încheiate și cu mult prea multe rămase nedefinitivate prin cufere și scrinuri... Practic, de când se afla în Rusia, scrisese până la capăt doar *Descrierea Moldovei* și câteva lucruri mai mici și de o importanță mai puțin subliniată (un raport solicitat de cancelaria imperială despre luptele dintre Brâncoveanu și Cantacuzini, care, de fapt, relua în cheie sintetică și nedeghizată ficțional, artistic, materia tratată parțial în *Istoria ieroglifică*; biografia paternă, nostalgic memorialistică, din *Viața lui Constantin Cantemir*). În rest, cărți care își știau începutul, dar al căror sfârșit nu se întrevedea prea ușor prin hățișurile și profunzimile în care ajunseseră.

S-ar putea crede că savantul a îmbinat, în ultima parte a vieții, într-un mod nu lipsit de o perseverență și o tenacitate obsesională, poate nevrotică, aspirația perfecționistă cu sindromul de procrastinare, altfel spus de amânare tensionată a ceea ce socotea a fi, probabil, culminația operei lui istorice: restituirea trecutului integral al românilor. Cum nu a mai apucat să își definitiveze lucrările, din pricina altor sarcini venite din partea țarului – cum a fost expediția în Marea Caspică și implicarea lui în tentativa de convertire a islamicilor din teritoriile nou anexate Rusiei – și pentru că mereu apărea ceva în viața lui (întâi moartea soției Casandra, apoi creșterea și educația copiilor, recăsătoria cu fiica de optsprezece ani a generalului Trubețkoi, apariția unei fetițe din această nouă căsnicie, viața de Curte, participarea la campania caucaziană și în Marea Caspică a țarului, apoi boala și moartea), toate proiectele au rămas în manuscris, în posesia familiei. Pe unele le-a publicat mai târziu Antioh, fiul lui mezin, ajuns ambasador al Imperiului la Londra și la Paris. Altele s-au păstrat, după moartea timpurie

a acestuia, pentru multă vreme, în colecții particulare, nevalorificate; întâi printre descendenții familiei, iar apoi trecând în arhivele imperiale.

Istoria *Hronicului*, opera apoteotică și majoră rezultată din șantierul „românesc" al lui Cantemir, dar neîncheiată la rându-i, este complicată și pare să nu fi fost nici până astăzi deplin deslușită. Punând cap la cap ceea ce se știe datorită cercetărilor lui Dan Slușanschi și ale Stelei Toma, pot spune că sunt șanse mari ca, în lunile mai–iulie 1714, Dimitrie Cantemir să fi compus, probabil lucrând în paralel, două lucrări înrudite. Conform scrisorii trimise de el Academiei din Berlin, era vorba despre un studiu „despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia de Traian, împăratul romanilor, [scris – *n. O.P.*] în limba țării" și „care, odată tradus, la timpul potrivit, în limba latină, va fi oferit spre consultare".

Dan Slușanschi era de părere că Dimitrie Cantemir a început lucrul, într-o fază inițială, la versiunea românească a textului promis în traducere latină, care se numea *Despre numele antice și prezente ale Moldovei*. Tălmăcirea ei pare să fi fost prima redactare a textului *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, care cuprinde elemente – atât cronologice, cât și descriptive – ce au fost ulterior repartizate între cărțile care au crescut din încercarea inițială. Aceste cărți au fost *Historia Moldo-Vlachica* – sinteză de istorie rămasă neîncheiată – și *Descriptio Moldaviae*, dusă la bun sfârșit. Elemente din același proiect inițial au fost, pe parcursul eforturilor de elaborare, mereu reluate și adâncite, timp de mai bine de un deceniu (cu întreruperi și reelaborări, firește) între *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. După Stela Toma, *Historia Moldo-Vlachica* ar fi „versiunea latină a *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor*" și, probabil, prima redactare a uneia dintre lucrările promise Academiei berlineze.

Dan Slușanschi, în succesiunea lucrărilor interesând istoria Moldovei, este de părere că Dimitrie Cantemir a alcătuit întâi harta Moldovei (urmând, poate, exemplul precedentului din Țara Românească, datorat stolnicului Constantin Cantacuzino).

Ulterior a scris forma românească a textului *De origine nostrae gentis*, adică *Despre originea poporului nostru*. A urmat prima versiune din *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (sau *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*, textul cu primele sale scurte adnotări; versiune notată cu I) și apoi o altă versiune, cea secundă, cu adnotări marginale mai ample, din *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (II). Efortul de îmbunătățire a textului se observă cu ușurință chiar din această simplă enumerare, și el dă, printre alte elemente, o imagine corectă asupra ambiției științifice a autorului și tenacității cu care își urmărea proiectul.

Mai apoi, nemulțumit de ce îi ieșise, Cantemir va fi trecut la scrierea celei dintâi variante din *Historia moldo-vlachica* (I: textul cu marginaliile adăugate imediat). Că a vrut să lase să „se odihnească" acest manuscris, ori că a survenit urgența livrării celeilalte cărți, sub presiunile prestigioasei instituții academice germane, el a abandonat, pentru o vreme, proiectul istoriei. S-a dedicat, în schimb, scrierii *Descriptio Moldaviae*, a cărei existență în cel puțin două cópii manuscrise, cu adnotări marginale de mâna autorului însuși, presupune mai multe faze de lucru, deocamdată insuficient elucidate de critica textuală. (Se remarcă, în orice caz, și aici, aceeași nemulțumire și stăruință în încercarea de a obține o lucrare cât mai viabilă și mai bine scrisă.)

De la un timp, a venit rândul întoarcerii la *Historia moldo-vlachica* și a elaborării, cu un nou elan, a variantei a II-a a cărții. Era faza adnotărilor ultime, cu multe citate din izvoare și cu noi referiri interioare, indicații de schimbare a textului etc., rod al unei acumulări de erudiție noi și mai însemnate.

Până la urmă, Cantemir a lăsat totul în stadiul unde ajunsese și a pornit de la capăt. Acum a scris *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, tradus și amplificat după *Historia moldo-vlachica II* sau poate numai o reluare pe curat, în română, a acesteia.

Toate proiectele menționate, legate între ele și derivate unele din altele ca urmare a dorinței de a adânci și de a nuanța mai

mult relatarea și explicațiile istorice, au fost, după Dan Slușanschi, redactate în strânsă legătură unele cu altele, fiind mereu revăzute și adăugite între 1712 și 1723, adică în ultimul deceniu de viață al cărturarului refugiat în Rusia petrină. Vreme de unsprezece ani, *kniaz* Dimitrie Constantinovici Cantemir a frământat și a remodelat materialul tot mai abundent și tot mai amănunțit cunoscut al istoriei românilor, nehotărându-se să îl lase din mână până când nu ar fi atins gradul de perfecțiune la care se gândea că poate accede.

Prințul printre manuscrise

„Vizitarea" cabinetului de lucru cantemirian poate fi, în sine, o aventură a cunoașterii. Ea m-a făcut să întrezăresc o posibilă trăsătură de caracter a cărturarului – perfecționismul –, poate chiar o nevroză, de nu cumva confruntarea dintre vocația perseverentă și incomoditățile condiției de curtean mereu întrerupt din preocupările care îl pasionau... Dar aici, discutând despre căutările vizând *Letopisețul unguresc*, ele se dovedesc de-a dreptul indispensabile pentru a observa în ce moment al deschiderii și frecventării șantierului de scriere a istoriei românești a obținut Dimitrie Cantemir documentația prețioasă în posesia căreia a intrat.

Se poate observa astfel, fără mare greutate, că faimosul savant urmărea să combată „basna" lui Simion Dascălul cu argumente istorice încă din 1712–1714, când scria *Despre originea poporului nostru* – titlu grăitor pentru problema care îl frământa cel mai mult pe cărturar în legătură cu Moldova și cu moldovenii, fiind, totodată, și semn că lua pe seama propriilor căutări chestiunea căreia îi sacrificase și Miron Costin un număr de ani în *De neamul moldovenilor* –, și când s-a apucat de lucrarea *Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei*.

Deocamdată, istoricul se mulțumește să demonstreze netemeinicia autorului care introdusese în cronica socotită a lui Grigore Ureche legenda despre pedepsirea românilor ca răufăcători

în temnițele Imperiului Roman. Pe urmele lui Miron Costin, Cantemir îl socotește părtaș la „odioasa mistificare" și pe Misail Călugărul, cu care, de altfel, scriind probabil din amintire, îl și confundă uneori pe Simion, considerându-l nu dascăl, cum fusese, ci călugăr. (În această privință, Cantemir îl urma îndeaproape pe Miron Costin, poate chiar în sensul cel mai strict, preluând de la acesta atitudinea de fond în privința celor suspectați că ar fi parazitat și degradat textul lui Grigore Ureche.) Și fiindcă Simion transcria dintr-un *Letopiseț unguresc* (ceea ce Cantemir se cam îndoia că ar fi adevărat, dar nu mereu, uneori părându-i-se posibil ca dascălul să fi fost, pur și simplu, stupid și neinstruit și să fi transcris dintr-un izvor mincinos numai pentru că era „prostatec", adică de origine socială joasă și, în consecință, insuficient instruit, nu tocmai știutor), crede că Simion era „ungurean", adică de origine transilvăneană sau din părțile locuite de români de la vest de Munții Apuseni.

Câteva fragmente revelatoare în ce privește preocuparea de a demonta sau corecta susținerile lui Simion Dascălul vorbesc parcă de la sine despre atitudinea lui Cantemir în această privință la începutul perioadei lui rusești, pe când își scria lucrarea dedicată vechilor și actualelor nume ale Moldovei.

DIMITRIE CANTEMIR

Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei

Al patrulea a urmat fiul lui, Ladislau, în anul Domnului 1200; sub acest Ladislau (*pe care stricat îl cheamă Laslău un anume călugăr plin de greșale, <pe nume> Simion, un ins căruia nici neamul nu i se cunoaște*) zic unii rău și fără pic de știință că s-ar fi petrecut năvălirea lui Batie și că aceluia Cezarul (al cărui nume nu-l rostesc) i-ar fi dat ca ajutor împotriva tătarilor niște hoți și tâlhari și tulburători ai stăpânirii, și că atunci ar fi venit întâia dată românii în Dacia și că, după izbânda împlinită împotriva sciților, li s-a îndreptat un loc de locuit în ținutul Maramureșului, așa cum vom arăta mai jos mai pe larg...[1]

[...]

1. D. Cantemir, *Opere complete*, IX/1, Ed. Academiei, București, 1983, pp. 32–34

(Despre acest Bela, rege al Ungariei, vom vorbi mai pe larg mai jos, căci el a fost tatăl lui Emeric și bunicul lui Vladislav – căruia *aiurează niște scriitori plăsmuiți, sub numele a doi călugări, Simion și Misail*, că i-ar fi fost trimiși drept auxiliari valahii pentru întâia dată împotriva năvălirilor lui Batie, <și anume> de către un împărat roman)"[1].

[...]

„...al patrulea [în șirul regilor maghiari discutați – *n. O.P.*] a urmat fiul lui, Ladislau, în anul Domnului 1200: sub acest Ladislau (*pe care stricat îl cheamă Laslău un anume călugăr plin de greșale, <pe nume> Simion, un ins căruia nici neamul nu i se cunoaște*) zic unii rău și fără pic de știință că s-ar fi petrecut năvălirea lui Batie..."[2]

[...]

A fost și un Ladislau al Ungariei, fiul lui Ștefan, nepotul lui Bela (despre care am pomenit mai sus că a domnit către anul Domnului 1231). Acesta a domnit către anul Domnului 1272, iar în vremea lui nici unul dintre istorici nu amintește nici o năvălire scitică înspre aceste părți[3]. [...] Ci, lăsând acestea la o parte, noi, urmându-i pe autorii mai serioși, <avem credința că> năvălirea lui Batie <s-a petrecut> la anul Domnului 1242, pe când domnea în Ungaria Bela, fiul lui Andrei Bela[4].

[...]

Dar dacă acești români au descălecat pentru întâia dată din romani <abia> la anul Domnului 1359, *așa cum minte călugărul acela Simion*, adică sub acel plăsmuit Vladislav, Rege al Ungariei, cum de au descălecat acești români din Italia, fiind <totuși> de credință grecească? Căci pe atunci biserica apuseană nu numai că era despărțită de cea răsăriteană, ci de pe însăși vremea lui Fotie, patriarhul Constantinopolei, și a lui Leon Împăratul, adică la anul Domnului..., ele ridicau una împotriva alteia mari înfruntări; de aici se vădește că acel descălecat <din Italia> este cu totul neadevărat și că toți românii, adică romanii din Dacia, au primit creștinismul laolaltă cu tot trupul Imperiului de Răsărit și că și-au păzit mai apoi cu tărie credința lor, la fel cu cea a grecilor, precum se va arăta mai apoi la capitolul său[5].

1. *Ibidem*, p. 77.
2. *Ibidem*, p. 83.
3. *Ibidem*, p. 87.
4. *Ibidem*, p. 89.
5. *Ibidem*, p. 109.

În faza incipientă a elaborării scrierilor lui istorice pe teme românești, ilustrul principe Cantemir se referă, cum se poate vedea, strict la textul lui Simion Dascălul din *Letopisețul unguresc*. Lăsând deoparte nemulțumirea – repetată – că nici neamul (etnia) nu i se cunoaște lui Simion, Cantemir argumentează că nu în vremea regelui maghiar Ladislau I, la 1200, a avut loc invazia mongolă asupra Ungariei (suveranul menționat murise în 1095, pe tron urmându-i regele Coloman). Nici în timpul lui Béla III, mai spune Cantemir, nu au au fost folosiți românii ca trupe auxiliare împotriva tătarilor. Nici în timpul lui Ladislau IV nu ar fi năvălit cavalerii stepelor (ci în 1242). În orice caz, nu în 1359 s-ar fi „desprins" românii de romani.

Cu privire la ultimul aspect, Cantemir înțelege prin romani pe latini, pe italici, sancționând în consecință nepotrivirea, arătând că acest lucru nu era cu putință, căci românii erau ortodocși, nu catolici. Cu excepția plasării în timp a domniei lui Ladislau I și a faptului că nu știa despre vreo confruntare cu tătarii a lui Ladislau IV, istoricul elucida corect lucrurile din punct de vedere istoric, argumentând și consecvența întru religia creștină de tip răsăritean a românilor, creștinați, altminteri, odată cu restul Imperiului Roman, dinaintea schismei religioase.

Aceste precizări istorice și ținând de logică și de buna informare au reprezentat, în preocuparea refugiatului în Rusia, o primă fază. O etapă ulterioară, superioară ca informare, în munca de cercetare și de sintetizare a informației istorice a lui Cantemir a întruchipat-o, cum am spus deja, travaliul la *Historia moldo-vlachica*.

Scrierea acestei *Historia moldo-vlachica* este posterioară conceperii *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* și anterioară *Hronicului...*, ceea ce arată că autorul a avut sub ochi izvoarele pe care le discută și, în parte, le reproduce, destul de curând după 1712, la puțin timp după după înfrângerea ruso-moldavă de la Stănilești, în 11/22 iulie 1711, și fuga lui din Moldova. Este foarte plauzibil ca principele să se fi documentat în legătură cu toate acestea la Harkov, unde a petrecut o perioadă de mai multe luni în 1711 și 1712[1].

1. *Ibidem*, p. 119, n. 272.

Noutatea față de lucrarea abandonată *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în ce privește informația utilizată, este că acum, în noul text, își face apariția *Hronicul bulgăresc*. El este citat sau parafrazat amplu, fiind tradus în limba latină, în care era redactată lucrarea cantemiriană. *Hronicul* face parte, după toate aparențele, dintre izvoarele istorice adunate de Dimitrie Cantemir încă din 1712. Autorul nu specifică precis și nu trimite explicit la locul de unde provenea manuscrisul pe care îl reproduce și îl comentează. Reamintesc însă și teza lui Nicolae Iorga, deja citată de mine, că principele „...va fi făcut o regulă în ce privește scrisorile și socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-le acolo". Dacă s-ar dovedi așa, atunci *Hronicul* va fi intrat în atenția și în posesia domnitorului încă de pe când se afla în fruntea Moldovei, iar în Rusia a găsit doar alte versiuni ale celor două legende pe care scrierea le conținea.

Îndârjirea cantemiriană în spulberarea scornelilor din *Letopisețul unguresc* se prea poate să fie de pus în legătură cu nevoia noului sfetnic al țarului de a dobândi pe seama propriei persoane, ca și pe cea a urmașilor lui direcți și a suitei lui boierești rămase în Rusia cu el, un statut onorabil și nobil care, în lipsa recunoașterii și a respectabilității, l-ar fi decăzut din registrul înaltelor sale așteptări. Să nu uităm că Dumitrașco Vodă încheiase la Luck în 1711 un tratat care, dacă oștile rusești i-ar fi înfrânt pe turci, i-ar fi asigurat, sub pavăza țarului, domnia ereditară, din tată în fiu. Lumea aristocratică a Europei începutului de secol al XVIII-lea, pe care o copia Petru I și la care se racorda din răsputeri, era întemeiată pe valorile etice ale nobilimii, iar noțiunile de onoare, respectabilitate, prestigiu și legitimitate aveau o valoare centrală. În numele unora dintre ele se murea încă în dueluri, se porneau războaie, se făceau și se desfăceau alianțe. A nimici deci injustele verdicte puse pe seama românilor, a le dovedi totala netemeinicie, caracterul de scorneli, i se va fi părut o prioritate și din acest punct de vedere noului venit în Rusia.

V

UNDE PRINCIPELE DIMITRIE CANTEMIR GĂSEȘTE *LEGENDA LUI LADISLAU ȘI SAVA*

Medievist după căderea comunismului

Știam acum – în linii mari – că în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea Dimitrie Cantemir, refugiat în Rusia și instalat de țarul Petru cel Mare cum se cuvenea, în posesia unor domenii vaste, pe care se putuse așeza împreună cu familia și cu suita lui, dibuise, în căutările lui, câteva versiuni ale *Hronicului bulgăresc*. Rămăseseră ele necunoscute istoriografiei noastre moderne, sau nu?

Aceasta era întrebarea care mă frământa – printre altele, multe, legate de aceeași dorință de a da de capătul chestiunii „basnei" lui Simion – la începutul anilor 1990 când, angajat acum al Centrului de Studii Transilvane, de curând reînființat, după ce funcționase o vreme în timpul ultimului război mondial și după aceea, petreceam mult timp în bibliotecile clujene de nivel academic la care râvnisem în anii când eram profesor de liceu la Lipova.

Dezrădăcinarea lui Dimitrie Cantemir a avut înrâuriri asupra preocupărilor istoriografice de dinainte ale savantului. Ea însemnase șansa de a se desprinde de îndatoririle spinoase ale guvernării și de a se dedica studierii trecutului moldovenilor; a „romano-moldo-vlahilor", în cele din urmă.

Am început să mă gândesc că se cuvenea să acord atenție mai multă și celor două legende care fuseseră înregistrate – în latină în *Historia moldo-vlachica*, iar mai pe urmă și în *Hronicul vechimii*... O vreme luasem în seamă doar scrierea în care

le găsise Cantemir, așezate una în continuarea celeilalte de un compilator necunoscut, frapat de anumite asemănări ce părea să le confere un soi de unitate: *Hronicul bulgăresc*. Acum însă, urmând exemplul lui Dumitrașco Vodă, mă întrebam dacă n-aș putea adânci cumva cunoașterea asupra lor, căutând orice se lega de destinul cultural al fiecăreia dintre ele.

Cea referitoare la lupta dintre Ladislau și tătarii invadatori se lega – după toate semnele – chiar de un episod din existența istorică a Oradiei. Prima însă avea un cu totul alt conținut și era mai enigmatică, traseul ei prin timp fiind mai greu de retrasat, parcă. O redau aici în traducerea aceluiași Dan Slușanschi.

DIMITRIE CANTEMIR, *Historia Moldo-Vlachica* (1712–1714)
Capitolul 12

...pe când citeam cu sârg din scoarță în scoarță *Hronicele*, cum le spun ei, *ale bulgarilor*, [scrise] în slavonește de primii lor – nu știu dacă să le zic „împlinitori" sau „plugari" – într-un târziu sfârșit, rătăcind prin atâtea mlaștini, smârcuri și bălți, am ajuns, ca să mă folosesc de o vorbă din chimie, la capătul cel mort. Iar acesta a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl țin drept primul lor mitropolit și sfânt și îl arată ca frate al regelui Ștefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, și hronicele bulgarilor și cele ale rușilor gătesc o basnă de ăst fel:

„Ladislau, pe când era încă eretic (*vrea să zică catolic*), a pornit cu război împotriva lui Ștefan, regele bulgarilor, iar pricina războiului a fost că Ștefan dobândise de la Împăratul Orientului titlul de rege, ba cu aceeași cinstire cu a titlului regilor Ungariei. Ajungându-i aceasta la urechea lui Ladislau, el, aprins de cea mai mare mânie și ură, nu suferea pe nimenea de-o seamă și nu putea să-l rabde pe principele bulgarilor, bucurându-se de titlul de rege, ci sub acest cuvânt a ridicat nedrepte arme împotriva lui Ștefan.

Ștefan, aflând despre campania lui Ladislau împotriva sa, l-a trimis cu grija unei solii pe fratele său Sava mitropolitul, ca să îl facă a lăsa războiul cel nedrept ridicat împotriva sa și să plece sufletul lui Ladislau către pace și milostenie creștinească.

Prin urmare, Sava, când a ajuns la tabăra lui Ladislau și i-a pus în față cu supunere solia sa, n-a putut în nici un fel să îmbuneze sufletul cel furtunatic al lui Ladislau. Sava, câtă vreme a văzut că nu poate dobândi nimic cu vorba bună și cu îndemnuri omenești, a așternut ziua

și noaptea rugăciuni lui Dumnezeu, poate că prin voia dumnezeiască – de necercetat pentru cei muritori – s-ar înmuia inima cea împietrită a lui Ladislau și l-ar fi împiedicat de la făptuirea lui mai mult ca păgânească pe care o începuse. Astfel, Dumnezeu, îmbunat de rugăciunile lui Sava, dă poruncă norilor să nu lase să curgă ploaie, iar soarelui să verse o arșiță de nesuferit pentru oameni; așa întâmplându-se, apele tuturor râurilor și pâraielor mai mici au secat de tot, iar ale celor mai mari și mai adânci, care se împotriveau să se supună uscăciunii, s-au înfierbântat și au fiert așa de tare, că oștirea lui Ladislau, oricât ar fi băut dintr-însa, întruna și cu gâtlejul căscat, n-a izbutit să aibă nici o răcorire în mijlocul unei atât de crâncene arșițe a setei.

Sava, mai apoi, după ce a dobândit această minune prin voia lui Dumnezeu, fie spre rușinea lui Ladislau, fie spre a dezvălui tuturor vrăjmașilor minunea împlinită de el, l-a trimis pe un slujitor al său și, plângându-se de sete, l-a rugat de apă rece, cu care să și-o potolească. Cum Ladislau spunea că și el însuși și toată armata rabdă tot așa, și că din pricina arșiței prea mari abia se țin să nu deznădăjduiască (ba, ceea ce i se părea mai rău, chiar și vinul și celelalte feluri de băuturi, pe care le adusese cu sine în tabără, au luat aceeași fierbințeală, astfel că nu mai erau bune de nimic pentru potolirea sau îmblânzirea setei), Sava, îndreptându-se iarăși către Dumnezeu, *nu altfel decât un nou Ilie Carmelitul*, i-a cerut să plouă peste tot din cer cu grindină de gheață, dar să nu lase această binefacere asupra taberei lui Ladislau. Cum Dumnezeu a dat ascultare și acestei rugăciuni, Sava a adunat grindină pe o tavă încăpătoare și a trimis-o prin ai săi la Ladislau, ca pe un dar mult dorit. Ladislau, pricepând că Sava a făcut o minune atât de măreață, nu numai că a încheiat cu Ștefan o pace veșnică, ci, părăsind erezia catolică (*folosim aceeași zicere pe care o întrebuințează* Hronicele *bulgărești*), a primit-o pe cea ortodoxă (*sic!*) și apoi, botezat de Sava (*ca și cum catolicii n-ar avea botez*), a luat din slavonește numele de Ladislau (*iar din «vrăjitor» a ajuns «sânt»*)"[1].

Oricât am căutat în toți anii de când am început să „frământ" tema originii românilor așa cum o reflectă legendele medievale, nu am întâlnit decât încă o singură atestare clară a circulației narațiunii despre Ladislau și Sava. Ea se găsește chiar în interiorul *Cronicii legendar-genealogice a Moldovei* și sună astfel:

1. Dimitrie Cantemir, „Historia moldo-vlachica", în *Opere complete*, IX/1, ed. cit., 1983, pp. 199, 201.

Cronica legendar-genealogică a Moldovei
(circa 1504–1508)

Iar Vladislav craiul era nepot de frate al lui Sava arhiepiscopul sârbilor și a fost botezat de dânsul și păstra credința lui Hristos în taină, în inimă, iar după limbă și după orânduiala crăiască era latin.

Acest rezumat extrem de comprimat al narațiunii descoperite de Cantemir în *Hronicul bulgăresc* arată că textul legendei reproduse mai sus a circulat. Transmiterea lui putea fi înfăptuită pe cale orală, dar și în cópii manuscrise. Nu este deloc improbabilă, cum s-ar putea gândi cineva, circulația orală a materialului respectiv, mai ales că este vorba despre o narațiune fabuloasă. Spre a mă face mai bine înțeles, mă voi referi pentru o clipă la o altă carte veche.

În bibliografia referitoare la circulația culturii române vechi, Magdalena Georgescu, editoarea celei mai vechi cópii românești identificate a romanului popular *Archirie și Anadan*, datată în 1708, consemnează, de exemplu: „Compararea minuțioasă a manuscriselor atestă, pe lângă numeroase și semnificative similitudini, existența unor deosebiri care sugerează fie transmiterea acestei povestiri pe cale orală, lucru cu totul posibil, având în vedere dimensiunile ei reduse, fie contribuția personală a celui care a prelucrat și/sau copiat textul. Posibilitatea transmiterii orale poate fi susținută de înregistrarea adaosurilor întâlnite cu precădere în manuscrisele vechi și care ar putea constitui contribuția personală a copistului, dacă nu cumva ele sunt rezultatul efectuării unei alte traduceri sau al colaționării textului copiat cu versiuni slavone"[1]. Dacă se admite, în cazul unei povestiri fictive din vechime, cu mare succes de public, dar transpusă în română la începutul sec. al XVIII-lea, cam în vremea când și Cantemir își scrisese *Istoria ieroglifică*, dând drumul neînfrânat artei lui fabulatorii, că ea putea fi consemnată cu modificări față de tradiție (schimbări rezultate de pe urma

1. Magdalena Georgescu, „Studiu filologic", în *Fiziologul. Archirie și Anadan*, Ed. Minerva, București, 1997, pp. 136–137.

circulației orale), cu atât mai mult acest lucru era posibil în secolele când textele semnificative pentru români erau scrise în slavonă.

Cum însă nimic nu poate certifica o asemenea transmitere orală înlăturând cu totul dubiile, se cuvin luate în considerare – chiar dacă nu s-au păstrat – și eventualele cópii manuscrise după *Hronicul bulgăresc*. Și dacă vor fi fost puține la număr – ceea ce este plauzibil a fi considerat doar pentru că, deocamdată, alte atestări ale *Hronicului...* nu s-au descoperit –, cópiile au ajuns până în Moldova, unde au participat, ca informație inclusă în *Gesta lui Roman și Vlahata*, la compunerea unei scrieri istorice referitoare la începuturile țării și ale poporului, în vremea lui Ștefan cel Mare și din ordinul voievodului (cândva între anii 1473 și 1489). Se poate atesta fără dubiu acest popas moldovenesc al textului tocmai pe baza versiunii sale scurtissime din *Cronica legendar-genealogică*. Nu avea cum ajunge acolo altminteri, fiind vorba despre participarea ei la elaborarea unei scrieri pentru uzul politic al Curții domnești și cu scopul de a expune cât mai riguros cu putință istoria românească de la originea neamului moldovenesc până la zi. Ulterior, atunci când s-a încercat realizarea unei scrieri istorice care să cuprindă tot trecutul Moldovei, adus la zi, în finalul domniei ștefaniene și la începutul celei a lui Bogdan cel Orb, scrierea respectivă – tocmai cronica aceasta pierdută – a transportat cu sine, mai departe, în corpul *Cronicii legendar-genealogice*, și știrile preluate din mai vechiul izvor slavon scris în părțile vestice ale actualei Românii.

Textul comprimat al *Cronicii legendar-genealogice* reține esențialul de acolo. Întâi, că Vladislav – confundat de autorul de credință răsăriteană care scrie în slavonă – este același cu suveranul Ungariei, Ladislau. Apoi, într-o reprezentare a relațiilor de rudenie la vârf caracteristică pentru concepția genealogică medievală, că acesta era nepot de frate al Sfântului Sava (de reținut că aici Sava nu apare ca sanctificat, ci doar ca arhiepiscop al Bisericii sârbe). Botezul întru legea creștină răsăriteană („credința lui Hristos") s-a făcut discret, în taină, spune textul, iar mărturisirea publică a acestei convertiri nu a avut

loc niciodată, deși regele a păstrat noua lui credință în suflet („în inimă"). De ce? Pentru că o astfel de flexibilitate în raport cu sacrul contravenea flagrant continuității de credință oficială a dinaștilor maghiari, și regele a preferat să se conformeze în comportamentul lui public tradiției care a făcut din dinaștii maghiari conducătorii unui regat preacatolic.

Se pune întrebarea: la ce bun toată această narațiune care transformă un suveran sârb într-unul maghiar (prin confuzie onomastică și cunoaștere istorică insuficient de precisă) și care încearcă să acrediteze ideea compatibilității dintre ortodoxie și catolicism, două confesiuni surori ale creștinismului? Răspunsul este simplu: pentru a oferi temeiul precedenței istorice unei laxități și permeabilități confesionale în sensul toleranței față de ortodoxie. Scribul anonim de credință răsăriteană năzuiește să ofere temei unei apropieri între ortodocși și catolici.

Textul din *Cronica legendar-genealogică* preia deci temele esențiale din legenda despre Vladislav/Ladislau și arhiepiscopul sârb Sava, dar le oferă o interpretare proprie, construind tensiunea între adeziunea religioasă interioară și cea exterioară, oficială, a suveranului maghiar. Faptul că rezumă cu atâta parcimonie toate elementele preluate de acolo poate însemna că în epoca în care scria autorul anonim al primei părți din cronică erau foarte bine cunoscute, cumva de la sine înțelese, astfel încât nu mai era necesar să redea pe larg toate detaliile poveștii.

Pe de altă parte, contrastul pe care îl menționează deslușit între credința „de inimă" și cea „de fațadă" conferă personajului regal evocat o complexitate epică obișnuită în cazul eroilor de balade, de legende în versuri sau în proză, nu și analisticii medievale (cu care, în schimb, are în comun caracterul succint al fragmentului de mărimea unei singure fraze). Caracterizarea lui Vladislav/Ladislau ca duplicitar – nu într-un sens reprobabil, ci ca probă a îmbinării înțelepte a onestității în fața lui Dumnezeu cu oportunitatea și cu tactul politic – s-ar putea să fi constituit nucleul unei creații orale circulante în epocă, astăzi dispărută și neconsemnată, după câte putem ști, în nici o altă scriere.

În *Hronicul bulgăresc*, „părăsind erezia catolică [...], a primit-o pe cea ortodoxă și, apoi, botezat de Sava, a luat din slavonește numele de Ladislau (*iar din «vrăjitor» a ajuns «sânt»*)". Acolo, ideea de coexistență în aceeași persoană a celor două confesiuni creștine, cea apuseană și cea răsăriteană, este ignorată. Ladislau este botezat în rit ortodox de Sfântul Sava – nu al sârbilor, căci această interpretare ar limita identitatea lui la o percepție etnică, ci al ecumenei de credință răsăriteană – și devine Vladislav, transformându-se din vrăjitor (adică dintr-un personaj cu puteri supranaturale, dar neomologabil în logica de tip creștin) direct în sfânt. Se observă că în textul legendei prozelitismul ortodox este puternic, trecerea la confesiunea răsăriteană asigurând unui rege ca Ladislau de-a dreptul sfințenia.

În mod clar, fraza densă din *Cronica legendar-genealogică* succedă în timp legendei consemnate pe larg de anonimul *Hronicului bulgăresc*. O rezumă pe aceasta, o exprimă mai lapidar, tinde spre esențial, eliminând ceea ce socotește mai nesigur sau inutil, pur ornamental. Datorită deosebirii radicale de timp istoric și de evenimente a acestei legende de cea care, în textul *Hronicului...*, îi urmează, este foarte probabil ca ele să fi circulat inițial independent una de cealaltă și să fi fost așternute cu pana pe hârtie în momente istorice diferite, de scribi diferiți. Mărturii ale unei vârste culturale greu de cunoscut în detaliile ei, aceste legende cu pretenții de narațiuni istorice, care nu socotesc necesar să renunțe la elementele magice, hagiografice, fantastice, merită privite cu atenție și socotite adevărate supraviețuiri ale creativității unui timp sărac în mărturii păstrate.

Lecturile prin bibliotecile românești și străine mi-au îngăduit să descopăr ce eveniment autentic stă la baza acestei legende, conferindu-i nucleul real. Vladislav este fiul fratelui lui Sava, conform scribului neidentificat, semn că el trebuie căutat în cadrul dinastiei sârbești a Nemanizilor. Privind arborele genealogic al acestora se descoperă că Ștefan Nemanja (1166–1196, m. în 1200) a avut din căsătoria lui cu Ana trei fii: pe Ștefan Nemanjić zis Primul Încoronat (inițial Mare Principe al

Serbiei, 1196–1227, rege al Serbiei din 1217)[1], pe Rastko (devenit, după îmbrăcarea rasei monahale, Sava, ulterior sanctificat) și pe Vukan.

La rândul lui, primul dintre cei trei frați, Ștefan Nemanjić Primul Încoronat, a avut și el trei fii din căsătoria lui cu a treia soție, Ana Dandolo: Ștefan Radoslav (1228–1233), Ștefan Vladislav I (1233–1243) și Ștefan Uroș I (1243–1276).

Așadar, al doilea născut al lui Ștefan Nemanjić zis Primul Încoronat, fratele lui Sava, a fost Ștefan Vladislav I, regele Serbiei vreme de un deceniu către mijlocul veacului al XIII-lea (1233–1243). Este limpede că autorul anonim al *Gestei lui Roman și Vlahata* cunoștea o genealogie a regilor sârbi cu ajutorul căreia a „verificat" susținerile *Legendei lui Ladislau și Sava*. Nu numai că este la curent cu succesiunea și înrudirile dinastice sârbești, ci optează chiar pentru identificarea protagoniștilor cu anumite figuri istoric atestate, căutând astfel să dea rigoare și consistență istoriografică unui episod transmis în formă legendar-hagiografică.

Buna cunoaștere a afacerilor politice sârbești la nordul Dunării nu trebuie să mire. Domnitorii din familia Basarabilor au imitat, ei înșiși, onomastica princiară sârbească, în secolul al XIV-lea, o serie de fii de domni ai Țării Românești, ajunși mai apoi ei înșiși pe tron, s-au numit fie Radu (Radoslav), fie Vlad (Vladislav). Dintr-un motiv sau altul – admirație și pretenții de înrudire, cu implicații dinastico-diplomatice, ori pură modă culturală trecută la nordul fluviului –, onomastica fiilor lui Ștefan Nemanjić zis Primul Încoronat s-a bucurat de un prestigiu durabil în Țara Românească, perpetuându-se. În acest sens, șirul voievozilor și al pretendenților la tron care au purtat numele de Radu și Vlad în secolul al XV-lea și mai pe urmă este pe deplin grăitor.

Dar lucrurile sunt ceva mai complicate – și mai pasionante – decât atât. Odinioară, către sfârșitul secolului al XIX-lea, în

1. Acesta a dobândit coroana regală în anul 1217, ceea ce permite o posibilă datare a evenimentului evocat de *LLS* în acest an.

studiul lui de sinteză, original, pasionant și – prin destule elemente ale sale – elucubrant, intitulat *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230–1380)*, B.P. Hasdeu observa – judicios – o altă situație istorică adevărată. „«Vladislav craiul» din acest pasagiu este anume regele Ladislau [IV] Cumanul, care în adevăr se și înrudea cu Sfântul Sava al serbilor, deoarăce nepotul de frate al acestuia, Ștefan Dragutin, ținuse în căsătorie pe o soră a acelui rege unguresc, astfel că Vladislav craiul se putea numi în realitate nepot de frate al lui Sava"[1]. Deci Ladislau Cumanul este nepot al lui Sava prin calitatea lui de cumnat al lui Ștefan Dragutin; apartenență familială, dar înrudire matrimonială, nu de sânge.

Estomparea din amintirea populară a lui Vladislav, monarhul sârb (1233–1243) și, treptat, substituirea lui în memoria vie, anonimă și colectivă, cu Ladislau IV Cumanul (1272–1290), celălalt „nepot" al lui Sava, s-a putut petrece deci când toate evenimentele implicate în povestire se consumaseră deja (inclusiv episodul „imperial" sârbesc), la o oarecare distanță de acestea, astfel încât prelucrarea mai liberă, mai imaginativă, să poată avea loc fără a intra în contradicție cu vreun adevăr istoric a cărui memorie să fi rămas trează. Acest lucru se putea întâmpla, mai probabil, după mai mult de o singură generație de la domnia lui Ladislau IV Cumanul, nu înainte de a doua parte a secolului al XIV-lea.

Epoca respectivă, secolele al XIII-lea și al XIV-lea, a fost însă, în Europa Centrală și de Sud-Est, o epocă a frământărilor religioase. Contribuiau la aceasta nu doar episoadele de invazie brutală a unor populații cu totul străine de acest spațiu, cum au fost tătarii, ci și raporturile dintre casele domnitoare din regiune, interesate fiecare în expansiunea propriei sfere de putere și de dominație. De aceea, știrile despre convertirile de la o confesiune la alta, chiar și la nivelul regalității, nu au lipsit. Chiar dacă nu s-au dovedit întotdeauna adevărate, faptul că ele s-au transmis

1. B.P. Hasdeu, in *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. 3, Ed. Minerva, București, 1976, ed. Grigore Brâncuș, p. 760.

și că asemenea „noutăți" circulau în epocă demonstrează că ele interesau în cel mai înalt grad, atingând un „nerv" sensibil și marcând emoțional pe oamenii vremii, arată că constituiau un barometru al temerilor și al suspiciunilor legate de identitatea religioasă a oamenilor locurilor respective și că, manipulate abil, puteau fi o armă care modifica opinia publică în favoarea sau în defavoarea celor desemnați drept convertiți.

O astfel de știre a circulat și cu privire la trecerea la ortodoxie a lui Ladislau IV Cumanul (1272–1290). După Gh.I. Brătianu, acest rege tânăr, atașat prin creștere și prin propria opțiune de obiceiurile nonconformiste ale cumanilor din rândul cărora provenea propria-i mamă, ar fi fost bănuit de clerul catolic de erezie și de legături cu necredincioșii[1]. Și istoricul maghiar Gyula Moravcsik scria, în sinteza lui *Byzantium and the Magyars* (Amsterdam, Adolf M. Hakkert Publisher, 1970, p. 118) că: „Deși o mult ulterioară informație, conform căreia László [=Ladislau] IV (numit «Kun», *i.e.* «Cumanul»), care s-a opus influenței papei, s-a convertit în secret la Biserica ortodoxă, nu poate fi considerată autentică, acest rege i-a patronat în mod sigur pe schismatici [= ortodocși, *n. O.P.*]". În același sens pledează însă și înrudirea suveranului maghiar – prin căsătoria fiicei lui, Caterina, cu regele Serbiei Ștefan Dragutin – cu dinastia ortodoxă a sârbilor. La fel, și tripticul bizantin sculptat în lemn – aflat în perioada interbelică în biblioteca orașului Grenoble – aduce cu sine o prețioasă mărturie materială la dosarul convertirii regale. Inscripția de pe dosul său menționează că tripticul este o donație a arhiepiscopului Gherasim de Heracleea către regele Ungariei. Cum Gherasim a fost mitropolit al Heracleei între anii 1283 și 1289, regele maghiar nenumit nu poate fi decât Ladislau IV Cumanul, atrăgea atenția o recenzie interbelică[2]. Un dar de la un vârf al bisericii răsăritene

1. Gh.I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Chișinău, 1991, p. 137.

2. Dorin Popescu, „[Notițe bibliografice:] Darkó E., Zu den Byzantinisch-Ungarischen Beziehungen, Die Holzschnitzarbeit in der Stadtbibliothek von Grenoble", în *Revista istorică română*, 1933, nr. 3, fasc. IV, p. 415.

către un destinatar regal rămâne o formă de politețe diplomatică. Dar în cazul de față atestă raporturi cordiale între emițătorul de credință răsăriteană și destinatarul lui august, cu o identitate oficială romano-catolică și, altminteri, cu un profil personal înclinat spre valorizarea obiceiurilor cumane (nomade și păgâne). Se prea poate ca arhiepiscopul din Heracleea să fi încurajat prin acest dar bunăvoința suveranului maghiar față de supușii lui de religie ortodoxă, dar este o simplă supoziție.

Lăsând cele de mai sus deoparte, cu speranța că la dosarul chestiunii convertirii timpul va adăuga noi dovezi în favoarea unei clarificări istorice, rămâne de spus că mai există un element al narațiunii care contribuie la datarea mai riguroasă a *Legendei lui Ladislau și Sava*. Este vorba despre amănuntul că regele Ștefan luase de la împăratul Țarigradului titlul și coroana de crai[1]. Or singurul țar sârb care să manifeste pretenții cu privire la coroana imperială bizantină și care să se numească și Ștefan a fost Ștefan Dușan (1331–1355, devenit țar în 1346). Împrejurarea trimite la o datare a scrierii *Legendei lui Ladislau și Sava* cândva după 1346, dar înainte, firește, de compilarea *Hronicului bulgăresc*. Aceasta ar însemna că în intervalul de după 1346 și până către sfârșitul secolului, legenda de origine sârbească, aflată deja în circulație, s-a întâlnit în spațiul Regatului Maghiar cu anumite elemente legendar-istorice ungurești, suferind o nouă prelucrare.

Cearta dinaștilor sârbi

În forma ei cea mai extinsă și explicită, legenda despre regele Ladislau și Sfântul Sava a ajuns până la noi prin așa-numitul *Hronic bulgăresc* (aproximativ după 1373 ante 1390), cunoscut și transmis – rezumativ sau prin parafrazare fidelă, nu se poate ști cu precizie – de către Dimitrie Cantemir în *Historia moldo-*

1. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 139.

vlachica (1712–1714) și, ulterior, în prelucrare românească, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717–1723). Lungul și sinuosul ei drum în timp, numai în parte descifrat, pasionează pe oricine are curiozitatea de a vrea să înțeleagă mai bine complexitățile trecutului din această veche parte a Europei, saturată de întâlniri spirituale și culturale.

La originile acestei legende hagiografice ortodoxe sârbe stă un fapt istoric indubitabil: războiul între doi membri ai dinastiei sârbești, Ștefan Radoslav (1228–1233), fratele mai mare, și Ștefan Vladislav I (1233–1243), fratele lui mai mic. În campania din vara anului 1233, Radoslav a fost înfrânt de oștile lui Vladislav, fiind exilat la Durazzo, în Albania. Sava a încercat în van să îi împace pe cei doi frați, dar câțiva ani mai târziu el a obținut pe seama lui Radoslav un salvconduct, ceea ce i-a permis să revină în Serbia.

Legenda hagiografică sârbească referitoare la acest conflict face din Sava diplomatul care, prin rugăciune, obține un miracol dumnezeiesc care curmă, chiar înainte de a începe, războiul dintre cele două tabere. În mod sigur ea a fost concepută în mediile sârbești în preajma sanctificării lui Sava, după 1253, când a fost scrisă *Viața Sfântului Sava* de către călugărul sârb Domentijan. Ulterior, o altă *Viață* a aceluiași a fost concepută de călugărul Teodosie (către sfârșitul sec. al XIII-lea), care, deși a păstrat realismul istoric, a dat scrierii lui o tonalitate narativă de roman. Reluarea efortului de elaborare a hagiografiei dedicate lui Sava arată că veacul al XIII-lea a fost unul de fervoare ortodoxă polarizată de figura acestuia, ceea ce înseamnă și că Biserica sârbă a devenit mai puternică, mai rezonantă, în acest interval de timp, decât fusese ori avea să fie pe parcursul Evului Mediu.

Una din aceste două scrieri, a lui Domentijan sau a lui Teodosie, a putut sta la baza legendei populare mult distorsionate pe care o transmite *Hronicul bulgăresc*. În textul legendei inclus de această scriere nu se ia seama la desfășurarea reală a conflictului, ceea ce poate însemna că amintirea precisă a faptelor evocate se estompase deja în momentul conceperii legendei.

Ba chiar se pretinde că o confruntare între cei doi dinaști ar fi fost evitată, meritul în această direcție revenindu-i în exclusivitate lui Sava, el însuși membru al dinastiei. Mai mult decât atât, în concepția autorului necunoscut – în mod sigur un credincios ortodox fervent cu un respect absolut față de virtuțile de sfânt ale lui Sava –, rezultatul obținut, pacea dintre frații dinaști, are motive supranaturale.

Dar cea mai evidentă manipulare, poate operată la o dată mai târzie decât cea a textului inițial, este aceea că personajul istoric al regelui sârb Vladislav este contopit cu un alt suveran, și încă străin, anume regele maghiar Ladislau. Acest Vladislav este, probabil, o sinteză între Ladislau I, sanctificat el însuși, și Ladislau IV Cumanul, cel mai recent rege maghiar purtător al aceluiași nume din perspectiva epocii în care a apărut și a circulat legenda respectivă. La data acestei metamorfoze a personajului regal dintr-un dinast sârb într-unul maghiar cultul Sfântului Ladislau – inițiat oficial în 1391 la Oradea, unde regele sanctificat era îngropat –, cunoștea, cu siguranță un mare ecou. Încă în 1403, regele napolitan Ladislau de Durazzo dădea ordin să se realizeze în biserica Santa Maria Incoronata, înălțată în Napoli în 1352 și completată în 1373, o frescă – păstrată în parte până astăzi, datorată unui pictor rămas anonim – care reprezenta legenda Sfântului Ladislau. Același rege care a transformat – s-a spus – biserica San Giovanni in Carbonara, din același Napoli, într-un adevărat panteon angevin. El a dat astfel o strălucire maximă, departe de Ungaria (asupra căreia a încercat în mai multe rânduri să își extindă autoritatea, pierzând însă în fața lui Sigismund de Luxemburg), cultului Sfântului Ladislau, ai cărui promotori au fost, în regatul central-european, regii dinastiei de Anjou din ramura maghiară, Carol Robert (1308–1342) și fiul acestuia, Ludovic (1342–1382).

Atât luând aminte la momentul scrierii celei de-a doua biografii „oficiale" a lui Sava, cea aparținându-i lui Teodosie, cât și la moartea regelui Ladislau IV Cumanul (în 1290), putem plasa circulația legendei – amplă sau redusă, cum va fi fost – după acest an, la o anumită distanță în timp care să fi îngăduit

estomparea identităților regale și a detaliilor legate de mai vechiul conflict dinastic sârbesc. Este foarte posibil ca intervalul în care să se fi răspândit printre supușii de credință răsăriteană din Ungaria credința că Ladislau IV a fost convertit în secret la ortodoxie de Sfântul Sava, ignorându-se diferențele de epocă dintre viețile celor doi, să fi fost situat în jurul mijlocului sec. al XIV-lea, spațiul propice acestei ambiguizări fiind depistabil mai ales în zona de contact cultural dintre sârbi și români (Voivodina, Banatul și câmpia Aradului). De observat însă că aceeași „contagiune" între Ladislaul generic și un alt suveran – de astă dată Béla IV – se producea, probabil în aceeași perioadă, și în mediile cărturărești și aulice catolice din preajma regelui, unde a fost alcătuit așa-numitul *Letopiseț unguresc*. Nici cărturarii nu mai puteau acum preciza cu claritate despre care rege al Ungariei a fost vorba. Tocmai o astfel de potrivire în timp a proceselor de „ambiguizare" a chipurilor regale din patrimoniul legendar îmbie la datarea acestei cronici maghiare pierdute mai aproape de *Legenda lui Vladislav și Sava* care a intrat în alcătuirea *Hronicului bulgăresc*.

Dacă nu ar fi existat convingerea că Vladislavul legendei care relata conflictul fratern și intervenția lui Sava a fost un rege maghiar este probabil că nu ar fi intrat în compoziția unei scrieri narative cu pretenții de cronică în care același rege Ladislau era adus în discuție ca erou al confruntării cu tătarii, așa cum se întâmplă în *Hronicul bulgăresc*. Această scriere pare că trebuie să fie pusă în legătură cu popularitatea tot mai mare printre catolici a regelui Ladislau I, care în 1390 a și fost sanctificat, sanctuarul lui devenind biserica din Oradea. Poate că eroul din *Hronicul bulgăresc* – pe care Cantemir trebuia să îl numească, probabil, mai degrabă *sârbesc* sau *de credință răsăriteană*, dacă s-ar fi luat după conținut, și nu după limba mediobulgară în care a fost redactat – a fost Ladislau IV Cumanul. Poate că însă Ladislaul din text trebuie socotit un rege maghiar sanctificat mai curând generic, o sinteză a mai multor personaje (nu toate omonime), cam nebuloasă. În orice caz, legenda despre Ladislau și Sava reprezintă un text hagiografic și polemic cu

caracter ficțional, legendar, o pledoarie pentru credința creștină răsăriteană și succesele ei (improbabile, dar socotite adevărate) asupra unuia dintre dinaștii din Ungaria (deci și asupra dinastiei).

Mărturia – deocamdată unică – despre circulația acestei scrieri, cel puțin la vest de Carpați, în regiunea Partiumului, în sec. al XIV-lea, o furnizează *Gesta lui Roman și Vlahata* (1390–ante 23 septembrie 1399), scriere păstrată ca parte inițială a prototipului româno-slavon al *Cronicii legendar-genealogice* (adică al așa-numitei *Cronici moldo-ruse*).

Hagiografie ortodoxă sârbească și toleranță confesională românească

La apogeul Evului Mediu, activitatea literară a slavilor a fost o continuare a operei „apostolilor" Constantin și Metodiu și a discipolilor acestora. După cum este cunoscut, suprimării liturghiei slave în Moravia și în Panonia i-a urmat refugierea unora dintre continuatorii celor doi frați din Thessalonic în Bulgaria, unde cultura scrisă slavonă bisericească s-a putut dezvolta nestingherită în continuare. La început, acest lucru s-a întâmplat în vest, în regiunea macedoneană (în Ohrida și în împrejurimile ei), și curând și în noua capitală, Preslav. Astfel, ceilalți slavi ortodocși, cei din Rusia kieveană și sârbii au putut construi pe bazele oferite deja de scrisul vechi bulgar. Ei și-au construit deci propriile literaturi. Parte a Imperiului Bizantin între 972 și 1018 și, apoi, începând din 1185–1186, când ia ființă Țaratul Vlah și Bulgar, o serie de elemente ale culturii bizantine au pătruns în cultura bulgară la toate nivelurile ei, contribuind la dezvoltarea politică și culturală a Bulgariei în secolele X–XII. În acest context, literatura sârbă a venit cu accente proprii. Ele s-au manifestat, în parte, prin scrierea unor vieți de sfinți, așadar în domeniul literaturii hagiografice, după cum observa Henrik Birnbaum. Primele astfel de biografii au fost cele două dedicate parcursului terestru al lui Ștefan Nemanja (mort în

1200), primul dinast independent al Serbiei unite. Ele au fost concepute de Rastko, fiul lui, primul arhiepiscop al Serbiei, cunoscut ulterior sub numele de Sfântul Sava. Preocuparea unuia dintre membrii dinastiei pentru sanctificarea întemeietorului statului sârb independent unit arată clar că era vorba despre un efort concertat al dinastiei, al statului și al Bisericii sârbe de a conferi caracter sacru suveranului decedat, punând bazele unui panteon creștin ortodox propriu.

Originalitatea literară nemaiatinsă în domeniu la care a ajuns Sf. Sava ca autor al biografiei literare a lui Ștefan Nemanja se datorează, s-a spus, mixturii de elemente intrate în compoziția acesteia: bucăți mari din textul unei charte destinate mănăstirii Hilandar (*proemium* și *narratio*) cu alte ingrediente de diferite naturi și origini (legenda monastică, *laudatio*, *translatio*, adică relatarea transferării rămășițelor sfântului încă necanonizat – de la mănăstirea Hilandar aflată la Muntele Athos către Mănăstirea Studenica din Serbia –, tradiții din istoria familiei și a clanului, adică a familiei lărgite etc.).

Asemenea texte circulante în mediile culturale sârbești au atins – prin dinamica vieții călugărești, care includea și peregrinări, transport de hrisoave cu documente și transcrieri hagiografice etc. – și Țara Severinului (Banat, Oltenia), putând însă ajunge pe o arie mult mai largă în mediile românești ortodoxe (zona de câmpie de la vest de Carpați: Arad, Bihor, Sătmar și Maramureșul intramontan; la sud și la răsărit de Carpați, în viitoarea Muntenie și poate chiar viitoarea Moldovă). Reconstituirea traseelor de difuzare culturală creștin-răsăriteană – „schismatică", după calificarea „latinilor" (occidentalii) – este anevoioasă, mai ales pentru secolele mai puțin generos documentate scriptic, dar cercetarea istorică face treptat progrese și în această direcție.

Diferendele teologice, cu implicații politice, între cele două ramuri ale creștinătății, mai ales înaintea cuceririi Constantinopolului de către turci (1453), dar și după aceea, au mobilizat și energiile cărturărești ale Răsăritului european, dând la iveală o destul de bogată literatură polemică antilatină, dar și

o hagiografie bogată, menită să sublinieze virtuțile creștine și, în special, pe cele ascetice, ale ortodoxiei. În cadrul acestui efort sunt de plasat și creațiile hagiografice sârbești, răspândite de-a lungul și de-a latul ortodoxiei într-o măsură greu de apreciat, deocamdată, dar pe care o dovedesc, iată, și motivele preluate din cadrul acestei literaturi de ortodoxia nord-dunăreană românească și prelucrate după nevoi și în conformitate cu propriile interese. Prezența – fie și comprimată, contorsionată, răstălmăcită – a referirilor la dinaștii ortodocși sanctificați ai sârbilor într-o scriere de felul *Gestei lui Roman și Vlahata*, alături de alte mențiuni, elogioase, pe seama regelui catolic maghiar Ladislau (ori confundându-se cu acesta) arată că o asemenea scriere de sinteză se năștea într-un climat cultural marcat violent și dinamic de confruntarea dintre Romanii Vechi și Romanii Noi, adică dintre ortodocși și catolici (în terminologia din *Cronica legendar-genealogică*), într-un spirit de căutare a soluției creștine transconfesionale (imaginate însă ca biconfesionalitate deloc compromițătoare, ci recomandabilă în spiritul toleranței creștine). Iar asemenea raporturi tensionate se înregistrau la nivelul culturii scrise, făcând din aporturile românești prețioase mărturii asupra unui trecut medieval zbuciumat și prins în febra clarificărilor ideologice.

VI
ALTĂ ISTORIE SAU CE A GĂSIT CANTEMIR ÎN BIBLIOTECILE ȘI ARHIVELE VREMII LUI

La ce e bună istoria literară

Foarte târziu au ajuns istoricii români la o cunoaștere a istoriografiilor anglo-saxone, ale căror contribuții științifice nu erau dintre cele neglijabile; ba chiar dimpotrivă. Mie mi s-a întâmplat ca, deși știam engleza încă din liceu și, în pofida faptului că am beneficiat de felurite prilejuri de a consulta biblioteci universitare și publice britanice, americane sau continental-europene bine dotate, să aflu despre o sinteză esențială cu mare întârziere. Citeam sinteza de filozofia istoriei și de istoria civilizațiilor datorată lui Neagu Djuvara când am aflat, din dezbaterea pe care o conținea partea a doua a cărții, despre lucrarea crucială a lui H. Munro Chadwick, *The Growth of Literature* (*Dezvoltarea literaturii*), publicată între 1932 și 1940.

„Este posibil să constați operativitatea vreunui principiu general în dezvoltarea literaturii?" se întreba, încă din primele rânduri ale cărții lui, H. Munro Chadwick. Întrebarea era, într-adevăr, fundamentală, și de răspunsul la ea depindea nu doar întemeierea științifică a oricărui comparatism literar, ci și elucidarea posibilității și a gradului de originalitate în literatură. Universitarul de la Cambridge înțelegea să încerce să răspundă la interogația formulată de el printr-un amplu studiu comparat – ca un savant convins de eficacitatea metodei respective – al genurilor literare. Născut în 1870 și săvârșit din viață în 1947, autorul făcea parte din marea generație de savanți care îi dăduse lumii pe Ramón Menéndez Pidal (1869–

1868), Joseph Bédier (1864–1938), Ferdinand Lot (1866–1952). În istoriografia română, contemporani cu ei erau Nicolae Iorga (1871–1940) și Constantin Giurescu (1875–1918). Mai tinerii Nicolae Cartojan (1883–1944), Ștefan Ciobanu (1883–1950), Gh.I. Brătianu (1898–1953) și P.P. Panaitescu (1900–1967) aparțineau altei promoții, deja. Ei continuau, de fapt și de drept, opera contemporanilor mai vârstnici, Gaston Paris (1839–1903), Menendez y Pelayo (1856–1912) și, la noi, a lui B.P. Hasdeu (1836–1907), căci A.D. Xenopol (1847–1920), care aparținea în principiu cam aceleiași generații, nu se preocupase în mod deosebit de vechea literatură a românilor.

Cândva, cumva – poate în împrejurările trecerii brutale de la România burgheză și de la regalitate la democrația populară și republicană de tip stalinist – șirul de preocupări cărturărești în direcția explorării vechii literaturi medievale românești se întrerupsese, parcă. Cu Brătianu mort în închisoare la Sighet, cu Emil Turdeanu, ginerele lui Cartojan, aflat în exil, cu P.P. Panaitescu constrâns la domiciliu forțat, avântul acestor cercetări, chiar dacă neoprit cu totul, se regăsea îngrădit. Studierea perioadei slavone a culturii române a însemnat, în primele decenii postbelice, sublinierea până la saturație a importanței slavonismului ca atare, nu ca expresie a spiritualității românești, ci cu accente sugerând că tutela sovietică asupra României avea și o legitimitate culturală.

Destul de târziu, mai ales după căderea comunismului, doi filologi inimoși, Ion Gheție și Al. Mareș, au făcut un pas înainte, studiind – împreună cu colaboratorii lor – cărțile populare de amplă circulație în prima modernitate românească, arătând, pe baza celor mai vechi manuscrise păstrate a acestei producții abundente, că, nu o dată, prototipurile traduse la noi în română, în sec. XVI–XVIII au venit dinspre greci, nu doar dinspre sârbi sau ucraineni și că, în unele cazuri, veneau de mai departe, din Occident, grecești sau slavone fiind doar intermediarele. Tot în perioada parțialei destinderi ideologice din a doua parte a anilor 1960, un istoric al artei, cum era Pavel Chihaia, a început să publice cărți în care sublinia sugestiile preluate în arhitec-

tura, pictura și literatura română medievală dinspre modelele apusene (romanic, gotic, baroc etc.). Erau foarte importante infuzii de spirit într-o problematică vastă, a cărei înțelegere rămânea, pe moment, parțială și lacunară, prin forța lucrurilor, dar și prin puterea cenzurii ideologice.

Când am început să îmi adun studiile de prin revistele unde inițial apăruseră – am preferat mereu publicațiilor științifice, rezervate câtorva specialiști, contactul cu marele public cultivat, cel la care s-ar cuveni să ajungă, în cele din urmă, toate descoperirile de mare interes cultural –, am arătat, la rândul meu, că afirmația după care „La români, primele cărți populare au pătruns în secolul al XVI-lea..."[1] nu putea sta în picioare. Nu este de crezut că în secolele anterioare, „de la vlădică până la opincă" nimeni dintre români nu s-a interesat de lecturile edificatoare și de plăcere. Cu voievozi precum Vlad Dracul, care l-a însoțit pe Sigismund de Luxemburg până la Nürnberg, cu Vlad Țepeș, crescut în Imperiul Otoman și apoi trăitor vreme îndelungată în Transilvania și la curtea lui Matia Corvin, cu un Ștefan cel Mare, ctitor neobosit în ultima parte a domniei, înzestrând bisericile și mănăstirile Moldovei cu prețioase cărți și purtându-și soliile către Buda, Cracovia și Veneția, o asemenea încheiere nu are cum sta în picioare. Aduceam deci, acolo, argumente că măcar unele dintre cărțile populare – *Alexandria* și *Războiul troian* – puteau și trebuiau să fie cunoscute unor domnitori-cavaleri cruciați asemenea lui Mircea cel Bătrân, care își trimitea boierii să participe la turnirurile de la Curtea maghiară. Înaintea intrării Țării Românești în cadrul turcocrației, ei anturau regalitatea maghiară de Curtea căreia unii predecesori ai lor se desprinseseră politic, devenind, când nu se putea altfel, inamici pe câmpul de luptă, dar rămânând totuși în aceeași atmosferă culturală central-europeană.

1. Ion Gheție, Al. Mareș, Cuvânt înainte, în *Cărți populare, I: Floarea darurilor. Sindipa*, Ed. Minerva, București, 1996, p. 6.

Lupta lui Ladislau cu tătarii

Revin la zilele studenției mele când, în puține ocazii, aproape fără efort, mi-au căzut ochii peste câteva dintre textele care s-au dovedit până la urmă esențiale în odiseea care mă absorbise, purtându-mă, vreme de ani și decenii, de ici-colo, printre gânduri și proiecții referitoare la un trecut îndepărtat și aureolat de mistere, și din bibliotecă în bibliotecă.

Am transcris *Hronicul bulgăresc* de mână, pe niște coli ministeriale cu textură aproape textilă. Îmi amintesc și acum că penița stiloului pe care îl foloseam scotea uneori scame și trebuia să o curăț din când în când. După terminarea transcrierii, reîntors la căminul studențesc, am coborât „în mină", cum îi spuneam sălii de lectură de la parterul clădirii, unde ajungeai traversând de la poartă culoarul întunecos care ducea la cantină și lăsând-o pe aceasta în dreapta. Când nu era sesiune, în „bolgii" nu era necesar să îți rezervi un pupitru, se găseau locuri goale din belșug. Doar în sesiune ne rulam cu schimbul, eu și colegii mei de an și de cameră, spre a fi siguri că nu rămânem fără un loc de studiu.

Recitind acum fără grabă cuvintele cantemiriene în litere pe care eu însumi le rotunjisem, străduindu-mă să scriu cât mai caligrafic, pentru că, oricum, gramatica Academiei Române după care lucrase Grigore Tocilescu îmi dădea destule bătăi de cap, am subliniat cu roșu textul legendei despre Sfântul Sava și cu galben pe cealaltă, unde Ladislau lupta cu tătarii.

Textul era deci alcătuit din două legende care, cu siguranță, aveau același protagonist: pe regele Ladislau (în manuscrisul original slavon, astăzi pierdut, Vladislav) al Ungariei. De fapt, *Hronicul bulgăresc* așeza alături, fără să se preocupe cu îmbinarea lor, am spus-o mai sus, legenda despre confruntarea dintre doi frați regali sârbi din sec. al XIII-lea, competitori la tron, împăcați de ruda lor, Sfântul Sava, și narațiunea despre bătălia dintre Ladislau cu tătarii, fără a face vreo legătură logică sau retorică între ele.

Pe aceasta din urmă, Dimitrie Cantemir o copia la fel cum făcuse și cu cea despre Vladislav/Ladislau și arhiepiscopul Sava al sârbilor, iar tălmăcirea lui Dan Slușanschi în româna actuală o face mai ușor de înțeles. De aceea aleg să o transcriu aici, chit că avem la dispoziție, ca în puține cazuri ce privesc istoria noastră culturală mai veche, și originalul princiar.

DIMITRIE CANTEMIR, *Historia moldo-vlachica*
Capitolul 12

„Așadar, sub domnia acestui Ladislau, Batie, regele tătarilor, după pustiirea regatelor Moscoviei, Lituaniei și Poloniei, a pătruns și în Ungaria și a ajuns, tâlhărindu-le pe toate cu fier și foc, până la orașul regesc (*al cărui nume îl trec sub tăcere, dar despre care spun că era un oraș înconjurat cu apă și foarte întărit*). Ladislau i-a rugat atunci cu stăruință, prin soli, pe regi și mai ales pe împăratul romanilor de ajutoare, dar n-a dobândit mai nimic și, cum se vedea deja aproape părăsit de ajutoarele omenești, s-a refugiat pe lângă Dumnezeu. Căci se spunea că s-a aflat în mijlocul orașului o coloană de marmură atât de înaltă, încât vârful ei abia de se mai vedea. Iar când Batie cu tâlharii lui înconjurase orașul de peste tot și luase de prin mahalale și de prin locurile învecinate mare număr de prinși și de vite și, peste câte toate, dăduse focului să ardă mahalalele, atunci Sfântul Ladislau s-a urcat în vârful acelei coloane, de unde, văzând măcelul atâtora din neamul său și crunta samavolnicie a busurmanilor (*căci* Hronicele *folosesc acest cuvânt turcesc*), a plâns în fața județului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinți, ale căror picături au fost atât de arzătoare și de tari, încât au găurit acea coloană de marmură din vârf și până-n temelie. Astfel, Ladislau, după ce, înălțându-și sufletul spre ceruri, a cerșit ajutorul ceresc, iată că a văzut dintr-odată un cal minunat, de sânge curat, neținut de nimeni la picioarele coloanei, iar pe șeaua calului pusă o secure, și totodată a auzit un glas al cuiva nevăzut: «Ladislae, Dumnezeu ți-a hărăzit izbânda împotriva vrăjmașilor busurmani, pentru credința ta și pentru lacrimile pe care le-ai vărsat în fața lui Dumnezeu». Ladislau, auzind acest glas ceresc și văzând calul, a priceput că este o minune a lui Dumnezeu și că el va dobândi victoria. Astfel, plin de nădejde dumnezeiască, el a coborât de pe coloană și, luând în mâini securea și urcându-se pe calul [venit] din cer, i-a adunat pe oștenii săi (oricât [erau] ei de puțini), i-a însuflețit și, deschizând porțile orașului, a dat năvală pe neașteptate asupra tătarilor care umblau de colo, colo. Iar tătarii, loviți de o spaimă de moarte la vederea lui Ladislau și a ungurilor, au dat pe loc dosul, lăsându-și prada. Ungurii i-au căsăpit cu mare măcel,

urmărindu-i ca pe fiare și i-au răpus pe mai toți, de istov. Iar [Ladislau] l-a urmărit pe cel mai plin de tărie și de râvnă, pe regele Batie (care o ținea legată de sine la spate pe același cal pe sora lui Ladislau, pe care o luase în prinsoare mai demult) și când a văzut-o pe sora sa și a cunoscut-o, i-a strigat să plece puțin capul, ca să-i poată tăia barbarului capul cu securea: dar aceea, ajutându-l pe barbar cu vorba și cu fapta împotriva fratelui său, a stat îndelung piedică, lipită [de el], să nu fie lovit Batie. În cele din urmă, Ladislau, după ce și-a dat seama că sora lui îl ajută mai degrabă pe barbar (*pe care îl avea deja de bărbat*) decât pe fratele ei, i-a despicat în două pe amândoi dintr-o lovitură, din creștet și până la oblâncul șeii, și după o atât de strălucită și de minunată izbândă el s-a întors cu fală în oraș; iar după ce s-a făcut numărătoarea prinșilor, pe toți cei care au trecut la creștinism i-a vestit slobozi, iar ceilalți a dat poruncă să fie uciși până la unul. Iar concetățenii și ceilalți mai mari ai ungurilor, întru veșnica slavă și amintire a lui Ladislau, i-au ridicat o statuie de aramă, suit pe cal și ținând în mână securea, și au așezat-o în vârful coloanei de marmură pomenite mai sus."

Acestea sunt dară cele spuse de bulgari despre Ladislau Vrăjitorul și, mai apoi, Sfântul, la care Simion, sau altul de aceeași teapă [cu el], a adăugat restul celor pe care le-am spus mai sus despre tâlharii romani trimiși în ajutor lui Ladislau, numai și numai din stricarea istoriei celei adevărate...[1]

Alt manuscris, aceeași poveste...

Abia prin 1993 sau 1994 am descoperit, „călătorind" din referință în referință și căutând prin publicații de tot felul, și interbelice, și postbelice, că în vechile manuscrise românești de la Academie se mai găsește cel puțin o transcriere a acestui text, într-o altă tălmăcire decât cele – și latină, în *Historia...*, și românească, în *Hronic...* – cantemiriene. Ea era inclusă într-un studiu de istoria artei datorat scormonirilor printre manuscrisele vechi aflate la Biblioteca Academiei Române ale meritoriului istoric al artei, Vasile Drăguț, autor de sinteze și de monografii, ca și al unor

1. Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica*, în D. Cantemir, *Opere complete*, IX/1: „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus"; *Historia Moldo-Vlachica*, Ed. Academiei, București, 1983, pp. 200–203.

nenumărate contribuții. Înainte de a vedea în ce fel de manuscris s-a păstrat această variantă, se cuvine să revenim la aventura intelectuală a istoricului Dimitrie Cantemir însuși.

Cantemir s-a folosit de *Hronicul bulgăresc* în perioada 1712–1723, când își redacta versiunile diferite ale lucrării dedicate originilor și trecutului românesc și a căror formă ultimă a fost *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. După cum explică el însuși în *Hronicul vechimei...*, *Hronicul bulgăresc* era reprodus de câteva dintre izvoarele narative rusești de care istoricul s-a folosit. „Trei dară Hronice mari rusești, până acmu ni-au venit la mână, unul ce să cheamă *Hronic*, altul *Letopisăți*, al triile *Stepenia*, și în tustreale aceastea pocitaniia acestui Laslău, tot într-un chip o spun"[1], notează principele. Aducând la nivelul înțelegerii noastre istorice trimiterile cantemiriene, se constată că acele trei lucrări pe care le-a avut savantul la dispoziție sunt „*Hronograful moschicesc*" (adică *moscovit*; de fapt, *Hronograful rusesc*), „*Stepena*" (de fapt, *Stepennaia kniga*) și *Synopsis* (text cunoscut de istoriografia modernă drept *Sinopsisul de la Kiev*[2]). Să le acordăm, pe rând, puțină atenție acestor vechi lucrări de compilație istorică născute pe teritoriul rus.

Întâi, *Hronograful moscovit* sau *rusesc*. Cercetătorul maghiar I. Perenyi susține că autorul *Hronografului* ar fi sârbul Pahomie și că acesta l-ar fi compilat prin 1442 (studiul istoricului a apărut atât în maghiară, în *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio historica*, I, 1957, p. 172–185, cât și în rusă, în *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, t. I, 1955, nr. 1–3, p. 227–244). După Perenyi, lucrarea lui Pahomie ar sta la baza *Hronografului rusesc* din 1572 și a celui *vest-rusesc*. Un grup de istorici ai literaturii ruse alcătuit din reputați experți ruși, francezi și italieni, mai recent afirmat printr-o monumentală operă colectivă, susține însă că *Hronograful Rusesc* a fost compilat

1. D. Cantemir, *Hronicul...*, ed. Tocilescu, p. 455.

2. *Cf.* P.P. Panaitescu, „Istoria slavilor în românește în secolul al XVIIIlea. Cronica lui Gh. Brancovici și Sinopsisul de la Kiev", în *Revista istorică română*, t. X, 1940, p. 80129.

prin 1516–1522 (Efim Etkind, Georges Nivat, Ilya Serman și Vittorio Strada, *Histoire de la litterature russe*, Paris, 1992, t. I, p. 204), ceea ce modifică datele de care dispunea Pereny și pune sub semnul întrebării demonstrația sa.

Stepennaia kniga sau *Cartea gradelor din Genealogia țarilor* prezintă istoria țarilor ruși în șapte pași (sau grade, *stepeni* sau *grani*) și a fost compilată în 1560–1563 de către preotul Andrei, confesorul țarului (ce urma să ajungă mai târziu mitropolit sub numele de Atanasie), la îndemnul mitropolitului Macarie (1542–1563). Istoria rusă, de la origini la 1560, este ordonată aici în 17 „grade" cronologice, conținând fiecare viețile principilor, mitropoliților sau ale sfinților care se evidențiaseră până atunci. P.P. Panaitescu s-a referit cu competență la ea într-un studiu publicat spre sfârșitul epocii interbelice (*Cf.* P.P. Panaitescu, „Istoria slavilor în românește în secolul al XVIIIlea. Cronica lui Gh. Brancovici și Sinopsisul de la Kiev", în *Revista istorică română*, t. X, 1940, pp. 80–129).

În fine, câteva cuvinte despre așa-numitul *Synopsis*. Discutând erudit și competent izvoarele lucrării cantemiriene neterminate *De antiquis...*, Dan Slușanschi nu identifică „letopisății" (în textul respectiv ele apărând desemnate ca *Annales* moscovite și rutenești), ca, de altfel, nici *Chronica* – cuvântul este la plural, deci *Cronicile* – bulgărești, polone și ale sârbilor despre care vorbea autorul. Operațiunea este, într-adevăr, anevoioasă și necesită o înaintare prudentă. (Dan Slușanschi indica însă corect *Hronograful* moscovit, fără să arate ce fel de scriere era acesta.)

Cum însă Cantemir se referă la *Hronicul bulgăresc* socotindu-l când o creație bulgărească, când una sârbească, este limpede că noul sfetnic al țarului Petru I a avut, la un moment dat, la dispoziție și un manuscris independent al acestei lucrări. Autorul însuși menționează explicit acest lucru: „Acestea dară sânt carile de Laslău [...], povestește *Hronicul bulgăresc*, și tocma ca acestea și mai pre urmă am aflat și la un *Hronic rusesc*..."[1].

1. Dimitrie Cantemir, *Hronicul...*, p. 458.

Autorul a comparat manuscrisul *Hronicului bulgăresc* cu textele istorice rusești pe care le găsise, ajungând la concluzia că *Hronicul* este mai aproape de prototipul după care transcriseseră compilatorii ruși: „...și tocma ca acestea și mai pre urmă am aflat și la un *Hronic rusesc*, carile să cunoaște că din cel bulgăresc aciastă poveste din cuvânt în cuvânt să o fie luat".

După cum se poate observa, Cantemir remarcă nu doar asemănarea, ci de-a dreptul identitatea între cele două versiuni. Totodată, *HB* prezenta particularități lingvistice sud-slave, dintre care sârbismele s-au conservat și în transcrierile rusești, după cum a observat P.P. Panaitescu în studiul publicat în 1940, unde discuta raporturile cu cronistica rusească ale unei alte cronici din trecutul nostru, cea a lui Gheorghe Brancovici.

Dar legendele cuprinse în *HB* sunt prezente și în alte scrieri decât cele pe care mărturisește Cantemir că le-a utilizat. Este vorba despre *Minee*[1].

Se cere deci stabilită succesiunea celor patru scrieri vechi rusești aduse aici în discuție. Primul a fost compilat *Hronograful* (prin 1516–1522). Lui îi urmează *Mineele* (cca 1540–1560) și, apoi, opera pusă pe seama elanului creator inițiat de Macarie: *Stepennaia kniga* a preotului Andrei (scrisă între 1560 și 1563). În fine, anterior anului 1680, când deja este tipărit, a fost compilat *Synopsisul de la Kiev* al lui Inochenti Ghiziel. Ar rezulta de aici că *Hronicul bulgăresc* este anterior anilor 1516–1522, fiind, totodată, scris în altă parte decât în teritoriile rusești.

După precizările lui P.P. Panaitescu, legendele pe care le conține *Hronicul* sunt prezente în spațiul cultural românesc al secolului al XVIII-lea prin intermediul unor traduceri paralele și independente una de alta, dar posterioare cu o generație vremii lui Dimitrie Cantemir. Ele sunt datorate unor persoane diferite. Prima dintre ele în ordine cronologică provine de sub pana unui necunoscut din Țara Românească (anterior anului

1. Despre *Minee* vezi G. Nivat, V. Strada, *Histoire de la litterature russe...*, ed. cit.

1733), a doua i se datorează dascălului Evloghie (1753), iar a treia lui Lavrentie de la Hurezi (1757).

Cum unul dintre traducători era moldovean (Evloghie), iar ceilalți doi erau munteni, se constată că *Sinopsisa sau adunarea în scurt din multe feliuri de leatopisețe pentru începerea Slavenilor...*, tălmăcită în veacul al XVIII-lea, a circulat în ambele țări românești extracarpatice. Faptul arată pe ce filieră au pătruns legendele din *HB* în Țara Românească și Moldova în modernitatea timpurie. El permite și stabilirea etapelor în care – cronologic vorbind – a ajuns acum *Sinopsisul* în spațiul românesc: mai întâi în Țara Românească (1733), apoi în Moldova (1753) și, într-o redacție mai completă, abia după mijlocul secolului al XVIII-lea, din nou în Țara Românească (1757).

Interesul printre români față de lucrare este susținut și chiar s-a amplificat în timp. În Țara Românească el datează sigur din deceniul patru al veacului al XVIII-lea, în timp ce în Moldova este atestat după începutul celei de-a doua jumătăți a aceluiași secol. Oricum, însă, pentru a-l traduce, elita cărturărească din țările române trebuia să îl fi cunoscut mai întâi în original. Or acest fapt trebuie să se fi petrecut anterior anului 1733 în Țara Românească, respectiv 1753 în Moldova.

În sprijinul unei datări mai riguroase a primelor contacte românești cu *Sinopsisul* vine clasificarea manuscriselor românești care îl conțin, alcătuită de P.P. Panaitescu. În timp ce traducerea anonimă de la 1733 – sau dinainte, căci anul respectiv este indicat pe cel mai vechi manuscris conservat, care nu este obligatoriu și prototipul traducerii – este prezentă în 6 manuscrise, tălmăcirea moldovenească a lui Evloghie de la 1753 (grupa a II-a) apare doar în 4 manuscrise, iar cea a lui Lavrentie, din 1757 (grupa a IIIa) – numai în 2. Dar prima grupă nu conține și legendele ce interesează aici (așa-zisul *HB*). Drept care este de presupus că traducerea acestor legende în limba română, odată cu restul *Sinopsisului*, în 1753 și 1757, este consecința directă a interesului pe care l-a stârnit și de care s-a bucurat traducerea anonimă dinainte de 1733 din Țara Românească.

Aceasta a utilizat ediția din 1678 a lucrării lui Inochenti Ghiziel, în timp ce tălmăcirile de la începutul jumătății a doua a veacului au urmat ediția kieveană din 1680 (dacă nu cumva textul lui Lavrentie va fi folosit o ediție ulterioară, care însă reproducea nemodificat textul ediției din 1680).

Sinopsisul putea deci să circule în Moldova și Țara Românească încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Cantemir îl putea utiliza ca sursă documentară pentru scrierile sale istorice, așa cum am bănuit, încă din Moldova, anterior exilului său rusesc (1711).

Sinopsisul de la Kiev nu este însă unica poartă prin care legendele descoperite la un moment dat de către Cantemir ca alcătuind *HB* puteau intra în circuitul cultural românesc. Fundamentale cum sunt pentru viața bisericească ortodoxă, *Mineele* lui Macarie au fost, de bună seamă, cunoscute de către clericii moldoveni și munteni. Dar traducerea *Mineelor* la Râmnic – așadar, în Țara Românească –, întreprinsă, după cum arăta Gabriel Țepelea („«Mineiele» de la Râmnic", în *Pentru o nouă istorie a literaturii și culturii române vechi*, Ed. Tehnică, București, 1994, pp. 236–269), la sfârșitul secolului al XVII-lea și în prima parte a secolului al XVIII-lea, s-a făcut din limba greacă, după modele grecești, și nu pornind de la *Mineele* rusești.

Tot ce știm, așadar, deocamdată, cu privire la posibila circulație a *Hronicului bulgăresc* printre români în secolul al XVIII-lea este că traducerea în limba noastră a narațiunilor cuprinse de acest izvor pierdut se efectuează în deceniul șase al veacului al XVIII-lea, anterior putând fi cunoscute în ucraineana ediților rusești ale *Sinopsisului* ori, mai puțin sigur, prin intermediul vreunei traduceri preoțești din *Mineele* de secol al XVI-lea ale ierarhului moscovit Macarie.

Pentru a se vedea cât, cum și unde diferă textul păstrat în izvoarele narative vechi ruse, să aruncăm o privire asupra traducerii române publicate de Vasile Drăguț după manuscrisul românesc numărul 249 din depozitele Bibliotecii Academiei Române:

Lupta lui Ladislau cu tătarii (*Pentru cneziile Kievului...*)

Iar acel fără D[um]nezeu păgân Batic împăratul tătăresc răsipind cnejăile Rosiei nu s-au îndestulat cu atâta, ci încă s-au dus, cu toate oardele sale, spre stăpânirea leşească şi ungurească spre părţile apusului ş[i] multe oraşe şi sate au pustiit arzând ş[i] omorând fără milă neamul creştinesc. Până au ajunsu şi la stolița ungurească, la numita cetate Varadinul. Şi tăbărând coşurile şi coşteicele tătărăşti supt cetate, care iaste la mijlocul ţării ungureşti, fiind îndestulată cu de toate ş[i] îmbişugată de ajuns, zaharea de băut şi de mâncat, având şi pârae mari, gârle care intra în şanţurile cetăţii pe dinafară şi înlăuntru, pentru aceia nu se temeau cei ce şăde[au] într-însa. Deci atunci Vladislav, craiul unguresc, care stăpânea ţara cehilor şi a nemţilor şi toată Pomerania şi măcar că era cu craiul Belos, dar grăbindu-i păgânii ei n-au apucat să-ş[i] strângă oştile lor care erau împrăştiate în multe părţi pe departe ş[i] neavând craii cu cine să stea [în]potriva păgânului Batic, de mare nevoe i-au căutat craiului Vladislav a să închide în cetate şi fiind un turn foarte înalt s-au suit într-însul ş[i] de acolea priviia peirea ţării sale ş[i] cu amar suspina, nu puţine zile neputându-ş[i] folosii cât de puţin, însă cu rugăciunea către D[um]nezeu cu atâtea să mângâia. Iar într-o zi privind împregiurul cetăţii vedia venind de afară soru-sa fugind la cetate ca să mântuiască de robie, dar îndată prinsă fiind de păgâni au dus-o la Batic. Atunci craiul mai cu însutită scârbă s-au întristat adăogând scârbă peste scârbă şi ohtând plângea cu amar şi lacrămi peste lacrămi vărsa.

Deci fiind el întru atâta scârbă şi cuprinsu de mult năcaz, petrecea întru acel turn tânguindu-ş[i] ticăloşiia primejdii sale, „că pentru păcatele mele", zice, „împreună cu mine s-au primejduit ş[i] s-au prăpădit ş-[i] toată ţara mea". Dar întru-una de zile, aflându-să el tot cu aceiaş[i] nemângâiată scârbă şi întristare, făcându-ş[i] ruga sa către D[um]nezău cu lăcrimi fierbinţi, s-au făcut o uimire preste dânsul, făr de veste, ca cum ar fi grăit oarecine către dânsul i-au zis: „pentru ce tu post cu rugă amestecat cu lacrimi dai puternicului D[um]nezeu, pentru păgânul împărat şi acesta îţi iaste [în] mâna ta". Iar craiul, ca cum s-ar fi trezit dintr-un somn şi luând oareşce îndâr[jire] întru inima sa s-au bucurat foarte ş[i], pogorându-să din turn jos, au văzut cal bun înşălat stând la scară şi de nimenea ţinut, ş[i] la oblâncul şealii bardă lungă legată. Deci încredinţându-să craiul pe ajutorul marelui D[um]nezău, au încălecat pre cal luând barda în mâna sa; şi eşind cu multă îndrăznire din cetate cu o[a]stea câtă să tămplasa ş[i] lovindu foarte tare şi făr-de viaste coşurile şi coştiacele tătăreşti, unde era şi protivnicul lui D[um]nezău, păgânul Batic.

Iar D[om]nul D[um]nezău dând spaimă şi mare groază vărsând şi umplând inimile păgânilor a tuturor, atâta cât n-au put[ut] să stea să-ş[i] ţie coşurile şi cazanul lor ci toţ[i] de odat[ă] au început a fugi în toate

părți[e]; iar ungurii iute tăindu-i îi goniia și multă mulțime nenumărată din păgânii varvari fără-de milă au omorât; și nu numai cătanile ungurii tăia și omorâia pre păgâni și ce mu[e]rile și copii[i] pe care păgâni vede[au] că au rămas ș[i] au scăpat îi omorâia ș[i] de viiață îi lipsiia. Iar acel bez dușnik și fără D[um]nezău păgânul Batic fugiia cu sora craiului călări; iar însuș[i] craiul gonindu-l pre păgân. Iar păgânul s-au întors la craiu, cunoscând că iaste însuș[i] craiul. Iar sora craiului, în loc să ajute fratelui ei, ia mai tare și degrab ajuta păgânului Batic. Atuncea, văzind craiul această negândită și neașteptată urâciune de la soru-sa și primejdie de moarte văzând, mai iute mânie cu putere s-au aprinsu în inema craiului ș[i] ca un leu răcnind ș[i] asupra lor cu barda răpezindu-se, pre amândoi în do[u]ă i-a despicat. Și așia ticăloșesc și amar sfârșit au luat viața păgânului Batic la cetatia Varadinului. Și într-acest chip luând sfârșit Batic cu mulțimea păgânilor lui, s-au întorsu ungurii la coșurile unde fusese tabăra păgânilor și s-au așăzat ungurii în locul lor, măcar că încă mulțime de păgâni era împrăștiiați[i] prin țara ungurească arzând și târguri și cetăț[i], tăindu și robind creștinii.

Și întorcându-se păgâneasca oaste la coșteicele și la cazanul lui Batic (precum era învățați[i] de la dânsul) cu multă pradă ș[i] cu mulțime dă robi, gândind că-l vor găsi unde l-au lăsat, dar li s-au întâmplat de alt feliu; căci cu ajutorul lui D[um]nezău în locu păgânului Batic, ei au găsit pe crai Vlad[i]slav și în loc să tâlnească cu soții de-a lor, ci s-au tâlnit cu oastea ungurească. Carii aștepta acolo pre dânșii și adunându-să tătarii iar ungurii prin ascuțișul săbiilor îi trăgea, numai carii să făgăduia că se vor boteza și vor crede D[um]nezeului H[risto]s, aceia numai îș[i] dobândia grație și slobozire întru viață pentru aceasta. Aceia ce gândia păgânul Batic să facă craiului unguresc, degrab i-au venit la capul lui și la acei ce au fost cu dânsul. Deci, după această mare izbândă și biruință ce le-au dat D[um]nezău asupra păgânilor, mare praznice făcând au mulțumit lui D[um]nezău făcând și vărsând încă și chipul craiului de aramă șezând pre cal ș[i] și cu barda în mână ș[i] l-au pus într-acel turn înalt, că acolo îi să arătasă vedenia și agiutoriul spre biruință să fie întru vecinică pomenire în neamul cel viitor după dânșii.

Se poate observa fără efort că, față de varianta transcrisă de Cantemir în manuscrisele lui istorice neterminate, textul de mai sus precizează atât numele atacatorului nomad – Batic sau Batie, adică Batu Han –, cât și numele cetății atacate: Varadin (din latinescul *Varadinum*; în maghiară *Nagy Várad*, în germană *Gross Wardein*), nimic altceva decât Oradea. Protagonistul eroic al episodului este Vladislav „craiul unguresc,

care stăpânea țara cehilor și a nemților și toată Pomerania", care însă era cu Belos (Béla). Ruga lui Vladislav, alias Ladislau, se produce, de astă dată, într-un turn al cetății, și nu în vârful unui stâlp, după modelul ascetic al monahilor creștini orientali (bizantini), stâlpnici. Chiar dacă impregnate, și de astă dată, cu elemente miraculoase, faptele din această versiune a legendei sunt mai ușor localizabile spațial și plasabile într-un timp istoric al trecutului central-european. Ladislau este prezentat împreună cu Béla, deoarece istoria îl menționa pe Béla IV pe tron la vremea invaziei mongole din 1241–1242. Altminteri, este clar că textul, așa cum se prezintă el, este o prelucrare raționalizantă și o tentativă de a conferi faptelor relatate realism istoric în comparație cu cel citit și transcris de Cantemir, mai vechi și mai marcat de sensibilitatea religioasă răsăriteană și mistică a autorului. Invadatorii cu care s-a confruntat în realitate Ladislau I au fost alți nomazi (cumani). Iar în timpul lui Ladislau IV Cumanul, când tătarii au atacat din nou Ungaria (1285), Béla IV nu mai era decât bunicul rămas în amintire și pomenit în diplomele oficiale ale tânărului și controversatului rege.

Ceea ce rezulta din toate aceste lucruri era că versiunea legendei despre lupta lui Ladislau cu tătarul conservată de *Hronicul bulgăresc* și transcrisă de Cantemir era mai veche decât cea prezentă în izvoarele rusești ajunse până la noi și traduse în română. Ea era și mai marcată de spiritul medieval de cruciadă antipăgână, purtată în numele creștinătății. Totodată însă avea imprimat un profund caracter răsăritean, tratându-l pe suveranul creștin ca pe un monah stilit (stâlpnic), răsplătit – ca în legendele arthuriene sau în basmele românești cu Făt Frumos – cu o bardă și un cal exemplar care, împreună cu bunăvoința divină și cu bravura personală, îi aduc victoria.

Legenda despre *Lupta lui Ladislau cu tătarul*, cum i-am spus în studiile mele, este deci mai veche decât sursele rusești care au păstrat-o, care datează din secolul al XVI-lea. Mult mai răspândită decât cea despre Vladislav/Ladislau și Sfântul Sava, ea a ajuns să fie și mai bine studiată și cunoscută.

Așa cum apare în *Pentru cneziile Chievului care au fostu suptu jugul cel cumplit al lui Batic tătarul*, fragmentul copiat

și adus în circuitul științific de Vasile Drăguț, textul despre Ladislau confruntat cu tătarii se referă la Ladislau IV Cumanul, dar apare contaminat cu un episod specific al *Legendei Sfântului Ladislau* (salvarea fecioarei prizoniere a căpeteniei cumane). Textul a fost deci consemnat în forma lui originală după estomparea detaliilor legate de moartea lui Ladislau Cumanul (1290), probabil cândva când cultul religios al Sfântului Ladislau (este vorba de Ladislau I), de la Oradea, unde se afla necropola regală ce conținea mormântul faimosului rege, era viu și dominant. Acest moment trebuie plasat în timpul Angevinilor, inițiatorii cultului în 1390, așadar textul despre lupta dintre Ladislau și tătari circula spre finalul primei părți a sec. al XIV-lea, probabil mai înainte ca Biserica Catolică să limpezească prin atribuire corectă care dintre suveranii purtători ai acestui nume a vădit eroismul amintit față de invazia nomadă. Din acest punct de vedere, instituirea unui cult al lui Ladislau putea avea tocmai rolul de a stăvili simpatia populară difuză, dar perceptibilă față de celălalt Ladislau, un rege de tristă memorie pentru catolicism. Că respectivul suveran, cu o mamă cumană, a rămas în amintirea populară este lucru vădit. Despre el s-au păstrat mai multe legende pe care le reproduce și *Letopisețul unguresc* în copia lui Simion Dascălul: cea despre Ladislau pe drumul Rodnei, ca urmăritor al nomazilor; cea despre Ladislau la Siret și originea numelui acestui râu...

VII
HRONICUL BULGĂRESC

În acest context, știrea cantemiriană despre existența unei versiuni manuscrise a respectivelor legende într-o slavonă de redacție mediobulgară presărată cu numeroase sârbisme se dovedește prețioasă – oricât de vagă și ezitantă în formulări ar fi ea – pentru reconstituirea „biografiei" așa-numitului *Hronic bulgăresc (HB)*. Sârbismele rămase din textul inițial, astăzi dispărut – sau neidentificat încă – sunt semn că textul a fost alcătuit într-o zonă unde influențele redacției sârbești a slavonei erau suficient de puternice. Gândul mă poartă spre Banat, dar putea fi și o zonă ceva mai extinsă, care să cuprindă regiunea Mureșului inferior și chiar a Crișurilor, până pe la Oradea. Banat–Arad–Bihor, așadar zone înglobate în Ungaria medievală, unde regii din dinastia lui Árpád au întemeiat devreme comitate și unde confruntarea petrecută între oștirile creștine din zona Oradiei și năvălitorii nomazi s-a întipărit în memoria populară, transmițându-se din gură în gură, sub formă de cântec de vitejie ori de istorie povestită de la unul la altul.

Cercetătorul maghiar I. Pereny – care nu cunoaște destinul românesc al legendelor despre Ladislau și se oprește doar asupra circuitului lor rusesc, mai recent – este de părere că respectivele narațiuni au ajuns în Rusia prin inserarea lor în *Hronograful rusesc*. Conform aceluiași autor – care se referă la legenda fără a ști că aceasta a circulat prin intermediul unui izvor scris independent – *Hronicul bulgăresc* se cuvine deci datat în anii 1410–1438. Același slavist remarcă originea nemaghiară a părților de narațiune referitoare la moartea hanului

Batu, punându-le în relație cu legenda de origine bizantină care vorbea despre faptul că, inițial, religia maghiarilor a fost răsăriteană (greco-ortodoxă).

Nici Pereny, nici alți cercetători ai problemei nu au luat însă în considerare și izvoarele româno-slavone conservate până astăzi. Datorită acestei împrejurări a rămas necunoscut până de curând faptul că *Hronicul bulgăresc* a fost întrebuințat ca sursă de referință de către compilatorul anonim ortodox al unei așa-zise *Geste a lui Roman și Vlahata*, compilată după 1390, dar înainte de 23 septembrie 1399, probabil la mănăstirea maramureșeană Sfântul Mihail din Peri. Din textul *Gestei lui Roman și Vlahata* rezultă cu toată claritatea că autorul ei cunoștea atât *Legenda lui Ladislau și Sava*, cât și pe cea a *Luptei lui Ladislau cu tătarii*.

Devine, astfel, probabil că *HB* fusese compilat anterior intervalului de timp când a fost scrisă *Gesta lui Roman și Vlahata* (anii 1390–1399).

Tradiția confruntării dintre Ladislau și tătari este mai veche. Știm aceasta pentru că, fără excepție, un program iconografic ori sculptural asumat de biserică pentru decorarea pereților unui nou sanctuar sau a unui spațiu sacru (precum piațeta de lângă catedrala orădeană) precedă realizarea reprezentărilor imagistice sau sculpturale care-l concretizează.

Referirea, în textul *Hronicului bulgăresc*, la stâlpul de marmură ce servea drept piedestal statuii ecvestre de la Oradea a lui Ladislau cel Sfânt pare să fie un indiciu că acesta a fost scris după ridicarea respectivului monument în 1390. *Hronicul* a fost scris, după toate aparențele, cândva între 1390 și 1399, dar înainte de scrierea *GRV*. Faptul că reprezentarea ecvestră a regelui sanctificat a fost înălțată pe un postament oarecum asemănător coloanei descrise de *Lupta lui Ladislau cu tătarii* nu trebuie interpretat obligatoriu ca o dovadă a preexistenței statuii în raport cu legenda. Aceasta din urmă exista atât în forma ei orală, cât și în cea scrisă, anterior comenzii episcopului romano-catolic de Oradea făcută sculptorilor clujeni Martin și Gheorghe.

Așadar, dovezi indirecte, dar dincolo de orice îndoială cu privire la circulația în spațiul românesc a legendelor despre care știm sigur că intrau în componența *Hronicului bulgăresc* există: pe de o parte, *GRV*, care indică prezența *HB* în Maramureș – și, prin legendele cuprinse de el, într-un întreg teritoriu situat între Banat și Maramureș, incluzând Bihorul – în prima parte a secolului al XVlea, dacă nu chiar mai înainte. Pe de alta, versiunea consultată și repovestită de Dimitrie Cantemir, care trebuie să fi ajuns în posesia cărturarului anterior plecării sale în Rusia (ante 1711), circulând, prin urmare, în Moldova. Așa se explică mediobulgara conținând și sârbisme, în loc de redactarea în rusă, care era firesc să fie înregistrată de Cantemir dacă manuscrisul ar fi provenit din aria rusă. Cele două mărturii provin din două provincii istorice diferite și din perioade de timp diferite, ceea ce indică răspândirea pe o arie spațială (Ungaria angevină, Rusia sec. XV–XVIII, Țara Românească și Moldova sec. XVII–XVIII) și cronologică amplă (sfârșitul sec. al XIV-lea – prima parte a sec. al XVIII-lea), deși dificil de refăcut deocamdată într-o stemă a manuscriselor.

Datarea, localizarea și paternitatea Hronicului bulgăresc

Pentru a putea continua însă analiza, este timpul – în fine – să mă refer mai amplu la conținutul concret al *HB*. Acesta este alcătuit, cum am amintit deja, din două narațiuni istorico-legendare. Altfel spus, faptele narate sunt niște legende vehiculând personaje istorice, chiar dacă scopul așternerii lor pe hârtie trebuie să fi fost unul eminamente hagiografic. Legătura dintre cele două nuclee narative autonome (*LLS* și *LLT*) e asigurată de prezența în cuprinsul fiecăruia a regelui maghiar Ladislau. Monarhul la care ne referim a fost cel mai adesea identificat cu Ladislau I cel Sfânt (1077–1095). Nu este sigur însă că în modelarea figurii Ladislaului legendar nu s-a pornit de la amin-

tirea – tot mai ștearsă în concretețea ei – a lui Ladislau IV Cumanul (1272–1290), pentru ca, ulterior, acestuia să i se substituie figura din ce în ce mai populară a Sfântului Ladislau.

Aparent, așadar, am avea de-a face cu o scriere păstrată fragmentar din genul acelor *Vitae* care rămân specia cea mai cultivată a literaturii hagiografice. La o privire mai atentă însă, apar și unele elemente care tind să dezmintă această constatare. Cel mai important dintre ele este, fără îndoială, rolul proeminent acordat Sfântului Sava în prima dintre cele două narațiuni. Practic, *întreaga primă legendă este relatarea unei minuni a acestui personaj prestigios al ortodoxiei. În urma respectivului miracol, regele maghiar Ladislau se convertește la ortodoxie* – și acesta este un al doilea element care ne arată că avem de-a face cu o tentativă hagiografică ortodoxă, chiar dacă personajul unificator al celor două legende e un rege maghiar coborât din panteonul catolic. Asemenea fapte mirabile, constând în convertirea unui necreștin la ortodoxie, abundă în hagiografia bizantină, și chiar în faimoasa epopee *Digenis Akritas*. Pe de altă parte au existat și suverani maghiari care s-au creștinat în ritul răsăritean (de la Vajk, viitorul Sfânt Ștefan, până la prinții botezați la Constantinopol, precum Béla, fiul lui Ștefan III – numit acolo Alexios[1]). Se prea poate ca textul să fi păstrat deformată amintirea unui asemenea eveniment.

Este important în ce fel apare conturată figura lui Ladislau în text. Știm de la Cantemir, fără nici o îndoială – căci cărturarul ține să o precizeze – că în *HB* Ladislau este numit „eretic", „eretic și mag, adică vrăjitoriu" și este văzut ca un om cu inima împietrită. Faptul este semnificativ, căci arată că în *HB* Ladislau nu se bucură de simpatia autorului, povestea convertirii sale fiind, de fapt, mai cu seamă povestea unei minuni a Sfântului Sava.

Dar prin simpla adiționare a *LLS* și *LLT*, accentele se schimbă, astfel încât *HB* ne apare ca o scriere celebrând sfințenia și

1. Ferenc Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, p.86. Autorul acestor rânduri mulțumește familiei Paul și Ana-Maria Goma pentru procurarea fotocopiei acestei cărți.

curajul unui rege maghiar convertit la ortodoxie. Singura legătură între prima și a doua legendă este asigurată de figura regelui Ladislau. În rest, atât împrejurările concrete pe care cele două narațiuni le evocă, cât și orientarea lor „ideologică", diferă.

Ambele relatări au fost elaborate într-un mediu și într-o epocă saturate de prestigiul mitic al domniei regelui maghiar Ladislau cel Sfânt. Epoca în care operațiunea de adiționare a avut loc este una situabilă între data scrierii *LLS* (1366/1369–1373), pe de o parte, și 1399, pe de alta, acesta din urmă fiind anul cel mai târziu în care, cred, a fost elaborată *GRV*.

Este vorba despre un interval de mai mult de trei decenii, în care anii în care călugărul sârb Pahomie și-a efectuat călătoriile în Ungaria nu se încadrează. A avut el însă vreun rol măcar în colportarea *HB*, ajuns ulterior în Rusia? Pentru a putea răspunde acestei întrebări se cuvine văzut dacă în conținutul *HB* există elemente ce pot susține paternitatea lui Pahomie în cazul acestei scrieri.

Materialul sârbesc inițial – nucleul narativ privitor la conflictul dinastic din Serbia de la jumătatea secolului al XIII-lea – pare să fie, într-adevăr, un element menit să susțină o asemenea posibilitate. Dar, după cum am arătat, acest material a suferit o serie de alterări în etapa circulației sale orale, anterioară scrierii *LLS*, „folclorizându-se" masiv. Acest fapt este vizibil la nivelul estompării identității personajului Vladislav, inițial suveran sârb, ulterior devenit rege maghiar ce întrunea atribute legate de mai mulți dintre purtătorii acestui nume (sfințenia lui Ladislau I, convertirea la ortodoxie a lui Ladislau IV Cumanul). O altă prelucrare de tip folclorizant – deci care estompa acuratețea istorică a legendei – este cea care transforma inamicul inițial al lui Ștefan și Sava, creștin ortodox și sârb și acela, în inamic catolic și maghiar.

Pe autorul *HB*, care preia *LLS*, nu pare să îl deranjeze nici unul dintre aceste procese de transformare/deformare a adevărului istoric. Or trebuie spus că în epocă adevărul istoric nu era ignorat. O dovedește precizarea din *GRV* conform căreia „Vladislav era nepot de frate al lui Sava, arhiepiscopul sârbilor".

Compilatorul ortodox al *GRV*, care scria între 1390 și 1439, nu ignora, așadar, ceea ce se presupune că Pahomie ar fi ignorat, dacă el ar fi fost compilatorul *HB*! Și asta în condițiile în care Pahomie venea tocmai din mediile de proveniență ale respectivei narațiuni, din Serbia. Exclus deci și din acest punct de vedere – nu doar din cel al cronologiei scrierii compilației respective – ca Pahomie să fi fost autorul *HB*.

Chiar dacă tradiția orală despre lupta dintre unchi și nepot a dispărut din locurile unde circulase inițial – ceea ce, până la proba contrară, trebuie admis ca posibil –, mai rămâneau rodosloviile sârbești. Ele i-au folosit anonimului *GRV* în munca de documentare pentru opera lui și trebuiau, cu atât mai mult, să-i fie cunoscute unui monah sârb, care provenea tocmai din teritoriul de unde se răspândeau copiile acestora spre lumea ortodoxă. Or Pahomie nu era un monah oarecare. Opera lui cărturărească, întreprinsă pe teritoriile rusești, îl arată ca pe un istoric harnic și interesat de literatura istoriografică. Nu este de presupus că ar fi ignorat rodosloviile sârbești cu nici un chip.

Putem conchide atunci că *HB* – operă istorică de factură destul de rudimentară, de altfel, rezumându-se să „lipească" două narațiuni legendare fără prea multă preocupare pentru coerența narațiunii rezultate de aici ori de identitatea personajelor – *a fost compilat de un alt cărturar ortodox, mai puțin informat și decât Pahomie, și decât anonimul* GRV.

Cine a putut fi acela? Desigur, un locuitor al regatului maghiar în părțile sale estice, poate din zona Banat–Arad–Bihor, câtă vreme: 1. reunește două narațiuni în jurul unui rege maghiar considerat exemplar; 2. acel rege este considerat a fi identic cu Sfântul Ladislau, al cărui cult este activ în epocă la Oradea; 3. cunoaște o legendă provenind din Serbia–Banat, așternută deja în scris – având, prin urmare, girul autenticității –, dar confirmată și de circulația orală. Instrucția autorului nu presupune o calificare în domeniul istoriografiei, compilatorul nefiind incomodat prin nimic de numeroasele inadvertențe din narațiunile reunite în *HB*. Pe de altă parte, el nu pare la curent nici cu produsele scrise ale literaturii istorice maghiare,

nici cu cele provenind din arealul sârb (rodosloviile) din epocă. Principala verificare la care s-ar zice că își supune izvoarele scrise este răspândirea, circulația orală. Interesul exclusiv al acestui autor pare să fie de natură hagiografică, iar strădania lui pare să fie aceea de a demonstra că destinul lui Ladislau devine exemplar sub raport creștin abia odată cu convertirea sa la ortodoxie. Abia din acea clipă, Dumnezeu îi ascultă rugile și îl ajută să-și înfrângă dușmanii.

HB este compilația unui cărturar ortodox probabil în sutană, preot sau călugăr, care scrie din dorința de a opune tendinței catolice prozelite un discurs ortodox persuasiv, într-un moment politic în care acest motiv părea posibil în Ungaria.

Din acest punct de vedere, *HB* ar trebui datat mai curând spre începutul intervalului propus decât spre partea secundă a acestuia. Cum se știe, anii de maximă presiune catolică și antiromânească au fost cei din ultimele două decenii ale domniei lui Ludovic de Anjou, anii '60 –'70 ai secolului al XIV-lea. Nu știm dacă reprezentarea ecvestră de la Oradea a Sfântului Ladislau, înglobând elemente prezente și în narațiunea din *HB* (coloana și barda) s-a făcut, la 1390, de către frații clujeni Martin și Gheorghe, ținând seama de legendă, ori dacă legenda a fost remodelată în funcție de configurarea monumentului orădean. În orice caz, corelarea textului *HB* cu statuia nu trebuie considerată esențială în datarea *HB*, câtă vreme *LLT* a cunoscut, cu câtva timp înainte deja, o circulație proprie.

I. Pereny poate avea dreptate atunci când îi atribuie călugărului sârb Pahomie rolul de colportor al *HB* în teritoriile rusești. Nu putem ști ce circulație manuscrisă a avut *HB* pe teritoriul locuit de români. În orice caz, este sigur că autorul *GRV* s-a folosit de acest izvor la compilarea propriei lucrări.

Este posibil ca unele cópii să fi ajuns și în celelalte țări române, după cum pare să o indice textul utilizat de Dimitrie Cantemir la începutul secolului al XVIII-lea. Sigur este însă că *HB* a ajuns în Rusia, fiind ulterior înglobat în *Hronograful rusesc* și în alte scrieri, după cum s-a arătat deja. Dacă persoana care a colportat *HB* în Rusia a fost Pahomie, atunci aceasta se

va fi petrecut, după cum arăta V. Iablonski, autorul unei monografii despre activitatea literară a lui Pahomie, prin 1438[1]. Dar Pereny consideră că Pahomie a auzit legenda despre Ladislau la Oradea, în intervalul dintre 1410 și 1438, mai curând la sfârșitul anilor '20 sau la începutul anilor '30 ai secolului al XV-lea. Or, dacă este așa, atunci trebuie dedus că *HB* a fost scris între 1366 și circa 1430.

Un nume pentru o scriere medievală în slavonă

Tot căutând și scormonind după informația istorică referitoare la originile poporului său, Cantemir a dat, de la o vreme, de izvorul pe care îl căuta. Am parcurs cu emoție mărturia acestui moment care s-ar fi cuvenit să îi procure jubilație, dar care l-a amărât parcă și mai mult. El mărturisește că „Astfel, pe când citeam cu sârg din scoarță în scoarță *Hronicele*, cum le spun ei, ale bulgarilor, [scrise] în slavonește de primii lor – nu știu dacă să le zic – «împlinitori» sau «plugari», într-un târziu sfârșit, [...] am ajuns, [...] la capătul cel mort".

Ceea ce spune savantul este că izvorul era una dintre cronicile scrise în mediobulgară (slavonă) de către istorici anonimi dintr-un stadiu incipient de dezvoltare a istoriografiei slavonești (unii dintre primii *împlinitori*, spune el; dar fiindcă rezultatele nu erau nici impresionante, nici credibile, prin calitatea lor științifică, prințul ezită și se întreabă dacă nu cumva ar trebui să îi socotească pe aceia mai degrabă simpli țărani; în fapt, el face un joc de cuvinte în latină, dar nu renunță la el nici atunci când, transpunând *Historia* în română și lucrând la *Hronic*, putea să o facă. Astăzi acest calambur sună stângaci, dar el indică preocuparea autorului de la începutul secolului al XVIII-lea pentru o retorică aleasă și pentru un dialog de spirit cu cititorul.

1. I. Pereny, *op.cit.*

Ceea ce individualizează *Hronicul bulgăresc* din masa – neprecizată cantitativ sau/și cu numele – a scrierilor istorice medievale concepute în slavonă pe care le-a consultat Cantemir este conținutul lui legendar. Acesta, în ochii savantului exigent, este profund neserios. De altfel, a numi scrierea respectivă *Hronicul bulgăresc*, deși prin conținut se referea la figuri din patrimoniul sârbesc (Sava) și, eventual, maghiar (Ladislaul confundat cu regele maghiar victorios asupra tătarilor), și în pofida faptului că însuși Cantemir vorbea despre *„un* hronic bulgăresc" – dintre mai multe – doar spre a arăta în ce limbă fusese el scris, a fost o cutezanță care mi-a aparținut și de care rămân singur responsabil. Pe atunci, în anii '80, când am decis să mă refer la lucrarea respectivă ca atare, mi se părea suficient de precis, căci în istoriografia noastră mai veche și mai recentă nimeni nu numise altă lucrare cu acest titlu. Faptul era suficient pentru a individualiza acest text printre celelalte scrieri anonime pe care istoria culturii noastre le menționează ca moștenire medievală. În plus, dacă însuși Cantemir identifica textul cu un hronic, era o dovadă că în viziunea lui era vorba despre o scriere istorică medievală din familia narațiunilor despre trecut (o cronică); una, cum am specificat deja, scrisă în slavonă. Adaug că titlul respectiv avea și avantajul că urma întocmai, cu fidelitate, spusele cantemiriene.

Inconvenientele adoptării unui asemenea titlu nu sunt totuși dintre cele mai mici. În primul rând, pentru că textul la care se referea Cantemir s-ar fi pretat mai curând – pornind de la același criteriu, al limbii – la denumirea de *Cronica în mediobulgară / slavonă*. După conținutul său însă, i s-ar fi potrivit mai bine numele de *Legende despre regele Ladislau*. Din păcate, acest posibil titlu ar fi putut da naștere unor confuzii, căci în istoria literaturii maghiare medievale se vorbește despre *Legenda Sancti Ladislaii*, legenda despre regele sanctificat Ladislau I. Și mai corect ar fi putut fi denumit, dacă s-ar fi avansat încă puțin către sensurile pe care le încifra textul, *Legendele despre vitejia și pravoslavia regelui Ladislau*. Și asta pentru că într-una dintre legende regele creștin luptă cu tătarii care au

invadat Ungaria și îi învinge, iar în cealaltă se convertește în secret la credința creștină răsăriteană (pravoslavnică, așa cum este cunoscută ea cu un cuvânt de origine slavă), deși după ordinea constituțională a statului pe care îl conducea rămâne, formal, un suveran romano-catolic.

Astăzi, după câteva decenii de la introducerea discuției *Hronicului bulgăresc* în circuitul științific românesc, rămân la opțiunea inițială, conștient de toate lipsurile ei. Poate în timp se va recupera din vreo arhivă și textul slavon al letopisețului, iar atunci se va ști care este titlul înscris de compilatorul lui medieval în fruntea sa. Deocamdată însă, pariez mai departe pe intuiția și cunoașterea principelui Cantemir și pentru moment îl urmez în desemnarea cronicii drept *Hronic bulgăresc*.

Să revin însă la descoperirea lui Dimitrie Cantemir, care precizase că, tot dibuind după izvoarele prime ale narațiunii din *Letopisețul unguresc*, dăduse peste acel „hronic bulgăresc" socotit a fi începutul absolut al devenirii basnei jignitoare despre români (Cantemir numește acest început „capul mort", startul în devenirea temei de la care mai încolo nu se poate merge). „Iar acesta [= capul mort – *n. O.P.*] a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl țin drept primul lor mitropolit și sfânt și îl arată ca frate al regelui Ștefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, *și hronicele bulgarilor, și cele ale rușilor* (*subl. O.P.*), gătesc o basnă de ăst fel..." Vâltoarea la care se referă autorul nostru exilat este furtuna pe care a provocat-o, conform legendei, Sfântul Sava, spre a-l converti pe Vladislav, alias Ladislau, la dreapta credință răsăriteană. Pe aceasta au preluat-o, după spusa aceluiași, atât letopisețele scrise în mediobulgară, cât și cele rusești. Mai departe Cantemir oferă textul – reprodus fidel sau parafrazat cu cuvinte proprii – din ceea ce, urmându-i sugestia, am numit și eu *Hronicul bulgăresc*.

Ceea ce este important de observat în textul citat, preluat din *Historia Moldo-Vlachica*, este că, spre deosebire de versiunea scrisă românește, anume cea din *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, aici informația este puțin diferită și, în orice caz, ceva mai bogată. După spusele din *Historia*, *Hronicul*

bulgăresc a fost identificat de principe atât printre „hronicele bulgarilor", cât și în cele rusești. Este de crezut că, sensibil la critica izvoarelor, suspectând – după obiceiul istoricilor – izvoarele neconfirmate de alte izvoare, Cantemir nici nu ar fi menționat ce găsise dacă narațiunea din cronicile așternute în slavonă pe care le depistase (încă din Moldova?) nu ar fi fost confirmată și repetată și de cronicile vechi rusești (descoperite la Harkov și în alte locuri din Rusia). În etapa ulterioară a efortului lui de elucidare critică a chestiunii, peste un număr de ani, pe când scria la *Hronic* – probabil după 1717 –, Cantemir nici nu mai pomenește despre cronicile anonime slavone, printre care a găsit legenda despre Ladislau și Sfântul Sava. Acum el menționează numai izvoarele rusești care conțin narațiunea respectivă, dintre care spune că a identificat trei la număr.

Tot în *Hronic* el a părăsit relativ concentrata critică la adresa compilatorului moldovean Simion Dascălul, care preluase prin *Letopisețul unguresc* legendele din *Hronicul bulgăresc*, adaptându-le parțial și omițând ceea ce nu-i convenea. Acum, *kniazul* Dumitrașco Cantemir s-a dezlănțuit pamfletar, acoperindu-l de Simion de oprobriu cu o vehemență fără precedent în opera lui și în literatura română. Se radicalizase și devenise disprețuitor și necruțător cu cărturarul care îl precedase, judecându-l tot mai intransigent.

Un alt lucru important este că *Hronicul bulgăresc* era, după cum menționează Dimitrie Cantemir cu vorbele din *Hronic*, „fără numele și fără porecla izvoditoriului scris". Paternitatea scrierii rămânea astfel incertă, imposibil de stabilit.

Nimic, de astă dată, nici despre durata căutărilor sale de până la descoperirea *Hronicului*, nici despre faptul că l-a putut identifica și ca scriere independentă, și ca text inclus în cronicile vechi rusești.

O altă informație care s-a pierdut pe drum în saltul (și de informare, și temporal) care desparte *Historia* de *Hronic* este cea – din lucrarea scrisă în latină – după care căutările l-au dus la „un anume Sava, pe care bulgarii îl țin drept primul lor mitropolit și sfânt și îl arată ca frate al regelui Ștefan". *Hroni-*

cul bulgăresc a fost identificat deci de Cantemir ca sursă pentru „basna" – adică ficțiunea, minciuna – lui Simion Dascălul în „vâltoarea" Sfântului Sava.

Cu timpul m-am gândit că autorul îi spune „vâltoare" lucrării hagiografice despre sfântul sârb nu doar ca o trimitere la minunea pe care Sava a săvârșit-o în cuprinsul legendei hagiografice prinse în *Hronicul bulgăresc*. Apelativul cu pricina ar putea conține și o calificare calitativă a textului exprimată prin metafora vâltorii spre a-i evidenția lipsa de metodă și de ordine critică în expunere, caracterul abrupt și intens, lipsit de ordine și de chibzuință. De aceea, savantul modern o alătură nu scrierilor istorice serioase, pe care spune că le trecuse cu atenție anterior în revistă, ci producției ficționale a băsnuitorilor.

Este semn că în concepția principelui se petreceau transformări importante și că raționalismul lui Cantemir câștiga, la acea oră, teren în fața mai vechii lui credințe. Sfântul Sava era exponentul primei *Vita* (*Žitije*) de sfânt din Serbia medievală, minunile și faptele exemplare despre care se vorbește în legătură cu arhiepiscopul sârbilor sanctificat ulterior nefiind luate în serios și nici considerate cu respect de autentic credincios de către autorul *Hronicului*. Dimpotrivă, spiritul laic investigativ predomină, și ca atitudine, și ca ton, în textul cantemirian.

În cuprinsul *Hronicului bulgăresc* erau alăturate două legende hagiografice diferite, dar având în comun același – aparent – protagonist: pe sfântul Ladislau. În mod evident, sârbul ortodox Sava nu avea cum să glorifice un rege romano-catolic. Rămâne posibil ca în compilațiile bulgărești și rusești consultate de Cantemir, *Hronicul bulgăresc* să fi fost copiat imediat după *Viața lui Nemanja* de către copiștii anonimi, probabil pe temeiul faptului că în prima legendă protagonist este însuși Sava.

Ce scrie însă, concret, despre toate acestea, *Hronicul bulgăresc*? Pentru a scuti cititorul de dificultățile limbii elaborate, de la începutul secolului al XVIII-lea, a lui Cantemir, voi transcrie mai jos traducerea din latină, preluată din ediția critică a *Historiei* (în transpunerea lui Dan Slușanschi), lăsând celor care vor voi să reîntâlnească româna cantemiriană plăcerea de a căuta capitolul corespunzător în *Hronic*.

Historia moldo-vlachica

Din ce izvor a izbucnit
atât de puturoasa scrisoare a [acestei] basne
Capitolul 12

...izvorul adevăratei istorii asupra războaielor fericite purtate de Ladislau al Ungariei este Bonfinius; pe acesta îl vom cita îndată cât mai pe scurt, ci acum să ne îndreptăm către abaterea cea rău mirositoare a scursorii.

Simion acesta pare să fi dat înapoi cu dobândă povestea cea împrumutată de la un alt băsnuitor mai vechi decât el însuși. Căci noi, spre a cerceta această basnă scornită cumva întru rușinea neamului românesc și spre a-i afla obârșia, am trudit, până la istovire, vreme de lungi nu numai zile, ci și ani, în scuturarea prafului de pe scriitori, dar nu am putut afla nimic asemenea la cei autentici, care să fi fost întru câtva vrednici de numele de „istoric". Dar sufletul, care nu știe să se liniștească înainte de a-și ogoi dorința sa, ațâțat neîncetat de ghesul unei asemenea bârfeli, luându-și rămas-bun de la istorici, mă silește să mă îndrept către băsnuitori. Astfel, pe când citeam cu sârg din scoarță în scoarță *Hronicele*, cum le spun ei, ale bulgarilor, [scrise] în slavonește de primii lor – nu știu dacă să le zic „împlinitori" sau „plugari" –, într-un târziu sfârșit, rătăcind prin atâtea mlaștini, smârcuri și bălți, am ajuns, ca să mă folosesc de o vorbă din chimie, la capătul cel mort. Iar acesta a fost un anume Sava, pe care bulgarii îl țin drept primul lor mitropolit și sfânt și îl arată ca frate al regelui Ștefan. Prin urmare, luând din această vâltoare a lui Sava, și hronicele bulgarilor, și cele ale rușilor gătesc o basnă de ăst fel:

„Ladislau, pe când era încă eretic (vrea să zică catolic), a pornit cu război împotriva lui Ștefan, regele bulgarilor, iar pricina războiului a fost că Ștefan dobândise de la Împăratul Orientului titlul de rege, ba cu aceeași cinstire cu a titlului regilor Ungariei. Ajungându-i aceasta la urechea lui Ladislau, el, aprins de cea mai mare mânie și ură, nu suferea pe nimenea de-o seamă și nu putea să-l rabde pe principele bulgarilor, bucurându-se de titlul de rege, ci sub acest cuvânt a ridicat nedrepte arme împotriva lui Ștefan.

Ștefan, aflând despre campania lui Ladislau împotriva sa, l-a trimis cu grija unei solii pe fratele său Sava mitropolitul, ca să îl facă a lăsa războiul cel nedrept ridicat împotriva sa și să plece sufletul lui Ladislau către pace și milostenie creștinească.

Prin urmare, Sava, când a ajuns la tabăra lui Ladislau și i-a pus în față cu supunere solia sa, n-a putut în nici un fel să îmbuneze sufletul cel furtunatic al lui Ladislau. Sava, câtă vreme a văzut că nu poate dobândi nimic cu vorba bună și cu îndemnuri omenești, a așternut ziua și noaptea

rugăciuni lui Dumnezeu, poate că prin voia dumnezeiască – de necercetat pentru cei muritori – s-ar înmuia inima cea împietrită a lui Ladislau și l-ar fi împiedicat de la făptuirea lui mai mult ca păgânească pe care o începuse. Astfel, Dumnezeu, îmbunat de rugăciunile lui Sava, dă poruncă norilor să nu lase să curgă ploaie, iar soarelui să verse o arșiță de nesuferit pentru oameni; așa întâmplându-se, apele tuturor râurilor și pâraielor mai mici au secat de tot, iar ale celor mai mari și mai adânci, care se împotriveau să se supună uscăciunii, s-au înfierbântat și au fiert așa de tare, că oștirea lui Ladislau, oricât ar fi băut dintr-însa, întruna și cu gâtlejul căscat, n-a izbutit să aibă nici o răcorire în mijlocul unei atât de crâncene arșițe a setei. Sava, mai apoi, după ce a dobândit această minune prin voia lui Dumnezeu, fie spre rușinea lui Ladislau, fie spre a dezvălui tuturor vrăjmașilor minunea împlinită de el, l-a trimis pe un slujitor al său și, plângându-se de sete, l-a rugat de apă rece, cu care să și-o potolească. Cum Ladislau spunea că și el însuși și toată armata rabdă tot așa, și că din pricina arșiței prea mari abia se țin să nu deznădăjduiască (ba, ceea ce i se părea mai rău, chiar și vinul și celelalte feluri de băuturi, pe care le adusese cu sine în tabără, au luat aceeași fierbințeală, astfel că nu mai erau bune de nimic pentru potolirea sau îmblânzirea setei), Sava, îndreptându-se iarăși către Dumnezeu, nu altfel decât un nou Ilie Carmelitul, i-a cerut să plouă peste tot din cer cu grindină de gheață, dar să nu lase această binefacere asupra taberei lui Ladislau. Cum Dumnezeu a dat ascultare și acestei rugăciuni, Sava a adunat grindină pe o tavă încăpătoare și a trimis-o prin ai săi la Ladislau, ca pe un dar mult dorit. Ladislau, pricepând că Sava a făcut o minune atât de măreață, nu numai că a încheiat cu Ștefan o pace veșnică, ci, părăsind erezia catolică (folosim aceeași zicere pe care o întrebuințează *Hronicele* bulgărești), a primit-o pe cea ortodoxă (*sic!*) și, apoi, botezat de Sava (ca și cum catolicii n-ar avea botez), a luat din slavonește numele de Ladislau (iar din «vrăjitor» a ajuns «sânt»).

Așadar, sub domnia acestui Ladislau, Batie, regele tătarilor, după pustiirea regatelor Moscoviei, Lituaniei și Poloniei, a pătruns și în Ungaria și a ajuns, tâlhărindu-le pe toate cu fier și foc, până la orașul regesc (al cărui nume îl trec sub tăcere, dar despre care spun că era un oraș înconjurat cu apă și foarte întărit). Ladislau i-a rugat atunci cu stăruință, prin soli, pe regi și mai ales pe împăratul romanilor de ajutoare, dar n-a dobândit mai nimic și, cum se vedea deja aproape părăsit de ajutoarele omenești, s-a refugiat pe lângă Dumnezeu. Căci se spunea că s-a aflat în mijlocul orașului o coloană de marmură atât de înaltă, încât vârful ei abia de se mai vedea. Iar când Batie cu tâlharii lui înconjurase orașul de peste tot și luase de prin mahalale și de prin locurile învecinate mare număr de prinși și de vite și, peste câte toate, dăduse focului să ardă mahalalele, atunci Sfântul Ladislau s-a urcat în vârful acelei coloane, de unde, văzând

măcelul atâtora din neamul său și crunta samavolnicie a busurmanilor (căci *Hronicele* folosesc acest cuvânt turcesc), a plâns în fața județului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinți, ale căror picături au fost atât de arzătoare și de tari, încât au găurit acea coloană de marmură din vârf și până-n temelie. Astfel, Ladislau, după ce, înălțându-și sufletul spre ceruri, a cerșit ajutorul ceresc, iată că a văzut dintr-odată un cal minunat, de sânge curat, neținut de nimeni la picioarele coloanei, iar pe șeaua calului pusă o secure și totodată a auzit un glas al cuiva nevăzut: «Ladislae, Dumnezeu ți-a hărăzit izbânda împotriva vrăjmașilor busurmani, pentru credința ta și pentru lacrimile pe care le-ai vărsat în fața lui Dumnezeu». Ladislau, auzind acest glas ceresc și văzând calul, a priceput că este o minune a lui Dumnezeu și că el va dobândi victoria. Astfel, plin de nădejde dumnezeiască, el a coborât de pe coloană și, luând în mâini securea și urcându-se pe calul [venit] din cer, i-a adunat pe oștenii săi (oricât [erau] ei de puțini), i-a însuflețit și, deschizând porțile orașului, a dat năvală pe neașteptate asupra tătarilor care umblau de colo, colo. Iar tătarii, loviți de o spaimă de moarte la vederea lui Ladislau și a ungurilor, au dat pe loc dosul, lăsându-și prada. Ungurii i-au căsăpit cu mare măcel, urmărindu-i ca pe fiare și i-au răpus pe mai toți, de istov. Iar [Ladislau] l-a urmărit pe cel mai plin de tărie și de râvnă, pe regele Batie (care o ținea legată de sine la spate pe același cal pe sora lui Ladislau, pe care o luase în prinsoare mai demult), și când a văzut-o pe sora sa și a cunoscut-o, i-a strigat să plece puțin capul, ca să-i poată tăia barbarului capul cu securea: dar aceea, ajutându-l pe barbar cu vorba și cu fapta împotriva fratelui său, a stat îndelung piedică, lipită [de el], să nu fie lovit Batie. În cele din urmă, Ladislau, după ce și-a dat seama că sora lui îl ajută mai degrabă pe barbar (pe care îl avea deja de bărbat) decât pe fratele ei, i-a despicat în două pe amândoi dintr-o lovitură, din creștet și până la oblâncul șeii, și după o atât de strălucită și de minunată izbândă el s-a întors cu fală în oraș; iar după ce s-a făcut numărătoarea prinșilor, pe toți cei care au trecut la creștinism i-a vestit slobozi, iar ceilalți a dat poruncă să fie uciși până la unul. Iar concetățenii și ceilalți mai mari ai ungurilor, întru veșnica slavă și amintire a lui Ladislau, i-au ridicat o statuie de aramă, suit pe cal și ținând în mână securea, și au așezat-o în vârful coloanei de marmură pomenite mai sus."

Acestea sunt dară cele spuse de bulgari despre Ladislau Vrăjitorul și, mai apoi, Sfântul, la care Simion, sau altul de aceeași teapă [cu el], a adăugat restul celor pe care le-am spus mai sus despre tâlharii romani trimiși în ajutor lui Ladislau, numai și numai din stricarea istoriei celei adevărate, despre care vom vorbi de îndată.

Dibuiri cantemiriene

Pe când eram student și citeam – nu fără o anume dificultate, datorită scrierii latinizante – ediția Tocilescu din *Hronic*, nu am cunoscut excelenta ediție critică a lui Dan Slușanschi din lucrările cantemiriene (neterminate) *De hodiernis...* și *Historia Moldo-Vlachica*. Credeam că informația pe care o pune în joc *Hronicul* este, ca să zic așa, definitivă. S-a dovedit însă că nu era așa. Cel puțin atunci când vine vorba despre *Hronicul bulgăresc*, în *Historia...* Cantemir este ceva mai precis și oferă mai multe informații decât în *Hronicul vechimii...*, unde preferă să simplifice datele despre circumstanțele căutării și găsirii acestei surse atribuite *Letopisețului unguresc* folosit de Simion Dascălul.

Cunoașterea de către mine, pe durata studenției și a primilor ani de profesorat la Lipova, exclusiv a *Hronicului vechimii...* mi-a dat suficientă siguranță de sine pentru a prezenta la una dintre sesiunile anuale ale studenților, prin 1983, o comunicare despre *Cronica moldo-rusă*, cum îi spuneam urmând propunerea lui P.P. Panaitescu, și acolo folosisem din plin trimiterea la izvoarele „basnei" lui Simion Dascălul așa cum apăreau ele în opera cantemiriană. Jubilam pentru că descoperisem acest *Hronic bulgăresc*, izvor ignorat de toată lumea după ce ilustrul principe se străduise să îl aducă în circuitul științific modern. Cred că aveam de ce, pentru că nici edițiile mai recente ale lucrării – cea selectivă și cea integrală, în două volume, îngrijite de Stela Toma, ca și reluarea ultimei în seria „pleiadelor" coordonată de academicianul E. Simion – nu au valorificat preocuparea autorului în direcția depistării izvoarelor istorice ale dascălului Simion.

Practic, în pofida locului central pe care îl ocupă preocuparea de a-l combate pe dascălul Simion în efortul istoric al lui Dimitrie Cantemir, nimeni nu pare să fi acordat înaintea mea atenție criticii cantemiriene la adresa „basnei", izvoarelor istorice pe care Cantemir le evoca pentru a arăta netemeinicia afirmațiilor din *Letopisețul unguresc* și nu se dedicase unor tatonări

noi, menite să elucideze cu mai mult succes și într-un context lărgit lucrurile care îi provocaseră principelui atâtea frământări.

Mirarea mea de atunci, din tinerețe, a primit destul de curând un răspuns care, în timp, a devenit tot mai apăsat, repetându-se în diverse forme. Abia astăzi înțeleg că subiectul era unul atins de „deochi", atrăgător de ghinion și sortit insuccesului, ba chiar oprobriului public. Cui îi place să i se amintească faptul că s-ar trage din strămoși nedemni? Și cine să încurajeze abordarea – fie ea și critică – a autorilor care amintesc acest lucru? Ar fi trebuit să înțeleg asta din exemplul lui Miron Costin, care și-a pierdut viața pe când se ocupa de el, în *De neamul moldovenilor*, aparent fără legătură cu aceasta. Și nici exemplul urmașului lui imediat, Nicolae Costin, care s-a străduit să completeze cu niște capitole proprii eseul rămas neîncheiat al tatălui lui, nu era unul de succes, căci lucrarea a rămas neîncheiată și la moartea lui. În fine, mai era și exemplul lui Cantemir însuși, care, cu etern reluata lui strădanie, niciodată încheiată, pentru că moartea l-a surprins înainte de a putea pune punct lucrării lui majore de istorie românească, nu mi-a vorbit deslușit.

Așa că, înfruntând cu naivitate eventualele riscuri, în loc să ocolesc cât puteam de iute și de abil subiectul, m-am apucat de el cu speranța că pot face ceva și fără a ști, de fapt, că ajunsesem aici. Căci pe mine mă interesa, nu-i așa, *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*... Eram de loc din partea de vest a României, iar oamenii de prin părțile noastre sunt cunoscuți ca inși care se încăpățânează să își ducă planurile până la capăt. În plus, născut în zodia Capricornului, mai aveam și o cerbicie anume, care nu m-a părăsit, s-ar zice, niciodată. Cu asemenea daturi nu-mi mai rămânea decât să încerc să transform ghinionul în șansă, iar defectele, în calități. De parcă ar fi fost ușor... Nu era doar greu, dar aceste lucruri le spun acum, retrospectiv. Pe atunci nimic din toate acestea nu era conștient, îmi urmam inspirația și impulsul orbește, condus de pasiunea iscodirii trecutului, cu atât mai mult cu cât el se putea dovedi incomod.

La urma urmei, mă interesam de o cronică scrisă în slavonă pe la începutul secolului al XVI-lea. Ce putea fi rău în asta? Or

tocmai în acest punct mi-a prilejuit Cantemir primele revelații. El a preluat alerta lui Miron Costin și a stolnicului Constantin Cantacuzino, și apoi, iscodind și stăruind ani după ani, a descoperit, citind *Decadele* lui Antonio Bonfini, că legendele din *Letopisețul unguresc* erau inspirate de două evenimente consemnate de istoricul italian de la Curtea lui Matia Corvin.

După Cantemir, „băsnuitorul acela grozav, oricare va fi fost el, a dres și a împletit această basnă din două istorii diferite ale unor regi diferiți, din vremuri diferite".

Emoționant este codul etic pe care Dimitrie Cantemir și-a impus să îl urmeze. Indiferent dacă istoricii străini care s-au pronunțat despre români au scris de bine sau de rău, el și-a promis să nu-i combată decât cu cuvintele altor istorici străini, el personal abținându-se de la comentarii, pentru un spor de echilibru și de neutralitate în reconstituire. Acest lucru îi privește însă, în concepția lui, doar pe cei care pot fi considerați istorici sau măcar, cât de puțin scriitori (a se observa că scriitorii pentru Cantemir se bucură de o credibilitate de grad secund în raport cu istoricii, pentru că aceștia din urmă scriu despre lucruri adevărate, nu vin cu ficțiuni). El precizează – ceea ce este foarte important atunci când cineva dorește să știe dacă, de pildă, *Hronicul bulgăresc* este citat îndeaproape, cu maximă acuratețe, sau numai parafrazat în linii mari – că a avut grijă în mod expres ca „fără nici o împotrivire din gândul nostru macar un cuvânt să nu adaogem".

Totuși, autorul declară cu onestitate că această regulă nu mai poate fi respectată atunci când în cauză sunt „blojiitorii și [cei – *n. O.P.*] din toată cărarea istoriii adevărat rătăciți". Cu alte cuvinte, în fața bolborositorilor și a celor care se abat de la obligația adevăratului istoric de a relata realități, lucruri adevărate, el abandonează neutralitatea sa și trece la demonstrarea fățișă a minciunilor.

Aici, în *Hronic*, Cantemir nu mai este deplin sigur cine a inventat legenda despre originile românilor care a fost transcrisă din *Letopisețul unguresc* („să o fie alcătuit, ori Simion, ori cine altul ar fi fost cel dintâi a ei scornitoriu"?). El admite,

aşadar, că s-ar putea ca textul să dateze dinainte de momentul când Simion Dascălul şi-a scris cronica, născocitorul ei fiind cu totul altcineva, necunoscut.

În *Hronic*, textul este scris în româna veacului al XVIII-lea şi modelată de stilul savant al principelui. Totuşi, pentru a înlesni lectura, nu voi da mai jos versiunea aceea – pe care cine doreşte o poate descoperi fără greutate în capitolul al XIV-lea al cărţii cantemiriene, intitulat *Arată-să precum această basnă cu Laslău iaste scornită din istoriia adevărată a doi crai ungureşti*, ci în traducerea după textul latinesc al *Historiei moldo-vlachica*, aparţinându-i lui Dan Slușanschi.

Historia moldo-vlachica

În ce fel s-a scornit din istoria cea adevărată despre regii Ungariei, Ladislau şi Bela. Basna lui Simion despre tâlharii romani trimişi în ajutorul regelui Ladislau
Capitolul 13

Să nu se creadă că am uitat făgăduiala pe care am făcut-o în Precuvântare, anume că, fără vreo patimă, tot cum dăm ascultare, [luându-le] de la alţii, atât [vorbelor] de bine, cât şi celor de rău ale tuturor autorilor, tot astfel înfăţişăm, [dându-le] altora de la noi, aceleaşi lucruri, fără de schimbare şi fără de scădere. Dar să nu ne ia în nume de rău Cititorul nostru, dacă vom fi cerut o dreaptă iertare petru acest ocoliş. Căci am făgăduit să răbdăm cu suflet împăcat judecăţile asupra neamului nostru [date] de acei autori care sunt cuprinşi de lumea învăţată în rândul istoricilor, sau sunt primiţi măcar oarecum, dar nu faţă de băsnuitori şi de cei care rătăcesc în afara oricăror cărări [vrednice] de numele istoriei. De aceea, luând de la Cititorul nostru, pe cât nădăjduim, odată cu iertarea, şi [puţină] îngăduinţă, să ne apucăm a da în vileag, în cât mai puţine cuvinte se va putea, nălucirea acestei băsnuiri.

Fără de nici o îndoială (pe cât ne duce credinţa noastră) că băsnuitorul acela grozav, oricare va fi fost el, a dres şi a împletit această basnă din două istorii diferite ale unor regi diferiţi, din vremuri diferite: anume dintr-una, despre care Bonfinius arată pe larg, după obiceiul său, că s-a petrecut sub fraţii Solomon şi Geza (în anul Domnului 1062) şi o alta, sub Bela al patrulea, fiul lui Andrei al doilea, către anul 1235 – iar *Cronologia despre regii Ungariei* a lui Abraham Baksay întăreşte că ele între ele se află cam la un răstimp de două veacuri.

Mai întâi este de luat seama că Bathus – la băsnuitorul [nostru] –, sau Batie – după alții – pustiit Ungaria sub domnia lui Bela al patrulea, că regele a fost înfrânt în bătălie și a scăpat cu fuga în Austria; să se citească Bonfinius, în *Decada a 2-a*, *Cartea a 8-a*, unde [Cititorul] nu va auzi decât că aproape întreg regatul Ungariei a suferit numai și numai pustiiri, măceluri, prăpăduri, pârjoluri, fier, precum și negrăite năpaste și rele de pe urmă, însă nu va găsi nici o literă, fie ea cât de mică, despre vreo izbândă asupra tătarilor. Iar băsnuitorul zice că Batie a fost ucis cu securea de către Ladislau cel Sfânt; și nu e de mirare, dacă în loc de „cumani" (care, în anul dinainte de năvălirea lui Batie în Ungaria, se predaseră regelui Bela și o parte dintre ei primind credința creștinească, regele le dăduse spre locuire ogoare foarte întinse), necioplitul *plastergos* a citit „romani". Dar cum această istorisire nu se potrivește nici cu basna însăși, să ajungem la istoria lui Ladislau. Bonfinius, cel mai îngrijit scriitor al istoriei ungurești, în *Decada a 2-a*, *Cartea a 3-a*, scrie că: Pe când domnea în Ungaria Solomon, în anul 1062, Gyula, regele hunilor, a dat năvală în Ungaria, iar regele Solomon, laolaltă cu căpeteniile Geza și Ladislau (acesta este cel care a domnit după fratele său Geza și a fost numit „cel Pios" sau „cel Sfânt"), i-au ieșit înainte cu oștile ungurești sub cetatea Dăbâca, la muntele numit Cherhelem, unde, într-o luptă crâncenă de ambele părți, ungurii au dobândit victoria. Dar să dăm aici textul însuși [din cuvânt] în cuvânt:

„Dar aici, zice, nu pot trece cu vederea o faptă strălucită a lui Ladislau, care, văzând un călăreț că duce în fuga calului o fată furată, îl urmărește pe acesta fără să se lase, încât părea a fi eliberatorul sfintei feciorii: fuge dușmanul, el, pe cât poate, îi vine asupră din urmă, și cum, ținut de o rană, nu putea să-l prindă pe răpitor, strigă către fată, care era plină de farmec, să se arunce jos de pe cal și să-l tragă pe dușman după ea; mai iute ca spusa, porunca i-a îndeplinit-o fata, despre care el credea că este fiica episcopului de Oradea, dar se înșela în credința lui. Îndată ce îl zărește dat jos de pe cal pe hun, cu suflet mare, gândind că e lucru nevrednic să nu se bată cu dușmanul în luptă dreaptă, mai ales într-o înfruntare om cu om, a sărit de îndată de pe cal și, venind asupra lui cu securea, pe care o purta după obiceiul unguresc, l-a căsăpit. Nu puțini spun că fecioara, luând securea pe nebăgate de seamă, l-a lovit cu ea pe la spate pe hunul care se bătea cu Ladislau și că i-a venit [astfel] în ajutor eliberatorului ei. Dimpotrivă, alții scriu că ea l-ar fi implorat pentru dușman. Câțiva adaugă că armăsarul lui Ladislau nu era așa de strașnic la putere sau în iuțeală, cât prin agerimea lui, ca unul care împlinea de toată minunarea poruncile și semnele stăpânului său; el avea obiceiul să dea peste vrăjmaș cu mușcături și cu copitele, nu-și părăsea niciodată stăpânul și, în cea mai mare primejdie, arăta o minunată îndemânare din firea lui". Și mai jos, mai departe: „S-a întâmplat, zice, pe munte un

atât de mare măcel între huni, încât se zice că n-a mai scăpat [nici măcar] un sol. Solomon dară şi Geza, laolaltă cu Ladislau, dobândind victoria, după ce au eliberat o mare mulţime de robi, s-au întors în Ungaria înveseliţi de bucuria plină de fală. Această zi de voioşie a tuturora a fost pusă între cele de sărbătoare, a fost adusă mulţămită zeilor nemuritori prin sfinte cântări şi au fost înălţate rugăciuni".

Să ia acum aminte oricine la istoria despre fecioara eliberată de Ladislau cu securea, pe care obişnuia să o poarte după obiceiul unguresc şi cu care i-a tăiat hunului capul; că fecioara (după alţii) s-a rugat pentru vrăjmaşul care îi era acum stăpân; în sfârşit, la însuşirea, aparte între dobitoace, a calului său, îndemânarea firii lui, că îl deosebea pe vrăjmaş de stăpân şi că lupta cu stăpânul împotriva aceluia, dar mai ales că, dezlegat, nu-şi părăsea niciodată stăpânul. Oare nu va vedea, zic, oricine că din această prea limpede izvorâre a istoriei adevărate s-a tras aşa de urât mirositoarea, cum îi ziceam, scursoare, a basnei celei bulgăreşti?

Ci de unde va fi corcit el celelalte bucăţi ale basnei vom vedea îndată din *Decada a 2-a*, *Cartea a 4-a*: După ce [s-a iscat] dezbinarea dintre Solomon şi Ladislau (povesteşte el), Solomon a încheiat legătura cu Cuthesc, regele hunilor, împotriva lui Ladislau şi avea de gând „să deie de-a pururi domnia Transilvaniei stăpânirii hunilor, iar [acela] avea să primească, spre veşnică alianţă, pe fiica [sa] de soţie". De aici, băsnuitorul, luând pe de-a-ndoaselea şirul istoriei celei adevărate, o pomeneşte pe sora lui Ladislau, pe care să o fi răpit Batie şi să o fi luat de nevastă, când dimpotrivă, Solomon făgăduise să i-o dea pe fata sa lui Cuthesc de nevastă, iar ce spune Bonfinius despre Solomon, că după tot dreptul său putea să ceară [ajutor] împotriva lui Ladislau de la împăratul Henric, dar că el n-a făcut-o, „pentru că-şi dăduse seama că acela era prins de-o parte de războiul pontifical, şi de alta de cel saxonic:" băsnuitorul din „pentru Solomon, împotriva lui Ladislau" face „pentru Ladislau, împotriva tătarilor" – „a cerut ajutor" – şi, ceea ce Solomon n-a făcut, el minte că a şi făcut Ladislau, [ba] că a şi dobândit ajutor de la împărat. Iar mai apoi: „Ladislau, spune Bonfinius puţin mai apoi, după ce l-a pus pe fugă pe Solomon (despre soarta căruia se va vedea tot acolo), pe urmele lor au dat năvală în domnia Transilvaniei hunii, căpetenie fiindu-le Copulch, fiul lui Crul, şi, după ce asupriseră cu măcel mare crăiia până în ogorul Oradiei şi al Tokayului, au luat un număr nespus de mare de prinşi. Apoi, încărcaţi cu mare pradă, având a se întoarce acasă, au fost strâmtoraţi de Ladislau la râul Timiş, în trecerea <peste acesta>, şi acolo, după lacrimi vărsate către Dumnezeu şi îndemnuri către oşteni întru slobozirea soţiilor, a fiilor, a taţilor, a fraţilor şi a alor lor de un neam, <s-a încleştat> o încăierare aprigă de tot şi sângeroasă de ambele părţi. Într-aceea, şirul prinşilor, având poruncă să se grăbească, a văzut că din urmă le vine în ajutor Ladislau, aşa că robii, rupându-şi unul altuia lanţurile, le-au dat

alor lor un ajutor pe loc și din gros; după ce cu ajutorul lor au fost înfrânți hunii (dintre care se spune că nu a scăpat decât unul, pe nume Eschenebo), Ladislau a dobândit o mare victorie". Iată că se vădește că el în locul rugăciunilor și al lacrimilor vărsate în fața județului lui Dumnezeu, în locul robilor scoși cu mare jale din lanțurile hunilor, îi vâră pe tâlharii cei mult ținuți în temnițele Romei și ale întregii Italii.

Dar de unde acel jurământ al împăratului romanilor că nu va pedepsi cu moartea pe nimeni din împărăția sa? Sigur că nu de altunde (căci nimeni dintre istorici nu pomenește așa ceva), ci de la acea milostivă poruncă asupra tâlharilor huni, dată de Ladislau, despre care tot Bonfinius spune că în același loc a strigat chiar în toiul luptei: „Cruțați, zise, sângele oamenilor, fiți cruțători, ostași, de ajuns a fost vărsat sângele dușmanilor! Prindeți mulțimea care fuge, ca, de vor vrea cumva să-și întoarcă sufletul către dreapta credință, să creștem poporul lui Dumnezeu!"

Dar că Ladislau și-ar fi fugărit dușmanii până la râul Siret, din ce parte a istoriei o va fi scos băsnuitorul și-și va fi acoperit basna lui cu o mască așa de arătoasă? Iată, și aceasta se vădește limpede, tot acolo: Căci hunii, auzind de pieirea în Ungaria a regelui și a tuturor alor lui, au adus ajutoare de peste tot, pe cât au fost în stare. De asemenea, ei s-au străduit să-i cheme împotriva ungurilor pe cumani, hamaxobi și ruteni. Se petrece prin urmare o încăierare încrâncenată de tot; ungurii iarăși îi zdrobesc în luptă pe huni și pe tovarășii lor, iar Ladislau îi căsăpește cu securea, într-o înfruntare om cu om, pe Acus, regele hunilor. (Iată-i băsnuitorului ce-i cu securea și cu Batie cel ucis de Ladislau și restul ocolișului din basnă.)

Iar după prăpădul hunilor s-a iscat un război cu roxolanii, dar potolindu-se acesta și căzând ei la pace, a izbucnit războiul cu polonii, pe care, înfrângându-i deopotrivă, Ladislau i-a urmărit până la râul Vistula. Iacătă și pentru Siretul Moldovei – râul Vistula, care desparte Sciția și Sarmația de Germania.

Ne rămâne despre statuia ridicată în mijlocul orașului de cetățenii și de poporul ungurilor! Ne iese în cale tot acolo. Căci același autor ne spune că Ladislau, după atâtea războaie, s-a tras la hodină și că, de dragul vânătorii, văzându-și de drum prin ogorul Bathory, înștiințat printr-un sol al cerului, a ridicat un altar măreț spre a închina râul Chrysus Sfintei Fecioare.

Astfel, dar cu această ultimă năvălire a hunilor în Ungaria își așază sfârșitul basnei bulgarul, <iar> de la el <iau> alții de aceeași păstaie <cu el>, despre care am vorbit mai sus, mai degrabă „hlorici", decât „Hronici"[1].

---

1. Calambur între *Chronici*, „autori de hronografe", și *chlorici*, „galbeni la față, nesănătoși" sau *cholerici*, „bolnavi de holeră" (*n. Dan Slușanschi*).

Suspiciuni istorice

Chiar și după trei veacuri de la așternerea acestor pagini, abordarea lui Cantemir – care în limbajul consacrat de astăzi se poate numi sursologică, fiindcă se interesează de izvorul ideilor prezente în legendele analizate și încearcă să trimită la inspirația exactă în cazul fiecărui detaliu – continuă să impresioneze. Aflând de unde se inspiră autorul necunoscut al legendelor despre regele Ladislau – pentru a vedea, mai apoi, de unde vine însăși legenda răuvoitoare la adresa originii românilor – savantul socotea, pe bună dreptate, că ar putea pătrunde secretele laboratorului acestui autor necunoscut de demult, felul cum transformă informația istorică despre evenimente reale într-un text miraculos, cu caracter legendar, făcând de fapt propagandă religioasă și eroică. Până la urmă, ceea ce ar vrea să poată reconstitui istoricul exilat în Rusia ar fi mobilul pentru care cineva în cunoștință de cauză în materie de evenimente și de personaje istorice ar metamorfoza totul, amestecând lucrurile și inventând explicații neverosimile, într-o poveste, în ficțiune.

Pe Cantemir îl macină un sentiment de mare modernitate: suspiciunea. Nedumerirea – înduioșătoare – a lui Cantemir este cea a cercetătorului rațional, care caută adevărul istoric, în fața a două fenomene separate, dar care în cazul dat apar ca fiind conexe. Pe de o parte, el se miră de procedurile manipulatorii ale propagandei dintotdeauna. De fapt, ele se explică tocmai prin faptul că intenția autorului necunoscut este aceea de a face propagandă. El dorește să răspândească vestea cu privire la miracolul Sfântului Sava, care nu numai că are trecere în fața lui Dumnezeu, dar prin miracolul pe care l-a izbândit, a condus și la convertirea secretă a lui Ladislau. Este vorba, prin urmare, despre o propagandă creștină răsăriteană, o formă de prozelitism prin exemplu.

Pe de altă parte, savantul analitic și critic ajuns curtean al țarului se miră de modul de transfigurare a faptelor istorice prin imaginație ficțională. Chiar dacă nu o spune explicit și

expres, el – care făcuse exact acest lucru cu mai puțin de zece ani înainte, la Istanbul, pe când își metamorfoza cu amărăciune propria poveste de viață, cu capcanele lui Constantin Brâncoveanu sădite în calea lui, care l-ar fi putut costa și capul, scriind primul roman al literaturii române (mai curând o epopee, un basm și o fabulă animalieră) – se miră cu sinceritate în fața acelorași proceduri și rezultate transfiguratoare de real folosite de un alt meșter ficționar.

Nu este nici o ipocrizie aici, nici o retorică de ochii lumii, Cantemir este realmente covârșit de uimire. Este rezultatul concepției lui despre misiunea autorului. Aceasta se cuvine să se desfășoare, după principe, între anumite limite. Pe când scria *Istoriia ieroglifică*, beizadeaua Dumitrașco își înșiruia temerile că aceia care vor citi cartea lui vor avea pricini de nemulțumire. El își propusese să nu vorbească acolo mai mult despre faptele dinastiilor străine decât despre cele ale celor de acasă, moldovenești („cu pomenirea istorii<i> nu mai mult a streinelor decât a hireșelor care fapte să dezvălesc"). Iar aceasta pentru că nu îi venea să dezvăluie faptele rele ale celor de acasă („Alor noastre [fapte – *n. O.P.*] de proaste a le huli (adevărul să mărturisim), frageda fire nu-mi priimește"), după cum nici să le laude deși nu sunt bune nu simțea imboldul („De bune a le lăuda și după pofta adevărului, precum sint lumii a le obști, ascunsul inimii și stidirea ne pedepsește"). Autorul de pe malul Bosforului era atât de scrupulos în urmarea acestui principiu – să nu discute și să nu laude ceea ce nu este de dezvăluit și de lăudat pe nedrept –, încât nu voia să facă acest lucru nici în privința străinilor de limba și de neamul românesc. După cum spunea el, „Ale streinilor (carii mai cu toții încă între vii sint) cele de laudă vrednice vrednicii, macar că cu dânsele condeiul a-mi împodobi foarte priimitoriu aș fi fost, însă alalte, carile din calea laudei abătute sint, numere, nevoințe și fapte, așe de tot dezvălite în mijlocul theatrului cititorilor a le scoate și faptele într-ascuns lucrate fără nici o siială în față a le lovi, nici cinsteș, nici de folos a fi am putut giudeca". Motivul acestei rețineri era deci de natură morală, lui Cantemir nepărându-i-se

demn să lovească în celălalt, nici dacă existau temeiuri oneste pentru a o face; căci nu se cădea ca asemenea fapte să fie scoase la iveală, pe scena publică („în mijlocul theatrului cititorilor").

Lui Cantemir i se părea deci că nu doar Simion Dascălul, ci și autorul anonim al *Letopisețului unguresc* și oricine altcineva, precum necunoscutul care a compilat *Hronicul bulgăresc*, ar fi lăudat în chip neadevărat, fără o bază reală, persoane sau evenimente din trecut, le-ar fi manipulat public, transformându-le, fie și în scopuri pioase, deci ar fi procedat ilegitim. La zece ani după formularea acestui crez cărturăresc în romanul lui rămas în manuscris, beizadeaua din Moldova ajunsă acum *kniaz* al Imperiului Rus și scriind nu ficțiune parabolică, ci istorie, își declară același crez.

Ce află, în urma analizei critice a *Letopisețului unguresc*, fostul domnitor al Moldovei? Că, dincolo de orice îndoială („fără nici un prepus"), „basna" despre originea românilor din temnițele „Râmului" a fost scornită din două legende diferite. Respectiva ficțiune își are un autor incert, căci el putea fi Simion Dascălul, dar putea fi și oricine altcineva („să o fie alcătuit, ori Simion, ori cine altul ar fi fost cel dintâi a ei scornitoriu?"), drept care o numește și „basna bulgărească", sugerând că autorul ei nu scria românește – deci nu era Simion –, ci un cunoscător de slavonă și poate chiar un străin de neamul românesc. Sursele sale au fost două la număr: o întâmplare adevărată din timpul domniei în Ungaria a regelui Solomon și a fratelui său Géza („o istorie iaste carea s-au tâmplat pre vrémile lui Solomon și a Gheizii fraților, carii pe la anul de [la] Hristos 1062 au fost amândoi împreună crai Țărâi Ungurești) și cealaltă din vremea guvernării regelui Béla IV („iară alta pe vrémea a Belii al patrulea, ficiorul lui Andrei al doilea, carile au fost craiu pe la anul de la Hristos 1235"). Sunt fapte despărțite de scurgerea *a aproape două secole, observă Cantemir, demonstrând că* protagonistul lor nu putea fi unul și același personaj istoric.

Apoi Cantemir îl identifică pe conducătorul tătarilor în persoana lui Batu Han („Batie"), conducătorul invaziei din anii 1241–1242 în Europa Centrală. De fapt, Batu era hanul mongol

în exercițiu, armatele invadatoare fiind conduse pe teren de hanul Subutai. Urmând relatările istoricilor, în primul rând pe cea a istoricului umanist de la Curtea lui Matias Corvin, Antonio Bonfini, Cantemir observă că invazia mongolă a fost victorioasă, deci nu s-a pus nici o clipă problema ca vreun rege al Ungariei să îi fi înfrânt atunci pe tătari.

Rezultă din toate acestea că nici români veniți în ajutor „de la Râm" – din Imperiul Bizantin, probabil, de vreme de ce nu despre Imperiul German poate fi vorba – nu aveau cum să își lege numele de victoria inexistentă asupra invadatorilor nomazi; ceea ce mai dovedește o dată falsitatea aserțiunilor legendare discutate pentru pretenția lor de a înfățișa corect trecutul istoric. „Nici cu altă povéste din istorie basna aceasta a potrivi [nu] putem, fără numai doară de va fi citit măzacul acela [= autorul necunoscut] pentru comani romani..." Astfel, Dimitrie Cantemir ajunge la ipoteza că întâmplările glorioase atribuite lui Ladislau se referă la Ladislau I cel Sfânt aflat în luptă cu alți invadatori nomazi, cumanii.

Legenda despre duelul dintre acest rege și hanul cuman care ar fi răpit-o pe fiica episcopului de Oradea (Varadin, nume vechi dat în mediile românești cetății de pe Crișul Repede, derivat de la maghiarul Nagy Várad), ceea ce sună straniu, fiind știut că episcopii romano-catolici erau celibatari, îi este cunoscută în principal lui Cantemir tot din *Decadele* lui Antonio Bonfini, dar și alte surse. De aceea el și observă diferențe între acestea (în unele, fata salvată de regele maghiar decapitându-l ea însăși pe tătar, în altele rugându-se de salvator să-i cruțe aceluia viața).

Însumând toate elementele neverosimile sau dovedite ca fiind neadevărate din cele două legende, Dimitrie Cantemir contestă deci vehement și expresiv credibilitatea „basnei", acuzându-i autorul de stupiditate. „Câte mai sus am pomenit, de le va lua cineva sama binișor, au nu toate aiavea arată că din curată a adevărului istoriii fântână, piștelnița basnii bulgărești să să fie abătut și în gura minciunosului ca-ntr-o baltă stătătoare să să fie împuțit?" se întreabă principele, comparând

adevărul istoric cu o fântână curată, iar „basna bulgărească" cu o cloacă stătută și împuțită. Mai trebuia să treacă aproape un secol până când romanticii să recunoască în întreaga Europă frumusețea artistică și virtuțile de adevăr transfigurat transmise prin intermediul tradițiilor populare, al legendelor, într-un cuvânt al folclorului. În bibliografia românească, Dimitrie Cantemir rămâne primul mare critic rațional și pe bază de mărturii istorice, nu doar argumente teoretice sau deducții și inducții, al mitologiei.

Iară ce dzice bănuitoriul Simion că tătarâi carii au scăpat din războiu, cu Laslău cel minciunos să fie descălecat Crâmul, *hirișe minciuni și povești fără nici un temeiu sint, precum înainte vom arăta*; că Batie au fost dintr-alți tătari, iară nu dintr-aceștea...[1]

...însă noi, nevrând să abatem cursul hronicului până la luarea Țarigradului de la latini și pentru ca amestecare să nu facem voroavei, am socotit cu deosăbit cap pentru craii ungurești să dzicem, pentru ca cititoriul nostru mai curat să cunoască și în ce vréme au fost Vladislav cel adevărat craiu în Țara Ungurească; pentru carele cititoriul, precum iaste adevărat înștiințându-să, fără nici un prepus va cunoaște că Vladislavul cel minciunos (pre carile *băsnuitoriul Simion* îl cunoaște Laslău), pre vrémile în carile cu basnele lor în scaunul crăiii îl pun, nici au fost, nici au putut fi, nici la istoricii adevărați să află.

[...]

9. Ladislav, fratele Gheizii, ficiorul lui Bela. Acesta Ladislav la istoricii ungurești să numéște Sfânt; ce acesta nu poate fi vâlhovnic *lui Simion basnă*, căci iaste cu 167 de ani mai înainte decât Laslău cel minciunos, carele au ucis cu toporul, cel din ceriu coborât, pe Batie, hanul tătărăsc; că Ladislav acesta au stătut la crăie leat 1078, iară Laslău cel minciunos, carile dzic să fie avut bătaie cu tătarâi lui Batie, au fost la leat 1242; ce pentru aceasta pre larg vom dzice la același an.

18. Al cestuia urmași alt Ladislav, căruia unii îi dzic ficior a lui Emeric, alții amentrelea, la leat 1206. Acesta Ladislav încă numai șése luni <au stătut la crăie>, pentru carea Ricțiolul, în hronicul cel mare, socotéște precum hronologhiia ungurească cu greșală să fie puind doi Ladislavi, carii veri doi ar fi foat, veri numai unul, pentru nepotrivirea vrémii; și pentru scurtă crăiia lor, precum am și mai dzis, nu pot fi Laslăul cel minciunos.

1. D. Cantemir, *Hronicul...*, ed. cit., Cartea a noâa, capul I, p. 1386.

19. Bela 4, ficiorul lui Andreias; acesta au stătut la crăie leat 1238 și bătrân au murit leat 1275, după ce au crăit ani 37; în vrémea acestuia au vinit Batie ș-au prădat părțile Evropii și au gonit și pre dânsul din scaun; pentru carile, cum i-au fost povestea, înainte la acela an vom dzice; iară acmu întorcându-ne, trebuie să arătăm, din doi Ladislavi, poate să să cuvie <vre>unul cu Laslău *cel din basna lui Simeon Ungureanul*? Iară pentru Laslău acel minciunos, aşijderea vom dzice la anul, când plăzmuitorii îl fac că s-au bătut ș-au omorât pe Batie; iară pentru alalți crai ungurești carii au urmat, vrând cititoriul să să înștiințédză, caute la istoricii lor și ales la Bonfin, Sansovin, Dolion și alții și acolo îi va afla; căci noaă ni-au fost socoteala să ducem rândul acestor crai numai până la Batie, *pentru ca și hronicul nostru credința să-și pliniască și băsnuitorii gura să-și astupe*[1].

Capul IV
Dovedéște-să precum din doi Vladislavi, carii la istorici să pomenesc, nici unul pe vréme când au vinit Batie n-au fost la crăie

Mărturisesc cititoriului că, când scriiam hronicul nostru, la Mosc, unde cărțile de triabă încă tot sînt rari, aflându-ne, pe Bonfin istoricul (carile între toți scriitorii pentru lucrurile ungurești mai curat și mai credincios să are), la mână a avea n-am putut; ce izvodul crailor l-am scos din hronicul cel mare a lui Ricțiol, pre carele l-am potrivit cu istoriia lui Dlugoș, leahul, și cu hrono[lo]gul [lui] Calviz și cu a lui Moreri istoricesc lexicon; și dintr-aceștea culégând (căci și ei din Bonfin scriu și lui urmadză); iară acmu, când de iznoavă din lătinesc în limba românească l-am prefăcut, nu numai Bonfin, ce și alții câțiva istorici la mână viindu-ne, li-am înfățășét cu hronologhiia lui Ricțiol, pre carile în toate cu istoricii ungurești într-un glas l-am aflat, fără puțină vréme au stătut craiu și în ce an au murit; ce toată netocmirea lor numai în doi ani stând, noi tot hronologhiia lui Ricțiol am urmat.

Ladislav dară (sau cum alții dzic, Vladislav) cel dintâi stătut-au la crăiia ungurească, după tată-său Gheiza, la anul de la Hristos 1078 și după ce au trăit în stăpânire 17 ani, la leat 1095 au murit. Acesta au dat pe soru-sa Solomira după domnul de Dalmația și de Croația, a căriia bărbat după ce au murit și țările acelea în moștenirea ei rămâind, li-au dăruit frățâne-său, lui Ladislav. După acéia Ladislav și Bulgariia și o parte din Țara Rusască (carea era supt crăiia léșască) către stăpânirea sa li-au adaos; fost-au adevărat om creștin, legii râvnitoriu și în mirosul sfinteniii viața ș-au petrecut, pentru carea tare mărturisesc epistoliile

1. *Ibidem*, pp. 1391–1393.

papei Grigorie al şeptelea. Avut-au biruinţă şi asupra tătarâlor, ş-au murit, precum am dzis, la leat 1095, iulie 30.

Acesta nu poate să fie acel Laslău, căci anii istoricilor adevăraţi dovedesc precum cu 167 de ani mai înainte au murit decât năbuşirea lui Batie în Ţara Ungurească. Aşijderea nu poate acesta Vladislav să fie Laslău cel mincinos, căci cu mulţi ani înainte românii au fost pre locurile lor, precum în multe locuri înapoi de istorici vrednici de credinţă am arătat şi mai vârtos unde am istorisit războaiele acestui Ladislav carile au avut cu tătarâi.

Aşijderea, arătat-am şi din Dlugoş şi din Striicovschie, istoricii leşeşti, căci de ar fi ieşit românii de la Râm întâi supt acesta Vladislav n-ar fi avut de unde să margă într-agiutoriu polovţilor, nici polovţii şi pecinighii ar fi avut de unde să-şi împrumuteadze limba şi să o méstece cu cea românească. *Ce acéstea fiind mai curate decât ar trebui a să dovédi, mai mult cuvântul pentru ce să lungim nu avem.*

Deci să videm şi pentru Vladislav al doilea. Acesta au fost ficior lui Emeric, precum în izvod am arătat, ş-au stătut la crăie numai 6 luni. Aşé mărturiseaşte şi hronologhiia lui Abraham Bacşai, macar că Dlugoş scrie să fie crăit un an şi 2 luni şi la leat 1207 au murit. *Aceste din Bonfin şi Abraham şi Moreri; acéstea adeverésţe Ricţiolul în ghenealoghia crailor ungureşti* şi numai 6 luni să fie crăit mărturisésţe.

Acesta Vladislav încă nu poate fi Laslăul mincionos a măzacului Simion, căci şi acesta au fost cu 36 de ani mai înainte de intrarea lui Batie în Ţara Ungurească.

Aşijderea, nu poate fi căci scurtă vrémea a şése luni nu rabdă adeverinţa istoriii să fie putut lucra câte spun băsnuitorii c-au lucrat.

Aşijderea nu poate fi căci de la anul 1206 şi de pe această vréme şi încă cu sute de ani mai înainte, precum românii să fie fost cu domnii şi cu stăpânire, din istorici am arătat şi ininte din istorici iarăşi de credinţă vom dovedi.

Aşijderea nu poate fi Vladislav acesta Laslăul lui Simion, căci cu câţiva ani mai înainte, adecă pe la anii 1186, vlahii s-au despărţit de la împărăţiie Ţarigradului şi multe războaie după acéia au avut cu Isachie Anghel, *precum înapoi pre amănuntul, din istoricul Nichita Honiatis li-am scris.*

Aşé dar minciuna băsnuitorilor de Laslăul lor mai goală decât pilugul piuliţii rămâind, Vladislavii cei adevăraţi dintr-acea basnă să dezbat. Iară ce craiu unguresc au fost pre vrémea când au întrat Batio în Ţara Ungurească şi ce războaie au avut cu dânul, vrând Dumnădzău, la anii carii s-au tâmplat, mai înainte la rândul lor pre larg să va dzice.[1]

1. *Ibidem*, capul IV, pp. 1393–1395.

Deci toată pricina împotrivirii basnelor cu istoriia ce adevărată, într-acesta punct stând, sili-vom ca curat și pre amănuntul, toate năbușiturile lui Batie la locul și la anul lor să le arătăm și toate răutățile, morțile, prădzile și răssipele pe care le-au făcut în părțile Evropii să le istorisim; *căci așé bună nedéjde avem ca cititoriul nostru, de-i vor fi sunat mai denainte la urechi basnile lui Simion Ungureanul pentru Laslău craiu și pentru descălecarea Maramorășului cu romani, acélea sunete toate nemică adevărat însămnătoare să iasă și în locul lor adevărata a adevăraților scriitori istorie să puie; că precum până acmu am făcut, așé și de acmu înainte vom face, toate din istoricii streini și vrédnici de credință culegând, nemică altă ceva al nostru vom pune, nici vom adaoge, fără numai o a istoricilor alcătuire și mărturie aducând.*[1]

După câtă trudă ni-au adus băsnuitorii cu Laslăul lor cel minciunos, atâta odihnă simțim acmu când noi într-o parte dându-ne, toți scriitorii streini condéilé mai ascuțite decât sulele și mai lungi decât sulițele, asupră-le-și buăreadză și ca niște buni vitéji a istoriii adevărate păzitori și scutitori, din trufaș scaunul minciunii prăvălindu-i, ca fumul și pulberea de vântul vivorât împrăștiindu-i și răschirându-i îi face, așé ca după ce le va pieri numele cu sunet, să treacă și să să întoarcă și nici locul să nu li se mai afle.[2]

Cum dară să prinde sula în sac și măciuca în pungă (creadză cititoriul și iarte proastelor noastre cuvinte, căci către băsnuitori ca aciia, pilde ca acestea să prind), cum putu fi volohii, carii, în temnițele Râmului fiind, să opriască intrarea tătarâlor în Țara Unguriască; ce așé trebuie să să rușineadză măzacul <carile istoriile necitind, basnelor urmadză>.[3]

Precum apa nu să poate ținea în ciur, așé minciuna nu poate să să stăruiască în basnile sale; ce ca năsipul în ceasornicul cel de steclă, unul după altul scurgându-să și cu singură greutatea sa răsturnându-să, nu stă până de tot să deșartă. Într-acesta chip și basna pentru Laslău și pentru aședzarea românilor de la dânsul în Maramorăș prăvălindu-să, nu să poate opri până nu-și arată deșărtăciunea și sărăciia.[4]

De unde decât soarele mai curat să cunoaște că povéstea pentru Laslău, carea dzice să fie omorât pe Batie și cum românii să-i fie bătut pe tătari, *hireșă și goală minciună iaste.*[5]

1. *Ibidem*, Capul V, pp. 1396–1397.
2. *Ibidem*, Capul VI, p. 1397.
3. *Ibidem*, p. 1398.
4. *Ibidem*, Capul VIII, p. 1400.
5. *Ibidem*, p. 1403.

„Măcar că noi cu atâta doveade și mărturii câte până acmu înainte am pus pentru scornită basna lui Laslău și pentru descălecarea Maramorășului cu românii noștri, odihnit să fie nedejduim; însă noi adevărul să mărturisim, cu atâta încă tot nu ne putem odihni; de care lucru, cârpiturile minciunoșilor încă a mai destrăma și a spârcui îndemnându-ne, încă și aceasta către cititorii noștri a striga nu ne vom sii.

Capul X
Arată-să ciudat chipul basnii scornite pentru Laslăul cel scornit și minciunos

O, imenite cititoriule! Cât de cu greu lucru iaste adeverința minciunii a afla și încă, după ce o afli, mai cu greu cade știința ii, că aflând nu afli și știind nu știi; că precum, viind întunéricul, altă nu putem afla fără numai că lipsește lumina, așé aflând minciuna, alta nu știm făr cât că iaste lipsa adevărului, carea nici ființă, nici supstare nu poate avea.

Râde-va poate cititoriul de surdă osirdiia noastră, căci chipul a căruia ființă în lucrurile firii nu să află a zugrăvi ne apucăm și corăbii în aer, stânci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pe arături trăgând și altele ca acestea fosturi de chiteala <lucruri pre carile le zămislește părérea> a arăta ne nevoim.

Ce precum noi slobodzenie la râs îi dăm, așé și el icoana ce-i vom șerui trebuie nu de tot să o lépede, carea macar că de altă trebnică n-ar fi, însă râsul poate să clătească și oarecare chip de trécerea vrémii să-i dea.

Laslăul cel minciunos

Pocitanie aceasta a lui Laslău (ce-i dzice Simion măzacul craiu unguresc și în predosloviia hronicului lui Uréche o au adaos), în capetele trecute atâta am înfruntat-o și la gol am scos-o, cât mai mult <mai mult a o scutura n-ar fi trebuit; ce căci prin multă vréme> prin audzul cititorilor știm că s-au tăvălit și oarece chip de istorie adevărată au luat, pentru acéia și mai tare a o scutura și din toate încheieturile a o deznoda și a o destrăma foarte de treabă și în adeverință istoriii de folos a fi am socotit. Că precum cât iaste întunéricul mai des, atât lumina să lumineadză mai tare și mai departe îșі sloboade radzăle, așé pre cât să dovedește minciuna mai tare, pre atâta știință adevărului să curățește și să lumineadză.

Pocitanie aceasta, dzice dara Simion să o fie luat din istoricul cel unguresc; iară din care istorie anume nu arată; dzice că în hronicul lui Uréche nu iaste scris, iară el, socotind-o că presémne va fi adevărată, n-au vrut să nu o scrie. (O, ce frumos giudecătoriu, asémenea aceluia, căruia dzicându-i unul să gâcească ce ține strâns în pumni el au răspuns

că de-i va spune numai forma lucrului aceluia, atuncea va putea să giudece și anume să gâcească ce ține în pumn. Celălalt spunându-i că ține în pumn un lucru rătund și în mijloc găurit, gâcitoriul, după multă chiteală, i-au răspuns dzicând că altă nu poate fi fără numai o piatră de moară, căci acéia iaste rătundă și în mijloc găurită. Tocma așé iaste și socoteala giudecătorului Simion, socotind numai căci iaste rătundă și găurită, iară nu ce poate pumnul cuprinde.) Așijderea dzice că acel Laslău să fie fost vâlhovnic, carea di pe limba slovenească să înțâlége vrăjitoriu, căutătoriu în stéle; dzice c-au fost în légea papistășască și de la dânsul întâi au început ungurii a lăsa săc marțea și altile câte buiguiaște tuturor sint știute.

Ce acestea cât de crude minciuni să fie, din istoriia trecută s-au dovédit; iară el de unde au luat-o iată acii vom arăta.

Începătura și părintele basnii aceștiia, după multă trudă și ostenință, aflat-am să fie fost un Sava, ce-i dzic mitropolit bulgăresc și frate unui Ștefan, carile întâi s-au numit crai la bolgari; însă basna aceasta în izvorul ei, precum acel Laslău să fie luat agiutoriu de la împăratul Râmului nu scrie, nici ceva pentru acei români pomenéște; ce numai cum și în ce féliu i-au fost războiul cu Batie și cum singur cu mâna lui să-l fie omorât, pre larg și cu ciudése amestecat povéstește; precum noi în céle trecute, pre larg am șeruit-o și cu negreața ei nu puțină hârtie am muruit. Însă acolo câteva neatinse de dovadă trecând și nepomenite unile lăsind, aicea și céle pomenite, pre scurt poftorim, și céle nepomenite vom adaoge; iară cititoriul pentru adease pomenirea aceștii basne iertare să ne dea, căci noi socotim că cine iaste numai o dată minciunos, trebuie în véci precum minciunos să fie să să areate[1].

Capul XI

Iarăși să arată izvorul de unde au pișlit puturoasă basna pentru Laslăul ce-i dzic vâlhovnic

Veade-să că neamul rusesc după ce s-au luminat cu credința orthodoxiii, foarte râvnitori au fost să să înștiințédze și de lucrurile ce s-au întâmplat mai denainte în împărățiia grecilor și în crăiia bolgarilor; căci *Hronicul Rusesc* toată istoriia sa cu istoriia împăraților grecești și a crailor bulgărești alăturând-o au scris, și pre scurt de lucrurile lor încă însămneadză și ales unde au vădzut că să pomeane vréo ciudeasă lucrată, cu mare osirdie în hronicul lor au amestecat-o; pentru care lucru, vrând ca unile ca acéstea istoriia lor să împodobască, ca niște oameni încă crudzi și prostaci in lucruri ca acéstea, fără de nici o deosăbire; ce în mână scris

1. *Ibidem*, Capul X, pp. 1404–1406.

li-au vinit, acéia nu numai în loc de istorie adevărată, ce încă și în loc de povéste sfântă au ținut-o ș-au credzut-o.

Acestora dară, rusii cu drept suflet râvnitori și cercători fiind, bulgarii, carii încă de mult în părțile Evropii trecusă și cu pravoslavie să luminasă, vrând să aréte mare laudă și pohfala neamului și numelui lor, cu toate istoriile și ciudésele lor i-au împrumutat și ca unura din neamul lor li-au obștit.

Trei dară hronice mari rusești până acmu ni-au vinit la mână, unul ce să cheamă *Hronic*, altul *Letopiseț*, al triile *Stepenna* și în tustréle acéstea pocitaniia acestui Laslău tot într-un chip o spun; carea iaste într-acesta chip: dzic că pe vréme când au întrat Batie cu tătarâi în Țara Ungurească să fie fost craiu acolo acest Vladislav (căruia măzacul Simion îi dzice Laslău). Acesta mai denainte să fie fost papistaș, iară apoi Sava, mitropolitul bulgarilor, cu mare ciudeasă să-l fie întors la pravoslavie; iară pricina întoarcerii lui așé o scriu:[1]

[*Urmează legenda despre Ladislau și Sava*]

Studiul „minciunilor"

Într-un fel, Cantemir se avântase într-o luptă cu morile de vânt (cum, parcă urmându-i, fără să știu de la început, modelul, am făcut și eu, mai recent). El voia, nici mai mult, nici mai puțin decât să înțeleagă cum s-a născut „basna" clevetitoare la adresa românilor. Din acest punct de vedere, lui îi revine, alături de stolnicul Cantacuzino și de Miron Costin, meritul de a fi inaugurat în știința modernă românească analiza științifică și rațională a miturilor.

Datorită acestui efort redutabil, care a angajat nu doar minți strălucite din rândul elitelor noastre, ci și ani de căutare, documentare, meditație, etape, reformulări etc. pretenția unor contemporani instruiți de a restrânge arealul căutărilor istorice la depistarea „adevărurilor" nu poate fi decât restrictivă și păgubitoare. A refuza să arunci o privire înspre „baliverne", „manipulări", „scenarii", „profeții" și „bolboroseli" de tot felul înseamnă, de fapt, să elimini din sfera înțelegerii raționale, cu

1. *Ibidem*, pp. 1406–1407.

mijloace științifice, toate formele de activitatea mentală și socială neconforme cu o definiție foarte îngustă, restrictivă, pozitivistă a faptului istoric. Și mai înseamnă să nu înțelegi rostul științific al unor întregi discipline preocupate de cunoașterea manifestărilor sociale și culturale ale omului, precum folcloristica, etnologia, antropologia culturală, istoria și fenomenologia religiilor, sociologia etc.

Cantemir avea și el propriile prejudecăți – cele care aparțineau vremii lui, lumii savante din epocă, propriei poziții în societate, aspirațiilor personale legate de identitatea personală și de cea colectivă pe care o asuma. Toate acestea, ca și nivelul cunoașterii lui științifice l-au adus, în cea mai elaborată lucrare a lui pe tema dată, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (a se observa absența transilvănenilor din enumerarea conținută de titlul cărții), la o deslușire întru câtva diferită de cele pe care le înscrisese în lucrările și în proiectele de lucrări anterioare neduse până la capăt.

DIMITRIE CANTEMIR,
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

Capul XIII
Arată-să din ce izvor s-au scurs
pistélnița aceștii puturoase basne

În ce chip limpede apa izvorului din curgérea sa în pistélniță și în bălți stă[tă]toare oprindu-să să strică, și grea putoare de glod sau de alt miros neplăcut sloboade, așé povéstea a unii adevărate istorii, în urechile și gurile a unor băsnuitori căzdind, în put[ur]oase și grozave blojituri să preface. Iară precum mulți ca aceștea, prin mai toate vacurile să să fie tâmplat și cu a lor blăstămăție câtă tulburare și stricăciune să fie aducând istoriii adevărate, frumos ne arată Cornilie Agrippa, *Carte pentru deșirtarea științălor*, cap. *Pentru istorie*; din carii și ca carii să fie fost și Simion acesta; din cuvintele carele acmuși de față le vom aduce, fără prepus să va cunoaște. Însă iarăși el să nu fi avut cap carele să poată di-ntreg a scorni și a tocmi minciună ca aceasta, prostimea voroavii îl arată. Care lucru noi, prin multă vréme în cumpăna socotélii cumpănindu-l și ispitindu-l, până mai pre urmă am socotit că, basna la adevărații istorici loc neavând, iarăși la băsnuitori trebuie a să afla. Și așé, cărțile istoricilor într-o parte lăsind, de ale băsnuitorilor cu mare osârdie ne-am

apucat; că précum uréchea hireșă, carea iaste mai aproape decât toate urechile de gura minciunoasă, ce iasă dintr-acéa gură nu aude, așé sufletul odihna nu poate afla până nu găsește adevărul carile îl ciarcă, oricât de departe și oricât de cu trudă i-ar fi a-l nemeri.

Așe dară după câtăva pierdere de vreme și de ostenință, până mai pre urmă am dat peste un hronic bulgăresc, cu limba slovenească, însă fără numele și fără porecla izvoditoriului scris; în mână luându-l, scriitoriu i-aș zice au arătoriu, nu putem alege; căci ca cum am fi intrat peste niște tinoasă pișteliță, și glodoase tini, și bălți; fără pod, fără drum, și fără nici o potică de mărs, sau de trecere, așe bloșticăind mai mult, decât mărgând, până mai pre urmă agiunsem la cuvântul hinucilor, adecă la capul mort: de la carile izvoriia zisa, mai denainte puturoasa basnă, pre care din cuvânt în cuvânt a o tâlmăci și cititoriului, pentru vrivala, înainte a i-o pune, nu ne vom lenevi[1].

FOST-AU (*zice hronicul bulgăresc*) ODÂNĂOARĂ ÎN ȚARA UNGURIASCĂ UN VLADISLAV (*căruia Simion*[2] *îi zice Laslău*) CRAIU, CARILE SĂ SĂ FIE SCULAT CU OASTE ASUPRA LUI STEFAN, CRAIULUI BULGĂRESC, IARĂ PRICINA CĂCI SĂ SĂ FIE SCORNIT ACEASTĂ NEPRIIETENIE ÎNTRE ACEȘTI DOI CRAI, *DZICE*, SĂ FIE FOST ACEASTA: CĂCI STEFAN CRAIUL BULGARESC, LUÂND DE LA ÎMPĂRATUL ȚARIGRADULUI TITLUL ȘI CORONĂ DE CRAIU, VLADISLAV DE RAVNĂ ȘI DE ZAVISTIE NESUFERIND, (CĂCI EL SINGUR NUMAI PRE ATUNCEA CU TITUL DE CRAIU, *dzice*, să fie fost) să-i fie poroncit, sau craiu să nu să scrie, sau să știe că să va rădica cu oaste asupra lui. Și cu cuvântul deodată, cu multe oști ridicându-se, au purces asupra lui Stefan.

STEFAN CRAIUL SĂ FIE AVUT UN FRATE, PRE CARILE SĂ-L FIE CHEMAT SAVA, ȘI SĂ FIE FOST ȘI MITROPOLIT A TOATĂ BULGĂRIMEA. DECI ÎNȚELEGÂND STEFAN, CRAIUL BULGĂRESC, CĂ-I VINE ASUPRĂ LASLĂU, ÎNDATĂ SĂ FIE TRIMIS ÎNAINTE LUI SOLI PE FRATE-SĂU SAVA, MITROPOLITUL, PENTRU CA, CU CUVINTE DE PACE ȘI CREȘTINEȘTI, DOARĂ L-AR PUTEA ÎNTOARCE DINTR-ACEA NEDRIAPTĂ SOCOTEALĂ, CE-ȘI BĂGASĂ ÎN CAP. SAVA DARĂ, MITROPOLITUL, MĂRGÂND LA TABĂRA LUI LASLĂU ȘI CU MARE UMILINȚĂ ȘI CREȘTINEASCĂ PLECĂCIUNE SOLIIA DÂNDU-ȘI, SĂ-L FIE RUGAT PENTRU CA SĂ SĂ PĂRĂSASCĂ DE ACEA OASTE, FĂRĂ NICI O DREPTATE RĂDICATĂ; CE ÎMPIE-

1. Cursivele indică intervențiile, comentariile lui Cantemir în textul *HB*. De altfel, întregul text reprezintă nu o transcriere a *HB*, ci o repovestire. Ea aparține fostului domnitor al Moldovei. Partea de text culeasă cu capităluțe reprezintă *LLS*. Cea secundă, culeasă cu caractere normale, alcătuiește *LLT* în varianta cantemiriană (*n. O.P.*).

2. E vorba de Simion Dascălul, a cărui faimoasă „basnă" despre originea moldovenilor Cantemir o combate. El încearcă să depisteze izvoarele ei istorice, printre care – ajunge la concluzia că – se află și *HB*.

TRITĂ INIMA ERETICULUI LASLĂU (*aşé numéşte hronicul pe catholici, eretici*) NICIDECUM ASCULTARE RUGĂMINTELOR SAVEI A DA SĂ NU FIE PRIIMIT.

SAVA MITROPOLITUL, VĂDZIND CĂ CU VOROAVA ŞI RUGĂMINTEA CĂTRĂ OM CEVA NU FOLOSÉŞTE, SĂ SĂ FIE ÎNTORS CĂTRE DUMNĂDZĂU A SĂ RUGA ŞI, STÂND O DZI ŞI O NOAPTE ÎN RUGĂ NECONTENIT, CU FIERBINŢI LACRĂMI SĂ FIE CERUT AGIUTORIU DE LA DUMNĂDZĂU PENTRU CA SĂ ÎNTOARCĂ ÎMPIETRITĂ INIMA LUI LASLĂU ŞI SĂ NU-L LASĂ, CU PRICINA LUI, SĂ SĂ VÉRSE ATÂTA SÂNGE NEVINOVAT. DUMNĂDZĂU, CARILE ASCULTĂ RUGA ACELOR CE I SĂ ROAGĂ ÎN CREDINŢĂ, ŞI A SAVII LACRĂMI VĂDZIND ŞI RUGĂMINTEA ASCULTÂNDU-I, SĂ FIE PORUNCIT NUĂRILOR SĂ NU MAI PLOAIE, IARĂ SOARELUI SĂ VÉRSE CĂLDURA, OAMENILOR ŞI DOBITOACELOR NESUFERITĂ; CAREA, DUPĂ PORONCA LUI DUMNĂDZĂU FĂCÂNDU-SE, TOATE IZVOARĂLE ŞI APELE MAI MICI SĂ FIE SĂCAT, IARĂ APELE CÉLE MAI MARI, ATÂTA SĂ SĂ FIE ÎNCĂLDZIT, CÂT S-AR FI PĂRUT CĂ FIERB; ŞI ÎNCĂ CE IASTE ŞI MAI DE MARE MINUNE, CA ŞI VINUL, ŞI ALTE FÉLIURI DE BĂUTURI CE PURTA LASLĂU CU SINE ÎN TABĂRĂ, NU NUMAI CĂCI S-AU FOST STRICAT, CE ÎNCĂ DE ATOCMA CU APA UNDEDZATĂ, ÎNFIERBÂNTÂNDU-SĂ, SĂ NU SĂ FIE PUTUT BEA.

DECI OASTEA LUI LASLĂU, ÎNTR-ATÂTA ARŞIŢĂ ŞI SÉTE CE SĂ AFLA, MĂCAR CĂ APA, CUMUŞI ERA FIERBINTE, CU LARG GÂTLEJ ÎNGHIŢIIA, CE NICIDECUM SÉTE SĂ-ŞI POTOLEASCĂ, SĂ NU FIE PUTUT.

SAVA, DE MENUNEA ACEASTA DE LA DUMNĂDZĂU ÎNŞTIINŢÂNDU-SĂ, PENTRU CA SĂ-ŞI BATĂ GIOC DE LASLĂU, SĂ FIE TRIMIS LA DÂNSUL JELINDU-SĂ CĂ PIIARE DE SÉTE ŞI SĂ I SĂ FIE RUGAT SĂ-I TRIMAŢĂ VREUN FÉLIU DE BĂUTURĂ, PENTRU CA SĂ-ŞI RĂCOREASCĂ INIMA.

LASLĂU SĂ-I FIE RĂSPUNS PRECUM EL ŞI TOATĂ OASTEA LUI ACEIA NEVOIE PATE ŞI PRECUM CE SĂ-I TRIMIŢĂ DE BĂUT NU AVEA. ATUNCEA SAVA, TOCMAI CA ILIE, IARĂŞI LUI DUMNĂDZĂU RUGÂNDU-SĂ, SĂ FIE POFTIT SĂ SLOBOADZĂ NUĂRII PIATRĂ ÎN CHIP DE GHIAŢĂ, CARE PESTE TOATĂ FAŢA PĂMÂNTULUI SĂ CADZĂ; IARĂ ÎN TABĂRA LUI LASLĂU NICI UN GRĂUNŢ SĂ NU PICE. DUMNĂDZĂU ŞI DE ACEASTA FĂCÂND DUPĂ VOIA SAVEI, EL SĂ FIE CULES PIATRĂ DE GHIAŢĂ MULTĂ ŞI PUIND-O ÎNTR-UN BLID MARE, SĂ O FIE TRIMIS DAR LUI LASLĂU.

LASLĂU, VĂDZIND GHIAŢA ŞI APOI ÎNŢELEGÂND ŞI MINUNEA CARE PRIN GURA SAVEI AU FOST FĂCUTĂ, NU NUMAI PACE VEÉNICĂ CU STEFAN CRAIU SĂ FIE FĂCUT, CE ÎNCĂ ŞI ERESIIA LEPĂDÂND, SĂ SĂ FIE BOTEDZAT; (*ca cum adecă catholicii n-ar fi botedzaţi*!); ŞI SINGUR SAVA MITROPOLITUL, DIN SFÂNTA SCĂLDĂTOARE PRIIMINDU-L, SĂ-I FIE PUS NUMELE VLADISLAV ŞI, FIIND EL MAI DENAINTE ERETIC ŞI MAG, ADECĂ VRĂJITORIU, SĂ FIE VINIT LA PRAVOSLAVIE, ŞI MAI PRE URMĂ ŞI SFÂNT SĂ FIE IEŞIT.

De Laslăul dară lui Simion, de eresiia, de botedzul şi de crăiia lui aşé; iară pentru alaltă a basnii parte, purcede înainte iarăşi acela hronic, povéstind.

Acest Laslău, dzice, crăind în Ţara Ungurească, s-au sculat Batie cu nenumărată mulţime de oaste tătărască şi, suppuind supt sabie şi supt

foc Ţara Moscului, a Litfii, şi toată Crăiia Leşească, apoi au intrat şi în Ţara Ungurească, şi până la scaunul crăiii agiungând, mare moarte în oameni şi stricăciune pământului au făcut (*macar că numele cetăţii scaunului unguresc nu pomenéşte, ce zice numai c*-au fost o cetate prea tare, şi din toate părţile cu apă încungiurată).

Laslău, craiul unguresc, vădzând că cu ce să stea împotrivă atâta genune de tătari nu va putea, cu puţinei, carii pre lângă dânsul s-au tâmplat, să să fie închis într-acea cetaté şi, trimiţind soli pre la toţi craii şi domnii creştineşti, şi mai cu de-adins la împăratul Râmului, să să fie rugat să-i dea agiutoriu, să poată sta împotriva a nepriiatin şi vrăjmaş de obşte a tot neamul creştinesc; ce puţin şi mai nemică agiutoriu au putut de la dânşii lua. De care lucru Ladislau, de tot agiutoriul omenesc părăsit şi de ale sale puteri slab şi neputincios vădzindu-să, să să fie suit într-un stâlp de marmure atâta de înalt, cât de-abia i s-au fost vădzind vârvul (*caută de te mirá stâlpul de marmure bulgăresc cât iaste de înalt!*). Din vârvul acelui stâlp privind Laslău cum ard şi pradă pe denafară tătarii lui Batie, cu lacrămi fierbinţi să fie început a să ruga lui Dumnădzău, ca numai din ceriu doară să-i trimiţă agiutoriu carile să-l izbăvască şi pe dâns, şi pe ţara lui de supt focul şi sabiia tătarâlor. Iară lacrămile lui Laslău, carile au fost vărsând, atâta să fie fost de fierbinţi şi de iuţi, cât stâlpul acel de marmure din vârv până în temelie să-l fie potricălit (*aceasta povéste iaste căriia noi moldovénii îi dzicem minciună cu coarne*).

Aşé Laslău fiind cu tot gândul cătră agiutoriul din ceriu şi cu trupul asupra stâlpului rădicat, de năprasnă să fie vădzut un cal prea frumos, înşelat, înfrânat, la rădăcina stâlpului, de nime neţinut stând, şi pre şea să fie avut un topor, de céle lungi în coadă (*carile poartă la noi ungurénii*); el la cal uitându-să, să fie audzit un glas că-l strigă: „Laslee, Laslee!". El, întorcându-şi ochii, să fie vădzut un om bătrân, carile să-i fie dzis: „Nu te teme, Laslăe, căci Dumnădzău au căutat spre lacrămile tale şi au ascultat rugămentea ta; şi ţ-au dăruit biruinţă asupra vrăjmaşilor busurmani". Acéstea zicând bătrânul acela, să să fie făcut nevăzut.

Laslău, pricepând că agiutorul îi iaste trimis de la Dumnădzău, coborându-să de pe stâlp, să fie încălecat pe calul cel năzdrăvan din ceriu cuborât şi să fie luat a mână toporul cel din aer oţălit; şi aşé, îmbărbătând pre cei puţini ai săi ce avea în cetate, să fie deşchis porţile şi fără véste să fie dat năvală tătarâlor, carii acmu ardea şi prăda târgul pe denafara cetăţii. Iară tătarâi, vădzind că li s-au pornit Laslău asupră, ca morţii de frică, de nemică altă apucându-să, numai de fugă să fie plecat Ladislau cu ungurii săi tot dé-aproape gonindu-i şi fărâmându-i, mulţime de dânşii să fie omorât.

Iară Batie hanul, vădzind răzsipa tătarâlor săi şi biruinţa la unguri a vini, altă ce au avut cu prada agonisit, să fie lepădat tot şi numai pe sora lui Laslău (pré carea cu câteva dzile mai denainte au fost robit-o)

pe sapa calului după sine aruncând-o, să fie plecat fuga, socotind ca doară cu fuga va putea scăpa.

Ce Laslău craiul, decât toți și mai vitez și mai vârtos fiind, să fie luat în goană pe Batie, și ajungându-l din dos, n-au fost putând să-l lovască de soru-sa, pentru carea să fie dzis: „Soro, pleacă-ți capul într-o parte pentru ca să pociu lovi pe păgânul". Ce soru-sa, mai mult păgânului agiutând decât frăține-seu, oricând să întindea Laslău cu toporul să taie capul lui Batie, iară ea să să fie fost plecând într-acea parte și să-l fie fost scutind; (căci acmu Batie ș-au fost-o luat muiare; și ca o muiare mai [mult] iubiia viața bărbatului decât a frăține-său). Laslău până mai pre urmă, cunoscând precum soru-sa în tot chipul silește să apere pe busurman, și mai mult ferește viața lui decât a frăține-său, într-amândoi ca-n niște nepriiatini totodată toporul să-și fie îndreptat și așé de tare să-i fie lovit, cât cu o lovală pe amândoi deodată să-i fie despicat din cap până la oblâncul șélii.

Așé, viteazul acela Laslău, după ce au ucis și pe Batie, și pe soru-sa, cu mare izbândă la cetate-ș întorcându-să, să fie poruncit să să ia sama tătarâlor pre carii i-au prins vii; și, după ce au aflat mulțime de dânșii fără număr de multă, să fie dzis că oricarii din păgâni ar vrea să să botédze, să fie iertați; iară carii a să creștina n-ar priimi, pre aciia pre toți, până la unul, să-i omoare; și așé să fie și făcut.

Iară boierii ungurești și cetățénii, împreună cu tot nărodul, vrând ca pomenirea slăvii lui Laslău în véci nemuritoare să rămâie, făcând chipul lui Laslău de aramă vărsat, pe cal călare, și în mână toporul țiind, să-l fie pus în vârvul acelui stâlp pre carile s-au fost urcat Laslău când s-au fost rugând lui Dumnădzău, carile, *dzice*, că și până astăzi stă. *Acestea dară sint carile de Laslău vrăjitoriul, apoi și sfântul, povéstéște hronicul bulgăresc. Și tocma ca acéstea și mai pre urmă am aflat și la un hronic rusesc, carile să cunoaște că din cel bulgăresc această povéste din cuvânt în cuvânt să o fie luat. Iară alalte câte mai mult adaoge Simion, sau altul asemenea lui măzac mai denainte decât dânsul, adecă de românii cei din temnițile Râmului scoși și într-agiutoriul lui Laslău trimiși, de unde să le fie scornit, nicicum mai mult a afla nu putum, fără cât socotim că din istoriia a doi crai, pre doaă deosăbite vrémi tâmplată, o basnă ciudată ca aceasta alcătuind, prostimii să o criadză, cu condeiul hârtiia au muruit; iară cum dintr-acéste doaă adevărate istorii o basnă să să fie scornit, iată aicea vom arăta*[1].

1. Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, Cartea a triia, capul XIII, pp. 1027–1033.

Cronici maghiare despre lupta lui Ladislau cel Sfânt cu nomazii

Textul cantemirian cel mai elaborat în chestiunea episodului istorico-legendar discutată a rămas suspendat în aer. Istoricii care au urmat nu au socotit că ar fi oportună continuarea cercetării din punctul în care o părăsise, din cauza decesului său prematur, la numai cincizeci de ani, fostul domnitor al Moldovei ajuns în Rusia petrină. Căutând însă, atunci când subiectul a început să mă preocupe, informații istorice înrudite tematic cu fragmentul cantemirian, am găsit că Simon de Keza a consemnat o confruntare a lui Ladislau IV Cumanul cu cumanii.

SIMON DE KEZA,
Chronicon Hungaricum / Cronica ungurilor (1282)

2. Lupta lui Ladislau împotriva cumanilor, a.[nul] 1282

Și al doilea război minunat l-a purtat tânărul rege Ladislau, dar împotriva cumanilor, război care se poate compara cu războiul precedent. În adevăr, comanii au fost introduși întâia dată în Ungaria de regele Bela, de pioasă amintire, bunicul regelui, și s-au înmulțit în urmă ca nisipul. Și, cu toate că chiar acest rege, Bela, avea de gând să-i împrăștie prin provincii, totuși n-a îndrăznit să o facă, temându-se să nu se producă în țară vreo tulburare. Același lucru se zice că a voit să-l facă și regele Ștefan, tatăl său, de bună amintire și din aceeași prevedere, de care am amintit, a renunțat la intenția sa. Strălucitul rege Ladislau însă, plin de inimă și de curaj, aflând că o ticăloșie se urzește între ei, împotriva sa, astfel a procedat în contra lor, că într-o luptă i-a bătut atât de cumplit, că foarte mulți au fost omorâți, iar unii dintre ei, părăsindu-și soțiile, copiii și toată averea, au fugit la popoarele barbare. Câțiva au mai rămas, dar sunt atât de supuși la poruncile regale, că nici cu inima tremurând nu mai îndrăznesc să se uite la fața regelui. În această luptă este ucis de comani Olivernus, fiul lui Pata, din neamul Aba, și sunt omorâți Andrei, fratele lui Laurentius, fiul comitelui Nicolae de Wigman, Ladislau, fiul comitelui Ponyth de Miscouch și Demetrius, fiul lui Michael cel Mic, din familia Kusd.[1]

1. Fragment din Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum / Cronica ungurilor*, *cf.* G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, IV, Ed.

Fragmentul de cronică citat, scris de un prelat din anturajul regelui Ladislau IV însuși, lămurește cum se vedea „chestiunea cumană" la nivelul Curții regale. Astfel, după ce regele Béla IV i-a adus în Regatul Maghiar, cumanii „s-au înmulțit în urmă ca nisipul". (Nu este nici o dificultate în a recunoaște alegația din *Letopisețul unguresc* referitoare, de astă dată, la români: „de să vor plodi și să vor înmulți, ei să vor întări și cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânșii, să nu pață mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde și crăiia"). Conștient că împreună, acționând coeziv, cumanii erau o primejdie și puteau fi un factor de instabilitate, regele colonizator s-a gândit că soluția ar fi să îi determine să se așeze în diverse părți ale regatului, risipindu-i în teritoriu. Simon de Keza este clar în această privință: „Chiar acest rege, Bela, avea de gând să-i împrăștie prin provincii, totuși n-a îndrăznit să o facă, temându-se să nu se producă în țară vreo tulburare". Această decizie nu a fost pusă însă în acțiune. Prioritatea absolută, pe atunci, s-a dovedit atacul mongol din 1241–1242 și, ulterior, persistența acestui nou dușman aflat chiar la hotarele Ungariei, de sub influența politică a căreia smulsese deja o serie de teritorii la răsărit de Carpați. În aceste condiții, numai de tulburări interne nu avea nevoie suveranul maghiar. Nu a avut deci încotro decât să își amâne dorința de a slăbi puterea cumanilor din țară printr-o redistribuire teritorială.

Restanța respectivă nu a fost rezolvată nici în timpul scurtei domnii a fiului lui Béla IV, regele Ștefan (1270–1272). În Schimb, Ladislau IV Cumanul a prins de veste că în mediile conducătorilor cumani se urzea un complot („aflând că o ticăloșie se urzește între ei, împotriva sa"). Este de crezut că această trimitere la un complot împotriva monarhului, a dinastiei sau a statului trebuie pusă în legătură cu temerea exprimată în *Letopisețul unguresc*: „să nu le fie [maghiarilor – *n. O.P.*] a piierde și crăiia". Urmarea a fost că regele „într-o luptă i-a

---

Saeculum I. O., București, 2010, versiunea latină: pp. 77–78, traducerea românească: pp.148–149.

bătut atât de cumplit, că foarte mulți au fost omorâți, iar unii dintre ei, părăsindu-și soțiile, copiii și toată averea, au fugit la popoarele barbare". Este vorba despre faimoasa bătălie de la lacul Hód din toamna anului 1282. Într-un document din 17 septembrie 1289, Ladislau IV Cumanul amintea momentul „când cumanii, apucând pe calea necredinței, înălțând steagul răzvrătirii cu o cutezătoare îndrăzneală, fără a se înspăimânta de nelegiuirea de a jigni maiestatea regală, se răsculaseră împotriva domniei noastre și se adunaseră în Houd..."[1].

Ladislaul Ungariei din legende era deci, foarte probabil, Ladislau IV Cumanul. Cu toate acestea, fiindcă narațiunile legendare împrumutaseră elemente și din legenda lui Ladislau cel Sfânt, menționez aici și un fragment din *Cronica pictată*, scrisă în vremea lui Ludovic de Anjou.

MÁRK KÁLTI *Chronicon pictum (1358–1370/1372)*

Iar după aceasta păgânii de cumani, distrugând prisăcile din partea de sus a porții Meseș, pătrunseră în Ungaria și, jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyr, până la fortăreața Bihorului și târând cu ei o nesfârșită mulțime de bărbați și femei și animale de tot felul, se întorceau acasă, trecând fără să fi bănuit cineva peste râurile Lăpuș și apa Someșului. De aceea regele Solomon și ducele Geysa, împreună cu fratele său Ladislau, strângându-și armata, alergară în cea mai mare grabă, trecând prin poarta Meseș, mai înainte ca să fi trecut cumanii peste munți, în cetatea Dobuka, și așteptară aici sosirea păgânilor aproape o întreagă săptămână. Un spion oarecare însă, cu Fantiska, ce era din Castrul cel Nou, a anunțat pe rege și pe duci, într-o joi, că armata cumanilor se apropie. Atunci regele și ducii merseră călări cu armata grăbindu-se într-acolo și în noaptea aceea descinseră aproape de cumani. Sculându-se în zorii zilei însă, vineri, se îmbărbătară cu toții prin împărtășania cuminicăturii și așezându-se în linie de bătaie, porniră să lovească pe păgâni. Văzând aceasta, șeful oștirii păgânilor, cu numele de Osul, care a fost în slujba lui Gyula, ducele cumanilor, cum era el plin de îngâmfare si având o prea bună idee despre valoarea sa, zise oamenilor săi să se repeadă asupra ungurilor care sunt neînarmați și să dea lupta ce are să fie o

1. *Documente privind istoria României. Veacul XIII. C: Transilvania*, vol. II: 1251–1300, Ed. Academiei, București, 1952, p. 313.

jucărea pentru ei. Deci înaintând păgânii împotriva ungurilor, văzură grozavele trupe ale acestora și vestiră numaidecât pe șeful lor, Osul. Acesta, adunându-și armata de mercenari a cumanilor, s-au strâns în grabă pe sprânceana unui munte foarte înalt, socotind că acesta are să-i fie de cea mai mare siguranță, căci era foarte greu urcușul acelui munte, care de locuitori se numește Kyrieleys. Întreaga oștire a ungurilor însă s-a strâns la poalele acelui munte. Și toți soldații regelui purtau la fel drapelele făcute din pânză de in. Păgânii însă se strânseseră în vârful muntelui; dintre ei arcașii cei mai viteji și mai îndrăzneți se scoborâseră în mijlocul coastei muntelui pentru ca să îndepărteze pe unguri de la urcarea pe munte. Începură deci să lovească cu ploaia de săgeți cetele legiunilor regelui și ducelui. Unii însă dintre soldații mai distinși ai ungurilor năvăliră asupra acelor arcași și pe foarte mulți dintre ei i-au ucis pe coasta aceluiași munte și numai foarte puțini, în zorul lor bătându-și caii cu arcurile, au putut să urce la tovarășii lor. Regele Solomon, însă, înfierbântat în curajul unei întreceri îndârjite, s-a urcat pe un suiș foarte anevoios împreună cu ceata sa, târându-se oarecum spre păgânii care vărsau asupră-i o ploaie foarte deasă de săgeți. Iar ducele Geysa, cum era un om totdeauna prevăzător, urcându-se un suiș mai lesnicios, a atacat cu săgețile pe cumani. Fratele său Ladislau la primul atac a doborât patru din cei mai viteji păgâni și de al cincilea dintre ei a fost grav rănit cu o săgeată, dușmanul fiind ucis îndată în același loc. În urmă, din îndurarea lui Dumnezeu, s-a vindecat curând de acea rană. Deci păgânii, strâmtorați de unguri printr-o grozavă lovitură a morții, începură să fugă de le plângeai de milă, iar ungurii, urmărindu-i cu zor, își înmuiară săbiile lor ascuțite și însetate în sângele cumanilor. Căci capetele cumanilor, rase de curând, întocmai ca și dovlecii neajunși încă bine la coacere, ungurii le secerau prin lovituri de sabie.

În urmă, preafericitul duce Ladislau a văzut pe unul dintre păgâni care ducea la spatele calului său o fată unguroaică foarte frumoasă. Deci ducele, socotind că aceea este fiica episcopului de Oradea, cu toate că era grav rănit, totuși l-a urmărit în grabă călare pe calul său ce se numea Zug. Când s-a apropiat de el până într-atâta încât să-l lovească cu lancea, nu putea deloc să-l atingă, fiindcă nici calul său nu alerga destul de repede, nici al aceluia nu întârzia puțin, ci ca de un braț de om era între lancea și dosul cumanului. De aceea fericitul Ladislau strigă către copilă și-i zise: Frumoasă soră, apucă pe cuman de brâu și aruncă-te la pământ. Ceea ce a și făcut. Și când fericitul duce Ladislau era să-l lovească cu lancea pe cel trântit la pământ și voia să-l ucidă, fata s-a rugat grozav să nu-l omoare, ci să-l lase să plece. De unde se vede că la femei nu este bună-credință, fiindcă aceea a voit să-l elibereze poate din dragostea ei

pentru păcat. Sfântul duce însă luptându-se mult timp cu el, după ce i-a tăiat tendoanele de la picioare, l-a omorât. Dar acea fată n-a fost a episcopului.[1]

Asemenea consemnări istorice permit refacerea traseului pe care informația istorică transmisă tot mai aproximativ din gură în gură l-a urmat, contopind elemente veridice cu altele, preluate din alte narațiuni, sau deformate ficțional. De ce, în ce împrejurări, în cât timp și unde sunt întrebări care pot fi abordate prin cercetări noi, demne de tot interesul, care ar conduce la concluzii noi cu privire la vremuri demult uitate și destul de puțin cunoscute...

1. Fragment din *Chronicon pictum*, preluat după traducerea lui George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, București, 1937, p. 175–177, revăzută de Vasile Drăguț, „Legenda «eroului de frontieră» în pictura medievală din Transilvania", în *Revista muzeelor și monumentelor, seria: Monumente istorice și de artă*, nr. 2, 1974, p. 2526.

VIII
LEGENDA DESCĂLECĂRII PRAVOSLAVNICILOR CREȘTINI

Alte amintiri de tinerețe...

Pe măsură ce identificam noi și noi texte referitoare la tema pe care o exploram, situația îmi apărea ca fiind tot mai încâlcită. Și iată de ce...

Un text din Moldova, de la jumătatea secolului al XVII-lea, conceput probabil în finalul domniei lui Vasile Lupu de un dascăl necunoscut pe nume Simion a păstrat un *Letopiseț unguresc* scris, cu siguranță, în afara Moldovei, undeva în preajma Curții regale a lui Ludovic de Anjou. Existența acestei lucrări, contestată vehement de mai toți istoricii români din acel secol și de mai pe urmă, era însă confirmată indirect de o cronică moldovenească din vremea începutului domniei lui Bogdan III cel Orb, păstrată în compilații cronicărești din Rusia alcătuite mai târziu, în sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Din căutările de bibliotecă au ieșit la iveală și alte confirmări: cea dintr-o notă însoțitoare la un poem al lui Dosoftei, scris de acesta la sfârșitul vieții, pe când se afla în exilul polonez. Iar din partea unor autori străini, un scurt fragment din raportul unor comisari imperiali din prima jumătate a secolului al XVI-lea, aflați la minele de sare din Maramureș. S-ar mai putea pomeni, cu îndreptățire, și alți autori străini: unii care au discutat problema originii românilor într-o notă defăimătoare (câțiva cronicari polonezi), o legendă bulgărească răuvoitoare la adresa românilor sau unii autori balcanici care au încercat să explice în mod științific și erudit, la nivelul epocii lor, chestiunea romanității românilor (Lucio Dalmatul).

Peisajul reconstituit astfel arată ca o pâlnie de obuz. După explozie, totul s-a risipit, schijele au ajuns să se răspândească pe o circumferință destul de amplă, în mai toate direcțiile, uneori în chipuri cu totul neașteptate. Principalele texte românești la temă s-au păstrat prin transcrieri mai târzii, în afara spațiului cultural firesc de acasă. Vrednicia și curiozitatea unor mici cărturari și colportori, a unor umili scribi alcătuitori de cronici sau de alte înscrisuri au salvat prețioase mărturii despre trecutul nostru, așternute odinioară pe pergament și hârtie, la curți domnești sau printre mai-marii țării (la drept vorbind, ai țărilor, căci am în vedere și Moldova, și Țara Românească), așezându-le în compilații mai vaste ori în câte un colț de pagină și adăpostindu-le acolo, uitate, pentru mai multe secole.

Alte „schije" s-au impregnat în „pământul" străin, luând culoarea contrariantă a acestuia: ba o legendă populară bulgară în care românii erau desconsiderați, ba trufașe însemnări umaniste, mai ales polone, datând din vremea când Regatul Polono-Lituanian încerca să facă din Moldova o simplă prelungire obedientă a sa, acordând indigenat (astăzi îi spunem cetățenie) unor boieri moldoveni agreați și sprijinind, din rândul acestora, dinaști supuși (Movileștii, Petriceicu Vodă ș.a.).

Nu altfel s-a petrecut nici cu *Letopisețul unguresc*, dispărut la un moment dat cu totul din cultura maghiară, instrument cărturăresc, istoric și diplomatic, socotit util la vremea scrierii lui, de către un scrib aflat în slujba orgoliosului rege Ludovic de Anjou, dar șters de pe fața pământului mai devreme sau mai târziu. Acest lucru s-a petrecut poate în urma prăbușirii Regatului Maghiar ca o consecință a bătăliei de la Mohács (1526). Dar putea cădea în uitare și în timpul invaziilor în Transilvania, Banat ori Partium (termenul ce desemnează, după căderea Ungariei sub turci, zonele integrate astăzi României, dar aflate la vest de Munții Apuseni).

A lăsat, ce e drept, și el urme, și nu doar în cultura română – unde ecoul cel mai consistent este cel înregistrat de Marco Bandini, prin zona Bacăului, și unde mica notiță istorică la propriul poem a lui Dosoftei îl confirmă (deși pornind, aparent, de la

izvoare sud-dunărene ortodoxe) –, ci și în mediile înalte maghiare, unde comisarii imperiali trimiși în Maramureș în 1527 transmiteau vechea temere la adresa românilor către noul stăpân al acelei părți a Ungariei, împăratul Habsburg, întemeindu-se, probabil, pe mai vechiul înscris (cunoscut direct ori indirect).

Cu atâtea texte răzlețite în toate părțile, nu este o simplă întâmplare, o mărturie de neglijență și de incapacitate de a se tezauriza vechile scrieri pe care, pasămite, ar fi putut-o manifesta elitele culturale, ecleziastice și politice ale românilor, ci, cât se poate de limpede, un ecou vizibil al cumplitei forțe explozive a campaniilor militare și a cuceririlor străine de după secolul al XIV-lea. Forța lor distructivă, mereu invocată, nu este, din păcate, o simplă figură retorică, un mod de a spune, ci o realitate care, la vremea ei, a însemnat mii și zeci de mii de morți, distrugeri enorme de natură materială și spirituală, teribile pierderi și treceri în uitare a unor realități vii și importante ale altor vremuri.

Printr-un paradox procedural sau, mai degrabă, metodologic, istoricul este adus în situația de a profita, atâta cât se poate, din astfel de seisme și dezastre. Identificarea pe teren, atunci când este arheolog, a unor ruine cu urme de fum și cenușă, precum și datarea lor pe baza unor martori – uneori câte o mică monedă constituie un indiciu important, căci cel care a pierdut-o sau a pitit-o pe nivelul de călcare din acel secol revolut o folosea anterior, arătându-i descoperitorului – involuntar și mult postum – când anume circula acea piesă monetară și permițându-i să spună în ce perioadă a trecutului a avut loc incendiul.

Dar istoricul preocupat de dovezile culturale și spirituale nu are ajutoare de același fel. Urmele pe care se întemeiază el sunt ideile, figurile de stil, personajele de legendă sau din trecutul istoric pe care un autor – cunoscut sau nu – le-a preluat în propriul text și astfel le-a transmis mai departe. Acest istoric, de arhivă, de bibliotecă, de birou sau, de fapt, în toate cele trei ipostaze pomenite, nu are alte dovezi palpabile la

dispoziție, în munca lui, decât documentele originale ori transcrise mai târziu (în rezumat sau extensiv), paginile narative dintr-o scriere sau alta – destul de rar păstrate în originale, dacă vorbim despre Evul Mediu sau despre modernitatea timpurie de la noi – și neașteptate frânturi de frază, care pot veni de oriunde, indicii surprinzătoare, dar aleatorii, răspândite în chip necontrolabil, de mareea istoriei, în oceanul de manuscrise și de tipărituri ale lumii. (Cine s-ar fi gândit că manuscrisul original, adnotat *manu propria*, al lucrării lui Cantemir *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae / Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman* va fi descoperit de Virgil Cândea tocmai în biblioteca Houghton de la Universitatea Harvard? Cum și când a trecut manuscrisul oceanul? Ce colecționar pasionat l-a achiziționat și în ce circumstanțe l-a donat, în cele din urmă, instituției de interes public unde a putut fi depistat de cercetătorul român?)

Pentru a urmări, cu tenacitatea inspectorului de poliție Javert din romanul *Mizerabilii* de Victor Hugo, migrația unor idei, imagini și viziuni dintr-un text în altul, de-a lungul a mai multe secole, este nevoie nu doar de o pasiune reală, vie, întreținută de o curiozitate neliniștită și laborioasă vreme de ani și de decenii, ci și de știință, deprinsă și exersată în ani și ani de încercări, inabile, fanteziste uneori, dar mai apoi, pe măsură ce răspunsurile sosesc și se înmulțesc, tot mai precise, mai la obiect, riguroase chiar.

Mi s-ar fi părut ciudat – și, ca să spun drept, și frustrant – ca tot tumultul de odinioară, în care românii s-au apărat de acuzele nedrepte ale *Letopisețului unguresc*, așternut pe hârtie în argumentări legendar-istoriste, după gustul epocii și conforme cu capacitatea intelectuală, cu cutumele culturii scrise din acele timpuri și, nu în ultimul rând, cu calitatea informației de care a dispus câte un scrib angajat în acest efort de elaborare, să fi dispărut cu totul, ca și cum nici n-ar fi fost, de pe teritoriul românesc.

Tocmai de aceea m-am bucurat ca de un dar extraordinar când, devreme încă, tot pe când eram student, și cam în același

timp cu descoperirea, de către mine, a *Cronicii legendar-genealogice* (așa-numita *Cronică moldo-rusă*) am dat, printre cronicile Țării Românești – mai târzii și mai puțin apreciate stilistic și artistic de posteritate – peste așa-numitul *Letopiseț cantacuzinesc*. Operă de vastă și laborioasă alcătuire, având la bază letopisețul remaniat al țării alcătuit de Udriște Năsturel și de colaboratorii lui în timpul domniei lui Matei Basarab, dar dus mai apoi mai departe de alți autori, unii necunoscuți, iar alții dibuiți (precum bătrânul Stoica Ludescu, slujitorul boierilor Cantacuzini), această cronică este o vastă compilație stratificată, adunând, în diferite etape și prelucrând în diverse forme mai multe izvoare, inclusiv cronici scrise în țară în limba slavonă, în secolele al XV-lea și al XVI-lea.

Adevărul este că, în ciuda multiplelor progrese în cunoașterea și în editarea științifică a acestui izvor istoric de excepțională importanță, nici până astăzi nu avem o ediție critică adusă la zi cu toată acuratețea pe care ar permite-o acumularea de rezultate ale cercetării din răstimpul scurs de la cea mai recentă ediție critică, cea din 1960, datorată lui C. Grecescu și lui Dan Simonescu. Istoricii nu s-au pus încă de acord asupra celor mai vechi straturi textuale din narațiunea *Letopisețului cantacuzinesc* și nici asupra momentelor și circumstanțelor când ele au fost adăugate. De mai bine de jumătate de secol, laboratorul de cercetare al faimoasei cronici pare amorțit, de nu înghețat...

Când am deschis acest text pentru prima oară – la puțin timp după ce descoperisem *Cronica moldo-rusă* a lui P.P. Panaitescu –, m-a frapat începutul abrupt, printr-o conjuncție adversativă („însă"), al compilației. Textul păstra aparența unei continuări, de parcă prima frază ar fi fost incompletă, așa cum rămăsese pe urma rupturii unui manuscris din care pagina anterioară ar fi dispărut. La o privire mai scrutătoare însă, se dovedea că începutul frazei îl constituia însuși titlul așezat înaintea acesteia și care, printr-o alegere a unuia dintre autori – Udriște Năsturel? Stoica Ludescu? Un altul? – a ajuns să denumească întreaga cronică: „Istoriia Țării Rumânești de

când au descălecat pravoslavnicii creștini, însă (*subl. O.P.*) dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte".

O construcție întru câtva asemănătoare nu am întâlnit decât la traducerea din 1667–1669 a lui Staicu Grămăticul, slujitor al Bisericii Domnești din Târgoviște, după *Indicele de cărți interzise*. Aceasta debutează cu ceea ce pare să fie titlul, dar, neseparându-l de corpul scrierii, continuă apoi cu începutul enumerării: *„Cărțile ceale minciunoase, pre care nu se cade a le ținea și a le ceti direptu credincioșii Hristiani*, iară sântu acestea..."[1] „Direptu credincioșii Hristiani" ai lui Staico târgoviștеanul sunt „pravoslavnicii creștini" din *Letopisețul cantacuzinesc*. Din acest punct de vedere, P.P. Panaitescu avea dreptate să vadă în formularea respectivă o realitate a modului de a se prezenta al românilor de la sud de Carpați din sec. al XVII-lea. Iar Mircea Eliade amintea într-un loc că „Există un minunat proverb românesc care spune: «Suntem creștini așa cum arborii sunt arbori și păsările păsări». E ca și cum ar spune că suntem creștini pentru că suntem oameni. În românește, cuvântul «creștin» este identic cu acela de «om»"[2]. Om, adică creștin de rit răsăritean, adică... român. Cel puțin de la o vreme încoace...

Lucrul asupra căruia avertizează scribul anonim care și-a inaugurat astfel *Letopisețul cantacuzinesc* este că în paginile lucrării lui urmează să se povestească istoria Țării Românești. Scrupulos, el stabilește însă de unde începe, tot așa cum cronicarii moldoveni precizau că nu se vor referi la cel dintâi descălecat, adică la prima întemeiere, cea a lui Traian, împăratul roman, ci vor începe cu al doilea descălecat, cu întemeierea țării lor de către Dragoș Vodă. Model moldovenesc imitat ori simplă copiere a unui titlu mai vechi, ceea ce urmează arată că (și) istoria Țării Românești va fi narată începând cu momen-

1. Textul întreg poate fi găsit la Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească. I: Epoca influenței sud-slave*, Ed. Enciclopedică, București, 1974, p. 331.

2. *Ibidem*.

tul când românii s-au despărțit de romani și au pornit „în bejenie", cum se spune la răsărit de Carpați, în pribegie, adică, înspre nord. Iată textul:

Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini
(a doua jumătate a sec. al XIV-lea)

Istoriia Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini. Însă[1] dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului, și pre apa Morășului, și pre apa Tisei, ajungând și până la Maramureș.

Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei.

Atunce s-au ales dintr-înșii boiarii carii au fost de neam mare. Și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) și-i așăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorât la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova. Și așa fiind, multă vréme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc.

Fragmentul este, în felul lui, la fel de misterios ca povestea fraților Roman și Vlahata. Nu se știe cine și când l-a scris, dacă a fost așternut dintru început în deschiderea *Letopisețului cantacuzinesc*, de însuși primul autor al acestuia, ori se datorează unui anonim mai vechi. Nu știm nici cât de vechi putea fi acest text, în ipoteza că el nu a fost scris decât abia în sec. al XVII-lea. Iar asta este important de stabilit, pentru a înțelege mai îndeaproape cum s-a alcătuit cronica scrisă în slujba boierilor Cantacuzini și, dincolo de aceasta, istoria scrisului istoric din Țara Românească și a culturii noastre medievale și timpuriu moderne.

În condițiile date, izolându-l, așa cum am făcut alăturat, de tot restul *Letopisețului cantacuzinesc*, pot constata dintru început, prin comparare cu alte izvoare unde regăsesc anumite

1. Prezentul fragment reprezintă partea de început a *LC*, adică *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini*.

idei sau informații similare, ceea ce aș numi ordinul de vechime al textului. Prin trimiterea la un anumit teritoriu exterior Țării Românești – „în Țara Ungurească, pre apa Oltului, și pre apa Morășului, și pre apa Tisei, ajungând și până la Maramureș" –, el se apropie de *Gesta lui Roman și Vlahata*, a cărei scriere datează, probabil, de la sfârșitul sec. al XIV-lea. Prin faptul că în text nu se vorbește în nici un fel despre Moldova, unde, de asemenea, locuiau români, pare că textul a fost scris înainte de 1365, unul dintre anii cei mai semnificativi ai revoltei lui Bogdan de Cuhea care a dus la întemeierea Moldovei.

Textul apare deci, la primele „măsurători", ca aparținând unui strat „arhaic" al culturii noastre medievale, părând să ateste existența unui izvor narativ despre originile românești și organizarea statului de la sud de Carpați. Acest izvor a fost scris, la origini, probabil, în slavonă, actuala lui formă – abreviată, cu siguranță – reprezentând o traducere din sec. al XVII-lea.

Dar lucrurile nu sunt atât de simple cum pot părea. Una dintre chestiunile care au dat bătăi de cap istoricilor care s-au interesat de acest text a fost cea a „despărțirii de romani". Editorii din 1960 ai cronicii au văzut în referirea respectivă o teză conformă cu cele susținute de reprezentanții Școlii Ardelene, o sută și ceva de ani mai târziu. Dacă ar fi fost însă așa, care ar mai fi noutatea pe care Șincai, Maior și ceilalți au descoperit-o și au documentat-o prin lucrările lor? Continuitatea din romani a susținut-o, la 1620, tot în Țara Românească – mai exact, într-o mănăsitre oltenească – cronicarul Mihail Moxa(lie). Dar *Letopisețul cantacuzinesc* pare să înțeleagă prin romani pe „romei", adică pe bizantini, care în anumite epoci istorice stăpâniseră inclusiv malul pe care astăzi îl socotim românesc al Dunării. Era vorba deci despre o desprindere de sub puterea bizantină și de instituirea propriei forme de autoritate politică la nordul Dunării. Acest rol era atribuit de tradiția pe care o transmite începutul *Letopisețului cantacuzinesc* Basarabilor, un „neam". Nu este deloc limpede care putea fi înțelesul exact al cuvântului *neam* în mintea cronicarului: acela de spiță (clan), sau de popor? O cercetătoare română observa, în legătură cu

acest detaliu: „Cronologic, cea mai veche referire la români apare în însemnarea autobiografică a lui Ștefan Dușan din prefața *Zakonicului*, în care se află cunoscuta știre privind participarea lui Basarab Ivanco, socrul țarului Alexandru al bulgarilor, «și cu cei care trăiesc în vecinătatea tătarilor negri», la lupta de la Velbujd (1330). Ea a fost preluată apoi de principalele letopisețe vechi: cel *de la Koporin, de la mănăstirea Vrhobreznica* și de un letopiseț nou, *de la Sjenica* (*subl. O.P.*) și se găsește și în *Viața lui Ștefan Decianski* (1321–1331), scrisă de Grigore Țamblac. În toate se vorbește de prezența românilor numiți Basarabi alături de oștile țarului Alexandru"[1]. Aceeași autoare mai observă că „Letopisețele sârbești (cele vechi și apoi letopisețele noi) păstrează mărturii ale luptei pe care vreme de mai bine de 30 de ani a dus-o Mircea cel Bătrân împotriva turcilor. Nici una dintre variante însă nu amintește participarea românilor la Kosovo. Unul din letopisețele vechi, cel de la Studenica, îi enumeră pe *românii numiți și de astă dată Basarabi* (*subl. O.P.*), alături de tătari, cumani, greci, bulgari și albanezi, luptând în rândurile oștilor sultanului, venit să-l supună pe cneazul Lazăr"[2].

Printre cauzele invocate de Ștefan cel Mare în fața regelui Poloniei în legătură cu imposibilitatea de a merge să îi presteze jurământul de vasalitate se numără și pericolele care îl amenință dinspre țările învecinate; una dintre ele, din partea Basarabilor[3]. Că acest nume nu îl atribuiau doar sârbii sau polonii românilor din Țara Românească, ci și moldovenii se

1. Anca Iancu, „Știri despre români în izvoare istoriografice sârbești (secolele XV–XVII)", în *Studii istorice sud-est europene*, vol. I, Ed. Academiei, București, 1974, p. 15.

2. *Ibidem*, p. 16.

3. *Apud* Guillaume Durand, „L'Orientation de la politique de Mathias Corvin envers la Principauté de Valachie à la suite de la destitution de Vlad Țepeș (1462)", în *Revista de Istorie Militară*, nr. 5–6, 2013, p. 31: unde se trimite la Jan Duglosz, *Historiae Polonicae libri XIII et ultimus*, Lipsae, 1712, volume 2, coll. 438: „A tille variis causis et impedimentis, et signanter, ne illo Provincia egrediente, Turci illam, Hungari, vel *Bessarabi* (*subl. O.P.*) occuparent, allegatis".

confirmă prin inscripția dedicatorie din 1487 de la biserica din Milișăuți, astăzi dispărută, voievodul Ștefan „a făcut război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, poreclit Țăpăluș [...] și a fost pieire foarte mare *printre Basarabi* (*subl. O.P.*)"[1]. Nu este vorba deci, cum s-ar putea crede, nici de o mențiune izolată, nici de un areal cultural redus la o singură țară. În state precum Serbia medievală, Regatul Polon și Moldova, într-un interval de timp care include sec. al XIV-lea și al XV-lea, locuitorii Țării Românești sunt desemnați, după dinastia conducătoare, drept Basarabi.

Acest detaliu a fost subevaluat sau a rămas neobservat de P.P. Panaitescu, căruia i s-a părut că referința la Basarabi din textul plasat la începutul *Letopisețului cantacuzinesc* este târzie și se datorează boierilor Craiovești, care se identificau cu Basarabii. În virtutea noii interpretări, ca și a faptului că teoria desprinderii românilor (Basarabilor) de romani (= bizantini) nu putea fi formulată decât într-o epocă în care Țara Românească își afirma descendența politică din prestigiosul Bizanț, dorindu-și astfel recunoscută legitimitatea, textul reprodus de cronica pe care a compilat-o pe la 1690 scribul Cantacuzinești-lor trebuie să fi fost scris într-o epocă în care statul dintre Carpați și Dunăre se opunea veleităților dominatoare ale Ungariei.

Privită în comparație cu *Gesta lui Roman și Vlahata* (circa 1390–1438) și cu *Letopisețul unguresc* (circa 1360–1390) transcris de Simion Dascălul în compilația sa, legenda Basarabilor de pe prima pagină a *Letopisețului cantacuzinesc* se dovedește a fi forma cea mai apropiată de original a așa-numitei *Legende a descălecatului pravoslavnicilor creștini* scrisă la Curtea lui Basarab I prin anii 1320–1330 sau ulterior, în perioadele de conflict antimaghiar ale urmașilor lui Basarab din sec. al XIV-lea. Ea ar putea astfel data din perioada dinaintea lui Mircea cel Bătrân sau, de ce nu, din prima parte a domniei acestuia.

1. Răzvan Theodorescu, „Această poartă a Creștinătății", în Răzvan Theodorescu, Ion Solcanu, Tereza Sinigalia, *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ministerul Culturii și Cultelor, București, 2004, p. 10.

Un lucru pare foarte probabil însă: la compunerea legendei a fost folosit și textul narativ derivat din diploma privilegială a lui Ladislau IV Cumanul în august 1279, adică *Letopisețul unguresc*. Altfel rămâne inexplicabil fragmentul apropiat de cel din *Gesta lui Roman și Vlahata*.

Despre cruciații din Carpați

Asemenea rezultate, bazate în exclusivitate pe analiza textelor vechi, nu pot „bate" scepticismul istoricului profesionist, mai ales dacă este vorba despre cel român. El are nevoie de dovezi certe, irefutabile, fiindcă vigilența firească la specialiștii a căror bună școală se întemeiază pe spiritul critic, analitic și iscoditor este dublată, în cazul acestuia din urmă, și de temerea (complexul) că alți colegi, formați în ambianța culturală a altor patrii – învecinate sau nu – îl bănuiesc dintru început de partizanat. Nu ar fi așa dacă istoria românilor era altminteri și dacă nu li s-ar fi contestat acestora, în repetate rânduri (ba chiar și astăzi), mai totul, de la simpla onorabilitate până la continuitatea de generații în spațiul pe care îl ocupă și până la dreptul de a avea o patrie proprie. Lucrurile stau însă tocmai așa și, dacă ai hotărât să devii istoric în România, nu ai decât să accepți acest dat, cu speranța că poate, în noile conjuncturi internaționale, lucrurile s-ar putea îndrepta și vechile suspiciuni sau stigmate ar dispărea.

Dincolo de speranțe și de contexte precise, istoricului îi revine însă, se înțelege, datoria de a-și proba cât mai adecvat și mai temeinic afirmațiile, dând opiniilor sale științifice validările de care au nevoie. În virtutea acestui imperativ, aduc și eu, mai departe, proba privilegiului acordat de regele maghiar Béla IV Ordinului Cavalerilor Sfântului Ioan în 1247, un document amplu discutat în istoriografia română și, la drept vorbind, și în cea central-europeană. Fără a fi necesarmente contemporană cu susținerile *Legendei descălecării pravoslavnicilor*

creștini, diploma ioanită, cum i s-a mai spus pe scurt, are rezonanță în unele dintre acestea și le dă credibilitate.

Înainte de toate, dau mai departe textul diplomei în traducere românească, stăruind mai apoi asupra lui printr-o lectură proprie, adecvată contextului creat de documentele luate în discuție în cartea de față. Însoțesc textul propriu-zis de note ample, de mare ajutor în înțelegerea sa.

Diploma Cavalerilor Ioaniți

1251[1]. *Papa Inocențiu IV confirmă actul de donațiune al regelui Béla IV prin care dăruiește cavalerilor ioaniți toată Țara Severinului până în apa Oltului, afară de Țara voievodului Litovoi, iar dincolo de Olt toată Cumania, afară de Țara voievodului Stanislau, care au să rămână în posesia românilor.*

1247, iulie 2 <Alba Regală>

„...deoarece acel preceptor, în numele Casei Ospitalierilor, s-a îndatorat de bunăvoie, el și Casa Ospitalierilor, să lupte în chipul arătat mai jos pentru ajutorarea regatului nostru și pentru apărarea credinței creștine și să ne dea sfat și ajutor credincios pentru popularea țării noastre, după cum va îndeplini și celelalte condiții ce se vor arăta îndată în această scrisoare, îi dăm și îi dăruim, lui și printr-însul numitei Case, întreagă Țara Severinului împreună cu munții acesteia și cu toate celelalte locuri ce țin de ea, precum și cu cnezatele lui Ioan[2] și Farcaș[3] până la râul Olt,

1. Citez aici confirmarea din 1251 a privilegiului original din 1247.

2. Matei Cazacu, „Negru-Vodă și «Fețele palide». O critică a «teoriei cumane» a lui Neagu Djuvara", în *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Românești*, Ed. Cartier, Chișinău, 2013, p. 99 amintește că genealogiștii George D. Florescu și Dan Pleșia au observat că dimensiunile și concentrarea domeniilor din sec. al XV-lea ale boierilor Florești și al lui Dan Durduc (ultimul domeniu reconstituit de Ion Donat și fiind al doilea ca mărime în Oltenia, după cel al Craioveștilor) –, poate rude, dacă Dan Durduc era frate cu Valcsan al lui Florea, cum cred cei doi autori (nu se știe însă precis!) – conduc către ideea că ei puteau fi urmașii cneazului Ioan de la 1247.

3. *Ibidem*, pp. 71–72: „...regele Sigismund de Luxemburg confirma la 1406 posesiunile în Banat ale «credincioșilor noștri români Ladislau

afară de țara voievodului Litovoi, pe care *o lăsăm românilor, după cum au avut-o aceștia și până acum*[1]. Totuși, așa le dăm, încât jumătate din toate foloasele și veniturile și slujbele din întreaga Țară a Severinului amintită, și din cnezatele pomenite mai sus să ne rămână nouă și urmașilor noștri, iar cealaltă jumătate o lăsăm pentru folosul Casei pomenite mai sus, afară de bisericile înființate și de cele ce se vor întemeia în toate teritoriile amintite mai sus, din veniturile cărora nu ținem nimic pentru noi, rămânând neatinse cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care le-au avut mai înainte, lăsând la o parte, de asemenea, toate morile dintre hotarele teritoriilor amintite, atât cele clădite, cât și cele ce se vor clădi, în afară de cele din Țara Litua, de asemenea, cu toate clădirile și semănăturile făcute cu cheltuiala fraților zisei case, de asemenea, cu fânațele și pășunile pentru vitele și oile lor, la fel și cu pescăriile care sunt acum sau care se vor face de către dânșii, pe care toate, în întregime, le lăsăm în folosul fraților acestora, în afară de pescăriile de la Dunăre și pescăriile de la Celei, pe care le ținem în folosul împreună al nostru și al acestora <al cavalerilor>. De asemenea, dăruim Ospitalierilor, ca și mai sus, să strângă jumătate din toate veniturile și foloasele ce se vor aduna pe seama regelui *de la românii ce locuiesc în Țara Litua, afară de Țara Hațegului*, cu cele ce se țin de dânsa. Voim însă ca amintiții români să ajute pe numiții frați cu oastea lor spre apărarea țării și spre înfrângerea și pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini, iar la rândul lor, cu prilejuri asemănătoare, frații înșiși să fie datori să dea sprijin <românilor> cât le va sta în putință. Pe lângă acestea, cu privire la sarea ce le-am îngăduit să o transporte în chip îndestulător spre folosința acestei țări și a părților dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania,

---

zis Farcaș (*Ladislaus dictus Farkas*) și alt Ladislau, fiii lui Bogdan de Mutnic». Acest Ladislau [zis Farkas – *n. O.P.*] va fi mai cunoscut sub numele de Farcaș (pentru a se deosebi de fratele său omonim), și fiii săi, Bogdan și Mihai, vor fi numiți la 1439 «fiii lui Farcaș». Iată deci un român care se numea Farcaș!"

1. *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini* menționează locuri atribuite românilor și în *Diploma ioaniților* din 1247, mai precis Țara Severinului (de la Dunăre la Olt, pe sub munte, până spre Nicopole) și despre principalele sale centre de putere: Severin, Strehaia și Craiova: „... s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei. [...] Și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) și-i așăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorât la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorât la Craiova".

ei vor putea să o scoată din orice ocnă din Transilvania de unde le va fi mai ușor – cu cheltuiala – dimpreună <comună>, a noastră și a lor – păzindu-se întru toate dreptul episcopilor, tot astfel și din banii care vor umbla acolo din voința regelui și cu sfatul preceptorului acestei case, din acea vreme, jumătate ținem pentru noi, precum s-a spus și despre celelalte venituri, iar cealaltă jumătate va rămâne spre folosul zisei case, păzindu-le drepturile bisericilor. Orânduielile pe care le va face zisa casă, pentru libertățile și judecățile, atât ale nobililor, cât și ale altora care vin din alte părți să locuiască în teritoriile amintite, le vom încuviința și statornici, rămânând partea din venituri și din foloase întreagă a noastră, cu acest adaos, că de se va rosti vreo sentință pentru vărsare de sânge împotriva mai marilor țării <acesteia> și aceștia se vor simți nedreptățiți, să poată face apel la Curtea noastră. Mai adăugăm că, dacă ar veni vreo oaste asupra noastră – de care lucru să ne ferească Dumnezeu –, a cincea parte din ostașii regiunilor amintite să fie datori a veni în oastea noastră și a pleca la război pentru apărarea țării noastre. Iar dacă vom pleca cu oastea spre Bulgaria, Grecia și Cumania, va ieși a treia parte din cei în stare a merge la război, și din prada de război, atât din cea mișcătoare, cât și din cea nemișcătoare, numita casă își va primi partea după numărul ostașilor din Țara Severinului și după armele lor.

Pe lângă aceasta, am dăruit amintitului preceptor, și printr-însul Casei Ospitalierilor, toată Cumania, de la râul Olt și munții Transilvaniei, în aceleași condiții arătate mai sus despre Țara Severinului, *afară de Țara lui Seneslau, voievodul românilor, care rămâne acelora, după cum au avut-o și până acum*, și întocmai în toate acele condițiuni rânduite mai sus cu privire la Țara Litua. Însă nu vrem să trecem cu vederea aceasta, că de la cea dintâi așezare a pomeniților frați, timp de douăzeci și cinci de ani, toate veniturile Țării Cumaniei în întregime le va strânge numita casă, *afară de cele din țara amintită a lui Seneslau, din care vor primi numai jumătate din venituri și foloase*. De atunci, jumătate din toate veniturile, foloasele și slujbele, încuviințate și jurate de înălțimea regală, vor fi plătite vistieriei regale de către frații acelei case așa fel, ca din cinci în cinci ani, trimisul nostru osebit va trebui să socotească veniturile, foloasele și slujbele venite de acolo. Iar cheltuielile ce se vor face cu paza cetăților sau întăriturilor trebuie să le purtăm noi, împreună cu acei frați, păstrându-ne alte condiții pentru noi, păstrându-se și excepțiunile din partea Ospitalierilor din Țara Cumaniei, cum ar fi cu privire la biserici, mori și toate celelalte care s-au spus mai sus una câte una, în legătură cu Severinul. La zidirea cetăților în amintita Țară a Cumaniei, precum și la apărarea Țării Cumaniei împotriva oricăror dușmani, vom sta în ajutorul fraților cu sfatul și cu puterea când va fi nevoie, și când vom fi chemați de acești frați vom merge în persoană, de nu vom fi împiedicați de alte lucruri. Le-am mai dăruit acelora pământ de patru sute

de pluguri în Feketig sau în alt loc în Transilvania și vom împlini acest număr la intrarea în Țara Cumaniei sau în Severin, unde vom crede a fi mai de folos numiților frați, despre care danie vom face scrisoare deosebită. În sfârșit, pentru ca această Casă a Ospitalierilor să-și poată aduce cu ușurință pe mare ceea ce îi va trebui, spre folosul țării noastre și a ei, i-am dăruit cetatea Scardona de lângă mare cu toate drepturile și cele ce țin de ea, precum și prediul Peszath în hotarele și cu folosințele ce se țin de acel prediu, așa cum l-a ținut prea iubitul nostru frate de fericită amintire, regele Coloman, afară de drepturile bisericilor care le rămân lor. Pe lângă acestea, am dăruit sus-numiților frați pământul numit Woyla, de lângă Dunăre, nu departe de Semlin, scos de sub stăpânirea cetății Caraș, cu toate foloasele și cele ce țin de el, așa cum l-a ținut neîntrerupt Nicolae, fratele lui Ugolin.

Mai departe, numitul preceptor, pentru daniile noastre pe care le facem sau le-am făcut din motivele mai jos amintite, a făgăduit în numele său și al zisei case, că *va lua armele împotriva tuturor păgânilor de orice neam ar fi, la fel și împotriva bulgarilor și chiar și împotriva altor schismatici, dacă vor lovi sau atinge regatul sau hotarele regatului*, va chema și fără zăbavă va aduce în regatul nostru în timpul de față spre slujba noastră și a regatului nostru o sută de frați ostași încercați și cu cai bine echipați și după cuviință. Împotriva unei oaste creștine ce ar voi să pătrundă în regatul nostru s-a obligat în numele casei să dea cincizeci de frați înarmați spre paza și apărarea cetăților și întăriturilor de la hotare, precum sunt Pojon, Moson, Sopron, Cetatea de Fier, Cetatea Nouă și altele mai jos, unde va voi să-i așeze regele și alți șaizeci <de frați înarmați> împotriva tătarilor, dacă s-ar întâmpla ca aceștia să intre în regatul nostru, de care lucru ferească Dumnezeu; tuturor acestora, câtă vreme sunt în paza cetăților și a întăriturilor, li se vor plăti cele trebuitoare din veniturile regale. S-a mai adăugat în numele casei ca preceptorul sau magistrul care va fi trimis de peste mare sau din alt loc pentru conducerea caselor din regatul nostru, la sosirea sa va fi dator să făgăduiască, sub jurământ de credință obișnuit ordinului său, că va fi întru totul credincios regelui și regatului și că va ține el și-i va sili și pe ai săi să țină fără înșelăciune toate și fiecare din cele spuse mai sus și că *va avea grijă și se va strădui să populeze nu numai regiunile amintite, dar și alte regiuni ale regatului nostru și că pe țăranii din regatul nostru de orice stare și neam ar fi și pe sașii și pe teutonii din regatul nostru nu-i va primi să se așeze în regiunile sus-numite, fără îngăduința regească osebită*. La acestea noi am mai adăugat, și preceptorul a primit în numele amintitei case, că de s-ar întâmpla ca preceptorul sau magistrul de acum sau cel care va fi în acel timp, să calce vreuna sau mai multe din condițiile față de care zisul preceptor însuși și numita casă s-au obligat mai sus și dacă fiind făcută atentă a treia oară în chip solemn nu s-ar îngriji

de îndreptare – și marele magistru de peste mare, încunoștințat după cuviință din partea regelui despre acest lucru, încă n-ar îndrepta greșeala în curs de un an de când a fost înștiințat, și dacă s-ar omite sau neglija aceasta de către zisul magistru sau preceptor – greșeala să fie îndreptată de judecata regească după placul și voința sa, mustrându-i sau pedepsindu-i pe aceștia prin luarea veniturilor sau în alt chip după cât va fi de mare și de grea greșeala lor. Așadar, ca toate și fiecare dintre cele amintite și înfățișate înaintea noastră și a nobililor noștri să aibă putere pe veci, cât se ține de noi, am întins dreapta noastră regală spre credință, și am făgăduit că, atâta timp cât casa își va ține obligațiile luate, noi le vom ține necălcate <pe ale noastre> și vom face să se țină necălcate și de alții, dând scrisoarea de față întărită cu bula noastră de aur..."[1]

Discuții importante s-au purtat între istorici cu privire la autenticitatea diplomei. Într-un studiu de specialitate multă vreme ascuns de ochii publicului, Silviu Dragomir a socotit actul din 1247 un fals. Fără a intra în detalii cu privire la acest aspect, amintesc aici că un fals, pentru a fi credibil, trebuia să reflecte cât mai fidel realitățile la care se referea și în legătură cu care, beneficiarii și eventualii contestatari erau la curent. Deci și dacă Silviu Dragomir ar avea dreptate, diploma tot rămâne importantă pentru corespondența dintre realitățile evocate și cele de pe teren. Falsul, dacă a fost, s-a referit la anumite privilegii stipulate de charta regală, nu la locuirea teritoriului și la raporturile sociale existente acolo.

Ce rezultă din lectura atentă a documentului? La data emiterii actului, Țara Severinului era deplin articulată ca veche autonomie prestatală și de ea țineau și munții aferenți. Ea aparținea deja, pe atunci, Regatului Maghiar („întreagă Țara Severinului, împreună cu munții acesteia și cu toate celelalte locuri ce țin de ea"), ceea ce îl îndreptățea pe suveranul arpadian să o conceadă cavalerilor ioaniți fără a întâmpina vreun obstacol legal. Faptul că această țară exista, că avea o vechime mai mare decât stăpânirea maghiară asupra ei – în caz contrar nebeneficiind de un statut de sine stătător, așa cum demonstrează însăși existența numelui de Țara Severinului, și de o

1. *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII*, seria C: Transilvania, vol. I (1075–1250), Ed. Academiei, București, 1951, doc. nr. 285, pp. 329–333. Textul latin în Hurmuzaki-Densusianu, I/1, pp. 249–253.

identitate regională conturată deja, inconfundabilă cu a altei formațiuni similare – trimite la epoca mai veche în care, anterior acestei stăpâniri de către Regatul Maghiar, formațiunea prestatală respectivă funcționa într-o altă alcătuire statată (Țaratul Vlaho-Bulgar a înglobat-o, după D. Onciul, între sec. al XII-lea și începutul sec. al XIII-lea când, mai precis prin 1231–1232, după cum s-a stabilit ulterior, s-a instaurat dominația maghiară în regiune). Ba mai mult: trimite la o epocă mai veche decât atât, poate cea dinaintea momentului vlaho-bulgar, când zona s-a aflat sub dominația nominală a pecenegilor și cumanilor și când, poate, trebuie căutat momentul istoric în care ea fusese înființată. Tocmai despre aceste vremuri vorbește *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini*, spunând că Basarabii, adică românii, au așezat temeiurile ei politice.

Pentru adepții romanității românilor, Țara Severinului reflectă în numele ei existența, în partea locului, a unui turn construit pe vremea împăratului roman Severus, ale cărui ruine s-ar fi păstrat. Dimitrie Onciul credea însă că Severin vine de la slavul *severnîi*, care înseamnă *nord*. Între 827 și 832, Țaratul Bulgar înființa o craină bănățeană, iar reședința autorității din interiorul ei putea fi Severinul. Onciul credea că „Originea transdanubiană și, prin urmare, anteungurească a organizației românești din țara Severinului o confirmă, în mod neîndoios, toată organizația ulterioară a statului român, cu instituțiile sale de proveniență bizantino-bulgară, instituții care au prins cele mai puternice rădăcini, cu toate că principatul format din cele două voievodate anterioare se află chiar de la început sub suzeranitate ungurească. Deși descălecarea română din miazăzi de Dunăre, despre care tradiția noastră are o vagă amintire, trebuie căutată parte pe timpul cuceririi romane, parte pe timpul primului Imperiu bulgar (de care aproape toată Dacia era dependentă), totuși negreșit organizația de origine transdanubiană a Olteniei, ca banat sau voievodat anterior principatului, a primit ultima sa formă pe timpul Imperiului româno-bulgar al Asaneștilor"[1].

1. D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. II, Ed. Științifică, București, 1968, p. 61.

Revin însă la textul Diplomei ioaniților. Odată cu Țara Severinului, obiect al donației făceau și alte formațiuni existente în zonă: „cnezatele lui Ioan și Farcaș până la râul Olt". Precizarea că teritoriul respectiv se întindea până la râul Olt confirmă spusele *Legendei descălecării pravoslavnicilor creștini* referitoare la întinderea formațiunii prestatale întemeiate de români odinioară de la munte până la râul Olt („cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului"). Donația către cavaleri nu cuprinde însă și „țara voievodului Litovoi pe care o lăsăm românilor, după cum au avut-o aceștia și până acum", spre deosebire de celelalte teritorii și formațiuni (Țara Severinului, cnezatele lui Ioan și al lui Farcaș), unde stăpânirea românească dinainte trece acum pe seama noilor veniți. Se confirmă astfel posesia anterior românească a acestor teritorii și limita până la care ele se întindeau.

Românii s-au întins însă și mai departe, pe teritoriul din proximitatea Dunării, către vărsarea acesteia, ajungând până în proximitatea localității Nicopole, mai exact până vizavi de localitatea bulgărească, unde se află orașul Turnu Măgurele („...alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei").

Bisericile mai vechi și cele noi – romano-catolice, din câte se pot înțelege – cu veniturile lor rămân pe seama ierarhiei ecleziastice („bisericile înființate și de cele ce se vor întemeia în toate teritoriile amintite mai sus, din veniturile cărora nu ținem nimic pentru noi, rămânând neatinse cinstea și drepturile arhiepiscopilor și episcopilor pe care le-au avut mai înainte") atestă penetrarea în teritoriul românesc a Bisericii Romano-Catolice maghiare și existența, în cazul acestei ramuri a ei, a unor stipulări conforme cu acelea din restul regatului.

De aceeași exceptare se bucură și morile existente sau care se vor înălța („lăsând la o parte, de asemenea, toate morile dintre hotarele teritoriilor amintite, atât cele clădite, cât și cele ce se vor clădi, în afară de cele din Țara Litua, de asemenea"), morile slujind, firește, nevoilor curente ale populației sedentare de prin partea locului.

Pare să rezulte că Țara lui Litovoi urma să plătească nobililor cavaleri ai ordinului dări recoltate de la locuitorii ei români. Cum însă Țara Hațegului era exceptată de la această dispoziție și cum exceptarea era amintită în directă legătură cu prevederea referitoare la Țara „Litua" (pornind de la care și B.P. Hasdeu ajungea să vorbească de un „crai Litean" – Litovoi fiind menționat în documentul de cancelarie din 1288 Lython), se poate înțelege că Hațegul făcea parte din mai marea Țară Litua, dar că acolo locuitorii beneficiau de scutire totală, din motive pe care documentul nu le preciza („jumătate din toate veniturile și foloasele ce se vor aduna pe seama regelui de la românii ce locuiesc în Țara Litua, afară de Țara Hațegului, cu cele ce se țin de dânsa").

Ce anume putea determina regalitatea maghiară să excepteze Țara Hațegului de la perceperea taxelor? Doar recunoașterea unui statut superior, pe seama acestei formațiuni autonome în raport cu restul Țării Litua. Motivele acestei recunoașteri ne rămân însă necunoscute. Privilegiu și „grație regală" acordate fie pentru merite a căror amintire nu s-a păstrat, ori datorită unei superiorități și a unei puteri politice în raport cu restul Țării Litua care se va fi impus, în vreo formă oarecare, sau care va fi fost negociată în vreo circumstanță favorabilă din trecut. Cum anii invaziei mongole abia trecuseră, s-ar putea presupune că această recunoaștere a survenit, cel mai târziu, în raport cu evenimentele atacului devastator nomad, când, după cum rezultă și din scrisorile regelui Ungariei către Sanctitatea Sa și către regele german, s-a căutat din greu un reazem și o strategie defensivă eficientă.

Românii din Țara Litua – inclusiv cei din Țara Hațegului – erau însă îndatorați, prin porunca regală, să acorde asistență militară cavalerilor ioaniți, în caz de atacuri din exteriorul regatului, și un sprijin similar trebuiau să le dea lor și cavalerii ioaniți înșiși, în condiții similare („amintiții români să ajute pe numiții frați cu oastea lor spre apărarea țării și spre înfrângerea și pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini, iar la rândul lor, cu prilejuri asemănătoare, frații înșiși să fie

datori să dea sprijin <românilor> cât le va sta în putință"). Faptul pare să indice că și românii din Țara Litua erau văzuți ca actori ai unei zone marginale, de graniță, a regatului, având de jucat, aidoma noilor veniți, un rol în respingerea atacurilor ostile. Dar el poate fi și ecoul unui comportament brav din trecut – foarte probabil, din trecutul apropiat (anii invaziei tătaro-mongole, 1240–1243), când acești români au acționat în interesul Regatului, opunându-se invaziei.

În chestiunea militară adusă în discuție românii nu sunt tratați ca supuși de un statut inferior celor al cavalerilor ioaniți, ci ca niște parteneri echivalenți în materie de funcție militară, nedatorându-le cavalerilor sau oamenilor de la Curtea regală, desemnați eventual anume pentru asta, ascultare și supunere. Ceea ce se reglementează este numai o coordonare a forțelor comune defensive în calea eventualelor incursiuni invazive.

Actul arată și îndatorirea ca din Țara Severinului, încredințată acum autorității momentane a cavalerilor ioaniți, ca și din Țara Litua – inclusiv Țara Hațegului – în oastea regală să fie încadrați, în caz de invazie străină, o cincime din ostașii valizi, fiind gata să plece în campanie oriunde ar fi cerut-o interesele apărării Regatului Maghiar („dacă ar veni vreo oaste asupra noastră [...], a cincea parte din ostașii regiunilor amintite să fie datori a veni în oastea noastră și a pleca la război pentru apărarea țării noastre"). Această prevedere viza însă alte orizonturi decât cele învecinate cu diferitele frontiere ale regatului, în cazul agresiunilor legate de vecini fiind convocați în armata regală a treia parte a ostașilor din regiunile menționate („Iar dacă vom pleca cu oastea spre Bulgaria, Grecia și Cumania, va ieși a treia parte din cei în stare a merge la război"). Se stabilea, pentru asemenea situații de război, și răsplata proporțională cu numărul ostașilor („din prada de război, atât din cea mișcătoare, cât și din cea nemișcătoare, numita casă își va primi partea după numărul ostașilor din Țara Severinului și după armele lor").

Insistența cu care se stipulează toate aceste eventuale participări la evenimente de natură militară pune în relief atât

importanța acordată de pățitul rege Béla IV participării ostașilor din Țara Severinului și din Țara Litua la campaniile posibile, fie ele survenite dinspre necredincioși (tătari), fie dinspre schismatici (creștini de religie răsăriteană), cât și faptul că tocmai această parte a frontierei, cea de la Carpații sudici și de la Olt până la linia Dunării, îi apărea suveranului maghiar ca fiind cea mai expusă atacurilor prădătoare. Interesul regelui de a-și atrage colaborarea credincioasă a bărbaților înarmați din zona respectivă rezultă din grija de a le promite acestora mobilizări diferite, după caz, dar mereu atente cu îndatoririle militare specifice și întotdeauna răsplătite corespunzător, după tipicul vremii. Atent cu ce le făgăduiește cavalerilor ioaniți chemați într-ajutor, regele nu uită să vădească o preocupare similară și în raport cu locuitorii valizi din punct de vedere militar din Țara Severinului și din Țara Litua și Țara Hațegului.

Este însă la fel de important să se observe că punerea ostașilor români vizați prin această prevedere sub tutela cavalerilor ioaniți însemna o subordonare – probabil mai strictă și mai clară decât în trecut – în raport cu acești cruciați aduși în slujba regelui. Era, altfel spus, o etapă a subordonării mai stricte a teritoriului vizat și a locuitorilor săi față de regalitatea maghiară, împingând astfel și mai mult în trecut o fostă libertate de acțiune mai mare în raport cu aceasta.

Este de crezut, de aceea, că în aceste formațiuni regionale valoarea militară a bărbaților valizi din punct de vedere ostășesc era clar cunoscută și dovedită, și că nu se aveau în vedere „recrutări de strânsură", ci forțe militare deja antrenate, apte să lupte cu succes în orice moment ar fi fost necesar, ale căror eficiență și valoare relative fusese deja dovedite.

Țara Severinului și, alături de ea, și Țara Litua pot fi socotite astfel, chiar și indirect, pornind de la mărturia importanței lor strategice, niște componente de frontieră ale Regatului Maghiar funcționale din punct de vedere administrativ la standardele momentului istoric. Ele fuseseră, în orice caz, cu puțini ani înainte, confruntate cu invazia teribilă a mongolilor și, din câte rezultă, făcuseră față cu eroism, în chip onorabil, acestei

încercări. Într-o scrisoare din 1250, așadar după numai trei ani de la privilegiul în favoarea ioaniților, același rege amintea, în legătură cu invazia mongolă din 1241–1242, importanța luptelor purtate cu invadatorii la Dunăre: „Căci ea [= Dunărea, *n. O.P.*] este apa împotrivirii [...], și unde noi, oricât de fără veste luați și greu loviți, ne-am împotrivit tătarilor timp de zece luni, regatul nostru fiind pe atunci aproape cu totul lipsit de cetăți și de apărători".

Fără oștire aptă să apere regatul, fără sistem defensiv alcătuit din cetăți viabile, Regatul Maghiar își găsise salvarea, din câte rezultă din spusele exprese ale regelui, în rezistența înverșunată a locuitorilor de la Dunăre; nu necesarmente doar ai celor din zona Severinului, dar probabil că și a acestora. Tocmai pentru a întări această regiune încercată, dar și redutabilă, regele i-a adus pe cavalerii ioaniți chiar acolo, urnind o operă de fortificare („i-am așezat în mijlocul regatului nostru, la apărarea cetăților, întrucât poporul nostru s-a arătat nedeprins cu așa ceva, cetăți pe care punem să fie ridicate lângă Dunăre, căci la aceasta s-a oprit planul nostru de nenumărate ori cumpănit, că va fi mai folositor pentru noi și pentru întreaga Europă ca Dunărea să fie întărită cu cetăți"). Punct vulnerabil, sau punct al maximei rezistențe antitătare ce se cuvenea fortificat? Probabil că amândouă ipotezele sunt valabile, bravura împotriva terților reprezentând în ochii regelui o vulnerabilitate – potențial pericol de răzvrătire – în sistemul puterii statului maghiar.

Daniile regelui către ioaniți treceau și râul Olt, cuprinzând ceea ce în acel moment se mai numea, deocamdată, Cumania, cu stipulații similare celor privind Severinul („toată Cumania, de la râul Olt și munții Transilvaniei, în aceleași condiții arătate mai sus despre Țara Severinului"). Survenea însă și de astă dată o excepție similară celei care fusese precizată în cazul Țării Litua: Țara voievodului românilor Seneslau („afară de Țara lui Seneslau, voievodul românilor, care rămâne acelora, după cum au avut-o și până acum, și întocmai în toate acele condițiuni rânduite mai sus cu privire la Țara Litua").

Voievodul Seneslau și supușii lui, se înțelege, trăiau într-una din formațiunile politice aflate în Cumania, deci supuse, până la o vreme, autorității șefilor cumani din zonă, dar care trecuseră, de la un moment dat încoace, sub suzeranitatea regelui maghiar. Este foarte posibil ca acest moment al schimbării de autoritate de la cumani către regele maghiar să fi avut loc prin anii 1236 sau 1237, când regii cumani Jonas și Soronius – pomeniți de cronica lui Alberic de Troisfontaines – au părăsit, de groaza mongolilor, regiunea, trecând în Peninsula Balcanică și așezându-se nu foarte departe de Constantinopol, în bună înțelegere cu oastea cruciată venită din Occident să apere Imperiul Latin de la Constantinopol, aflat în mare impas.

De ce ar fi consemnat toate aceste teritorii diploma regelui maghiar dacă ele nu ar fi fost, într-un fel sau altul, deja, parte a unei unități politice subordonate sistemului statal al Ungariei medievale? (Se înțelege că acest regat nu avea – și nu putea să aibă, la acea dată – o unitate pe care nici modernitatea nu a putut-o crea în state mult mai puternice, precum, să zicem, Imperiul Habsburgic ori Germania.) Tratarea mai mult sau mai puțin solidară, în ce privește impozitarea și obligațiile militare, a formațiunilor voievodale și cneziale menționate în diplomă, vădește clar nu doar că ele intrau „la pachet" în noua zestre ioanită, ci și că rânduielile anterioare le stabiliseră dinainte un regim fiscal și militar în principiu similar – cu unele diferențe de nuanță – celui atestat de document. Practic, singurele modificări ale acestuia vizau modul de împărțire a beneficiilor recoltate din teritoriu între rege și ordinul ioanit și chipul în care ostașii din regiune urmau să își îndeplinească obligațiile militare.

Ordinul Ioanit mai beneficia însă de jurisdicția Cumaniei, teritoriu vast și indefinit, din care erau precizate doar hotarele sale vestice. „Am dăruit [...] toată Cumania, de la râul Olt și munții Transilvaniei, în aceleași condiții arătate mai sus despre Țara Severinului." Cumania intra astfel sub autoritatea ordinului în condiții similare celor prevăzute pentru Țara Severinului, semn că situația locuirii și a societății din acest teritoriu

era aceeași ca în Țara Severinului, fără diferențe de condiție, de tip de economie, de tip de stăpânire a teritoriului. Cu alte cuvinte, Cumania nu mai era, la acea dată, o zonă de locuire nomadă, populația era sedentarizată, economia era caracteristică unei locuiri permanente (cultivarea pământului, păstorit, morărit etc.).

Documentul mai specifica faptul că un sfert de secol ioaniții vor putea dispune de toate veniturile din Cumania („de la cea dintâi așezare a pomeniților frați, timp de douăzeci și cinci de ani, toate veniturile Țării Cumaniei în întregime le va strânge numita casă"), excepție făcând cele din Țara lui Seneslau, din care vor primi doar jumătate („afară de cele din țara amintită a lui Seneslau, din care vor primi numai jumătate din venituri și foloase"). Cealaltă jumătate suveranul și-o rezerva sieși, nu doar ca simplu aport economic, ci mai cu seamă pentru a marca subordonarea directă a Țării lui Seneslau față de coroana maghiară, fără intermedierea fraților ioaniți, care rămâneau beneficiari doar ai celeilalte jumătăți de agoniseli și slujbe („De atunci, jumătate din toate veniturile, foloasele și slujbele, încuviințate și jurate de înălțimea regală vor fi plătite vistieriei regale").

O dată la cinci ani, un preceptor regal urma să verifice încasările și slujbele din teritoriul încredințat ioaniților „iar cheltuielile ce se vor face cu paza cetăților sau întăriturilor trebuie să le purtăm noi împreună cu acei frați, păstrându-ne alte condiții pentru noi, păstrându-se și excepțiunile din partea Ospitalierilor din Țara Cumaniei, cum ar fi cu privire la biserici, mori și toate celelalte care s-au spus mai sus una câte una, în legătură cu Severinul". Tot ca formă de control, regele își rezerva dreptul de a participa la cheltuielile de întreținere a cetăților și a fortificațiilor defensive în condiții diferite – deci nu la egalitate – de ale fraților. În plus, exceptările prevăzute deja pe seama Țării Severinului și a celorlalte teritorii specificate erau avute în vedere și pentru Cumania. Este vorba, după cum exemplifică charta regală, despre situația bisericilor, a morilor și a contribuțiilor militare (ostașii și participarea lor procentuală la campaniile ofensive sau defensive ale regatului).

Regele se simte chemat să participe la decizia referitoare la construirea de cetăți și la campaniile defensive, promițând atât sfaturi – *consilium* – cât și ajutor – *auxilium* – („La zidirea cetăților în amintita Țară a Cumaniei, precum și la apărarea Țării Cumaniei împotriva oricăror dușmani, vom sta în ajutorul fraților cu sfatul și cu puterea când va fi nevoie)".

Așa cum pare să se înfățișeze ea privirilor noastre prin intermediul documentului, Țara Severinului cu Hațegul și cu părțile menționate din Cumania alcătuiau o entitate în curs de articulare politică, în jurul unui nucleu mai vechi, deja bine statuat: Țara Severinului. În cadrul ei, dincoace și dincolo de Olt, trei entități erau în mod clar românești și se bucurau de aceeași exceptare de la noile decizii: Țara Litua, Hațegul și Țara lui Seneslau, voievodul românilor. Dar și Cumania, ca întreg, pare să fi avut aceleași caracteristici generale ca în Țara Severinului, ceea ce permite să se înțeleagă mai bine posibilitatea unificării într-un singur stat, în decurs de circa un secol, a teritoriului de la sud de Carpați, precum și motivele obstinației domnitorilor români de a redobândi pe seama stăpânirii lor a Banatului de Severin, din dorința unei reîntregiri a fostei Țări a Severinului (din care lor le rămăsese doar Oltenia).

Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini consemnează întinderea organizărilor de putere ale creștinilor de rit răsăritean – cum se autodefineau românii înainte de a asuma o conștiință prioritar etnică –, pe linia Dunării, până la Olt și în dreptul cetății Nicopole, adică până spre Turnu Măgurele. În felul ei, incomplet și mai cu seamă indirect, aluziv, diploma regală dată în folosul cavalerilor ioaniți în 1247 permite descifrarea acestora, fie și în parte, confirmându-le existența pentru finalul primei jumătăți a sec. al XIII-lea. Nucleul puterii românești de mai târziu – peste aproape un secol – erau, pe de o parte, Țara Severinului (Oltenia), iar pe de alta, Țara Litua și voievodatul lui Seneslau, în proximitatea Carpaților.

Dintre textele românești, probabil scrise în slavonă la origine, cel mai apropiat de realitățile sec. al XIII-lea, confirmând, și el –

deși sub alte aspecte – afirmațiile din *Legenda descălecării...* este *Gesta lui Roman și Vlahata*. Din aceasta rezultă cu claritate un lucru important referitor la identitatea românilor: este concepută în termeni genetici („Romanovicii" fiind urmașii lui Roman) și confesionali (ei sunt „romani vechi" ce țin de „credința lui Hristos", refuzând să se convertească la „latinie", adică la romano-catolicism, la care încercau să îi constrângă – prin război și apoi prin viclenie și prin convertiri forțate ale descendenților și soțiilor lor rămase acasă – „romanii noi"). Referirea la strămoșii mitici, la fondatorii spiței și la tipul de credință creștină pe care îl practică pare să îi definească suficient. Asemenea credințe în „eroul eponim fondator" descoperea încă, în anii interbelici, și H.H. Stahl prin satele vrâncene. Chiar dacă ele nu aveau un temei istoricește demonstrabil, cum probează ilustrul sociolog, oamenii din sat credeau cu tărie în realitatea ascendenței genealogice respective. Puternica persistență a acestui tip de raportare după atâtea secole confirmă că scribul anonim al *Gestei lui Roman și Vlahata* pornea de la realități sociale și ținând în mod autentic de imaginarul istoric al oamenilor vremii lui, creditându-le întru totul și aplicându-le materiei mitice pe care o trata.

Gesta lui Roman și Vlahata (circa 1390–1400)

Au pornit din cetatea Veneției doi frați: Roman și Vlahata, care fiind de credință creștină, au fugit de prigoana ereticilor împotriva creștinilor și au venit în orașul numit Roma Veche și și-au întemeiat o cetate după numele său, Roman. Și și-au trăit anii, ei și neamul lor, până ce s-a despărțit Formos papa de la ortodoxie la legea latină. Și după despărțirea de legea lui Hristos, latinii și-au întemeiat o cetate nouă și au numit-o Roma Nouă și au chemat la dânșii, la latinie, pe Romanovici[1]. Romanovicii însă n-au vrut și au început să facă război mare cu dânșii și nu s-au despărțit de credința lui Hristos. Și din vremea aceea au tot fost în război până la domnia lui Vladislav, craiul Ungariei. [...]

1. Adică urmașii, spița lui Roman.

Un ecou al stabilirii cavalerilor occidentali, de credință romano-catolică („papistașii", „latinii") în Ungaria străbate și din textul *Gestei lui Roman și Vlahata*. Aici adversitatea dintre românii („Romanovicii") pravoslavnici, pe de o parte, și cavalerii apuseni (Ordinul Ioanit?) este consemnat fără echivoc. Fie că este vorba despre o preluare narativă mai vagă după diploma ioanită – indiferent dacă aceasta a fost un act autentic ori o simplă făcătură de cancelarie –, fie că au fost avute în vedere alte evenimente istorice, a căror amintire s-a estompat, textul rezonează cu documentul din 1247.

Gesta lui Roman și Vlahata

[Romanovicii – *n. O.P.*] au cerut de la crai să le dea voie să trimită să cerceteze Roma veche: oare mai sunt femeile și copiii lor, sau nu? Și s-au dus trimiși și s-au întors curând și le-au spus: „Cetatea noastră Roma veche a fost dărâmată și femeile și copiii noștri i-au luat romanii noi în legea lor latină". Ei deci s-au închinat craiului Vladislav, rugându-l să nu-i împingă la legea latină și să le dea voie să-și ție legea creștină grecească și să le dea pământ pentru trai.

Dacă interpretarea aceasta are temei, atunci se poate socoti că regele maghiar i-a răsplătit pe „Romanovici" cu pământuri noi ca o consecință a celor de mai sus, căci textul își urmează astfel cursul:

Gesta lui Roman și Vlahata

Iar craiul Vladislav i-a primit cu voie bună și le-a dat pământ în Maramureș, între râurile Mureș și Tisa, locul numit Criș, și aici s-au așezat și s-au adunat romanii. Și au trăit aici și și-au luat femei unguroaice din legea latină, [trecute] la legea lor creștină, până în ziua de azi.

Din consemnarea cronicarului anonim că regele Ungariei care i-a răsplătit cu pământuri pentru vitejia dovedită în confruntarea cu tătarii le-a recunoscut privilegiul de a-și păstra confesiunea (au obținut dreptul ca suveranul „să nu-i împingă la legea latină și să le dea voie să-și ție legea creștină grecească") rezultă și că românii își revendicau, la data scrierii textului,

merite militare și privilegii confesionale, ba chiar și înnobilări și acordări de fiefuri, în legătură cu circumstanțele evocate. De notat că în text conferirea de pământuri care îi aducea la statut de stăpâni ai terenurilor este ultima înscrisă, în ordinea importanței, printre răsplățile obținute cu acel prilej. Confundarea regelui Béla IV cu nepotul lui, Ladislau IV Cumanul, în timpul căruia au existat, din nou, confruntări cu tătarii, ține de modul de funcționare a memoriei istorice medievale, conform căruia cele două figuri regale s-au contopit într-una singură care, în plus, a dobândit, în alte relatări (precum cea din *Hronicul bulgăresc*) și trăsături ale regelui sanctificat Ladislau I cel Sfânt.

Când s-a putut produce însă episodul revendicării mai vechilor privilegii de către nobilii români? Un indiciu prețios pare să îl dea în acest sens raportul *Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureșene* scris de cei doi comisari regali trimiși în Transilvania în 1574: este vorba despre congregația nobiliară ținută la Bács în timpul regelui Ludovic de Anjou. Coroborând informația existentă, pare să rezulte că respectiva adunare a avut loc anterior scrierii *Letopisețului unguresc*, adică înainte de 1359–1363. Fie că *Legenda originii maramureșenilor* a fost un text narativ cu pretenții istorice, fie că era o chartă regală ce conținea și evocarea – în formă narativă – a împrejurărilor în care regalitatea arpadiană recunoscuse privilegiile și condiția nobiliară acordate românilor maramureșeni, este foarte posibil ca prilejul prezentării respectivului document în fața regelui sau a delegaților lui să fi fost întrunirea de la Bács.

Înapoi la primii Basarabi

Revenind acum, din nou, la *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini*, determinarea istorică mai precisă a momentului scrierii ei a stat mereu în atenția mea. Ceea ce se constată este că, după înfrângerea din toamna lui 1330 la o posadă a regelui Carol Robert al Ungariei, nucleul statal al Țării Românești a

scăpat controlului regal pentru o vreme. Istoricul Engel Pál consemnează: „Numai la sfârșitul lui 1359 au fost reluate legăturile, când Ludovic, mergând în Moldova, a trecut cu oastea prin Transilvania. Alexandru a găsit oportun să i se închine, iar în schimb, regele maghiar l-a recunoscut ca stăpân în Severin. Începând de atunci, până în 1374, banul de Severin nu se mai întâlnește [ca demnitate statală – *n. O.P.*] printre demnitarii din finalul diplomelor [regale] maghiare. Voievodul Vlaicu, urcat pe tron în 1364, «imitând relele obiceiuri părintești», s-a codit să înnoiască relațiile de suzeranitate, drept care regele l-a considerat inamic și, la începutul lui 1365, i-a declarat război. Mai întâi însă s-a asigurat din partea Bulgariei și, în mai 1365, a asediat reședința din Vidin a țarului bulgar Stracimir. Pe țar l-a închis în cetatea Gomnec, din Slavonia, și în fruntea Vidinului a ajuns un căpitan maghiar care, din anul 1366, a purtat titlul de «ban bulgar» (*banus Bulgariae*). Cum s-a întâmplat și mai înainte, în cazul regiunii Mačva, comitatele învecinate, împreună cu Timișoara, le-a trecut sub administrarea banului celui nou.

După căderea Vidinului, voievodul Vlaicu a cedat temporar și a primit ca feudă districtul Făgărașului, din Transilvania, cu titlul de duce. De îndată însă ce fratele lui Stracimir, Šišman, care domnea la Târnovo, a atacat banatul din Vidin, i s-a alăturat și el. În toamna anului 1368 Ludovic a pornit de-a lungul Dunării de Jos împotriva lui Vlaicu. Concomitent, Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, ataca peste Carpați. Regele a ajuns până la Severin și l-a ocupat. Însă Lackfi a pățit precum odinioară regele Carol: «din păduri și din munți s-a năpustit asupra lui o mulțime mare de valahi», iar el, împreună cu cea mai mare parte a trupelor sale, a pierit acolo» [(Thuroczi)]. După toate acestea, Vlaicu a luat el inițiativa și, la începutul lui 1369, a cucerit chiar Vidinul, astfel încât Ludovic a găsit că este mai bine să se înțeleagă cu el. În toamnă a fost semnat un tratat de pace care a pus capăt efemerului banat bulgar, dar a salvat aparențele. Vlaicu s-a supus regelui, a reprimit Severinul și Făgărașul, iar țarul Stracimir și-a recăpătat, la rândul său, țara,

după ce s-a legat că va rămâne vasal maghiar. După cum scrie cronica, Ludovic «cu bucurie l-a trimis înapoi la Vidin», dar pe fetele lui le-a păstrat ca ostatece.

În vreme ce țarul și-a respectat promisiunea, spune Kükullői [= cronicarul Ioan de Târnave], și «a rămas credincios și supus maiestății sale», Țara Românească nu a fost menținută dependentă o vreme mai îndelungată. Deja în 1374 s-a zvonit că voievodul Vlaicu a trecut de partea otomanilor, iar în vara lui 1375 regele maghiar a pornit din nou împotriva țării sale. S-a ciocnit cu urmașul lui Vlaicu, voievodul Radu, ajutat de trupe turcești, și l-a învins. [...] Acestei lupte i se datorează refacerea, pentru câteva luni, a banatului din Severin. Țara Românească nu s-a supus însă. În anul 1377, Ludovic a considerat necesar ca, pentru apărarea unei trecători din Carpații Meridionali, să construiască cetatea de hotar Bran, după ce, mai înainte, în anul 1370, a fost ridicată cetatea Tălmaciu la intrarea celeilalte trecători. În anul 1373 a fost reconstruită Orșova, care controla drumul spre Bulgaria. Multiplele construcții strategice arată clar că hotarul sud-estic al regatului nu era considerat, pe atunci, destul de sigur"[1].

Spre deosebire de Engel Pál, aș crede tocmai dimpotrivă: că toate aceste fortificări ale hotarului sud-estic al Regatului Maghiar arată cu limpezime că în jurul anilor 1370–1373 regele Ludovic ajunsese la conștiința faptului că acolo se oprea autoritatea lui regală autentică, trebuind să recunoască – *de facto*, dacă nu *de iure* – autocârmuirea Țării Românești și a Moldovei. În acel moment, așadar, trecuse primul șoc produs de răzvrătirea românească, precum și amenințarea resimțită în fața posibilității ca Ungaria să aibă de-a face nu doar cu o „defecțiune" valahă în sud și moldovenească la răsărit de Carpați, ci și să piardă alte teritorii locuite majoritar de români (Țara Maramureșului, dar și Hațegul și Banatul montan, cel puțin). Regele izbutise să frâneze orice veleități de operare împreună

1. Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, trad. de Aurora Moga, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, pp. 192–193.

a celor două țări românești cu tendințe de obținere a independenței și pedepsise prin execuții și alte mijloace pe românii bănățeni și hațegani, confiscând averi și moșii, executându-i pe cei socotiți trădători. Chiar dacă pierderile îi apăreau tot mai mult ca irecuperabile, ele rămâneseră totuși mai mici decât păruse că vor fi. În logica regală, a întări statu quo-ul și a răsplăti cu ducate vasalice pe domnitorul Țării Românești era o soluție mai chibzuită decât să accepte permanența unei stări de beligeranță, mai cu seamă că deja pericolul otoman se făcea tot mai îndeaproape simțit, chiar și între Dunăre și Carpați.

În acest context istoric de confruntare, cu păci provizorii și cu acalmii de maximum un pic peste un deceniu, a avut nevoie Țara Românească de o argumentare scrisă, utilizabilă diplomatic și propagandistic, a pretențiilor ei de stăpânire asupra Severinului și, de fapt, a întregului teritoriu de la sud de Carpați și până la Dunăre. În *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini* accentul cade însă asupra liniei Dunării, neglijându-se revendicările pe tema stăpânirii subcarpatice. Mai ales Țara Severinului pare să fie miza afirmațiilor din text, stăpânirea ei fiind, de fapt, revendicată. Or acest fapt indică drept posibil interval al conceperii textului perioada dintre răzvrătirea lui Basarab I și domnia lui Mircea cel Bătrân, voievod fidel maghiarilor în politica lui externă. Desigur, acest interval poate fi redus, cu probabilitate, la anii dintre conceperea *Letopisețului unguresc* (1359–1363) și scrierea *Gestei lui Roman și Vlahata* (circa 1390–1399), așadar tocmai la anii 1363–1382, când se desfășura din plin confruntarea dintre domnitorii Țării Românești și regele Ludovic (ultimul an menționat reprezintă anul decesului regal de la Curtea maghiară).

Cine să i se fi părut însă regelui Ungariei atât de insolent încât se cuvenea așezat la locul meritat, arătând lumii că era doar urmașul unor răufăcători din temnițele Romei (ale Bizanțului)? Nicolae Alexandru (1351–1364), în finalul domniei căruia este probabil ca *Letopisețul unguresc* să fi fost scris? Dacă da, atunci *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini* a fost așternută pe pergament sau în vremea lui Vladislav-Vlaicu (1364–1376 sau 1377) sau a lui Radu I (1377–1385).

Urme târzii (1)

Câteva secole mai târziu, ecoul – schematic, mult mai vag, mai imprecis – al acestor împrejurări se regăsește într-o solicitare a românilor brașoveni din cartierul Șchei adresată împăratului austriac Carol VI. De această dată, fiind vorba despre un text din 1737, elaborat în plină epocă modernă, în care asemenea acte – abundente, de pildă, în activitatea episcopului greco-catolic Ioan-Inochentie Micu (Klein) – erau scrise într-un spirit istoric mai atent alimentat de exercițiul erudiției critice, situația este prezentată cu anumite precizări menite să o facă mai plauzibilă. Autorii cererii (ai „jalbei" sau „suplicăi", cum i se spunea românește, în Transilvania, unui asemenea act), Nicolae Grid (Gridovici), fiul protopopului Vasile Grid, preot al bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, și de fruntașul negustor și „jurat" al aceleiași biserici, Gheorghe (Mihailovici) Hârs, aveau instrucție și cunoșteau germana și latina, după cum rezultă cu certitudine din document. Iată cum descifrau ei, spre a o face înțeleasă într-o manieră pasabilă, istoria îndepărtată a românilor din partea locului:

Jalba românilor din Șcheii Brașovului înaintată în 1737 împăratului austriac Carol VI (Carol III ca rege al Ungariei)

„Înainte cu atâtea secole (*von so vielen seculis her*), [...] au căutat și strămoșii noștri Șchei, Români și Greci[1] (*Bulgarier, Walachen und Griechen*), însuflețiți de zelul lor creștinesc împotriva necredincioșilor Turci de a scăpa de sub jugul turcesc și de nemaipomenitele lor acte de violență și batjocorire rușionasă a sfintei credințe creștinești. Din această cauză ei părăsiră încă din timpuri imemoriale locuințele lor de pe pământul turcesc, cutreierând cu mica lor negustorie (*mit ihrer geringen Handelschaft*) diferite ținuturi creștine, până când în sfârșit s-au așezat după starea și averea lor, cu scopul propagării credinței creștinești, lângă orașul Brașov (*bei der Stadt Brassova*) [...], care este ocupat și de o colo-

1. Sublinierile îmi aparțin și evidențiază apropierile de *LDPC*, probabil izvor utilizat la alcătuirea jalbei prin intermediul *LC* sau al scrierii istorice pe care s-a întemeiat si partea de început a acestuia.

nie săsească de confesiunea augsburgică [...], alegându-și drept reședință liniștită o vale pustie și nefolositoare înconjurată de munți și păduri [...], unde încetul cu încetul au luat din îndemn propriu (*proprio motu*) în posesiune unele terenuri pustii, pe care, cu toate că în acel timp nu erau prevăzute încă cu drept de stăpânire (*eo tempore noch mit keiner Grundherrlichkeit versehen waren*), le-au cumpărat cu preț foarte mare de la acești brașoveni și și-au clădit pe ele locuințele necesare"[1].

Urme târzii (2)

Cei care s-au stabilit în zona brașoveană aveau, în viziunea autorilor, origini diferite, fiind bulgari, români și greci, dar fiind cu toții luptători pentru credința cea dreaptă („pravoslavnici", adică) împotriva... turcilor. Așezarea lor în zona Brașovului s-a făcut însă nu atât din cauza prigoanei turcești împotriva lor (deși era și asta), ci pentru a face prozelitism religios creștin („cu scopul propagării credinței creștinești") într-un mediu colonizat de sași protestanți („o colonie săsească de confesiunea augsburgică", adică luterană).

Ca în *Letopisețul unguresc*, nou-veniții au ocupat un loc pustiu („o vale pustie și nefolositoare, înconjurată de munți și păduri [...], unde, încetul cu încetul, au luat, din îndemn propriu, [...] în posesiune unele terenuri pustii"). Autorii subliniază că înstăpânirea lor asupra acelor pământuri nu s-a făcut abuziv, întrucât nu existau încă pentru acele locuri drepturi de posesie. În pofida acestei situații, ei au plătit cinstit pentru terenurile în cauză, și încă prețuri foarte mari „cu toate că în acel timp nu erau prevăzute încă cu drept de stăpânire, le-au cumpărat cu preț foarte mare de la acești brașoveni". Aveau, se pare, de unde, statutul lor fiind acela de negustori (ceea ce permite, eventual, descifrarea etniei lor autentice, sub denumirea de „greci", ca fiind aromână).

1. Aurel A. Mureșianu, „Clădirea școalei românești din Brașov", în *AIIN*, Cluj, t. IV, 19261927, p. 200, traducerea fragmentară a textului publicat în Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 1678.

Întreaga relatare permite o fixare mai recentă în timp, cel mai devreme la finalul sec. al XIV-lea, când turcii au ocupat integral Balcanii, și îngăduie și o fixare a statutului revendicat de românii din Șchei – acela de orășeni și de comercianți –, așezarea lor în locul devenit cu timpul cartier al Brașovului fiind narată într-un scenariu explicativ de tip colonizator (o vale liberă, și aceea fiind cumpărată cu acte în regulă).

Există însă și un alt text relevant pentru felul cum își explicau românii trecutul în consonanță cu versiunea de la începutul *Letopisețului cantacuzinesc*. Memoriul nesemnat al unor catolici din Moldova – dar avansat și în numele Țării Românești, cu o veritabilă conștiință a unității celor două țări și populații – Franței, fiind scris, drept consecință, în franceză, în anul 1807, este unul dintre demersurile de revendicare a unor drepturi care au fost atât de specifice epocii napoleoniene. În acest document, ajungându-se cu succinta relatare la cucerirea traiană a Daciei, se spun cele ce urmează.

Memoriul anonim al catolicilor moldoveni,
datat: „Moldavie, Valachie, octobre 1807"

Din această epocă, Dacia a fost populată de coloni romani, pe care împărații [de după Traian – *n. O. P.*] i-au făcut să treacă din Italia în diferite vremuri.

Secolele de după aceea, când barbarii din nord s-au dezlănțuit împotriva Imperiului, Dacia nu a fost decât un culoar continuu al hoardelor lor și teatrul permanent al atrocităților lor.

Ultimii dintre acești cuceritori sălbatici, care s-au distrus și s-au ridicat în mod succesiv, au fost gepizii, cumanii, pecenegii, bulgarii etc. etc., toți de origine slavonă, care, neputându-și consolida dominația în această vastă regiune, au sfârșit prin împrăștierea și prin masacrarea tuturor locuitorilor romani.

Atunci a fost că acești nenorociți [= autohtonii], obligați să își caute azil în munții cei mai înalți, au început să fie numiți ciobani (sau păstori), și în general fura distinși de toți dușmanii lor sub numele constant de *Vlochi, Volochi, Blachi, Vlachi, Valachi* și *Valaques*, ceea ce înseamnă, în limba lor slavă, *italieni*.

Această denumire le-a rămas pretutindeni unde s-au așezat și, deși sunt în mod incontestabil de origine italiană, nu pot suferi deloc numele

poate ironic de *Vlochi* sau *Vlaques*, care li se dă, ci vor să fie numiți neapărat *Roumuni*, adică *Români*, cum își spun între ei.

[...]

Ca urmare a acestei aversiuni invederate împotriva opresorilor lor au emigrat în foarte mare număr, în secolul al XIII-lea, și au ocupat frumoasele câmpii ale țării numite astăzi Moldova și Țara Românească, pe care le-au găsit cu totul pustii.

Cei care au ieșit prin nordul Transilvaniei, avându-l în frunte pe Dragoș, au întemeiat micile orașe *Roman*, *Târgu Frumos* etc.

Cei care au traversat munții în direcția Levantului, sub un anume *Nigrunatu* [= Negru Vodă], au înălțat *Câmpulung*, *Caracalul* și *Târgoviște*.

De atunci, această mare țară pustie, populată de acești coloni, sau, spre a zice mai bine, repopulată de acești vechi locuitori, a început să fie numită în general, de toate națiunile învecinate, *Blachia*, *Vlachia*, *Valachia* și *Valaquie*, adică țara *Volohiilor*, *Vlahilor* și *Valahilor*[1].

De astă dată, anonimul știutor de franceză care vorbește în numele catolicilor dn Moldova și din Țara Românească dovedește o cunoaștere istorică remarcabilă a trecutului românesc, chiar dacă pentru el – din motive de oportunitate politică ori pentru că efectiv credea asta – românii sunt... italieni. Se recunoaște în text ideea popularizată de cărturarii Școlii Ardelene – că urmașii romanilor au fost împrăștiați și masacrați. Dar aici se exprimă și teza că supraviețuitorii s-ar fi repliat în munți, primind, datorită ocupației lor adaptate la mediu, numele de ciobani sau păstori. În sec. al XIII-lea s-ar fi produs exodul acestor munteni către câmpii, avansul făcându-se pe două direcții: din nord către est prin Dragoș Vodă, din centru către sud, peste Carpații meridionali, prin Negru Vodă (numele care i se atribuie, *Nigrunatu*, va fi fost preluat dintr-un izvor în latină, unde s-ar putea să fi fost scris; *Nigru natus* [*valachus*], Negru, *născut* [român]).

Teza pustietății colonizate care capătă numele noilor veniți, ajungând să se numească Valahia – deci Țara Românească – pare să vină din izvoare muntenești sau referitoare la Muntenia.

Catolicii din spatele acestui memoriu împărtășesc, așadar, cu cei doi brașoveni din Șchei care au scris cu circa șapte

1. Traducerea mea.

decenii înaintea lor, convingerea că locuirea românească este o colonizare. Dezacordul survine însă atunci când se aduc precizări. Brașovenii cred, ca și cronicarul Cantacuzinilor, că „venirea" românilor la nordul Dunării s-a produs cu doar câteva sute de ani înainte, poate în sec. al XIV-lea sau al XV-lea, lucru neverosimil, căci pe atunci Brașovul era deja o cetate prosperă care stăpânea cu drepturi clare de autoritate asupra propriului teritoriu citadin și a împrejurimilor. Pentru catolicii din timpul stăpânirii militare rusești (noiembrie 1806–mai 1812), românii au coborât din Carpați, ocupând câmpiile, cândva prin sec. al XIII-lea (dar, de fapt, odată cu Dragoș, mai curând în sec. al XIV-lea). În această din urmă teză, în plină perioadă interbelică, Lucian Blaga și Cioran mai credeau încă...

Imaginația istorică, și în cazul primilor, și acela al catolicilor, nu mergea suficient de departe pentru a întrezări că adevărata colonizare a Daciei se făcuse pe vremea romanilor.

Între vârsta eroică și muvanță

Citind într-o bună zi sinteza de filozofia istoriei a lui Neagu Djuvara despre *Civilizații și tipare istorice*, am dat, în partea a doua a lucrării, peste discuția pe care autorul o purta cu privire la ideile lui H. Munro Chadwick, expuse de acesta odinioară într-o vastă cercetare, intitulată *Dezvoltarea literaturii* (*The Growth of Literature*). Savantul socotea că literaturile populare, oriunde s-au păstrat mărturii cu privire la stadiile lor inițiale, au cunoscut o evoluție paralelă și au început toate prin poeme și povestiri eroice. Acestea au apărut în timpul vârstei eroice, în epoci de semibarbarie. Un mediu de acest fel se configurează în cele mai diverse societăți, dacă acestea au trăit într-un trecut recent niște aventuri războinice, de preferință cu caracter agresiv. Peste tot, literatura de acest fel are aceleași caracteristici, iar evoluția genurilor literare s-a făcut mereu în același sens. Nu toate popoarele sunt la fel de bogate în literatură epică, iar acolo unde aceasta există, este circumscrisă în timp,

fiind atât în raport cu perioada la care se referă, cât și cu cea când a fost produsă. După Neagu Djuvara, perioadele istorice la care se raportează poemele sau povestirile calificabile ca eroice sunt foarte scurte: câteva generații sau cel mult două sau trei secole. După autorul britanic de la Cambridge, în linii mari perioada respectivă s-a întins la germani între sec. al III-lea și al VI-lea, la populația Irlandei din sec. al VIII-lea până într-al X-lea, lucru posibil de stabilit mai precis, pentru că s-au păstrat izvoare istorice contemporane sau ulterioare.

În vasta lui analiză comparativă, Chadwick a avut în vedere și experiențele istorice și literare ale sud-estului european. El a dezbătut nu doar situația din Imperiul Bizantin, ci și pe aceea a unora dintre popoarele balcanice (a sârbilor, în particular). Literaturile epice balcanice sunt socotite ultimele din Europa. Cea sârbă, de pildă, ar fi avut mai multe faze distincte, prima fiind a marelui regat sârbesc al lui Ștefan Dușan și ținând până la prăbușirea acestuia în fața agresiunii turcești. Ar fi vorba deci de mai puțin de un secol, de la începutul celei de-a doua treimi a sec. al XIV-lea până la mijlocul sec. al XV-lea.

Dacă bizantinii ar fi avut o literatură epopeică sau cel puțin una a „epocii eroice" – cea a lui Dighenis Akritas ținând de epoca post-eroică a sec. al IX-lea – al X-lea – ea ar fi trebuit să se configureze, după socoteala lui Neagu Djuvara, ca reflectare a ciocnirii dintre „barbari" și civilizația (romană) în decădere. Întârzierea epopeii bizantine în raport cu epoca eroică așa cum o întrevede istoricul român ar explica și apariția mai târzie a creațiilor epice sârbești și ruse, analizate de Chadwick, dar raportate la momente istorice mai târzii.

Față de aceste observații aș face însă una personală: chestiunea condiționării apariției literaturii epice de existența unei epoci eroice, agresive, când totul este pus la încercare în existența, rezistența sau chiar apariția unui popor este un raport care pare să primeze față de înscrierea momentelor efective pe scara cronologiei istorice, care poate varia. Tocmai aceste variații arată că nu atât cronologia, adică succesiunea momentelor istorice din viața unei macrocomunități etnice, este cea care

are un rol determinant în conturarea eposului eroic, ci stringența confruntărilor și impactul acestei chestiuni asupra conștiinței colective a poporului în cauză. Și epopeea bizantină a lui Dighenis, și versiunea ei veche rusă despre Devgheni Dejavie, și legenda maghiară a confruntării lui Ladislau cel Sfânt cu cumanii, și saga Romanovicilor, avangarda regatului maghiar în confruntarea cu tătarii vorbesc despre aceleași circumstanțe: amenințarea existenței unei comunități și reacția agresivă, eroică, a acesteia la provocarea radicală respectivă.

Chadwick a identificat și o resurecție a eposului eroic sârbesc în plină modernitate, în sec. XVIII–XIX, legată de lupta de eliberare de sub jugul otoman a sârbilor. Cercetătorul a explicat această recrudescență prin revenirea acestui popor, din cauza opresiunii otomane, la stadiul de precivilizație, adevărată „recădere în trecut". (Se întrezărește aici o temă comună cu cea a „retragerii din istorie" a românilor, formulată de Lucian Blaga.) De fapt, că este o recădere într-un stadiu civilizațional anterior sau nu rămâne discutabil. Sigur este că noile amenințări la adresa identității sârbe, reprezentate de sufocarea progresivă practicată de dominatorul otoman, au dat naștere unei noi epoci eroice și au condus la apariția unor noi mărturii literare epice specifice tipului respectiv de creativitate.

Neagu Djuvara observa că H. Munro Chadwick nu oferea o explicație pentru apariția poeziei epice într-o anumită epocă, și nu în alta. Nu se înțelege astfel distanța care separă în timp poezia homerică de cea germanică și celtică. De aceea, filozoful român al istoriei spune că perspectiva asupra evoluției civilizațiilor îl îndreptățește să creadă că seriile epice respective fac parte din cicluri de civilizație distincte, însă foarte asemănătoare în desfășurarea lor la un interval de două mii de ani. Desigur, poate fi astfel sau nu. Dar că impasul istoric care provoacă la un răspuns eroic a stat, de fiecare dată, la baza unei reacții creative manifestate în maniera literaturii epico-eroice, asta pare mai sigur.

Neagu Djuvara mai observa că literatura originală sau epică survine într-un anumit moment al noului ciclu, fiind chiar prima în cadrul acestuia. Autorul folosește o metaforă

pregnantă: atunci când vechile ramuri se atrofiază și începe o nouă civilizație, noile mlădițe generează o nouă sevă, aparținând epocii eroice. Propunând împărțirea epocii eroice într-o primă parte, eroică propriu-zis, fază de *Völkerwanderung* și de cuceriri barbare a viitoarelor lor patrii, și o etapă ulterioară, posteroică, în care stabilirea definitivă a populațiilor nou-venite conduce la întemeierea noilor state, filozoful și istoricul român crede că epopeile se referă la evenimente ale primei etape, fiind concepute curând după aceea într-o primă formă populară (în versuri sau în proză), dar fiind exprimate într-o formă literară mai perfecționată în cea de-a doua fază.

Dar faptul că poezia epică a popoarelor balcanice nu a cunoscut, după toate aparențele, amploarea și monumentalitatea creațiilor homerice nu anulează, crede autorul, valabilitatea concluziei că și în arealul geopolitic respectiv s-au manifestat aceleași elanuri creatoare și tendințe artistice.

Contribuția lui Munro Chadwick

Prin paginile de comentarii la adresa contribuției de seamă a lui Munro Chadwick, Neagu Djuvara, interesându-se de istoria civilizațiilor, a ajuns astfel cel mai de seamă comentator român al epopeii medievale și al epopeii în general, ca răspuns la exigențele anumitor epoci istorice prezente în istoria diferitelor arealuri civilizaționale. Deși B.P. Hasdeu a corespondat cu marele expert în domeniu Gaston Paris, chiar dacă Nicolae Iorga și Nicolae Cartojan au fost cunoscători de primă mână ai literaturii medievale, și în pofida faptului că folcloristul Ion Mușlea a avut relații de apropiere cu Joseph Bédier, istoria culturii noastre a vrut ca Neagu Djuvara să fie cel care, la destul timp după aceste precedente, a abordat mai atent, cu contribuții proprii, chestiunea epicii eroice, deschizând un drum.

S-ar spune că l-am urmat, deși, dacă am făcut-o, a fost fără să știu despre ceea ce scrisese pe această temă până la lectura târzie a cărții lui, prin 2008.

Din punctul de vedere al nașterii și transmiterii acestui gen de literatură s-ar distinge, așadar, o fază preliterară, în timpul căreia „amintirile" cu fond istoric sunt transmise sub formă de povești populare din tată în fiu. Urmează o primă fază literară, în care respectivele povestiri ajung să fie recitate, luând formă versificată. Deja această fază ar caracteriza epoca posteroică, fiind grăitoare pentru nostalgia cu care se privește epoca eroică, de-acum dispărută. În fine, în anumite cazuri, poemele ajung mai apoi să fie transformate într-o proză literară mai elaborată.

Pe urma acestor încheieri, Neagu Djuvara observa că în zorii tuturor civilizațiilor se regăsesc structuri sociale și moravuri asemănătoare, o anumită mentalitate și opere literare cu caracteristici comune. Totodată, el considera că aceste fenomene nu se mai repetă în cadrul aceluiași ciclu de civilizație.

Polemici și echilibru

Cartea lui Chadwick, plină de sugestii, socotită clasică în domeniu, a fost scrisă în prima parte a secolului trecut. De atunci s-au înregistrat, desigur, noi aporturi în domeniu, cum ar fi cele ale școlii franceze, de la Paul Zumthor la Michel Zink. Perspectiva acestor autori diferă masiv de cea anglo-saxonă, pornind de la propunerea utilizării unui nou concept, cel de *muvanță*, și a formulării de noi precauții în interpretarea izvoarelor etc. Până la discutarea diferențelor metodologice, de perspectivă și de viziune de la o școală la alta, ceea ce contează însă, mi-am spus mereu, este restituirea, pe cât posibil, a faptelor istorice în sine. Odată constituit dosarul unei probleme cu pachetul lui de documente, fiecare grupare științifică și orice explorator independent al chestiunii în dezbatere se va putea pronunța adoptând propriile poziții epistemologice și aplicând propria selecție metodologică, pe propriul risc. Mersul mai departe al cunoașterii va stabili, în timp, marja de eroare și, mai ales, proporția de adevăr din susținerile fiecăruia.

O asemenea estimare a situației, calmă și distantă, nu mi-a venit întotdeauna la îndemână. Din când în când, așa cum se întâmplă în câmpul dezbaterilor publice de la noi, câte cineva s-a socotit îndreptățit să își exprime opiniile față de strădaniile mele exploratorii. Nu ar fi fost nici o problemă dacă respectivii ar fi respectat regulile dezbaterii științifice și pe cele ale bunei-creșteri. În mod ciudat însă, în istoriografia română, o serie de profesioniști, mai tineri și mai vârstnici, de la caz la caz, par să vină cu convingerea că regulile amenității și ale respectului față de cel căruia i se contestă argumentele sunt facultative. Mai mult decât atât, aceiași par să se considere legatarii moștenirii spiritului pamfletar arghezian, fiind incapabili să se păstreze în limitele unei critici oricât de drastice, dar deferente, respectând uzanțele de conduită academică, și nu polemica pamfletară, sarcastică și grobiană.

În asemenea cazuri nu m-am ferit să ridic mănușa, răspunzând într-un spirit combativ, chiar dacă mai degrabă ironic decât vehement. Evidențierea găunoșeniei și a precarităților stilistice ale unor asemenea condeieri a servit mai mult cititorilor amuzați decât vreo desfășurare belicoasă de flamuri.

Cât privește conținuturile criticilor aduse modestelor mele contribuții la temă, acestea s-au referit, mai cu seamă, la tema imposibilității ca în istoria românilor să fi existat (și să se fi păstrat urmele) vreunei creații epice medievale, de unde și enormitatea căutării specimenelor respective și cea a denumirii lor în vreun fel. În viziunea acestor specialiști, consecvenți cu afirmațiile istoriografiei pozitiviste românești de la începutul veacului al XX-lea, nu putem vorbi despre literatură română decât începând cu momentul utilizării limbii române în cultură, prin sec. al XVII-lea, în plină modernitate. Cât despre creațiile medievale scrise din țările române, acestea ar ține exclusiv de cultura comună a ortodoxiei și a slavonismului cultural, apanaj al unei istorii fără public țintă relevant pentru țările române, deci fiind practic indiferent dacă autorii și beneficiarii au avut sau nu o legătură directă cu istoria țărilor române și a românilor. Faptul că de mai mulți ani predau în limba engleză unor

studenți români ce susțin examenele tot în engleză, în cadrul unei secții cu predare în limba engleză a unei facultăți și universități românești ne face mai puțin români? Suntem un fenomen arondabil culturii și educației anglo-saxone?

În fond, am mai spus-o și cu alte prilejuri, istoria literaturii române începe atunci când conformarea la regulile elaborării literare a unui text este dovedită de cel mai vechi text păstrat până astăzi dintre cele atribuibile arealului românesc. O evoluție literară nu se probează prin argumente lingvistice, ci prin evidențierea însușirilor retorice și stilistice, a funcționării convențiilor literare. Desigur însă că acestea sunt doar probele materiale ale evoluțiilor respective, mai vechi și infinit mai diverse prin recursul la creația și circulația orală a literaturii.

Problema românilor nu este, din acest punct de vedere, că nu au avut o literatură de mare vechime, ci aceea că le lipsește conștiința ei, socotindu-se mereu, pe nedrept și în mod profund eronat, la începuturi, în stadii incipiente de dezvoltare literară și culturală. De aceea, la noi opinia publică oscilează între a considera o continuitate culturală care începe în neolitic, așa cum afirma Mircea Eliade, și a socoti că avem o literatură română abia de pe la 1830 încoace, precum susține mai recent Mihai Zamfir.

Pentru toți cei care socotesc că literele noastre încep, în cel mai bun caz, cu cronica moldovenească atribuită lui Grigore Ureche, adică în sec. al XVII-lea, ideea că am putut avea o creație epică în versuri în sec. al XIII-lea și al XIV-lea, deci chiar înainte de a avea state medievale românești, sună a erezie. Nu este deci de mirare că unii neagă această posibilitate de la bun început, iar alții, mai nesiguri ori mai prudenți, se prefac impasibili că nici nu au știre despre o astfel de posibilitate. Și unii, și alții se cred îndreptățiți să pună teza aceasta ori pe seama unui protocronism, de fapt a unui nationalism, a unui exces interpretativ cu trimitere la vreun excepționalism românesc, ori să o atribuie unui sincronism la fel de excesiv, dornic în mod apăsat să arate că noi am fost mimetici cu Europa, copiind-o în tendințele ei majore, încă de timpuriu.

De fapt, lucrurile par să fi fost un pic altfel: manifestam tendințe culturale comune cu ale Occidentului fiindcă aparțineam aceluiași areal cultural, al latinității lingvisitice și culturale, ca unii ce am moștenit tradițiile romanității antice și am participat mult timp la ducerea lor mai departe prin calitatea de cetățeni ai Imperiului Bizantin și de credincioși creștini de rit răsăritean. A afirma și a recunoaște acest fond comun nu înseamnă nici subestimarea aporturilor cultural-lingvistice slave la formarea românei și a orizontului în care ne-am plămădit, nici exagerearea etnicistă a vreunor priorități. Totodată, nimeni nu subliniază mai apăsat decât s-ar cuveni identitatea noastră medievală românească. Așa cum se poate vedea din *Gesta lui Roman și Vlahata*, „urmașii lui Roman" (= Romanovicii) se socoteau, în primul rând, apărători ai religiei creștine, țineau să își păstreze apartenența la creștinătatea orientală și nu pregetau să se căsătorească cu femei de origine maghiară, determinându-le să îi urmeze în credința lor religioasă. Pentru ei, romanitatea era echivalentul recunoașterii orizontului bizantin de care țineau, iar Roma constantinopolitană avea față de cea italică – „Roma Nouă" – prioritatea antecedenței, a vechimii și a prestigiului pe care aceste atribuite i le asigurau.

Între exacerbarea obsesională a priorităților absolute și asumarea viclean-obedientă a copierii integrale a Occidentului există și calea restaurării adevărului istoric în toată bogăția și nuanțarea lui.

IX
UN EPISOD DIN ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE: *GESTA LEGENDARĂ UNIFICATĂ*

Petru Caraman și „Letinul bogat"

Nu eram pregătit dinainte pentru toate surprizele care m-au întâmpinat, din loc în loc, pe parcursul cercetărilor mele referitoare la dosarul *Letopisețului unguresc*. Am aflat pe parcurs însă că, la drept vorbind, nici nu prea aveam cum să fiu, cel puțin din anumite perspective. Și iată de ce...

În 1998, folcloristul Iordan Datcu a adunat între copertele unei cărți trei studii postume ale marelui nostru folclorist Petru Caraman. Cum numele acestuia îmi era oarecum familiar – citisem cu pasiune studiul lui despre formula soliilor cu „pământ și apă" și știam despre marea lui cercetare vizând colindatul și descolindatul în partea noastră de Europă –, am cumpărat fără să mai stau pe gânduri volumul intitulat, modest și vag, *Studii de folclor*. Chiar în primul dintre textele inedite incluse în antologie, care se ocupa de cronologizarea și de vechimea baladelor românești, m-au întâmpinat, de la primele pagini, câteva precizări care m-au luminat. Studiul apăruse în 1932 și fusese reluat în 1933, stârnind o poziționare polemică din partea altui specialist reputat, D. Caracostea. În afara cercurilor strict specializate devenea însă accesibil abia după mai bine de șase decenii. Tot era ceva...

„Stabilirea timpului când au luat naștere anumite creații populare sau când s-au petrecut anumite evenimente cântate de acestea, în special pentru epica în versuri [...] nu s-a făcut până azi la noi nici în total, nici în parte", spunea autorul. „Ba

nici măcar încercări serioase în această direcție nu avem". Urmând concluziile lui Arnold Van Gennep îndeaproape, Caraman considera că „limita maximă a memoriei populare fluctuează cam între 200 și 250 de ani" (pentru Van Gennep intervalul era doar de circa șase generații, adică între 150 și 200 de ani). Oricum, folcloristul român socotea – cu temei – că destule specii folclorice trebuie de la bun început scoase din orice discuție referitoare la datarea lor după elemente de conținut. „În versuri, balada populară oferă, din toată epica primitivă, cele mai multe șanse de a duce la oarecari rezultate în direcția unor astfel de cercetări." Valoarea ei documentară este de natură psihologică și estetică, nu istorică, socotea el. Dar la români, nici gruparea justă a ciclurilor și nici cronologizarea lor nu s-a făcut încă. Cu atât mai mult, așteaptă lucrători cercetarea cântecelor bătrânești în parte, în scopul încercării de cronologizări speciale, ceea ce ar constitui un solid fundament pentru cronologizarea pe cicluri și de aici pentru clasificarea de ansamblu a ciclurilor."

Ce aflam deci din spusele lui Patru Caraman? Că folosirea folclorului românesc – măcar a unora dintre produsele lui – pentru stabilirea vechimii lor era, cel puțin în majoritatea cazurilor și pentru cele mai multe dinstre specii, imposibilă. Pe de altă parte, și dacă ar fi putut comunica lucruri mai clare despre trecut, memoria orală fasonată în forme foclorice tot nu ar fi putut merge în urmă cu mai mult de două secole sau două secole și jumătate.

Nicolae Densușianu, care crezuse altminteri pe când lucra la vasta lui sinteză *Dacia preistorică*, fusese de părere contrară, iar rezultatele la care ajunsese îl compromiseseră, din punctul de vedere al lumii științifice, nu doar pe el, ci și tentativele similare, pentru multă vreme.

Puteam fi deci sigur că însești tentativele mele de a interpreta texte vechi cu conținut legendar într-un sens istoric conduceau la un singur rezultat plauzibil: eliminarea mea ca autor din câmpul discuțiilor serioase, amplasarea cercetărilor respective într-o zonă suspectă, într-o carantină îndelungată...

„Istorie propriu-zisă, în sensul politic – adică, de fapt, cea oficial cunoscută – este foarte puțină în eposul popular", conchidea Petru Caraman în finalul studiului său, punând punctul pe i. „Temele istorice apar în creațiunea epică a poporului complet simplificate, iar datele reduse la minimum sau cel mai adesea înlăturate cu totul." Așa este, din câte pot și eu constata după ani și chiar decenii de reflecții în marginea documentelor narative și a actelor oficiale pe care le-am adunat și studiat. Și totuși „studiul monografic al diferitelor balade, analizate atât din punct de vedere al fondului realist ce se poate afla în ele, cât și din punct de vedere genetic, e foarte necesar".

Lectura lui Caraman s-a dovedit chiar atunci profitabilă și altfel decât în materie de constatare a situației în care mă aflam. Un studiu inedit, publicat în același volum pentru prima oară la extensia pe care a atins-o în manuscris – o formă prescurtată apăruse în Banatul sârbesc în 1974 –, dedicat „cântecului nunului" îmi oferea sugestii de luat în seamă în descifrarea finalului *Gestei lui Roman și Vlahata*. Denumit și „Letinul" – sau „Letinul bogat" – acest cântec trimite prin nume la episodul prezenței latinilor în istoria românească. Prin latini se cuvine înțeleși ori cruciații occidentali care între 1204 și 1261 au stăpânit Constantinopolul, cucerindu-l de la bizantini și confruntându-se sau aliindu-se cu Țaratul Vlah și Bulgar al Asăneștilor, ori romano-catolicii maghiari și sași dinainte de căderea Regatului Maghiar și de Reformă, zeloși în convertirea „schismaticilor" – adică a populațiilor de credință creștină răsăriteană, pravoslavnică, ortodoxă – de pe teritoriul actualei Românii și a Peninsulei Balcanice (sârbi, de pildă).

În versiunile românești – nu puține – păstrate, cântecul Letinului povestește cum „un tânăr domnitor român se însoară cu o fată bogată, de neam străin, având altă credință – socotită chiar păgânească – și locuind undeva departe: [...] „Fata lui Letin bogat, / Savai câinele spurcat / Și dă legea lepădat...". Când însă mirele cu nuntașii merg după mireasă, „Letinul" îi condiționează nunta de anumite isprăvi vitejești sau de ascuțime a inteligenței. Dacă nu le va îndeplini, mirele va pierde nu doar mireasa, ci va trebui să își sacrifice și viața.

În fața acestei situații dificile, unul dintre nuntași – nunul mare – iese în față și îndeplinește cu succes probele, substituindu-i-se mirelui și dobândind pe seama acestuia nevasta dorită.

Nu este important să amintesc aici probele – desprinse din sfera basmului popular (saltul călare peste zidurile sau poarta cetății spre a descuia nuntașilor calea; saltul peste butoaiele cu vin și tăierea cercurilor lor, spre a-i cinsti pe nuntași; saltul călare pe deasupra baloților cu postav pe care îi dăruiește nuntașilor; recunoașterea miresei între mai multe fete semănând leit una cu cealaltă și îmbrăcate identic) –, ci să constat că tema era prezentă într-un mod deplin articulat, la începutul sec. al XIII-lea, în *Cântecul Nibelungilor* (*Nibelungenlied*), unde Siegfried o câștigă pe Brunhilde ca mireasă a lui Günther îndeplinind cu succes mai multe probe (de vitejie, de bărbăție etc.). Grație acestei atestări textuale databile cu mare probabilitate, m-am întrebat dacă nu cumva finalul *Gestei lui Roman și Vlahata*, consemnat extrem de succint și de sobru, fără detalii de vreun fel, are de-a face cu materialul baladesc din „Letinul bogat" alias „Cântecul nunului". Un răspuns afirmativ ar permite constatarea că și la români cântecul epic a folosit ca sursă istoriografică în vremurile medievalității, când narațiunile legendare nu făcuseră încă loc informației istorice verificabile și clar situabile în timp și spațiu.

Gesta spune așa:

„... acolo s-au adunat și s-au așezat râmlenii, și trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească și a le întoarce la legea lor creștinească, și astfel trăiesc până astăzi".

Motivul apartenenței mireselor românilor la o altă religie și specificarea că aceasta era cea catolică („latinească"), precum și cel al convertirii acestora la religia soților, deși vag și aluziv tratat în pagină, fără vreo altă precizare, duce cu gândul la „cântecul nunului" și permite formularea ipotezei că autorul anonim care a scris *Gesta* – ori cel al izvorului principal din care s-a inspirat acesta – a avut în minte și chiar a putut folosi

ca material documentar socotit serios „Cântecul nunului". Acolo eroul o pețește „Pe fata letinului / Pe fata hainului" sau, după cum zice o altă variantă, mireasa vine din familia celui care este desemnat ca „Savai letinul bogat / Și de lege lepădat" (Despre „Roman și Vlahata, ce erau de legea creștinească și fugeau de goana ereticilor împotriva creștinilor" scria și *Gesta lui Roman și Vlahata*. Ei „au chemat pe Românenі la sine, în lătinie, în Noul Râm; dar Romanenii n-au voit, ci au început luptă mare cu dânșii și nu s-au despărțit de legea creștinească".) O asemenea ipoteză face ca situarea istorică a acestuia din urmă să devină și ea posibilă într-un mod plauzibil, mai cu seamă că prezența latină în Balcani s-a făcut simțită în sec. al XIII-lea, cum am spus deja, iar acțiunile de convertire a ortodocșilor la catolicism, prin campanii militare și cu ajutorul unor ordine regale, au avut loc, mai îndârjit, în vremea lui Ludovic de Anjou (1342–1382), regele maghiar proeminent al sec. al XIV-lea.

Petru Caraman observă că „tema epică mai sus relatată este foarte bine cunoscută tuturor slavilor meridionali: sârbilor, croaților, slovenilor, bulgarilor"; altfel spus, balcanicilor supuși contactului direct cu catolicismul militant al secolelor XIII–XIV, care în unele dintre aceste popoare a triumfat, iar la altele nu. La fel cum *Gesta lui Roman și Vlahata* este, probabil, opera unui scrib de la sfârșitul sec. al XIV-lea, nu este improbabil ca materialul epic oral despre „Letinul bogat" să fi circulat deja în rândul populației românești din Transilvania, Bihor, Sătmar și Maramureș. Caraman crede că tema a fost împrumutată de toate popoarele balcanice de la sârbi, care ar fi elaborat „tipul primar" al baladei. Această concluzie științifică nu stânjenește deloc inferențele pe care le-am făcut, căci tot dinspre materialul legendar sârbesc a provenit și *Legenda despre Ladislau și Sava* și cam tot în aceeași perioadă (sec. al XIV-lea), așa cum am arătat mai devreme, când am discutat despre aceasta.

Chiar dacă certitudini în această direcție nu pot fi formulate, cel puțin în actualul stadiu al cunoașterii științifice, a se părăsi un asemenea șantier de explorări ar fi o ireparabilă

greșeală. Investigarea „atingerilor" folclorului cu istoriografia poate sugera și chiar explica fenomene culturale de mare vechime, ale căror urme s-ar pierde iremediabil, odată abandonat acest teritoriu interferențial de tatonat.

Istoria culturii române medievale nu are de cuprins doar scrierile în strai slavon, ci și creațiile românești orale ale căror urme, directe sau indirecte, comprehensive sau lacunare, s-au păstrat, măcar ici și colo. Astfel, se completează o hartă a cunoașterii și a artei inestimabilă pentru recompunerea complexității profilului cultural european.

Structuri istoriografice impure

Existența certă a *Hronicului bulgăresc* m-a pus destul de devreme în gardă asupra faptului că odinioară, în Evul Mediu, producția de texte și diversitatea speciilor – fie ele și indistincte, dar cu o anume încărcătură preponderentă (narațiuni legendare, însemnări laconice precise, narațiuni cu un caracter mai clar și mai precizat istoric) – a fost mai amplă și mai largă decât s-a putut constata până la această dată. Avansând prudent, pozitivist, de la niște anale la altele, de la o cronică la alta, fiind – pe bună dreptate – preocupați mai ales să pună în valoare, să analizeze științific și să claseze corect și competent ceea ce s-a descoperit și le stătea în față, istoricii români nu au acordat prea multă atenție taxonomiei pe care o presupuneau stadiile diverse ale evoluției scrisului nostru istoric medieval. Relativa puținătate a izvoarelor păstrate în acest domeniu, ca și chestiunile imediate de datare, de paternitate și legate de transmiterea lor prin timp nu a permis salturi semnificative de cunoaștere în acest domeniu.

Oricât părea de improbabil, până la mine, nimeni nu se interesase încă, s-ar zice, de izvorul lui Dimitrie Cantemir pe care acesta îl denumise *Hronicul bulgăresc*, nici de modul cum a ajuns principele moldovean în posesia lui. Ca atare, acest izvor

prețios și, în felul lui, unic, nu a fost cercetat în sine pentru a i se stabili identitatea, apartenența cronologică la o epocă sau la alta, principalele caracteristici textuale etc. Am făcut-o eu, începând cu ultima parte a anilor 1980, abordându-l ca ansamblu textual, dar și în componentele sale hagiografico-istorico-legendare: *Legenda lui Ladislau și Sava* și *Lupta lui Ladislau cu tătarii*. Pe măsură ce mi se părea că deslușesc ceva, am încercat să public aceste rezultate.

Îmi amintesc că textul despre *Legenda lui Ladislau și Sava* l-am oferit spre publicare colegilor mei Sorin Mitu și Sorin Gogâltan, care asumaseră, pe la începutul anilor 1990, coordonarea unui volum de studii ale tinerilor istorici din Transilvania. Am așteptat cu emoție ecourile și printre ele am remarcat verdictul intransigent negativ al unui fost crainic de televiziune cu formațiune istorică, căruia textul meu i se părea, dacă nu elucubrant, atunci, în orice caz, „o veritabilă lovitură în gol". I-am răspuns în revista *Tribuna*, arătând că o cercetare de acel gen nu construia neverosimil, faptele legendare aduse în discuție găsindu-și similitudini inclusiv în cronistica medievală occidentală. Orice discuție de specialitate însă a murit aici, nimeni nemaiinteresându-se de chestiunea în cauză. Asta în pofida faptului că, de pildă, chiar în acei ani, specialista Stela Toma pregătea spre editare, la București, *Hronicul...* cantemirian, printre izvoarele îndelung discutate de fostul domnitor al Moldovei numărându-se și *Hronicul bulgăresc*.

Am beneficiat, prin 1991, și de munificența academicianului Șerban Papacostea, care a acceptat să găzduiască, în *Revista de Istorie*, un prim studiu despre *Hronicul bulgăresc*. Dar publicarea lui nu a condus la o discuție științifică cu nimeni, rămânând un fapt fără urmări. M-aș fi așteptat ca măcar editorii *Hronicului...* cantemirian să manifeste un anume interes față de tentativa respectivă de urmărire a unui izvor istoriografic important al lucrării.

Studiile referitoare la acest izvor și la sursele pe care le sintetiza și unifica mi-au folosit însă atunci când mi-am pus problema felului în care a fost compilată *Cronica legendar-ge-*

nealogică a Moldovei (*Cronica moldo-rusă*). Era de la bun început clar că textul a rezultat din alipirea de o parte narativă cu caracter legendar-istoric, care ocupa trei sferturi din ansamblu, a unor foarte succinte anale ale Moldovei. Cum se ajunsese însă la această construcție hibridă, plină de contradicții istorice, pe care îmi venea să o asemăn cu biserica românească Sfântul Nicolae de la Densuș unde, tot așa (și poate cam în aceeași epocă), zidurile încorporau, neîndemânatic, și elemente de sculptură și de arhitectură romană într-o construcție ce avea mult din masivitatea unei fortificații?

Era clar că analele fuseseră alcătuite independent de prima parte a textului, povestirea despre începuturile românilor. Dar cum nici aceasta nu era unitară, căci reunea *Gesta lui Roman și Vlahata* și *Legenda lui Dragoș Vodă* – două texte scrise în două medii românești diferite, la date cel mai probabil diferite – chestiunea era dacă respectivul text narativ circulase ca atare, independent, o vreme, sau fusese alcătuit chiar de compilatorul *Cronicii legendar-genealogice*, din nevoia de a oferi un preambul listei de domnitori ai Moldovei.

În acest punct s-a vădit mai bine importanța experienței mele de lectură critică a *Hronicului bulgăresc*, scriere narativă și legendară în totalitate (sau cel puțin atâta cât s-a păstrat prin grația penei lui Cantemir). Și la fel de importantă a fost și analiza pe care o încercasem asupra *Letopisețului unguresc*. Ambele scrieri – una ortodoxă și, cu certitudine, scrisă în slavonă, cealaltă romano-catolică și maghiară, scrisă în latină – indicau cu precizie răspândirea acestui tip de scriere într-un anumit moment al dezvoltării istoriografiei în istoria scrisului cronicăresc din Ungaria, atât în interiorul circuitului cultural de expresie mediobulgară, cât și în acela latin. Mai mult decât atât, ambele au fost scrise în interiorul Regatului Maghiar, fiind relativ contemporane, după cum o indică trăsăturile lor esențiale (în primul rând, creditul – care astăzi apare cu totul necritic – acordat legendelor populare cu pretenții istorice).

În conformitate cu această constatare rezultată din aplicarea metodei comparatiste respectivului material cultural, se

ivea posibilitatea ca și partea narativă a *Cronicii legendar-genealogice* să fi existat inițial ca scriere independentă. Dacă ea vădea aceleași caracteristici generale ca și celelalte două scrieri, exista probabilitatea ca textul legendar ce ocupa două treimi din cronică să fi fost rezultatul strădaniei unui autor anterior. Într-adevăr, procedând la compararea lor, am constatat că, practic, și textul despre care vorbesc aparținea aceleiași vârste a dezvoltării istoriografiei medievale.

El reunea o narațiune istorico-legendară maramureșeană (*Gesta lui Roman și Vlahata*) cu una ce putea fi ori moldovenească, ori tot maramureșeană, ea însăși (*Legenda lui Dragoș Vodă*). Datorită întâmplării că această scriere s-a păstrat inserată într-o cronică a Moldovei care se oprea la începutul domniei lui Bogdan cel Orb, am socotit că este vorba despre un produs al scrisului moldovenesc dinainte de domnia acestuia, mai probabil alcătuită în timpul lui Ștefan cel Mare.

Era emoționant pentru mine să constat că, fără să mă fi gândit vreodată înainte la asta, dădeam poate de urmele unei scrieri istorice din domnia marelui voievod al Moldovei. Cunoșteam, evident, existența așa-numitului *Letopiseț al lui Ștefan cel Mare* (*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*), dar acesta nu era, de fapt, decât o parte – a treia – dintr-o cronică slavonă mai amplă, în patru părți, a Moldovei, care mergea cu relatarea până la confruntarea dintre Bogdan III cel Orb (1504–1517) și Radu cel Mare, domnitorul Țării Românești (1495–1508).

Faptul că în text se narau fapte de vitejie și întemeierea cu prilej cinegetic a Moldovei m-a determinat să numesc textul identificat *Gesta legendară unificată*, subînțelegând și *a Moldovei*. (Același caracter de gestă legendară care reunea mai multe legende se potrivea, altminteri, și *Gestei lui Roman și Vlahata*, și așa-ziselor *Letopiseț unguresc* și *Hronic bulgăresc*.)

Conținutul ei, relatând fapte de vitejie maramureșene și recunoscând întâietatea în domnia Moldovei a primei dinastii, fidele regalității maghiare, m-a determinat să cred că această compilație a fost alcătuită într-un moment când Ștefan cel

Mare se afla în bună înțelegere cu Matia Corvin (1473–1489), care trebuia situat și în apropierea clipei istorice când domnitorul moldovean a recunoscut în șirul predecesorilor săi la tron pe Dragoș Vodă și pe urmașii lui. Se cunoaște că Ștefan a pus să fie adusă la Putna, sfințită în 1470, bisericuța de lemn de la Volovăț (după unii istorici în 1473), atribuită prin tradiție ctitorului Dragoș. Totodată, Ștefan Vodă a restaurat și mormântul lui Dragoș, într-o acțiune mai amplă de marcare a mormintelor membrilor dinastiei Moldovei prin noi pietre tombale.

Decalajul în timp dintre datările propuse pentru *Letopisețul unguresc*, *Hronicul bulgăresc*, *Gesta lui Roman și Vlahata* și așa-zisa *Gesta legendară unificată a Moldovei* nu are de ce mira. Istoricul francez Bernard Guenée spunea că „Secolul al XV-lea este cel care a redescoperit *Gesta*-ele și le-a conferit un succes nou"[1]. Emisă pentru Occident, această judecată istorică pare confirmată de alcătuirea *Gestei legendare unificate a Moldovei*, care dezvăluie un gust aulic ștefanian pentru narativ și pentru legendarul eroic strămoșesc, ca și adeziunea la moda culturală a timpului prin valorificarea mai vechii gesta despre Roman și Vlahata.

Poate părea improbabil ca gustul nou manifestat în Franța în materie de istorie să fi condus la „redescoperirea" și copierea gestelor și în îndepărtata Moldovă ortodoxă. Nu trebuie uitat însă că, exact în aceeași epocă aureolată, gustul spadelor venețiene ajunsese la Curtea Moldovei, chiar dacă domnitorul comanda meșterilor cetății din lagună spade după model românesc.

Să fi fost un curent cultural mai larg european, acesta, care s-a făcut simțit și în Moldova? Deloc imposibil, câtă vreme în Polonia învecinată ecourile modelor franceze se făceau simțite încă de pe atunci.

1. Bernard Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médieval*, cap. VI, 3: „Succesul operei", ed. cit., p. 216.

Un cronicar regal din secolul al XIV-lea

De-a lungul anilor am ajuns astfel, din aproape în aproape, să pot reconstitui existența câtorva izvoare istoriografice narative cu trăsături asemănătoare. Situația aceasta mi-a prilejuit un sentiment straniu: păstrând toate proporțiile m-am comparat în sinea mea cu marii descoperitori de izvoare narative ale istoriei românești: Ioan Bogdan, cel care a adunat principalele cronici românești scrise în slavonă, și neobositul Nicolae Iorga, care a strălucit și în această privință.

Tot căutând, analizând compilațiile de cronici mai recente, am ajuns, până la urmă, în timp, să pot evidenția o întreagă vârstă – nebănuită – a scrisului despre trecut din teritoriile locuite de români. Una dintre aceste compilații a fost *Gesta lui Roman și Vlahata*, pe care am discutat-o suficient în paginile dinainte pentru a mai fi cazul să insist. Alta a fost *Hronicul bulgăresc* consemnat de Dimitrie Cantemir, dar de care nu s-a ocupat pe îndelete nici unul dintre editorii *Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor* sau a scrierilor care l-au precedat. Lor li s-a adăugat și așa-numita *Gesta legendară unificată*.

Ceea ce aveau în comun toate aceste trei scrieri, după toate semnele, erau scurtimea lor – redusă la o pagină sau două –, modul în care fuseseră compuse (prin adiționarea a două sau mai multe legende cu circulație, probabil, inițial orală), caracterul narativ și conținutul legendar. În toate cele trei compilații însă, povestirile cu caracter legendar erau relatate dintr-o perspectivă istorică, autorii anonimi ai compilațiilor respective socotind că faptele consemnate sunt credibile și că explică trecutul cu adevărat. De aici se poate cu claritate înțelege că respectivele scrieri aparțineau unei vârste a istoriografiei române care, indiferent de vehiculul lingvistic pe care îl foloseau (și sunt șanse ca nu toate să fi fost concepute în slavonă, unele putând fi formulate în latină) reflecta un stadiu de dezvoltare a cunoașterii despre trecut care nu făcuse saltul către un rea-

lism mai mare al reprezentării vremurilor de altădată, nici către o critică mai exigentă a izvoarelor. În schimb, se poate susține fără teama de a greși că toate aceste produse culturale grupate de mine, aici, sub aceeași rubrică și ilustrate de aceleași trăsături generice, aveau multe în comun cu literatura destinată *loisir*-ului, adică lecturii de plăcere, menite să stârnească uimire prin caracterul fabulos, fantastic al faptelor pe care le evocau.

Ar putea părea din cele spuse deja că aceste trei scrieri, apărute în locuri diferite și la distanțe variabile în timp unele în raport cu celelalte, sunt extrem de asemănătoare și au aceleași trăsături sub toate aspectele. O asemenea concluzie ar fi însă eronată. Privindu-le în ordinea cronologică prezumată, voi spune că, în timp ce *Hronicul bulgăresc* (circa 1373–1390) reunește o legendă hagiografică despre un sfânt ortodox și una eroică din ciclul cruciat catolic și maghiar – despre un rege sanctificat –, *Gesta lui Roman și Vlahata* (1390–ante 23 septembrie 1399) are ca obiectiv afirmarea identitară a unui grup mic-nobiliar de credință răsăriteană răsplătit pentru vitejie cu moșii și privilegii în Regatul Maghiar, în timp ce *Gesta legendară unificată a Moldovei* (1473–1489) făcea din originile românești evocate în povestirea despre cei doi frați întemeietori preambulul descălecării Moldovei și al succesiunii dinastice din fruntea acestui stat.

Dacă intervalurile de timp propuse pentru conceperea celor trei compilații s-ar dovedi rezonabil – ca succesiune și situare generică într-o epocă istorică sau alta (fie și acceptând erori de datare punctuale, de la un an sau un deceniu la altul, posibile oricând în absența unor repere mai directe și mai clare) –, atunci vârsta respectivă din scrisul istoric românesc s-ar întinde, vreme de circa un secol, din a doua jumătate a veacului al XIV-lea până înspre finalul veacului următor (coincident cu sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare în Moldova). Cum însă fiecare dintre cele trei compilații a fost întocmită pe baza unor narațiuni legendare – laice sau hagiografice – anterioare, începutul acestei vârste culturale s-ar cuveni extins cel puțin până către începutul sec. al XIV-lea.

Aruncând o privire în direcția istoriografiei maghiare din epoca Angevinilor (inaugurată prin ascensiunea pe tronul Ungariei a lui Carol Robert de Anjou în 1308) s-ar putea spune că vârsta istoriografică respectivă s-a configurat în timpul dinaștilor casei de Anjou, fiind întreruptă, la Curtea regilor maghiari, abia de infuzia culturală renascentistă adusă de regele Matia Corvin și ilustrată în plan istoriografic de italianul Antonio Bonfini, aflat în slujba regelui. Și cronica lui Ioan de Târnave (în maghiară: Küküllői János), păstrată doar indirect, ca transcriere în cea a lui Ioan de Thurócz (Thuróczi János), erau infuzate de legende, de ecouri din cântece și din anecdote orale, conținând trimiteri la o serie de evenimente miraculoase și la minuni. Ele continuau, în acest fel, scrierile istorice maghiare din timpul ultimilor dinești din casa întemeietoare a lui Árpád, care au avut, ele însele, o predominanță legendară. Mă refer la cronica lui Anonymus și la cea a lui Simon de Keza.

Veszprémi László observa într-un studiu dedicat *Sfinților regali din istoriografia și din sistemul liturgic maghiar* că în Ungaria sec. al XIV-lea cel mai răspândit gen cultural au fost legendele și rugăciunile liturgice, mai exact legendele despre cei trei regi sfinți ai Ungariei prinse în sistemul liturgic maghiar începând cu sec. al XI-lea. Acești sfinți au intrat de timpuriu în textele liturgice ale Ungariei medievale și au fost reprezentați asiduu pictural pe pereții bisericilor, într-un proces intensificat pe durata crizei de continuitate dinastică (între jumătatea sec. al XI-lea și sec. al XIV-lea), marcată de canonizările din 1083 și 1192. Difuzarea acestui curent a continuat prin imprimarea chipurilor regilor sanctificați pe monede, prin inițierea unor centre de cult în provinciile regatului și chiar în afara acestuia până la umanism și Renaștere. Li s-a adăugat și cultul Sfintei Coroane a regatului care ar fi guvernat în absența regelui însuși. Doar parțial a fost difuzat prin manuscrisele conținând cronica „națională" – doar zece cópii în secolele al XIV-lea și al XV-lea –, dar poveștile cuprinse în această compilație s-au răspândit în lungul și în latul țării prin zecile, chiar sutele de legendare, breviare și cărți de rugăciuni, care au su-

pravieţuit doar fragmentar, dar a căror existenţă medievală poate fi prezumată[1].

Dar vârsta respectivă a istoriografiei nu se regăsea numai în caracteristicile textelor istorice scrise în slujba regilor maghiari ori în ambianţa curţilor nobiliare şi voievodale româneşti. Aşa-numita *Descriptio Europae Orientalis* din 1308, scrisă de un călugăr anonim aflat în slujba regelui Franţei (poate unul dintre primii perceptori papali de impozite sosiţi în Ungaria împreună cu cardinalul Gentile, în 1308) şi încercând să îi dea acestuia o imagine sintetică şi veridică asupra statelor şi dinaştilor din ţările balcano-central europene, vădeşte aceeaşi aplecare pentru anecdotă, mit şi miraculos. Acest mod de a reprezenta şi de a înţelege trecutul istoric se regăseşte deplin şi în *Letopiseţul unguresc* copiat – spre cinstea, dar şi spre oprobriul său – de Simion Dascălul două secole mai târziu. Scris, după toate probabilităţile (după cum am putut stabili în studii succesive, luând ca repere nu doar elemente contextuale, ci şi informaţii obţinute prin proceduri comparatiste), prin anii 1359-1363, acesta a fost conceput, de un bun cunoscător al arhivelor regale maghiare, aşadar de un personaj cu funcţii în stat.

Astăzi, după descoperirea unora dintre documentele pe care s-a întemeiat în munca lui de documentare istorică, autorul pare posibil să fie chiar identificat într-un personaj real. Temeiul unei asemenea identificări este potrivirea dintre caracteristicile *Letopiseţului unguresc* şi elementele care ţin de viaţa şi de opera unui personaj istoric compatibil cu cele stabilite. Astfel, cronicarul care a scris „letopiseţul" a trăit în vremea lui Ludovic de Anjou, a scris înainte de scrisul *Gestei lui Roman şi Vlahata*, a exprimat păreri compatibile cu ale mediilor oficiale (ale Curţii regale) maghiare, a scris într-o manieră legendară şi narativă, dar a avut şi acces la documente regale mai

1. Vezi Lars Boje Mortensen (ed.), *The Making of Christian Myths in the Periphery of Latin Christendom (c. 1000–1300)*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, 2006, pp. 217–246.

vechi (la fonduri arhivistice oficiale). În virtutea acestor trăsături, ar trebui ca el să poată fi regăsit printre istoricii regelui Ludovic, mai probabil în vremea răzvrătirilor românești de la răsărit și de la sud de Carpați, la finalul anilor 1350 și în deceniul următor.

Un asemenea istoriograf ar putea fi chiar Ioan Apród de Tótsolymos (Tótsolymosi Apród János), născut prin 1320 și decedat cândva între 15 septembrie și 10 decembrie 1393. Istoriografia l-a înregistrat pe acest mic nobil, fiu al lui Apród Miklós, cel care primise din partea regelui lui Carol Robert ca feud Šarišské Sokolovce din Slovacia, sub numele de Ioan de Târnave (Küküllői János). Nume cunoscut în istoriografia Ungariei medievale, cronicarul a rămas faimos prin altă contribuție. I s-a atribuit ca operă doar textul cronicăresc conservat în compilația istorică a lui Thuroczi János, referitor la epoca regelui Ludovic, protectorul său, fără a se pune în mod serios problema că s-ar putea să fi scris și altceva sau ca textul păstrat în opera continuatorului său să nu fie complet, pierzându-și preambulul. Arhidiaconul Ioan a fost duhovnicul de Curte al regelui Ludovic și, după istoricul Engel Pál, „un entuziast admirator al său", descriindu-l ca „om de statură mijlocie, cu buze groase și puțin adus de spate", având o „căutătură mândră". Regele a fost un împătimit amator de război, văzut ca prilej de fapte eroice, „deoarece – după cum spune același cronicar (citat de istoricul Engel Pál în sinteza *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*) – regalitatea nu este dorită în sine, ci numai de dragul renumelui ei".

Înainte de 1350, pe la treizeci de ani, Ioan de Târnave a lucrat ca notar la cancelaria regală, ceea ce explică în ce mod putea cunoaște direct documentele diplomatice ale regilor din urmă cu un secol și despre care va veni vorba concret ceva mai încolo. Ulterior, în 1352, a devenit canonic la capitlul mănăstiresc din Arad, lucru puțin probabil să se întâmple dacă nu ar fi avut studii universitare. Anul următor era atestat în aceeași calitate la Zagreb și la Alba Regală (Székesfehérvár), ceea ce înseamnă probabil că obținuse beneficiile acestor demnități

bisericești datorită aprecierii regale. A ajuns – probabil după 1353 – canonic al Transilvaniei și al Târnavei nu a celei slovace (de unde i se trage și numele sub care a ajuns cunoscut în calitate de cronicar), ci a celei din Transilvania. După 1358 este canonic la cel din Agria (Eger), unde a ajuns în două reprize și vicar arhiepiscopal (între 1363–1366 pe lângă arhiepiscopul Miklós Kesző și 1379–1387 pe lângă arhiepiscopul – devenit cardinal – Vaskúti Dömötör).

În 1343, Ioan de Târnave a vizitat Napoli cu regina Elisabeta, ajungând astfel în contact direct cu Occidentul. Mai apoi, între 1347 și 1353 el a fost membru al cancelariei secrete a regatului, îndeplinind sarcini confidențiale.

Ioan de Târnave, cel care se semna „Ego Johannes nunc archidiaconus de Kikullew in Ecclesia Transsylvania", a beneficiat de bunăvoința regelui, care l-a făcut capelan al său în 1358 și i-a încredințat șefia cancelariei regale. Nu este de mirare că i se recunoaște meritul de a fi fost primul istoric maghiar care a folosit documente oficiale în alcătuirea scrierii lui. Avea deplin acces la ele și le putea folosi după plac pentru a alcătui lucrări istorice oficiale, puse în slujba intereselor regatului și ale regelui său. Totodată, a fost primul autor al unei biografii laice din istoria literaturii și culturii maghiare, *Chronicon de Ludovico rege*. I se atribuia însă până acum doar această biografie a regelui Ludovic de Anjou, prima ei parte fiind scrisă după ce s-a mutat la Vișegrad, în anii 1364–1365, în 25 de capitole referitoare la primii ani ai guvernării acestuia și la expediția regelui în Italia, la Napoli. Prima parte a scris-o la Zagreb, după 1360, evocând campaniile napolitane ale regelui. A doua a alcătuit-o după decesul regelui (1382), completând-o cu alte treizeci de capitole despre virtuțile monarhului.

După decesul suveranului, în anii 1387–1394, el a adăugat încă 30 de capitole referitoare la virtuțile celui dispărut. În timp ce evenimentele consemnate în prima parte a cronicii sunt exprimate într-un limbaj ales, manifestându-se grijă față de eleganța stilistică, a doua parte, mai nostalgică și mai puțin îngrijită stilistic, dar consemnând și evenimente la care autorul

a fost martor ocular, conține și lacune (sunt omise campaniile regale din anii 1370).

După unii istorici, acest autor ar fi contribuit și la scrierea *Cronicii pictate*, într-o măsură dificil de stabilit.

Compararea *Letopisețului unguresc* – istorie succintă și evocare în manieră legendară a confruntării regelui Ladislau (probabil IV Cumanul) – cu viața regelui Ludovic scrisă de Ioan de Târnave poate conduce la rezultate surprinzătoare, îmbogățind palmaresul acestui cronicar în strai monahal, dar cu o amplă experiență de cancelarie și cu cunoștințe de drept considerabile, elucidând una dintre enigmele istoriografiei române și înzestrând literatura istorică maghiară medievală cu încă o piesă dintre cele dispărute.

De scrierea – astăzi necunoscută – a cronicarului de la Eger (păstrată numai în compilația târzie a lui Simion Dascălul, în traducere românească) au putut afla nobilii de origine română ai Regatului Maghiar locuind în Maramureș, căci după disputele din jurul anului 1300, Maramureșul catolic a fost arondat episcopiei din Eger (se cunoaște actul din 6 iunie 1300 prin care episcopul de Agria cerea pentru biserica egeriană dreptul de zeciuială și jurisdicția asupra Maramureșului, pe care regele i le recunoștea, în detrimentul Transilvaniei, care le încasase anterior). În aceste condiții, într-un fel sau altul, legătura ierarhică dintre biserica maramureșeană romano-catolică și structura superioară agriană, de care depindea, a însemnat și o pistă a circulației informației culturale și istorice.

Nu era însă strictă nevoie de o asemenea legătură. O scriere istorică pe care a conceput-o un autor cu înalte răspunderi în anturajul regal și, în plus, înzestrată cu accente propagandistice, era destinată să circule – în cópii sau prin lectură la Curtea regală – printre nobilii Ungariei. Există în literatura română veche cel puțin două dovezi indirecte că acea cronică a fost cunoscută atât în Partium (mai probabil în Maramureș), cât și în Țara Românească.

Un autor știutor de carte latină din Maramureșul românesc a transmis oral sau a obținut o copie după înscrisul datorat

canonicului Ioan de Târnave, alertând nobilii locului în legătură cu susținerile din acea lucrare. Tot el sau un altul, cunoscător de carte slavonă ori scriind, la rândul lui, în latină, cum ar fi fost normal pentru un răspuns polemic, a redactat curând un răspuns de pe poziții nobiliare românești maramureșene (ceea ce am numit *Legenda originii maramureșenilor*). Prin aceasta, ori poate direct, prin transmiterea în copie a aceleiași *Chronica Hungarorum* (echivalentul posibil al titlului după care Simion Dascălul și-a numit sursa *Letopisețul unguresc*), informația despre începuturile românești în Regatul Maghiar a ajuns și la Curtea domnitorului Țării Românești, unde un alt cărturar necunoscut i-a putut răspunde prin așa-numita *Legendă a descălecării pravoslavnicilor creștini*.

...Deducții și conjecturi, niciodată suficient de prudente și de probate pentru a deveni informație istorică sigură. Ele trebuie luate ca ipoteze de lucru până când noi probe le vor confirma sau infirma. Pe de altă parte, fără a formula asemenea ipoteze, cercetarea nu poate avansa, neștiind ce să caute ori răsfirându-se pe un front prea larg. Certe rămân doar textele păstrate ca atare în compilații mai recente (*Letopisețul Țării Moldovei* al lui Simion Dascălul, *Letopisețul Cantacuzinesc*). Este loc destul pentru valoroase contribuții ale istoricilor care vin...

X
ORIGINILE TROIENE

Unde se înfățișează originea troiană a românilor

Mi-am dat destul de devreme seama că discutarea primei părți a *Cronicii genealogice a Moldovei* în cadrele teoretice consacrate de istoriile noastre literare de până atunci ar fi inadecvată și insuficientă. Încă din primele fraze textul și contextul aduceau în prim-plan referințe din Occidentul medieval. Ce însemna ca românii din – cel mai târziu – secolul al XVI-lea, la începutul acestuia, să pretindă că strămoșii lor provin de la Troia? Nimic altceva decât că mitologia troiană se impusese, într-un fel sau altul, și în mediile românești apte de lectură. „Materia troiană" făcuse vogă în secole mult anterioare însă: al XII-lea și al XIII-lea. Cum putuse ea ajunge însă într-un text alcătuit din fragmente scrise anterior, de diferiți autori necunoscuți, în felurite momente istorice, care fuseseră reunite curând după 1504? Cum se ajunsese la această compilație, adică punere împreună a scrierilor anterioare, astăzi dispărute, dar a căror autonomie de circulație se putea recunoaște încă?

Dacă era să mă ghidez după minunatele scrieri ale talentatului istoric literar Nicolae Cartojan, la români *Războiul Troadei* ajunsese destul de târziu, prin secolul al XVI-lea, acest roman popular preluat pe filieră balcanică fiind tradus românește și mai târziu, în sec. al XVII-lea.

Și astfel, primele repere cronologice îmi păreau prea timpurii, în timp ce ultimele se dovedeau prea târzii pentru a fi

folosit drept sursă de inspirație cronicarului anonim care elaborase narațiunea despre Roman și Vlahata. Am căutat totuși, vreme de mai mulți ani, cu pauze fructificate în alte studii – conexe sau nu – texte care să conțină referiri la teoria despre troienii care întemeiaseră Veneția, iar apoi făcuseră Roma.

Cel mai amplu text, semnalat încă de Gh.I. Brătianu, era un fragment din iscusita poveste a cronicarului cruciat Robert de Clari despre cucerirea Constantinopolului în 1204 de către cavalerii occidentali, „latinii" care au fondat Imperiul Latin de la Constantinopol. El demonstra, negru pe alb, că în anturajul țarului vlah al Vlahiei și Bulgariei – cum se numea prin cronicile apusene ale autorului deja numit, dar și în cele ale lui Geoffroy de Villehardouin și Henri de Valenciennes – Imperiul Vlaho-Bulgar (sau al Doilea Țarat Bulgar) – țarul însuși, dar și parte din curtenii lui vlahi, bulgari și cumani erau la curent cu „materia troiană".

Mărturia cruciată occidentală

Robert de Clari, [Solia lui Pierre de Bracheux la Ioniță Caloian, țarul româno-bulgar]

Dară am uitat să vă povestim o întâmplare cu domnul Pierre de Bracheux. S-a întâmplat că împăratul Henri era la oaste, iară Ioan Vlahul și cumanii năvăliseră pe pământul împăratului și făcuseră tabără la vreo două leghe sau mai puțin de tabăra împăratului. Cum auziseră mult vorbindu-se despre domnul Pierre de Bracheux și despre frumoasele sale fapte cavalerești, au trimis într-o zi vorbă domnului Pierre de Bracheux prin soli că tare le-ar plăcea să vorbească cu el într-o zi sorocită dacă li se chezășuiește calea liberă. Iara domnul Pierre a răspuns că, dacă i se chezășuiește calea liberă, se va duce el bucuros să vorbească cu ei. Așa că vlahii și cumanii au trimis ostateci potriviți în tabăra împăratului până când domnul Pierre se va întoarce.

Atunci dară a plecat domnul Pierre, el și trei cavaleri; s-a suit pe un cal mare și s-a dus până aproape de tabăra vlahilor. Și Ioan Vlahul a știut că vine și i-a ieșit în întâmpinare, și cu el oameni de seamă din Vlahia. L-au salutat și i-au urat bun venit, dară le-a fost anevoie să-l

privească, pentru că era tare înalt. Și au vorbit de una, de alta, până ce i-au zis: „Măria voastră, tare ne minunăm de frumoasele voastre fapte cavalerești și tare ne minunăm ce căutați în această țară, măria voastră [și măriile voastre], care sunteți din ținuturi așa de depărtate, de ați venit aici să cuceriți pământ. Oare n-aveți domniile voastre", au zis ei, „pământ în țara domniilor voastre care să vă fie de ajuns?" Iară domnul Pierre a răspuns: „Cum?" zise el, „n-ați auzit domniile voastre cum Troia cea măreață a fost prăpădită și prin ce vicleșug? – Ba cum să nu!", au zis vlahii și cumanii, «am auzit spunându-se, dară a fost tare de demult aceasta. – Ei!", zise domnul Pierre, „Troia a fost a strămunilor noștri și cei care au scăpat de acolo au venit să se așeze în locurile din care am venit noi; și pentru că a fost al strămoșilor noștri am venit noi aici să cucerim ținutul."

Cu acestea, și-a luat rămas bun și s-a întors îndărăt".[1]

Fragmentul din cronica lui Robert de Clari – de fapt, Clëry, după cum atrăgea atenția cercetătorul modern care i-a acordat întreaga lui atenție, reconstituind, pe bază de documente și de alte mențiuni, identitatea tuturor cruciaților pomeniți în cronica acestuia – m-a fascinat, încă de când l-am citit prima oară, cu mult înainte de a parcurge întreaga cronică. (Mai târziu, în colaborare cu prietena Tatiana-Ana Fluieraru, o fină cunoscătoare a literaturii franceze vechi, universitară târgovișteană, am pus la cale prima apariție în limba română a cronicilor Cruciadei a IV-a, care au și apărut la Cluj, la Editura Limes, patronată magnanim de poetul și editorul Mircea Petean.) Era parcă desprins dintr-o peliculă artistică și avea o mare forță expresivă. Parcă vedeam, prin ochii cronicarului, întâlnirea dintre uriașul trimis în solie de împăratul latin constantinopolitan la adversarul lui, țarul vlaho-bulgar aliat cu cumanii, Ioniță cel Frumos (1204–1214). Vedeam parcă și norii de pe cerul acelei îndepărtate zile, și vântul care le flutura pletele războinicilor adunați în jurul țarului educat în capitala bazileilor bizantini, pe vremea când le slujea de garant al bunei credințe față de Imperiu fraților lui care s-au succedat la con-

1. Traducere de Tatiana-Ana Fluieraru, Robert de Clari, *Cei care au cucerit Constantinopolul*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2005, § 106, pp. 162–164.

ducerea țaratului renăscut ca din nimic... Îi vedeam în preajma lui, cu mâna pe mânerele spadelor, în ținută de campanie, pe sfetnicii apropiați, unii vlahi, alții bulgari și, îmbrăcați după obiceiul cavalerilor stepelor, și pe conducătorii militari ai blonzilor cumani, cu șepcile și glugile lor care mie îmi păreau că aduc cu cea a lui Robin Hood. Îi știam din unele reprezentări murale de prin bisericile transilvane și din Europa Centrală, unde un șef cuman, cunoscut pe nume după pictura din biserica de la Velká Lomnica, drept *Thepe Pa...s* (parte din inscripția cu numele lui s-a șters în timp), era surprins în încleștarea cu regele Ladislau I, adevărat duel justițiar pentru salvarea unei fete (numele ei, Ladiva, era trecut într-una dintre aceste biserici, alături de silueta ei cu cosiță împletită, în forma latină *Ladiva est ista*, „Aceasta este Ladiva"). Totodată, grație lui Clari, care fusese prezent, ca membru al soliei lui Pierre de Bracheux, sau auzise direct ce se vorbise de la unul dintre însoțitorii seniorului în tabăra inamică, știam și ce vorbiseră, iar asta era de cea mai mare însemnătate, după cum arătase deja Gh.I. Brătianu, căci demonstra că românii, bulgarii și cumanii erau la curent cu „materia troiană", chiar dacă nu apelau încă la ea ca izvor pentru argumentare diplomatică, precum cruciații.

Peste ani însă, lucru emoționant într-o măsură covârșitoare, mă aflam, împreună cu alți cercetători români, ca invitat la un colocviu internațional, la Gazzada, la doi pași de Lago Maggiore. Gazdele, profesorul pisan Cesare Alzati, unul dintre experții în istoria catolicismului în Evul Mediu românesc și în modernitatea noastră timpurie, și omul locului, domnul Luciano Vaccaro, ne-au oferit șansa unor mici excursii în zona Varese, și astfel am ajuns și la o incredibilă mică mănăstire din secolul al XII-lea din Leggiuno, pitită pe un platou îngust, la poalele unui mal înalt stâncos, dar acoperit cu vegetație abundentă, atârnat parcă peste oglinda limpede și azurie a apei. În interior, printre alte minunății, mi-a tăiat respirația prezența, într-o raclă, într-o stare de uluitoare conservare, a eremitului locului de la începutul secolului al XIII-lea în carne și oase. Nu aș fi crezut niciodată la ajung să pot vedea cu ochii mei, aidoma eroilor din

filmele americane de aventuri arheologice, un om din acele vremuri, fie el și defunctul atins de sfințenie și oarecum diminuat de trecerea timpului – de nu va fi fost de la bun început mai scund și mai pirpiriu –, un blând păstor al sufletelor oamenilor din regiune, de felul Sfântului Anton din Padova sau a Sfântului Francisc din Assisi. Era acolo, în fața mea, mă separa de el doar respectul și un perete transparent, de sticlă, dar am înțeles ceva din cele pe care le va fi simțit arheologul Carter la întâlnirea cu faraonul Tutankhamon din mormântul neprofanat, vreme de veacuri, al aceluia...

Era primăvara lui 2002 și mă aflam la Eremo di Santa Caterina del Sasso, deasupra lacului Maggiore, și dintr-odată contactul meu cu istoria devenise real și palpabil, părăsind medierea vechilor hrisoave, a scriiturilor cu cerneluri vegetale și a artefactelor sau ruinelor venerabile. Strălucirea medievală a locului era conservată deplin, în cea mai bună stare.

Din manuscrisele și tipăriturile Alexandriei

Pe de altă parte, am descoperit în timp, rând pe rând, câteva transcrieri de fragmente revelatoare din manuscrise românești vechi ale *Alexandriei*, aflate la Academia Română, făcute de istorici cu statut autorizat, demni de toată încrederea și respectul, dar care se cuvin verificate și completate, cândva, cu alte versiuni de prin manuscrise, printr-o verificare sistematică a fondului bogat tezaurizat de nobila instituție. Fugare și iuți ca o simplă trăsătură de condei, așa vagi și grăbite cum sunt, ele conțin o succintă trecere în revistă a odiseei troienilor ajunși în Italia, la Veneția și apoi la Roma, frapant de asemănătoare cu formularea de la începutul narațiunii despre Roman și Vlahata. Toate provin din romanul popular *Alexandria*.

Cel mai vechi dintre manuscrise, cel din 1620, pare să fi transcris o traducere din slavonă. După Cartojan, traducerea sârbească a romanului s-a răspândit cu repeziciune la bulgari,

la români și la ruși – toți folosind ca limbă de cultură slava medievală –, cea mai veche copie manuscrisă sârbească făcută în teritoriile locuite de români datând din 1562 și fiind așternută pe hârtie la mănăstirea Neamț, din porunca mitropolitului Grigore al Moldovei. Chiar dacă s-a pierdut manuscrisul original al traducerii românești a *Alexandriei*, provenind din părțile nordice ale Transilvaniei, el a fost anterior copiei celei mai vechi păstrate: cea făcută de popa Ioan Românul din satul Sâmpietru, de prin părțile Hațegului. Aceasta spune după cum urmează:

Codex Neagoenus (circa 1620)

Și francii de la Troada mersără la Râm cu voia lui Dumnezău și după aceaia făcură Vineției, iară la Râm fu întâiu Roman și pre numele lui să chiiamă Râmul (și până astăzi) și de acolea au vinit Rumânii în Ardealiu și în Țara Românească și la Moldova[1].

Mai succint, dar fidel, aceeași informație apare și într-un alt manuscris, de unde lipsește însă indicarea precisă a proveniență românilor din Ardeal (întâi, semn că aici a fost înscris în pagină adaosul din *Codex Neagoenus*, cum se și știe, apoi din Țara Românească și, în fine, din Moldova). De astă dată,

Fragment dintr-un alt manuscris
din *Războiul Troadei*

Francii de la Troada care, după ce au mers la Râm, făcură Veneției, iar la Râm fu întâi *Roman* (sic!) și pe numele lui se chiema Râmul.[2]

În schimb, ediția lui Petru Bart, tipărită la Sibiu în 1794, reia cealaltă parte a fragmentului mai amplu copiat de popa Ioan Românul în 1620, precizând numai că „francii" au mers la Roma

1. *Codex Neagoenus*, datând de pe la 1620, citat după N. Cartojan, *Alexandria. Noui contribuțiuni*, București. 1922.

2. *Apud* Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 400, n. 15.

și că de acolo se trag românii din cele trei țări nord-dunărene în care locuiesc.

Ediția tipărită de Petru Bart
la Sibiu în 1794

Și francii, cu voia lui Dumnezeu, mersără la Râm. Și de acolea au venit rumânii în Ardeal, în Moldova și în Țara Românească.[1]

Cum se vede, știrea despre originile troiene românești s-a transmis printr-un număr de cópii manuscrise ale *Alexandriei* și într-o varietate de contexte pe care nimeni nu a încercat deocamdată să o estimeze numeric. Între cele trei prezentate aici, textul din 1620 este însă cel mai amplu, mai „complet" în informațiile pe care le aduce despre originile românilor, înregistrând atât proveniența troiană a acestora, cât și popasul prin părțile Veneției, anterior fondării Romei, de unde mai apoi au venit – în împrejurări neprecizate – în țările pe care le locuiau și în vremea popii Ioan, și în timpul vieții tipografului Petru Bart.

Nu mă grăbesc să precizez dacă versiunile mai scurte și parțiale reproduc un text care, în versiunea lui slavonă, a folosit drept izvor variantei puse în circulație de popa Ioan din Sâmpietru și de unde autorul poveștii despre Roman și Vlahata și-a luat informația. Nu susțin nici contrariul: că această poveste despre cei doi frați întemeietori a furnizat ideile preluate și integrate mai pe urmă în *Alexandria*. Deocamdată observ numai că există o versiune succintă, dar occidentală, despre fondarea Veneției de către troieni, care ulterior s-ar fi stabilit la Aquileea („Veneti siquidem sunt Troiani. Post excidium tamen Troiae Aquilegia permanserunt, quam et fundasse perhibentur"[2]). Ea a fost notată în latină în *Cronica veneților*

1. *Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedoniia și a lui Dariu din Persida împăraților*, ediția Petru Bart, Sibiu, 1794; apud *Alexandria*, ESPLA, București, 1956, p. 88.

2. Citat din C. A. Macartney, „The Hun Chronicle", în *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VI-VII*. Ed. Basil Blackwell, Oxford, 1951, p. 165.

(*Cronica venetorum*), folosind ca sursă *Cronicii hunilor*, azi pierdută, scrise în Ungaria medievală.

Legenda despre începuturile troiene ale Veneției și chiar ale Romei circula, deci, în Evul Mediu, în Europa centrală și sud-estică. Nu este deloc sigur că românii au trebuit să aștepte secolul al XVI-lea pentru a o auzi și răspândi ei înșiși. Textul din 1620 al *Alexandriei* românești, prezent în *Codex Neagoenus* și publicat de Nicolae Cartojan, se afla în finalul unei versiuni rezumate a *Războiului Troadei*, inclusă în narațiunea peripețiilor vitejești ale regelui macedonean. Este vorba deci despre o contaminare produsă, în decursul amplei și meandratei circulații a celor două opere, între ele. Acest text a fost probabil contemporan cu povestea despre frații întemeietori Roman și Vlahata, cum apare ea în *Cronica genealogică a Moldovei* (*Cronica moldo-rusă*): „...pornit-au din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlahata, ce erau de legea creștinească și fugeau de goana ereticilor împotriva creștinilor, și ajuns-au la locul ce se chiamă Vechiul Râm".

Din cercetările interbelice ale lui Gh.I. Brătianu am aflat că doi frați, pe nume Roman și Vlahata (ultimul notat cu numele Aloha, ceea ce indică forma lui maghiară, Oláha, care înseamnă, ca și mediobulgarul Vlahata, tot „Românul"), au fost întâlniți în carne și oase de călugărul Giovanni da Pian Carpino, în 1247, pe drumul lui către hanul tătar, unde fusese trimis de papă. Știrea preluată de Brătianu din scrierea misionarului papal la Curtea tătară atestă nu numai că respectiva legendă despre originile vlahe (adică românești) circula deja, ci și că arealul ei de răspândire includea și Europa Centrală, mai precis Regatul Maghiar al lui Béla IV (1235–1270). Nu în ultimul rând, notația pasageră a întâlnirii misionarului italian, la dus, cu cei doi prinți care se întorceau de la han, îi arată pe aceștia nu ca pe niște siluete mitice, ci ca pe niște prezențe cât se poate de concrete, niște conducători politici siliți să se închine suzeranului lor nomad.

Există o explicație în toate acestea: fie Giovanni da Pian Carpino a auzit recitată sau povestită, parcurgând teritoriile ce îi

rămâneau de străbătut spre hanul mongol, povestea despre cei doi și, după un model de gândire care l-a determinat mai târziu și pe Marco Polo să își „înfrumusețeze" și „înflorească" povestea călătoriei în China cu elemente fantastice și exotice, a transpus materialul respectiv într-o clipă de viață ca și cum s-ar fi petrecut aievea, fie cei doi chiar au existat. În cazul din urmă, Roman și Olaha, alias Vlahata, nu puteau fi decât doi dinaști prestatali vlahi, frați și fii de stăpân al unei formațiuni prestatale cu o identitate creștină răsăriteană, botezați de părinții lor tocmai cu gândul la faima, prestigiul mitologic, al inițiatorilor neamului românesc.

Amintirea de călătorie a franciscanului Giovanni da Pian Carpino – sau Plano Carpini –, care a trăit aproximativ (nu se știe precis) între 1185 și 1 august 1252, care între 1247 și 1252 a fost primat al Serbiei, cu sediul la Antivari, și care a fost unul dintre foarte prețuiții companioni și discipoli ai lui Francisc de Assisi, este prețioasă nu doar datorită credibilității celui care a scris-o. Trimisul papei Inocențiu IV la hanul Ogodai, conducător mongol devenit după bătălia de la Legnica (9 aprilie 1241), în care a înfrânt forțele creștine fără drept de apel, stăpânul unei mari părți a Europei, a lăsat o mărturie de o importanță unică despre o epocă și niște personaje istorice pe care alte izvoare narative sau documentare le trec sub tăcere.

Roman și Vlahata sunt niște „duci ruteni" – așadar slavi din zona de la nordul actualei românii, dincolo de Maramureș sau de Bucovina și Basarabia, în reprezentarea italianului care, purtându-și misiunea creștină printre sârbi, nu se putea înșela asupra limbii în care a vorbit cu aceștia – întâlniți pe traseul spre Curtea hanului în 1247. Dacă nu, ei descind retrospectiv în mintea călugărului așternut pe scris din legendă, fiind vorba despre reprezentări literare mai vechi și venind, la vremea respectivă, dintr-o creație orală sau cultă deja prestigioasă. În oricare dintre cele două cazuri, existența lor – fizică sau culturală – trebuie constatată la mijlocul secolului al XIII-lea.

Un „duce" Roman din Țara Vlahilor era însă cunoscut în prima jumătate a secolului al XIII-lea, fiind menționat în câteva

epopei rimate germane, dintre cele pe care *minesänger*-ii germani le acompaniau cu melodii cântate din voce și instrumente. După cum observa Ioan Aurel Pop, acest „duce Roman din Țara Vlahilor" (*„herzoge Ramunc aus Wlachenlant"*) apărea în *Cântecul Nibelungilor* și în alte câteva epopei medievale germane (în *Biterolf und Dietleib*, compus între 1254 și 1268, cu forma „Râmunge", duce din Țara Românilor, și în *Die Klage*, continuarea epopeii nibelunge, unde conducător al românilor este un „Sigehêr von Walâchen", Sigeher al românilor). Cum se vede, în pofida prejudecății că la vremea respectivă epopeile eroice în versuri și cântate erau prezente doar în Occident – în Franța și în Spania, mai cu seamă –, ele se regăseau și în teritoriile locuite de germani din Europa mediană.

Un cântec epic medieval românesc

Folosindu-mă de experiența mea de teren ca etnolog, inițiată în timpul studenției în Țara Chioarului, și de cea profesională (vreme de trei ani am lucrat în această calitate la Centrul de Studii Transilvane), dar mai ales încercând să acopăr prin lectură necesitatea de a înțelege mai bine funcționarea culturii orale, am crezut că pentru reconstituirea faptelor din secolul al XIII-lea și, poate, chiar de mai înainte (dar cu siguranță și de după aceea) este necesară o aprofundare a chestiunii pe latura circulației folclorului, creație prin excelență anonimă și colectivă. Chestiunea, luată în discuție începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a primit unele răspunsuri mai ales în veacul următor. Memoriile lui H.H. Stahl s-au dovedit inspiratoare pentru deslușirea unor aspecte generale legate de chestiune. În legătură cu campania din 1929 a școlii monografice a lui D. Gusti în satul Drăguș, aflat în Țara Oltului (Făgăraș), sociologul s-a socotit și un „arheolog social", nota, de pildă, că studiile muzicologului C. Brăiloiu au relevat că „exista în sat nu un «folclor» drăgușean, ci o serie de «folcloruri», diverse după

condițiile sociale ale celor care le foloseau".[1] Observația atrage atenția asupra faptului că în circuitele culturale ale unui singur sat, producția culturală de cântece, poezii lirice și epice, basme și ghicitori, proverbe și zicători manifestă o diversitate ce exprimă, în fiecare caz, o anume condiție și poziționare socială, precum și alte contextualizări (cele rituale, ținând de prilejul performării, cele care răspund unei diversități de ocazii – naștere, nuntă, moarte, șezătoare etc. –, cele care corespund unei preferințe mai largi putând fi calificate drept „modă" ș.a.).

Stahl a fost cel care a elaborat și teoria memoriei pe bază de tradiții difuze, „potrivit căreia cultura populară se naște doar ca parte din mecanismul vieții reale a unor «grupuri» în care fiecare participant are de jucat un rol, pe care nu-l poate însă îndeplini decât atunci când e efectiv prins în acțiunea grupului (de unde caracterul de anonimat și de infinită variație a creațiilor populare)" (*Amintiri și gânduri...*, p. 135). Și de astă dată, caracterul viariabil, de la o variantă la alta, colectiv și anonim al creației orale și iliterate este privit din perspectiva vieții sociale, de grup, dezvoltarea ei fiind descifrată în funcție de acest fenomen, și nu în vreo eventuală considerare a aportului individual creator al vreunui ins înzestrat, fie el și anonim. În acest fel se sacrifică ideea de unicitate și originalitate a creatorului – imposibil de surprins în cazul foclorului –, dar se obține o imagine a temeiului reprezentativității creației populare pentru un grup uman anume. Căci ea, reprezentativitatea, este garantată de faptul că acea creație – cântec, poveste sau orice alt produs cultural oral – circulă de la un membru al comunității la altul.

Pentru ca povestea lui Roman și Vlahata să circule, în 1247, suficient pentru a fi recitată la un foc de tabără, în fața lui Giovanni da Pian Carpino, sau pentru ca doi conducători vlahi întâlniți de trimisul papal la hanul mongol să poarte numele eroilor eponimi respectivi, trebuia ca o creație epică, în proză sau în versuri, care să îi aibă drept protagoniști, să se fi răspân-

1. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice"*, Ed. Minerva, București, 1981, p. 136.

dit deja suficient pentru ca ei să fi intrat în repertoriul cântărețului ori povestitorului așezat în fața drumeților, ori să fi ajuns la mare cinste în casa tatălui celor doi frați sus-pușsi, determinându-l pe acesta să îi boteze cu numele respective, în speranța reiterării gloriei nemuritoare a întemeietorilor neamului...

H.H. Stahl spune limpede și judicios: „Asemenea analize ... pot fi considerate ca încheiate atunci când, grație lor, ajungi la anume concluzii teoretice, putând fi socotite drept valabile pentru o serie de situații similare" (*Amintiri și gânduri...*, p. 137). Pornind de la generalizările pe care le-au îngăduit o serie de campanii ale școlii monografice în anii interbelici, aplicate unor situații aflate la fața locului, pe teren, în sate încă integrate unui circuit cultural (folcloric) în mare măsură arhaic, oral, și proiectând „în jos", înspre trecut, chestiunea creației și circulației prin viu grai a bunurilor spirituale ale unei comunități sătești într-un ansamblu de comunități sătești, șansele de a înțelege ceea ce a putut fi odinioară mai aproape de ceea ce a fost cu adevărat cresc.

Există deci mari șanse ca un *Cântec* – oral – *de gesta al lui Roman și Vlahata* să fi circulat inițial din gură în gură printre români, înainte ca el să fi generat relatarea în proză care a rămas în versiunea integrată mai târziu în *Gesta legendară unificată a Moldovei* (circa 1477–1489) și apoi în *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* (1507–1510). Nu ar fi ceva improbabil, în orice caz, după cum o dovedesc fapte culturale atestate cu destulă acuratețe în Occident. Să menționez, spre a mă face înțeles, unul dintre acestea, legat de o mare creație epică apuseană.

Un poem latin, *Carmen de Prodicione Guenonis*, a fost compus prin 1120, și o versiune latină în proză, *Historia Caroli Magni* (adeseori cunoscută ca „Pseudo-Turpin") fusese scrisă chiar mai devreme. Către 1170, o versiune franceză a poemului a fost tradusă în germana medievală dezvoltată ca *Rolandslied* de către Konrad der Pfaffe (anterior socotit a fi autorul *Cronicii imperiale* sau *Kaiserchronik*). În traducerea lui, Konrad înlocuiește subiectele franceze cu altele, generic creștine. Lucrarea a fost tradusă în olandeza medievală în secolul al XIII-lea.

A fost, de asemenea, transpusă în versuri occitane în secolul al XIV-lea sau al XV-lea ca poemul *Ronsasvals*, ce incorporează estetica mai târzie, sudică, în poveste. O versiune veche norvegiană a *Cântecului lui Roland* există ca *Karlamagnús saga*, și este cunoscută și o traducere în limbajul literar artificial franco-venețian[1]; asemenea traduceri au contribuit la cunoașterea poveștii în Italia. În 1516, Ludovico Ariosto și-a publicat poemul epic *Orlando Furioso*, care preia amplu personajele descrise întâia oară în *Cântecul lui Roland*.

Răspândirea către nord și către sud a *Cântecului lui Roland* vreme de trei-patru secole pe un areal atât de larg și într-o durată istorică atât de întinsă, în absența tiparului și a oricărei tehnici de înregistrare și de reproducere de felul celor cunoscute și ultilizate în modernitate, arată cu ce impact putea fi cunoscută materia acestei creații epice în versuri de mare lungime, unde, când și în ce forme, deopotrivă versificate și în proză. Din cele știute până astăzi, legenda etiologică a lui Roman și Vlahata, configurată cel târziu în prima parte a sec. al XIII-lea și menționată încă într-o cronică de la începutul sec. al XVI-lea, circulând, după toate aparențele, cel puțin în două țări înrudite prin limbă, Țara Maramureșului, înglobată în Regatul Maghiar, și, respectiv, Țara Moldovei, nu a depășit prea mult arealul susceptibil a o fi generat: cel al vorbitorilor de română. Asta chiar dacă elemente legate de existența ei au fost depistate în scrieri medievale vechi germane, poartă urmele unei circulații și în mediile maghiare (forma Olaha a numelui lui Vlahata etc.) și se regăsește în scrieri în slavonă, traduse și circulante în epoca următoare – timpuriu modernă – în rusă.

Este, desigur, foarte posibil ca la origini cântecul de gesta al lui Roman și Vlahata să nu fi avut dimensiunile și coerența unei adevărate epopei și să nu le fi atins niciodată. Putea fi vorba foarte bine despre un ciclu epico-eroic pe teme conexe, cu aceiași eroi sau cu întâmplări istorice transfigurate legendar

1. Limbaj literar folosit în scris în sec. XIII–XIV în părți din nordul Italiei.

care se situau una în continuarea celorlalte, care să fi cuprins ca poeme epice fragmentare și autonome temele atestate de așa-numita *Gesta a lui Roman și Vlahata*, scrisă mai târziu în manieră rezumativă: persecutarea eroilor la Veneția, migrarea lor în Roma Veche și edificarea cetății Roman, luptele dintre urmașii lor („Romanovici") și latini (occidentali) etc. Asemenea cazuri s-au întâlnit în Europa latină și în alte părți. Spania, de exemplu, a cunoscut mai multe asemenea cicluri (*romanceros*) epice: cel despre distrugerea Spaniei, cel despre Bernardo del Carpio, cel despre infanții de Lara ș.a[1]. În, să zicem, ciclul lui Bernardo del Carpio s-au păstrat: romanța despre nașterea lui Bernardo, cea în care eroul descoperă cine este tatăl lui, cea în care contele Sancho Diaz ajunge în închisoarea castelului Lunii, cea în care Bernardo cere ultima dată eliberarea tatălui său, cea în care Bernardo îi cere regelui Alfonso să își cedeze regatul lui Carol cel Mare, cea despre mult cântata bătălie de la Roncesvalles, cea despre moartea lui Durandarte etc.

Odinioară se credea că *romanceros* – colecții de *romances* spaniole, de fapt balade pe teme eroice, de apărare a onoarei și de bravură – erau mai vechi decât *cântecele* (*cantares*) *de gesta*, dar ele datează din sec. XIV–XV și sunt urmașele poemelor epice medievale, din care dezvoltă anumite episoade dramatice.

Cele mai importante cântece de gesta din Castilia au fost: *Cantar de Mio Cid*, *Poema de Fernán González*, care prezenta un amestec de istorie și legendă referitor la primul conte de Castilia, Fernán González, *Cantar de los Siete Infantes de Lara*, unde se povestește o răzbunare justă îndelung amânată, *Cantar de Bernardo del Carpio*, istoria tragică a unui nobil bastard care încearcă să obțină eliberarea din închisoare a tatălui său, contele de Saldaña, pedepsit pentru că se căsătorise în secret cu sora regelui nedreptățit de regele Alfonso cel Cast, și *Mocedades*

1. O splendidă reeditare în original a culegerii *Flor nueva de romances viejos* a lui Ramón Menéndez Pidal, Espasa-Calpe S.A., Madrid, 1980, oferă iubitorilor genului textele însoțite de note și de o amplă introducere istorică a savantului. Din *romancero*-urile spaniole în limba română s-a tradus cel dedicat Cidului.

de Rodrigo, compus prin 1360, ultimul cântec epic păstrat și bazat pe un cântec mai vechi despre tânărul Rodrigo (Cidul), datând din a doua jumătate a sec. al XIII-lea.

Prin datarea lor anterioară anului 1390, în jurul căruia pare că a fost scrisă *Gesta lui Roman și Vlahata*, aceste fragmente epice, eroice și legendare, care îi precedă acesteia sunt contemporane nu cu hispanicele *romanceros*, ci cu predecesoarele acestora, cântecele de gesta.

*

De altfel, asemenea creații au circulat în mediile cavalerești și la Curtea maghiară. Un exemplu elocvent în acest sens este cel al lui Anonymus, secretarul regelui Béla III sau IV. Contestat astăzi ca istoric serios de o parte semnificativă a istoriografiei maghiare, dar acceptat ca autor maghiar medieval de beletristică ce a îmbinat ficțiunea istorică cu realități ale timpului său, punându-le pe seama unui trecut mai îndepărtat, Anonymus își amintește în prologul lucrării *Gesta ungurilor* închinat unui prieten necunoscut nouă: „Când odinioară ne găseam împreună la școală, la studii, și citeam cu același entuziasm *istoria troiană pe care eu*, îmbrățișând-o cu cea mai mare dragoste, *o rezumasem într-un singur volum și într-un stil propriu, după cărțile lui Dares Frigius și ale altor autori, după cum învățasem de la profesorii mei*, mi-ai cerut ca, *precum scrisesem istoria troiană și războaiele grecilor* (*subl. O.P.*), tot astfel să scriu pentru tine genealogia regilor Ungariei și a nobililor ei"[1]. Fie că Anonymus evocă vremurile presupuselor lui studii pariziene, fie că, dimpotrivă, sunt evocați anii de școală petrecuți undeva în Ungaria, rămâne cert că autorul a cunoscut *Istoria Troadei*; că a compilat-o într-o lucrare proprie, azi pierdută și că a folosit în acest scop mai multe lucrări ce relatau asediul Troiei, dintre care singura numită clar este cea atribuită lui Dares Frigianul. La fel de sigur este, dând crezare declarației lui, că Anonymus a dovedit un mare atașament față de povestea răz-

1. Anonymus, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, trad. de G. Popa-Lisseanu, p. 71.

boiului troian și că a luat-o ca model în alcătuirea lucrării lui păstrate *Faptelor ungurilor*. Fie că Anonymus și-a scris gesta la 1150, fie că a scris-o pe la 1200, rândurile citate în traducere indică pătrunderea în a doua jumătate a secolului al XII-lea sau la începutul secolului următor a *Istoriei Troadei* și a materialului troian în general la nivelul culturii elitare scrise din Ungaria, cel puțin printr-o singură versiune, a lui Anonymus însuși, de nu cumva prin chiar mai multe (dacă sursele folosite de el se datorează profesorilor sau/și colegilor lui din vremea studiilor din Regatul Maghiar, anterior plecării la Paris).

Cineva se poate întreba ce semnificație a putut avea pentru noi, românii, faptul că nobilii maghiari ai epocii lui Anonymus citeau sau ascultau – citită de alții – „materia troiană", faptele legate de întâmplările războiului troian? Printre nobili, módele vestimentare, módele ținând de petrecerea timpului liber în ospețe, vânători, turniruri, dansuri, audiții muzicale, recitări ale poeților (cântăreți, trubaduri, jongleri – numiți în spațiul sud-slav guzlari, fiindcă se acompaniau cu guzla, dar și cu cimpoiul – iar la germani *minesänger*i) pătrundeau cu putere și viteză, odată ce erau adoptate la curțile regale și baroniale. Este mai plauzibil decât se crede în general ca, datorită acestui fenomen specific culturii clasei nobiliare, și nobilii români proveniți din cnezimea prefeudală, odată ce erau confirmați de regii maghiari, răsplătiți pentru credință și bravură cu moșii și cu titluri nobiliare, și odată cu conformarea (din motive politice ori fiindcă o făcuseră deja înaintașii lor direcți) la religia romano-catolică, să fi preluat măcar unele dintre comportamentele clasei în interiorul cărora își căutau locul. Asta chiar dacă odată cu formele nu preluau și toate conținuturile culturale, ei având a-și apăra și afirma propriile basme, legende, melodii, moștenite din familie, învățate de la mama și de la tata, de la bunicii și doicile lor; la fel și crezurile, rugăciunile proprii, modul de a-și face cruce, reflexele religioase și chiar cântările bisericești în slavonă și, în general, propria cultură. Astăzi, majoritatea românilor ascultă zilnic – la radio, la televizor sau pe internet (*youtube*) – șlagăre în limba engleză, apreciindu-le

sincer și frenetic, participând la concerte cu trupe și cu interpreți internaționali chemați anume în turneu prin țara noastră. Tot ei, în paralel, apreciază un număr considerabil de manele (specie de muzică urbană orientală aclimatizată de vreo două sau trei decenii și în țara noastră). Dar tot acum în România se continuă masiv prețuirea sinceră și largă a muzicii populare din diferitele regiuni ale țării, pentru propagarea ei existând nu doar emisiuni radio și tv de mare audiență, ci și posturi de televiziune speciale, cu impact considerabil (*Etno*, *Taraf* ș.a.). Toate aceste elemente culturale intră împreună în profilul cultural al unei majorități românești cu apetituri muzicale diverse, supuse atât fluxurilor ce vin dinspre tradiția proprie, cât și influențelor externe active în spațiul sonor cotidian de la noi de acasă.

Ceea ce vreau să spun este că omul medieval nu avea o complexitate psihologică inferioară celei a omului actual. O exprima însă cu instrumentarul pe care îl avea la îndemână, în lipsa tehnologiei actuale, prin mijloace proprii. La ospețe, în jurul focurilor de tabără, cu felurite ocazii rituale (sărbători sacre, celebrări de victorii în luptă etc.) el cânta un repertoriu de cântece și dansa un număr de dansuri, aprecia un tip de poezie și consuma creațiile literare eroice care îl însufleteau în luptă sau răspundeau nevoilor de melancolie retrospectivă și de duioșie pe care le avea. Foarte probabil că materialul troian, prestigios nu doar ca „roman de aventuri" inspirat de Antichitate, dar oferind modele cavalerești – Ahile, Hector – și de abilitate (Ulise), ci și la nivel diplomatic, în ambasade cu prilejul cărora un principe încerca să dovedească vechimea și prestigiul poporului și țării lui raportându-le la istoria mitică a Troiei, a ajuns și în mediile aristocratice mari, mijlocii și chiar mici ale cnejilor români înnobilați. Există dovezi indubitabile în acest sens măcar pe linia conformării la modelele maghiare. Într-o serie de biserici de credință răsăriteană din Transilvania (Hațeg, Hunedoara, Alba, Bihor) pe pereții bisericilor, alături de programul iconografic obișnuit – cu sfinți admiși de patriarhia constantinopolitană și, în general, de biserica răsăriteană –

apar și cei trei regi sanctificați ai Ungariei, Ștefan, Emeric și Ladislau. Este o dovadă de bună-credință și de loialitate a nobililor români față de dinastia regală Arpadiană, față de regele în scaun și față de Regatul Maghiar; dar și copierea unui model de raportare la trecutul țării, o „modă" nobiliară de a-ți proba respectul față de suveranul care a creștinat țara în care te-ai născut și locuiești, față de principele cărturar și față de luptătorul pentru apărarea Creștinătății în fața atacurilor păgâne. Se poate observa cu ușurință că, de fapt, ideile pe care le ilustrează tripleta suveranilor maghiari sanctificați sunt aceleași cu cele pe care le ilustrau și Ahile, Hector și Ulise: curajul eroic în luptă dus până la sacrificiul suprem, dacă este necesar, și înțelepciunea.

Revin acum la textul *Alexandriei*. Atunci când în el se povestește despre îmbarcarea forțelor militare ale eroului pe mare, se spune: „Și purceseră toți în toate părțile, și umblară pre apă șase luni. Și ieși cu oștile lui spre răsărit și făcu cetate la Țarigrad [= Constantinopol – *n. O.P.*], și el făcu cetate pre numele lui, «Vizantiia» [= Bizanț]. Antioh ieși la Antiohiia și făcu cetate pre numele lui, «Antiohia», Selevchie ieși la Țara Arăpească pre Marea Neagră și făcu cetate pre numele lui, «Selevchie». Potolomei și Filon mérsără pre uscat spre Țara Leșască, și spre marea Acrâm-Tătar, ce să chiiamă Ardeal, și Moldova și Țara Rumânească".

Textul este corupt, după cum se poate constata cu ușurință. Cetatea făcută de Alexandru a trebuit să se cheme, evident, Alexandria, dar unul dintre copiști a omis numele, după cum și pe cel al lui Vizantiie, care, a făcut... Vizantiia. După același tipic în care fiecare dintre comandanții regelui macedonean întemeiază așezări, botezându-le după numele lor, Ptolemeu și Filon trebuiau, la rândul lor, să își dea numele unor așezări. Numai că șirul ctitoririlor de cetăți se întrerupe, făcând loc unor elemente de geopolitică medievală zonală. Un scrib român – poate chiar popa Ioan Hațeganul – adaugă acolo informația despre vecinătățile nord-estice ale zonei locuite de români: Polonia („Țara Leșască") și „marea" – în sensul de vasta întindere

cu numele de – Crimeea („Acrâm-Tătar"). Cât despre teritoriile românești, ele sunt aceleași: Ardeal, Moldova și Țara Românească.

Se vede de aici că enumerarea ctitoriilor și evocarea modului în care au fost făcute datează din vremea etapei culturale slavone, având o vechime medievală. Conform acestui tipic se relatează și în povestea despre eroii mitici Roman și Vlahata că au întemeiat în „Vechiul Râm" – adică în Imperiul Roman de Răsărit – o cetate numită Roman (după numele celui dintâi dintre frați).

Că scribul român autor al versiunii slavone după care Ion Românul – sau altcineva înaintea lui – a tradus și a folosit lucrări din circuitul cultural latino-maghiar este lucru știut de mult timp. Așa se face că apare în *Alexandria* craiul tătarilor Altalmiș, nimeni altul decât hanul Atlamos pomenit în *Cronica despre regele Ludovic* (*Chronicon de Ludovico rege*) a lui Kükullei János (născut prin 1320–mort între 15 septembrie și 10 decembrie 1393), cunoscut de români ca fiind Ioan de Târnave, născut cu numele de Apród János de Tótsolymos.

O identitate politică

Am petrecut o vreme, nu prea lungă și nici compactă, în primii zece ani de după revoluție, profitând și de bursele de studii în străinătate de care am putut dispune ca tânăr cercetător și universitar – la Paris (în 1993) și la Milano (în 1995), iar apoi la Münster (în 1996) și la Utrecht (în 1997) – pentru a căuta prin bibliotecile europene la care am avut acces răspunsuri la întrebările științifice care mă frământau. Deși în principal mă interesau teme legate de noul meu loc de muncă, de curând înființata (în 1994) Facultate de Studii Europene a Universității din Cluj, în corpul profesoral al căreia dascălul meu, Pompiliu Teodor, ținuse să mă vadă angajat prin concurs, nu am neglijat nici o clipă pasionantul șantier în care mă angajasem cu un deceniu și ceva înainte.

Îmi amintesc cu emoție zilele și orele petrecute, de pildă, în Biblioteca Sorbonei, sub silueta pictată de Marcel André Bachet a cardinalului Richelieu examinând planurile nobilei instituții academice. La fel ca acolo am încins copiatoarele, vrând să duc cu mine acasă, la Cluj, toate cărțile pe care în România nu le găseam, și la Biblioteca Națională, chit că nu întotdeauna costurile pe care le presupuneau acele multiplicări se opreau la atât (am plătit cu vârf și îndesat bagajul excedentar la urcarea în avionul de întoarcere spre București). La fel am traversat și labirinturile promițătoare și prietenoase ale depozitelor cu acces liber la rafturi din Universitatea Catolică din Milano, din biblioteca uluitoare a Universității din Münster sau cea a Universității Sussex din Brighton. Cât despre uluitoarea bibliotecă americană din campusul de la East Lansing, în Michigan, acolo benzile colorate lipite de podeaua celor câteva etaje te duceau, pe cel mai simplu traseu posibil, la literele căutate din catalog, într-o uzină intelectuală care se anima la orele când în Europa bibliotecarii plecau acasă, căci majoritatea studenților americani își câștigau pâinea în timpul zilei, venind abia seara, cu camionetele sau mașinile de teren parcate în preajmă. Pe parcursul acestor peripluri, găsind ici un indiciu, colo altul, am putut reconstitui ceea ce am numit „dosarul originilor troiene ale românilor", completându-l mereu cu noi piese și constatând că în cultura noastră veche, adică medievală și timpuriu modernă, până în sec. al XVIII-lea, tema a fost una circulantă, răzbătând până și în opera celor mai ilustre condeie românești.

Afirmarea unei continuități și legitimități troiene în scrierile autorilor români nu a preocupat pe nimeni, s-ar părea, înainte de mine. Ea atrage, totuși, atenția asupra unei teze medievale de mare vechime, probabil și de mare prestigiu, chiar dacă astăzi uitate, din trecutul nostru cultural. Susținerea acestei idei, în acord cu una dintre marile teme ideologice occidentale ale secolelor XII–XIV, trebuie privită și înțeleasă ca legată inițial de efortul șefilor politici români – țari, precum Asăneștii de la sudul Dunării, domnitori români din zona carpatică, jupani sau „duci" știuți sau neidentificați nominal (mai

rămân destule de descoperit) – de a-și susține pretențiile la stăpânire nu ignorând vecinii și marile puteri zonale, ci dobândind o recunoaștere oficială de la principii dimprejur. În vremea afirmării științelor hermetice precum arta blazoanelor (sau heraldica, importantă și apropiată de disciplina istorică a sfragisticii sau – cum i se mai spune acesteia – a sigilografiei, prin care se descifrează simbolurile heraldice de pe peceții puse pe documente), când toată aristocrația europeană încerca să își dovedească originile de mare vechime și caracterul lor ilustru, fabricându-și arbori genealogici stufoși și cu puternice încrengături în familiile domnitoare de ieri și de azi, abordarea respectivă era obligatorie. Recunoașterea curților europene creștine se putea obține doar pe două căi: ori prin forța sabiei, ori prin invocarea unei legitimități genealogice, prin naștere și origine. Este de presupus că primii care au devenit conștienți de această obligație au fost țarii români ai Vlahiei și Bulgariei, la începutul secolului al XIII-lea, începând cu Ioniță cel Frumos. Robert de Clari a surprins tocmai unul dintre momentele când țarul și anturajul lui s-au văzut puși în fața situației de neocolit de a trebui să își argumenteze pretențiile la moștenirea bizantină – în concurență cu latinii cuceritori ai Constantinopolului – tocmai utilizând această cale în limbajul diplomatic.

În acel moment, trei erau cele mai prestigioase teme diplomatice; toate genealogice, și toate utilizate de către țar și sfetnicii lui. Prima dintre ele slujea impunerii unei dinastii vlahe la conducerea Țaratului, drept care s-a invocat, pe seama noii construcții statale la care participau români, bulgari și cumani moștenirea ideologică a Primului Țarat Bulgar. Aceasta însă nu putea impune, dincolo de anumite limite, pe noii dinaști la curțile Europei catolice, deși s-a încercat o astfel de acreditare, după cum o dovedesc scrisorile schimbate de Ioniță Caloian cu papa Inocențiu III (născut în 22 februarie 1161, devenit papă în 8 ianuarie 1198 și decedat la Perugia în 16 iulie 1216), tânărul, energicul și inteligentul Lotario din familia conților italieni de Segni.

A doua temă, invocată tot în corespondența cu Scaunul Papal a curții de la Tărnovo era aceea a descendenței romane. Ța-

rul asuma moștenirea romană antică pe seama românilor care, reieșea din epistolele respective, erau elementul cel mai activ și mai ambițios, în acel moment, dintre cele care intrau în alcătuirea noului stat din Munții Haemus (Balcani) și de la Dunăre.

Cel de-al treilea element de natură ideatică folosit, începând probabil cu timpul de după ambasaba cruciată a lui Pierre de Bracheux la Ioniță, a fost însă cel al originilor troiene. Cum latinii care se instalaseră în palatul imperial de la Bosfor își clamau drepturile ca moștenitori ai troienilor care ar fi stăpânit, pasămite, acele regiuni în vechime, nu le rămânea lui Ioniță și celorlalți apropiați ai săi din țarat decât să pretindă că ei înșiși pretind dominația asupra Constantinopolului și a teritoriilor aflate până în 1204 sub autoritatea acestuia în virtutea aceleiași îndreptățiri. Înțelegând repede și clar ce preț pun pe moștenirea troiană în numele descendenței din troieni cavalerii cruciați occidentali, și descifrând sensul pretenției suveranilor contemporani ai Ungariei de a fi stăpâni peste Panonia identificată cu fosta Sicambrie, ei s-au crezut siliți să procedeze aidoma. De aceea s-au dat drept urmași ai unor troieni (Enea și Antenor, în unele scrieri, Roman și Vlahata în altele) și au adăugat stabilirea respectivilor strămoși la Veneția – cum se găsea ea prin cronicile străine – ca preambul la fondarea Romei.

Era un demers necesar, căci altminteri, datorită pretenției manifestate de români de a avea state de sine stătătoare – și în secolul al XII-lea, prin țarii vlahi de la Tărnovo, și în veacul următor, în Țara Severinului și în formațiunea politică a lui Litovoi, și în veacul al XIV-lea, prin Basarabi la sud de Carpați și prin Bogdănești la est de Carpații Orientali –, puterile dominatoare, Imperiul Bizantin, Ungaria arpadiană și angevină sau formațiunile politice ale tătarilor nu îi puteau socoti decât „infideli notorii", răzvrătiți, inși acționând împotriva regulilor acceptate de societatea feudală, ca trădători ai jurământului de vasalitate.

Retrasarea obârșiilor ideii originii troiene și a drumului ei surprinzător prin cultura română nu este ușoară. Nu este deloc simplu să identifici textele care au surprins și expus cu intenții

de reconstituire istorică episodul troienilor ajunși în Italia, fondatori ai Veneției și apoi ai Romei.

Cum s-a văzut deja, cea mai veche atestare a cunoașterii materialului troian de către români o înregistrează un cruciat apusean: cronicarul cruciadei a IV-a, Robert de Clari. El afirmă că prin 1205 atât țarul vlahilor și al bulgarilor, Ioniță Caloian, cât și anturajul lui vlah și cuman (dar, desigur, și bulgăresc) cunoșteau istoria Războiului Troian.

Este de observat că, așa cum arată romanul popular despre cucerirea Troiei (*Împărățâia lui Priiam, împăratul Troadei, cetății ceii mari*), troienii care au fugit din cetatea cucerită au fost „Eniia și cu Antinor". „...Și s-au dus tocma în Țara Francească acei doi boieri", adică în Apus (în sens restrâns: în Italia). În prelucrarea românească de Curte însă, pe care o reflectă ecouri târzii, din secolele al XV-lea sau al XVI-lea, ale *Alexandriei* slavone circulante printre români, numele lor nu mai apar. Iar în povestea lui Roman și Vlahata, tocmai acești eroi sunt substituiți troienilor stabiliți în Italia, semn că narațiunea, învestită cu valoare istorică și manipulată politic, era chemată acum să pledeze cauza vlahilor (de unde etnonimul, numele poporului, de „vlah" transformat în „Vlahata", nume de persoană), celălalt nume, Roman, fiind chemat să ateste clar originile romane ale românilor. Nici „Râmul" nu scăpa acestui proces de interpretare. Înțeles anterior, în corespondența oficială dintre țarul vlah și papa de la Roma ca referire la Imperiul Roman antic și la capitala lui italică, acum devenise trimitere clară la Imperiul Roman balcanic și asiatic cu capitala la Bosfor. Se construia, din rațiuni politice, o identitate a cărei coloratură nu era încă etnică, ci politică, desemnându-i pe romanicii creștini răsăriteni, diferiți de „romanicii" creștini răsăriteni de origine și de limbă greacă, supuși bazileilor. Despre acest proces vorbea, cel mai „clar", povestea lui Roman și a lui Vlahata așa cum apărea ea în *Cronica genealogic-legendară a Moldovei* (*Cronica moldo-rusă* a lui P.P. Panaitescu).

Troia lui Mihail Moxa

Nu se știe, deocamdată, în ce fel această teză a ajuns să se regăsească printre românii de la nord de Dunăre și nici dacă nu era prezentă aici dinainte. Ideea poate fi însă regăsită mai târziu în teritoriile locuite de români de la nordul fluviului. O conțin mai multe scrieri narative românești, precum versiunile timpuriu moderne ale romanului popular *Alexandria* sau unele dintre variantele romanului popular *Războiul Troadei*. Ambele opere anonime, foarte prestigioase încă din perioada slavonismului cultural, păstrează însă, cum s-a văzut, adaosurile respective dintr-o epocă anterioară sec. al XVII-lea (veac care a înregistrat trecerea la scrierea oficială în limba română), dintr-o vreme când ele circulau încă în slavonă. În versiunea din manuscrisul 86 din Biblioteca Academiei Române, datat 22 iunie 1689, al *Împărățâiei lui Priiam, împăratul Troadei, cetății ceii mari*, sunt pomeniți „...doi boiari a lui Priiamu-împărat de la Troada, anume Eniia și Antinor. [...] I-au scos vii, nevătămaț den Troada, cu fămeile lor și cu ficiorii lor și s-au dus tocma în Țara Frâncească acei doi boiari". De aici se trage tradiția regăsită sub pana călugărului oltean Mihail Moxa(lie), dusă apoi mai departe de alți autori, așa cum se va vedea mai jos.

Într-o formă narativă amplă, dezvoltată, ideea originii troiene a românilor și-a făcut loc însă, încă de pe la 1620, și în cronica acestui cărturar, care a tradus mai târziu și culegerea de legi a lui Matei Vlastaris, sub îndrumarea lui Udriște Năsturel, ajutând la pregătirea *Pravilei de la Govora*, numită astfel după locul unde a fost tipărită, în 1640. Era semn că ea trecuse de-acum din zona legendelor istorice în structura explicativă timpuriu-modernă a originii românilor. La Mihail Moxa(lie) ea pare să fi ajuns însă din izvoare bizantine; poate din cronica lui Constantin Manasses. Autorul reține nu numai cum a început împărăția „râmlenilor", ci și „tăriia [și puterea] rumânilor (= a romanilor), de unde s-au început și au ținut (= au stăpânit) pământul tot și țări".

Mihail Moxa/Constantin Manasses despre Războiul Troian

21 r: 10. ÎMPĂRĂȚIA TROIANILOR

Să începem de acum arăta și de împărățiia rimlenilor, de-nceputul lor.

Pre vreme ce împărățiia D[a]v[i]d Ier[o]s[a]llimul, iară în Troada domniia Priam și avea doamnă, și se născură dentr-însă feciori mulți, de-i chema ca vrea.

Iară Priam văzu atunce un vis: păru-i că văzu un tăciune aprins eșind den trupul mueriei lui și dede de o parte vânt, de arse cetatea toată. Și spuse acestea filozofilor. Ei răspunseră că „ară fi mai bine, ce va naște să-l arunci în foc".

Iară curund născu, anume Alexandru, cocon fromoșel, și-i fu milă a-l piiarderea, ce-l lepădă întrun câmp și-l aflară nește păstori, de-l luară și-i puseră nume cum chema acel câmp, Parie.

Deci, deaca crescu voinic, el fu cunoscut de Priam, decil luo la dins, că-i păru că au scăpat de pacoste. Ce ce iaste să fie, nu se poate trece.

De-aciia fără pesteală Alexandru Parie, elu-ș ucise un frate și pribegi în Spart, unde e țara greciască, la Menelai. Elu-l priimi la dinsul cu cinste și-l ținea ca pre un fecior de domn. Parie văzu pre Elena, muiarea lui Menelai, preafrumoasă și albă. Deci o preaîndrăgi și puse ochii hitleni spr-insa, și aștepță până când se duse Menelai oareunde. Atunce se sculă Alexandru, deci apucă pre Elena cu toată avuțiia lu Menelai și întră în corabie să fugă pre mare la Troada. Iară fortuna-i zmâci, de-i scoase în gura Nilului, la un loc, anume Canovicul. Iară soții lui de greu-l pârâră către Protives, împăratul Eghipetului, și-i spuseră cum au apucat acea muiare, cu bunătatea toată a lu Menelai. Iară Protives i împută cu amar. De-aciia-l goni și opri pre Elena, cu toată avuțiia, până va veni domnu-său la dinsă.

Deaca se întoase Menelai den cale și nu-ș găsi muiarea, nice bunătatea, puse scârbă mare și-ș dârâia fața și-ș rumpea hainile, cu Darie, socru-său. Și adună grecii toți cei mai mari, și le spuse de patimă și li se rugă foarte ca să se bată cu troianii pentru el.

Ei se jurară toți să-ș pue capatele derept dinsa, și iată mulți se sculară de pren ostroave și de pre uscat, dentru Atina și den Talia, den Ahaia, den Elada și ostrovele cu totul, și viteji bărbați buni și toți voevozii: Ahilei, Nestor, Palamid, Patroclei, Devsia, Pilei.

Deci rădicară mulțime spre Troada și trimiseră înainte pre Ahilei cu Palamid să prade uscatul și ostrovele.

Deci, deaca văzură troianii adunate atâta oști de pretutindenea, adunară și ei ajutor: carii și lichianii, misii, frighii și Asia cu totul. Și den

cetatea troianilor mai mulți de 50.000 de bărbați buni eșiră, și Ector, feciorul lu P[r]iam crai, și alți mulți viteji hrăbori, de se loviră de fățiș cu grecii. Și mult sânge se vărsă, și nice o parte nu birui.

Și se închiseră troianii în Troada, iară grecilor se tâmplă împărechere, că avea Divses vrăjmășie pre Palamid întru ascuns și-l pârî cătră împăratul cu hitlenșug, că va să plece oștile supt troiani, iar împăratul crezu și pierdu pre Palamid.

Deaca auzi Ahilei și Thetid și alți voevozi, foarte se întristară și puseră pizmă; deci nu se nevoia nimenilea la războiu.

Atunce eșiră troianii den cetate și se loviră cu elinii și biruiră, și mulți greci periră, și mult sânge se vărsă, până când obori Ector pe Patroclei. Atunce văzu Ahalie atâta cădere grecilor, eși ca un leu mânios și spărgea stolure și se lovi cu Ector, în nădejdea troianilor. Deci-l birui, și iară se închiseră în cetate.

Văzu Priam craiu că-i slăbește puterea, trimise la D[a]v[i]d, împăratul ovreesc, de cerșu ajutoriu, ce nu-i dede, că-ș feriia oamenii să nu se mestece cu păgânii. Atunce trimese și la Indiia, de cerșu la Tavtanie ajutoriu, și veniră fără număr mulți. Deci așa le erà sfada: aorea biruia grecii pre troiani, aorea troianii pre greci.

Deci au fost oști și războae și vărsare de sânge, până tocma în 12 ai, până când se sfătuiră grecii să-i părăsiască, că săgetă Alexandru Parie, feciorul lu Priam craiu, pre Ahilei, și se întristară. Încă aruncară vraje și li se arătă că cu bărbățiia nu vor putea lua Troada, nic[e] cu sabiia, numai cu hitleniia.

Deci feceră un cal de lemn găunos și închiseră într-însul niște bărbați și se feceră a se duce: lăsară calul și se ascunseră într-un ostrov.

Troianii eșiră și văzură pristaniștea pustie, numai calul ce aflară. Și întâiu sfătuiră să-l arză sau să-l nece. El venise atunce vremea trioanilor de perit. Deci-l băgară în cetate și se luară a bea și a mânca și a juca până înoptă și adurmiră de greu.

Atunce eșiră cei ascunși den cal și rădicară pară, și văzură grecii. Atunce merseră și prinseră porțile și întrară în cetate. De-aciia așa dobândiră grecii Troada. Deci junghea pre voevozi, pre mai mari și, cu dereptul zicând, den bărbați până-n mueri și coconii fără milă era uciși. Și-i răteza ca cu secera spicele necruțat. Și, deaca se săturară de jefuit și de tăiat, aprinseră și cetatea, de arse până în themelie.

De-aciia se sculă Menelai, după spartul Troadei, de au chinuit pre mare și au rătăcit. Și deaca-și află muiarea Elina în Eghipet, în cetate în Memfa, și avu ospăț de la Preteu împărat. Și s-au mânat de tot 8 ai după răsipitul Troadei, până ce au venit Menelai în casă și în Spart.

Iată se sfârși povestea de troiani, ca în scurt deplin. N-am scris ca Omir, că el au avut limbă dulce, de au fost drag a podobi poveștile.

Mihail Moxa despre originea troiană
a Romei și a românilor

11. DE ÎNCEPUTUL RIMLENILOR

Să începem a scrie de acum tăriia [și puterea] rumânilor, de unde s-au început și au ținut pământul tot și țări.

Deci, după prada Troadei, Enia, ginerele lui Priam craiu, sau scăpat, sau-l slobozise oștenii, el se mută cu toată ruda lui, cu câți scăpase, în țara Veneției.

[...]

După aceea zidi Romil cetate preamare și frumoasă. De la Adam până s-au făcut Rimul, 4708 de ai. Și cu glas de bucin ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rim. Deci câți es de acolea, ei se chiamă rumâni.

Originea troiană prin cronici și la savanți din modernitatea timpurie

Tema troiană nu era singura versiune explicativă a originii românilor. În paralel cu ea, la începutul epocii moderne, în țările române circula și o altă variantă asupra începuturilor românești. Ea se găsea bine reprezentată, de pildă, într-un hronograf anonim.

Se cuvine să dau aici câteva lămuriri despre cronografe, înainte de a trece mai departe. Cuvântul cronograf – scris cu „h" sau cu „c" este același lucru, căci reprezintă o interpretare a cuvântului similar grecesc care începe cu litera „hi", dând numele zeului timpului, Cronos sau Hronos – înseamnă scriere despre trecut și reprezintă echivalentul latinescului *cronica* sau a slavonului *leatopis*, letopiseț. La Veneția, în 1650, s-a tipărit o asemenea scriere de istorie universală, întemeiată pe surse bizantine, alcătuită de Matei Cigala, cel care a dat numele unui tip anume de cronografe. Acest cronograf a ajuns și în Moldova, fiind tradus de Pătrașco Danovici (la jumătatea secolului al XVII-lea). S-a păstrat în numeroase manuscrise, cel

mai vechi dintre ele fiind copiat de către Gavril Diac din Bălțătești (1669).

Din contaminarea cronografului lui Dorotei cu cel al lui Cigala a apărut în literatura românească medievală un al treilea tip de cronograf: Cronograful Cigala–Dorotei sau așa-numitul Cronograf Danovici. Acesta a cunoscut cea mai largă răspândire, fiind identificate până în prezent 53 de cópii. Între acestea nu sunt însă incluse și manuscrisele care conțin fragmente din cronograf cu circulație separată.

La noi au circulat, așadar, în veacurile modernității timpurii – sec. XVII–XVIII –, trei tipuri de cronografe grecești – acestea fiind mai apreciate decât cele slavone –: tipul Cigala, tipul Dorotei (după numele lui Dorotheos al Monemvasiei) și tipul Danovici.

Primul dintre aceste cronografe a fost tradus în română în 1689, de către mitropolitul Dosoftei, pe când era exilat în Polonia. Al doilea tip fusese tălmăcit cu câțiva ani înainte, în 1684, de către un necunoscut din Țara Românească și de preotul Vasile Grid de la Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. În fine, ultimul tip, cel „mixt", care sintetizează și completează cronograful de un fel cu informații preluate din celălalt fel, s-a realizat către sfârșitul secolului al XVII-lea, printr-un efort de compilare, de punere împreună a știrilor, dar și printr-unul de frumoasă întrebuințare a limbii române.

Atribuit de unii integral tretilogofătului – așadar, logofătului al treilea în ierarhia cancelariei domnești – Pătrașco Danovici, de alți cercetători numai parțial acestuia (prima parte) și de a treia categorie de experți integral mitropolitului Dosoftei însuși, cronograful sintetic cunoscut sub numele compus de Cigala–Danovici a circulat în cópii românești. El conținea versiunea despre întemeirea Romei omologată de Tit Liviu și adoptată ulterior și în istoriografia română modernă.

Hronograful de tipul Cigala–Danovici
despre întemeierea Romei

Începătura Împărăției Râmului

Glava 70

Doi frați giameni au născut dintr-o muiare, ce o au fostu chemând prea anume Iuliia, fata lui Amulie, caria o au fostu prinsu un om cu sâla. Și cum i-au făcut sâlă, cum au și purces cu doi cuconi deodată. Și dac-au venit vrémia de au născut cuconii, iară tatăl Iuliei, [Amulie], i-au și luat de mânie și i-au dus de i-au lepădatu în niște munți, ca să-i găsască nescare gadene să-i mânânce. Iară daca i-au lepădat, i-au găsât într-acei munți o muiare ce au fostu păscând niște oi. Și i-au luatu pre amândoi, și i-au crescut și li-au pus nume, unuia Romu, altuia Romilu. Iară cu vréme au agiunsu niște oameni mari amândoi, iară Romilu au făcut întâi cetatia Râmului, cu tot orașul și să chiamă acesta descălicătoriu țărâi Râmului. Și dac-au făcut Râmul, i-au pus nume pre numele lui, cum iaste scrisu. Ș-au alesu 100 de oameni totu destoinici și înțălepți, ș-au pus 90 de sfiatnici ce au fost șezând la giudeț, și alți 10 mai bătrâni ce li-au fost zicând patriarchii, adecă în loc de venziri și de părinți. Și i-au pus pre aceștia ca pentru să hie tot sfatul și totu giudețul cetății după acei oameni. Ș-au pus păzători Râmului 300 de oameni călăreț și 300 de oameni pedestrași. Aceștia au găsit armele lui Iraclie Dumnezău, ș-au făcutu o capiște, mare foarte, pre numele lui Iracleu, și i-au pus armele într-acea capiște. Iară frate-său Romu s-au rădicatu pre frate-său Romilu cu oști, și l-au biruit frate-său ș-au perit la războiu. Iară Romilu au strânsu oameni den toate părțile și i-au pus în cetatia lui, în Râmu și li-au pus nume și oamenilor, rămliani, pre numele cetății, căce întâiu [să le] dzâcă latini și ovorigoni. [Au] împărățit Romilu 37 de ai și s-au săvârșitu[1].

Cum se poate vedea, în țările române nu circulau doar istorii referitoare la trecutul propriu. Cronografele aduceau știri de istorie universală, permițând încadrarea propriilor noastre întâmplări din trecut într-un orizont mai larg, modelat într-o viziune care ținea seama de reperele credinței creștine, dar, în

1. „Povestiri din hronografe", în *Cărțile populare în literatura românească*, 1963, vol. 2, p. 245; proveniența indicată de editori: manuscrisele 86 și 4793 de la Academie; tipul Cigala–Danovici, cu o popularitate mai mare decât tipul Dositei în rândurile cititorilor; reproducere după manuscrisul 4793, aflat odinioară în posesia lui Ion Neculce.

același timp, și de evenimentele petrecute în spațiul sud-est european, bizantin. Lumea noastră medievală și de la începuturile modernității era astfel, măcar pentru cei care știau citi și aveau acces la copiile manuscrise ale cronografelor, o lume percepută ca parte a unei istorii care diferența din punct de vedere confesional între Răsăritul ortodox și Apusul catolic („latin" în sens religios), percepându-le însă subsidiar unitatea de civilizație.

În a doua parte a secolului al XVII-lea, concurența între versiunile medievală, „manipulată" ideologic în interesul afirmării domniilor românești printre guvernările legitime ale principilor din Europa medievală, și cea mai creditabilă istoric, despre originile romane ale românilor, se făcea simțită, chiar dacă ambele circulau în spațiul cultural al țărilor române.

Încă nu s-a discutat prea mult despre existența acestor versiuni concurențiale asupra trecutului care circulau în mediile românești ale secolului al XVII-lea, vădind o diversificare a ideilor în uz și, totodată, o activitate cărturărească mai aproape de modernitate prin contradicțiile care ieșeau la suprafață și solicitau un racord, o punere în ordine, un demers intelectual interogativ și critic din partea știutorilor de carte. Fără îndoială însă că acesta a existat, cel puțin la curțile domnești și printre oamenii de carte, boieri sau nu, care și-au legat viețile de organizarea unui sistem de educație cu aspirații mai înalte. Așa s-a întâmplat, de pildă, în vremea lui Matei Basarab (1632–1654) în Țara Românească, unde cumnatul voievodului, logofătul II Udriște (sau Uriil în formă biblică, invocând omonimia cu unul din cei patru arhangheli din tradiția creștin-răsăriteană, sau Oreste, cum semna el, transpunându-și numele în echivalent latin) s-a implicat în organizarea și patronarea unei școli înalte pentru fiii de boieri. La fel s-a petrecut și în Moldova lui Vasile Lupu (1634–1653), unde a luat ființă o instituție asemănătoare ca nivel și ambiții, slujită de profesori trimiși de la Kiev de mitropolitul de origine domnească și moldovenească Petru Movilă.

Acum însă problema intra în atenția unor noi generații de cărturari, toți instruiți în școli care le permiteau o mai bună cunoaștere a limbilor clasice (greaca și latina) și a istoriei (cel puțin Herodot și Tit Liviu). Printre ei se număra Miron Costin, instruit într-o școală poloneză și având reflexe cărturărești complexe, ca scriitor de istorii narative în română și în polonă, în proză și în versuri, poet elegiac și meditativ, autor de cuvântări meștere în retorică și capabil să dezbată idei în formă eseistică și erudită.

Analizând chestiunea originilor moldovenești – de fapt, românești – Miron Costin se ocupa de chestiunea originii troiene a românilor în *De neamul moldovenilor* (1686–1691), primul eseu din cultura română, scris în limba noastră, cu stăpânire deplină a discursului savant, dându-i credit. El însă a făcut un salt semnificativ înainte, pe calea instituirii unui adevăr istoric, înlocuind numele lui Roman și Vlahata cu cele acreditate de tradiția erudită și prezente încă în *Eneida* lui Vergiliu: Enea și Antenor.

MIRON COSTIN, *De neamul moldovenilor*

Ci măzdind pre alți sănatori domni, ficiorul lui Priiam, să ție cu dânsul, să nu să dea Elena, s-au trăgănatŭ sfada, până la stingerea de totŭ a Troadii, câtŭ n-au hălăduit niminea altul, nici în cetate, nici în olatul ei, fără acei doi ce s-au poménitŭ, Antenor și Enea, cu gloatile lor. Ori că știindu-i grecii că acéia sfătuia spre bine și nu i-au gonitŭ, ori că ei, ca niște oameni cunoscândŭ la ce trage lucrul, s-au păzit de vréme, au ieșitŭ cu casile și cu oamenii săi, încărcați în vase. Din carei Antenor au discălicat Vinețiia pre pământul Italiei, iară Enea, pogorându-să mai jos, au abătut la malul iară al Italiei, unde stăpâniia Latinus-craiul o parte de Italia. Și îndemnatŭ și de prorocii lor pe atuncea păgânești, au început sfada cu acel craiŭ, anume Latinus, de pre a căruia nume ieste limba latinească.

Nu era încă cu oameni deși acéle locuri așezate pre acéle vréme și singur craiul mator de zile, numai cu o fată de trupul său care era logodită după un domnŭ de Italia anume Turnus, carile avea mulți domni de Italia neprietini. Pre acéia i-au tras Enea în tovărășie împrotiva lui Turnus și a lui Latin-craiul, și cu câteva războaie cu mare vărsare de sânge, înfrângându pre Turnus, până și la pierirea lui în războiŭ, au căutatŭ

lui Latin-craiŭ a priimi pre troadéni în ţara sa, în Italiia, şi pre Enea ginere în locul lui Turnus, că lui Enea doamna îi murise de groază, cândŭ au văzut arzândŭ de toate părţile Troada. Aşa s-au făcut, troadénii moşani Italiei, aşezaţi şi legaţi întru sine cu italiienii, să trăiască troadénii pre limba şi pre pravilile de giudeţe a italiienilor şi italiienii să priimească bozii şi rugile şi obiceiurile de bisérica troadénilor.

Şi dintr-acestŭ Enea şi fata lui Latin-craiul suntŭ, din seminţie în seminţie, născuţi doi fraţi, anume Romul şi Remu, carii au urzit oraşul Roma.[1]

La moartea năprasnică – prin execuţie – a lui Miron Costin, instrucţia clasei boiereşti făcuse un nou pas înainte în Moldova. O altă generaţie de cărturari care consemnează descendenţa românilor din troieni este cea afirmată la începutul sec. al XVIII-lea prin contribuţiile istoricilor Dimitrie Cantemir şi Nicolae Costin. Fiul de domnitor şi descendentul logofătului Mironaşco, colegi de generaţie şi de studii, ambii aparţinând celor mai înalte straturi boiereşti din societatea locului, s-au ocupat, deopotrivă, de chestiunea originii troiene, fiecare în felul lui. Şi deşi tatăl primului i-a executat pe tatăl şi pe unchiul celui de-al doilea, pentru trădare, cei doi fii au colaborat atunci când Dimitrie a urcat pe tronul Moldovei şi l-a numit pe Nicolae într-o boierie importantă (1710–1711).

Cel dintâi care a ajuns să se ocupe de chestiunea troiană dintre cei doi prieteni din înalta aristocraţie moldovenească a fost Nicolae Costin. Versiunea poveştii despre părăsirea Troiei de către Enea şi Antenor pe care o oferă el pare că dezvoltă cele afirmate în finalul *Împărăţâiei lui Priiam, împăratul Troadei, cetăţii ceii mari*, rămânând foarte aproape de aceasta. În pofida acestui fapt însă, autorul dezbate critic unele dintre afirmaţiile pe care, în lipsa altor informaţii, se vede obligat să le preia.

1. Miron Costin, „De neamul moldovenilor", în *Opere*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, pp. 250–251.

NICOLAE COSTIN, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711* (post 1696–1700)

Cap. VII: Pentru împărățiia Râmului și hotarăli ei

„Numele său să trage de pre orașul Roma, noi zicem Râmul, care oraș este în Italia, pe apa Tivrului. Iară începutul împărăției aceștiia este en Troada, care o au răsipit-o elenii, având multă vreme războiu cu troadenii, pentru răpirea Elenii, fămeii lui Menelau, de Alexandru, ficiorul lui Priam, împăratul Troadei; pentru care fămee să o întoarcă la domnu-său, de unde o răpisă, pururea svătuia doi domni de Troada, anume Antenor și Enea, ce mădzind pre alți domni svetnici feciorul lui Priam, să nu dea pre Elena, s-au trăgănat zvada până la stingerea de tot a Troadei. Și n-au hălăduit nime altul, nice în cetate, nice în olatele ei, fără acești doi, ce s-au pomenit, Antenor și Enea cu gloatele lor; ori că știia grecii sau elenii că acești doi domni svătuia spre bine pe troadeni, și i-au lăsat de nu i-au gonit, ori ei, cunoscând la ce trage lucrul, s-au păzit de vreme; și au eșit cu oamenii săi, și s-au încărcat în vase, și s-au dus în lume. Dară Antenor au descălecat Veneției pre pământul Italii. Iară Eneas pogorând mai gios, au abătut la marginea iar a Italii, unde domniia Latin craiul o parte din Italiia. Îndemnat și de prorocii lor păgânești, au început svadă cu acel craiu anume Latin, după a căruia nume să numește limba lătiniască.

Nu era acele locuri, pre atunci, cu oameni deși aședzate, și singur craiul îmbătrânit de dzili, numai o fată den trupul său avea și era logodită după un domnu de Italia, anume Turnus, și era mulți domni de Italiia nepriiatini; pre aciia i-au tras Enea în partea sa împrotiva lui Turnus, și a lui Latin craiu, și cu războae, cu multă vărsare de sânge, au biruit pre Turnus, până au și perit Turnus în războiu. Deci au căutat lui Latin craiu, a priimi pe troadeni în țara sa, în Italia, și pre Enea ginire în locul lui Turnus, că lui Enea îi murise fămeia de groază când au vădzut arzând de toate părțile cetatea Troada. Și s-au făcut troadenii moșeni Italii aședzați și legați între sine, să trăiască troadenii pre limba și pravila de giudeț a italienilor și italienii să primască bodzii și rugile, și obiciaiurile de beserică a troadenilor.

Deci den Enea și den fata lui Latin craiu, este den săminție în săminție născuți doi frați, anume: Romul și Rem. Aceștiia au urdzit orașul Râmul, pre giumătate Romul și pre giumătate Rem"[1].

Tot Nicolae Costin spune mai departe, în capitolul al VIII-lea al lucrării sale:

1. Nicolae Costin, *Opere I: Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ed. Junimea, Iași, 1976, pp. 35–36.

„Este Italiia mai veche decât Râmul adecă Roma, și decât împărățiia Râmului, ce s-au zidit în Țara Italiei de acei domni den Troada: Antenor și Enea, cum s-au pomenit mai sus; Antenor, Veneția cu olatele ei, iară Enea Râmului și împărăției lui începătoriu și rădăcină-i este"[1].

Astfel, cronicarul evidențiază succint, încă o dată, că eroii întemeietori ai Veneției și ai Romei sunt diferiți, deși au aceeași origine troiană.

La rândul lui, în exilul rusesc, când i-a venit vremea să se ocupe de aceeași chestiune, Dimitrie Cantemir a reluat susținerea despre troienii plecați din cetatea lor în căutarea unui nou destin. El se înscria astfel în tradiția celorlalți cărturari români care glosaseră deja pe această temă, chiar dacă printr-o lectură proprie a izvoarelor, și nu imitându-i pe înaintași. Tema a fost dezbătută în *Hronic...*, forma cea mai elaborată a istoriei românești de scrierea căreia fostul domnitor al Moldovei s-a apucat îndată după stabilirea în Imperiul Rusesc.

În discutarea subiectului de către fostul voievod se poate observa efortul de a spori cunoașterea veridică, istorică, de care se dispunea și precizările erudite care semnalează această străduanie. Deja, la Cantemir, în etapa finală a activității sale, pe când se afla deja în Rusia, racordarea la tipul de comportament al savantului de tip occidental se observă și din felul cum utilizează metodologia științifică folosită în Apus. Sunt citate, unde este cazul, sursele pe care se întemeiază completările pe care le face.

DIMITRIE CANTEMIR:
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (cca 1717–1723)

Capul VII
Pentru trecerea lui Antenor și a lui Enias la Italia
și de stăpânirile lor acolo

„Acești doi pomeniți domni troadéni, vâslind spre Italie, Antenor s-au abătut în părțile unde acmu iaste Țara Veneției<nilor> <ș-au descălecat acea țară acolo, însă nu unde iaste acmu cetatea Veneției>, că aceasta

1. *Ibidem*, p. 40.

după <măr>turiia lui Onufrie cu 429 de ani după Domnul Hristos s-au aruncat temeliile pre năsip și pre apă, precum să véde stând și până astădzi.

Iară Enias au abătut spre Italia, unde pré acélé vremi stăpânia Latinul (de pre a căruia nume și țara s-au chemat Latium și nărodul lui latin); véde-să că acest Enias nu cu puținei oameni au fost ieșit din răsipa Troadei; de vréme ce scriu istoricii, că ieșind el din corabii la uscat, Latinul îndată i-au ieșit cu oaste înainte, neprimindu-l adecă să iasă și să între pe pământul lui.

Enias încă, oastea carea cu sine avea în șirag tocmind-o, de războiu și de bătaie să să apuce era gata; ce Latinul, vrând pentru ca să să înștiințédze ce oameni și de unde sint ei, întâi au poftit pre Eneas la voroavă, ce din dulciața și frumsețea voroavei lui Enias atâta s-au domolit și s-au mierat Latinul, cât îndată lepădând armele și gândul împotrivnic, fără de alte prepusuri la împărăție soție l-au priimit; și încă pentru ca mai mare dragoste și plecare spre dânsul să aréte și pre fiică-sa Levania i-au dat (pre carea mai denainte o fusése logodit cu Turnus, domnul rutulilor), și ginere făcându-l, l-au împreunat cu singele său; iară Turnus, domnul rutulilor, vădzind că l-au micșurat Latinul, și pe logodnica sa au dat-o după streinul acela Enias, de greu tulburându-să, pentru ca și această rușine să-și răscumpere și logodnica să-și ia, gătindu-să cu oaste, asupra amânduror s-au rădicat; în care războiu Enias biruitoriu ieșind, Turnus cu ai săi în bătaie au pierit; ce și Latinul încă în oaste cădzind, Enias precum a socru-său, așé a lui Turnus, și pământul, și năroadele singur de ciia au stăpânit.

Capul VIII

Arată-să stăpânirea niamului lui Enias până la nașterea lui Remus și a lui Romulus și ciudată nașterea lor

După izbânda asupra lui Turnus și cădérea socru-său, lui Latin, Enias cu ai săi troadéni și cu cei de loc latini în stăpânire aședzindu-să și spre alte niamuri de primpregiur mâna a-și întinde au început; ce făcând războiu cu Mezenție, domnul etrurilor, Enias la bătaie au pierit, iară în locul lui rămâind Ascanie, fiiul său, pentru ca mai vârtos urmele să-și întemeiadze, au zidit cetatea ce-i dzicea Alba Lungă, carea au fost scaunul săminții lui Enias și cap tuturor cetăților Italiii trei sute de ani, până adecă s-au zidit Roma și s-au mutat de acolo scunul la Roma.

Așé troadénii stăpâni rămâind în Latium, după multă vréme sămânța lui Enias din ficior în ficior și din nepot în nepot era următori și moștenitori stăpânirii latinilor, până au vinit la anul mai denainte de Hristos 777, în ce vréme au fost rămas doi frați la stăpânire, Amilius mai mic și Numitor mai mare. Ce Amilius, peste socoteala firii și dreptatea

limbilor, frate fiind mai mic, cu sila singur numai au apucat scaunul stăpânirii. Și vădzind că frate-său Numitor alți ficiori parte bărbătească nu avea, fără numai o fată pe carea o chema Rea, au pus gând de tot să stângă seminția frățâne-său și în urmă de ciia ficiorii lui să rămâie moștenitori singuri.

Ce aceasta cu alte ispite mai fără lége a isprăvi neîndrăznind, au aflat mijloc ca acela, carile să nu dea prepus și scandală în nărod, și așé, în chip de cinsté și de dumnădzăire, au poroncit precum Rea, fata lui Numitor, să se sfințească boadzii ce-i dzicea Vastalis, la capiștea a căriia era obicéiu de punea féte ficioare, carile nici de acolo putea să mai iasă, nici să să mai mărite li să cădea, ce în toată viața într-acea capiște rămâind, păzia focul carele la oltariul boadzii ardea, ca niciodănăoară să nu să cumva stângă.

Așé într-acea capiște pre nepoată-sa băgând și supt tare pază țiind-o, după câtăva vréme s-au aflat îngreoată; pentru aceasta unii vor să dzică precum din împreunarea fără lége să fie luat în pântice; iară alții basna adăogând, vor să dzică precum Mars, dumnădzăul războaielor, vădzind strâmbătatea carea să face neamului lui Numitor, singur ficioarii bărbat și pruncilor, carii dintr-însa era să să nască, părinte au priimit să să facă. Și într-acesta chip Rea, zămislind, să fie născut gémeni carii s-au chemat Remus și Romulus.

Amilius, înțelegând pentru prăsila Reii și de naștere pruncilor, îndată au poruncit de i-au lepădat pe prunci într-o pădure deasă, acolo cu începutul vieții și sfârșitul odată să le fie; iară pre maica lor cu mari munci și pedépse prin câtăva vrémé țiind-o, până mai pre urmă într-acéle fără milă legături și cazne s-au și săvârșit, pre carea mai apoi romanii în numărul dumnedzéielor puind-o, ca unui dumnedzău i-au slujit.

[...]

Capul X
Arată-să temeliia Romii și începătura împărățiii romanilor

Remus și Romulus frații, nevrând a să arăta nemulțămitori pădurilor carile i-au acoperit și munților în carii au crescut și păstorilor carii i-au hrănit, aducând (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vréme ce îndată și senatul au aședzat, carile era o sută de bătrâni și i-au chemat părinți) și mărgând la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătésii cetăților au pus, mai denainte de vinirea Domnului Hristos cu 750 ani, iară după răsipa Troadei cu 432 ani, pre vrémile când stăpâniia în Iudea Ioatham, ficiorul lui Osia.

[...]

Aşé dară fiind ijdărăniia şi începătura romanilor de la grecii troadéni şi temeliia împărăţiii lor dela acei doi fraţi (de pe a cărora nume şi cetea[a] Roma s-au numit), fiind de aciia <cu> cursul vremilor atâta s-au mărit şi peste toată lumea s-au lăţit, cât şi mai nici un unghiu a lumii n-au rămas carele să nu fie cutremurat"[1].

Efortul reconstitutiv şi critic al lui Dimitrie Cantemir nu a fost ultimul investit de erudiţia şi de pofta de cunoaştere românească în direcţia explorării şi înfăţişării tezei troiene a originilor româneşti. Prestigiul eroic şi cultural al Războiului Troian, susţinut şi de răspândirea tot mai largă, în societatea românească a secolului al XVIII-lea, a cópiilor manuscrise după romanul popular *Războiul Troadei*, făcea ca ipoteza aportului troian la etnogeneza românească să nu cadă de la sine în desuetudine. Urma să treacă însă aproape un secol până când reluarea chestiunii să se producă pe tărâm istoriografic.

În finalul aceluiaşi secol al XVIII-lea, vechea teorie cunoaşte o nouă reluare în lucrarea lui Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor*, scrisă între 1792 şi 1796. Nu este de mirare că ea apare tocmai la un prelat cultivat ca nepotul episcopului Ioan Inochentie Micu Klein. Cine putea fi mai bine situat între erudiţia livrescă şi mulţimea credincioşilor întâlniţi nemijlocit cu prilejul slujbelor religioase curente?

SAMUIL MICU:
Scurtă cunoştinţă a istoriii românilor (1792–1796)

Partea I
De unde şi cum s-au început
şi s-au înălţat neamul românilor

§ 1. *Stricarea Troei*

În anul de la zidirea lumi 4314, adecă înainte de venirea Domnului nostru Is.[us] H[ri]s.[tos] cu 1194 de ani, grecii din Evropa cu arme suclându-se asupra troianilor, carii de la greci răpise pre Elena, muerea coa

1. Dimitrie Cantemir, „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor", în *Opere*, I, Ed. Academiei Române & Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, pp. 976–981.

vestită de frumoasă, și, ori cu putèrea armelor, ori cu viclęșugul, grecii au prins cetatea Troia și intrând într-însa pre toți lăcuitorii ei i-au tăiat, numai pre Enea și pre Antenor cu ai lor i-au lăsat vii, dându-le volnicie să meargă oriunde voar voi, pentru că acești doi de la începutul bătăii pururea au îndemnat pre troiani să dea îndărăpt pre Elena și să nu se bată.

§ 2. *Enea și Antenor au mers în Italia*

Enea și Antenor intrând în corabie s-au dus în Italia. Lui Antenor i-au plăcut partea carea acum o stăpânesc vinețianii. Iară Enea întâi au mers în Livia la cetatea Didona, de unde, pentru frica lui Tarba, craiul Africei, pre ascuns au trecut în Italia la Evandru și la Palant, feciorul lui, carii stăpânea ținutul ce se chiema Italia. [...]

Samuil Micu urmează apoi susținerile virgiliene și sintetizează istoria lui Romulus și Remus, precum și a întemeierii Romei de către ei, pe urmele lui Tit Liviu. Deși narativ, stilul succint și alert al prelatului greco-catolic aparține deja altei sensibilități, moderne.

Scrierea inedită a lui Samuil Micu a fost transmisă în prima parte a secolului al XIX-lea în cópii manuscrise – complete și incomplete – la câțiva cărturari români, unii de seamă. O copie a avut-o Timotei Cipariu, alta a trecut de la Gheorghe Ioan Țânțăreanu la dascălul Ioan Popovici, ajungând până la urmă în posesia episcopului Dionisie de Buzău; a treia copie s-a găsit, anterior anului 1848, la medicul transilvănean Vasile Pop; a patra – în biblioteca seminarului de la Blaj; a cincea – la fostul profesor blăjean Gavril Pop, ajuns canonic la Lugoj. Despre aceste cópii se știe. Dar asta nu exclude să fi circulat și altele, dispărute definitiv ori nedepistate încă. Pe această cale de reproducere manuală, încă tradițională, s-a transmis odată cu restul lucrării și teoria cea veche despre originile troiene ale românilor...

De aici înainte, istoriografia română, preocupată mai cu seamă de susținerea latinității noastre italice prin considerații istorico-filologice (în linia Școlii Ardelene) și de redescoperirea rădăcinilor noastre traco-dacice (Cezar Bolliac, B.P. Hasdeu), a abandonat tacit vechile sale trimiteri la Troia și la războiul

troian. Se va fi socotit că prioritară a devenit acuratețea științifică, și nu revendicarea mai degrabă poetică a unor origini fabuloase și aureolate în chip romantic de prestigiul homeric și vergilian.

De ce să fi păstrat totuși românii atâta interes pentru presupusele lor rădăcini troiene, chiar și după ce relațiile dintre principii și curțile europene începuseră să se întemeieze pe alte reguli (mai cu seamă după Pacea din Westphalia din 1648 și după ce teoria politică a lui Hugo Grotius a așezat pe baze noi regulile de convietuire)? Nu poate fi vorba decât de sentimentul că originea troiană afirmată din vechime, adăugată celei romane, era totuna cu revendicarea pe seama propriului neam a unui prestigiu aurit, atât prin vechime, cât și prin valoarea stirpei din care se trăgeau românii. Era un reflex prelungit până în modernitate de a se afirma originea aleasă a românilor, noblețea lor, într-o lume europeană care, de mai multe sute de ani, le contesta tacit sau explicit aceste calități.

Eroi luptători, sau eroi versificatori?

În mod ciudat – de nu cumva firesc, totuși (greu de spus!) – Ioan Budai-Deleanu, animat de același sentiment de frustrare în fața umilinței la care era supus neamul lui românesc, transfera totul dinspre istorie către retorică. După el, gloria cuvenită le era refuzată românilor nu pentru că acestora le-ar fi lipsit eroii, ci pentru că duceau lipsă de conștiința eroicului și de posibilitatea de a încadra pe cei îndreptățiți, din rândul lor, în această categorie. Dacă ar fi existat, crede poetul – care era și jurist – în conștiința românească și categoria eroicului, dacă măcar s-ar fi citit și studiat tratatul de poetică al lui Aristotel, atunci s-ar fi găsit și ocazia, pretextul, contextul aplicării materialului istoric de care românii dispuneau la o tratare literară pe măsură. Până la urmă însă, încercând să scurteze acest raționament, Ioan Budai-Deleanu deplânge doar faptul că românilor

le lipsesc barzi înaripați, precum Homer și Vergiliu. Cu ajutorul unor asemenea talente, ei ar fi putut, fără îndoială, să învingă obstacolul care i-a împiedicat să își afirme în mod convingător, în limbajul poeziei, propriul eroism.

Se prea poate ca autorul primei noastre epopei literare să fi avut în vedere și alte aspecte, mai radical critice la adresa societății vremii, care au împiedicat apariția primelor noastre poeme eroice. Dar Budai-Deleanu era funcționar imperial și nu ignora pericolele unei critici sociale mai radicale, (Șincai, luat de val, o încercase, invocându-l pe Horia, iar rezultatul fusese nu numai că autoritățile l-au arestat și l-au târât în interminabile procese, ci și că și-a pierdut poziția privilegiată pe care o deținuse și siguranța zilei de mâine.) Poate că și datorită precauțiilor pe care trebuia să le ia, Ioan Budai-Deleanu a trebuit să se rezume la o critică vizând numai evoluțiile literare românești.

În introducerea lui la *Țiganiada*, primul nostru autor de epopee căinează lipsa de meșteșug poetic înalt și chiar neșlefuirea limbii române, condiții în absența cărora nu se poate spera cu suficientă îndreptățire la recunoașterea demnității eroice a românilor. Din acest punct de vedere, adevărații eroi care îi lipsesc „norodului românesc" nu sunt cei cu spada în mână, ci urmașii lui Orfeu, cântăreții din harfă.

Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada* (1820):

Să fie preceput ș-alte neamuri a Europei prețul voroavei și dulceața graiurilor bine rânduită, adecă ritòrica și poesia, cum au înțălesu-o elinii și romanii, o! câți eròi slăviți să ar ivi dintre vàrvari, sau doară din cei ce să numea sălbateci, pe carii oameni luminați, lipsind, întru neamul lor și pe vremile când au trăit, un Omèr ș-un Virghil, vecinică i-au acoperit nepomenire. [...]

Luând firul istoriii neamului nostru românesc, de când să au așezat în Dacia, câți și mai câți bărbați, cu tot feliul de vărtuți strălucitori, am cunoaște doară acum, deacă să ar fi aflat între români, din vreme în vreme, bărbați care să fie scris viața lor și cu măestru condeiu împodobindu-le fapte și înălțându-i după vrednicie, să îi fie trimis strănepoților viitori. La lipsa unòr ca acești autori, acum pre toate acele persoane

luminate din căruntele veacuri, ceața uităciunii i-au acoperit. Puține raze a mărimii lor, cu care viețuind strălucea, au putut străbate la noi.

Și unde aflăm la istorie un eròe asemene lui Ștefan, principul Moldavii, sau unui Mihaiu, domnului Ugrovlàhii, căròra nu lipsea numai un Omer, ca să fie înălțați preste toți eroii. Răvărsându-și întru mine nește scântei din focul ceresc a muselor, bucuros aș fi cântat doară pre vreun eroe dintru cei mai sus numiți; însă băgând de samă că un feliu de poesie de-aceste, ce să chiamă epicească, poftește un poet deplin și o limbă bine lucrată, nesocotință dar ar fi să cânt fapte eroicești, mai vârtos când nice eu mă încredințăz în putere, iar neajungerea limbii cu totul mă desmântă...

În conformitate cu această viziune, care transporta chestiunea epopeii înțeleasă, se vede, nu simplu, ca specie a literaturii epice în versuri, ci, dincolo de aceasta, în chip de „punere în discurs" a eroicului, sublimului, magnificului trăsăturilor majore ale unei civilizații, chestiunea epopeii în viața popoarelor revine a fi dezbătută pe tărâm cultural, literar. Fără a ști de gândul hunedoreanului iluminist (și preromantic), Heliade-Rădulescu, Eminescu, Camil Petrescu și alții au avansat proiecte epopeice fără a le fi putut duce la bun sfârșit. Au făcut-o însă alții, cum, mai de curând, s-a întâmplat – tot în registru burlesc – cu *Levantul* lui Mircea Cărtărescu, cu romanul, în versuri albe, despre utopia europeană, datorat lui Caius Dobrescu (*Euromorphotikon*) și cu versurile lui Traian Ștef din *Epopeea șobolanului Louse*.

Toate aceste strădanii, unele sfârșite abrupt, după ce abia începuseră, altele purtate cu artă și anvergură până la un punct, dar rămânând suspendate și, în sfârșit, câteva finalizate cu bine, mă îndeamnă să mă întreb, oarecum neliniștit, dacă nu cumva căutările mele însele, deși nu sunt în versuri și nici literare în adevăratul sens al cuvântului, ci savante și – la nivelul aspirațiilor și al procedurilor – științifice, așternute în aceste pagini în proză când confesivă și retrospectivă, când de plonjeuri în medievalitate și în modernitatea noastră timpurie, devin, fără a o fi vrut sau căutat cu tot dinadinsul, o... epopee. În caz că ar fi astfel, nu s-ar întâmpla pentru întâia oară în

cultura noastră – poate medie ca mărime, marginală ca așezare, dar mare ca anvergură – plină de aventuri spirituale uluitoare, un asemenea „plonjeu". Monografia de ilustră receptare a lui Nicolae Bălcescu despre *Românii supt Mihai Vodă Viteazul* și proiectul ciclopic al *Istoriei critice a românilor* semnat de B.P. Hasdeu și urnit în abia două volume (neterminate) deschideau un asemenea drum. El era continuat prin construcția gotică a lui Nicolae Densușianu din *Dacia preistorică*, valoroasă ca mitologie, chiar dacă nu și rezistentă ca realizare istoriografică. Rămase oarecum marginale într-un ansamblu cultural care nu își poate permite să piardă nici măcar pietricelele colorate din marginea drumului, toate aceste elemente ale tradiției noastre moderne merită o nouă valorizare, fără îndoială, una critică. Nu de alta, dar acolo unde se oprește bucuria soliditații reconstrucției științifice, rămâne intactă viziunea, împreună cu elanul uluitor care o susține...

În ce mă privește, și de s-ar dovedi caduce toate încercările mele hermeneutice, tot ar rămâne prețiosul dosar documentar reconstituit nu fără eforturi și peripeții, ansamblul documentar pe care am construit întregul eșafodaj dezvoltat în cartea de față. El nu a fost inventat ad hoc, *ad usum delphini*, și este un bun al istoriei noastre și al celei europene. Iar faptul că are o bază temeinică este dezvăluit fără cusur de circumstanța că documentele de la care a pornit totul s-au păstrat, sunt publicate și pot fi consultate de oricine.

XI
CERERI DE AJUTOR ANTIMONGOL ALE REGELUI UNGARIEI BÉLA IV

Reacția la romantismul desmărginit din istoriografia jumătății de secol al XIX-lea, provocată de excesele retorice, de viziunile teatralizante asupra trecutului și de atenția prea mică acordată de istorici documentării metodice și atente asupra trecutului a stârnit o reacție puternică. Căzând cu ușurință în extrema cealaltă, istoricii pozitiviști de la sfârșitul aceluiași secol au devenit precauți în utilizarea izvoarelor narative pentru reînvierea altor vremuri, preferând să acorde o atenție preferențială documentelor oficiale, socotite mai credibile și mai puțin impregnate de subiectivismul unor oameni din epoca pe care o sondau. Tot pozitiviștii s-au pronunțat clar împotriva judecăților de valoare, a încercărilor de a formula generalități, socotindu-le forme de îndepărtare de la fapte și deci falsificări ale istoriei.

De atunci încoace, oricâte aprofundări metodologice și reflexive a făcut istoria istoriografiei ca disciplină, interesându-se de marile și de micile narațiuni care consemnează fapte istorice, de autorii lor și de împrejurările în care au fost scrise, primul reflex al istoricului a rămas recursul la documente. Nu contează că acestea pot fi, ele însele, liste seci de nume și de obiecte, statistici sau falsuri, în unele cazuri nu întotdeauna ușor de distins. Printre autoritățile cele mai de seamă care determină concluziile istoricului de la sfârșitul sec. al XIX-lea încoace, locul poate cel mai de cinste îl ocupă actul oficial, documentul.

În fond, dacă te gândești bine, această încredere în documentul emis de o oficialitate oarecare este o prelungire a unui

obicei medieval. O istorie scrisă în Evul Mediu nu era judecată după valoarea ei de adevăr, ci după gradul ei de autorizare. Dacă un prinț laic sau ecleziastic o aproba și o autoriza, acea istorie era una valabilă, indiferent cât de formal și de conformist ar fi reconstituit ea vremurile de care se ocupa. Autoritatea prima, adevărul era secundar, deci. Oare nu este cam același lucru și astăzi atunci când se absolutizează nesalutar vocea autorității de odinioară prin documentul pe care l-a emis cândva?

Adevărul este că pentru epocile mai vechi este greu de găsit, uneori, și alternativa. Dar atunci când ea este la îndemână, trebuie cu necesitate folosită, punând-o în cumpănă cu documentul oficial, fie că ar fi vorba despre monumente, rămășițe și obiecte materiale scoase la iveală de arheologie, fie că sunt de considerat înscrisuri particulare, de la narațiuni, jurnale, însemnări marginale de carte, ori scrieri elaborate cu o motivație declarat (sau discret) subiectivă.

Când am început, în studenție, să mă interesez de așa-numita *Cronică moldo-rusă* (căreia am convenit să îi spun *Cronica legendar-genealogică a Moldovei*) nu m-aș fi gândit nici la abundentele ramificări ale interesului meu inițial, posibile datorită unei documentații mai bogate decât aș fi putut spera, nici la șansa ca, la capătul căutărilor mele – dacă se poate vorbi de un capăt, măcar provizoriu –, să se ivească nu numai sursele narative ale analelor și cronicilor medievale de care am ajuns să mă ocup, ci și documentele pe care se întemeiau relatările acestora. Cred că este un noroc nesperat și mai curând improbabil acela de a descoperi actele de cancelarie de la care notarii sau logofeții medievali au pornit în urzirea narațiunilor lor istorice, naive sau rafinat elaborate. Mă socotesc un ins norocos pentru că am izbutit să dau peste ele, fapt care oferă – din perspectiva rigorilor de tip pozitivist – o bază a cărei temeinicie este recunoscută de breasla istoricilor pentru atâtea analize de text, conjecturi și comparații între fragmente sau ansambluri textuale din recolta medievală maghiară latină și românească în slavonă.

Nu am descoperit aceste documente printre ruinele vreunui castel părăsit sau în colecțiile avar tăinuite ale unui maniac al antichităților. Am dat de ele mergând pe firul cercetărilor, citind și verificând o serie de trimiteri fugare, de simple aluzii, iar apoi luând la rând marile colecții de documente românești și străine. Mi-au fost, de fiecare dată, de folos, unele discuții cu prieteni istorici, chiar și atunci când nu au dus la nimic, mergând pe pistele angajate. Am profitat, desigur, și de răgazul – dilatat la ani și decenii – al vieții mele active, timp în care lucrurile s-au așezat, s-au decantat și s-au sintetizat. Iar când vigilența mea intelectuală și pasiunea tindeau să obosească, am profitat, cine ar fi putut-o crede, și de ghionturile deloc amicale trimise înspre mine de unii istorici ori din cale afară de sceptici, ori răuvoitori, ori ignoranți în materie.

Am putut astfel identifica unele dintre izvoarele documentare pe care se întemeiază relatarea *Letopisețului unguresc* despre episodul solicitării de către regele Ladislau a unor ajutoare de la împăratul bizantin și de la Occident (de la papă și de la regele roman, adică de la cel german). În textul – elaborat ulterior, în mediile românești din Transilvania sau din viitorul Partium – al *Gestei lui Roman și Vlahata* (circa 1390–1400), același rege mitic își îndrepta cererea de ajutor însă nu doar către acela, ci și către papă, către „romanii noi" sau latini (germanii, în cazul dat), și către „Romanovici" (români).

Actele oficiale care au oferit baza unor asemenea evocări cu aparență fabulatorie au fost elaborate în cadrul cancelariei regelui Béla IV (1235–1270), în două momente istorice cheie. Primul dintre acestea a fost presiunea invaziei mongole din 1241. Atunci, suveranul maghiar a trimis cereri de ajutor atât papei Grigore IX, cât și împăratului romano-german Conrad. Cel de-al doilea moment, la aproape un deceniu distanță de primul, a fost la 11 noiembrie 1250, atunci când existau temeri că putea urma o nouă năvălire mongolă.

În ce privește chestiunea împroprietăririi românilor și acordarea către aceștia a unor privilegii, pe temeiul bravurii lor în

lupta împotriva invadatorilor Ungariei, modelul pare să îl fi oferit charta privilegială acordată cumanilor de regele Ladislau al IV-lea Cumanul împreună cu legatul papal Filip de Fermo în august 1279.

Confundarea regelui Béla IV cu genericul Ladislau și a cumanilor cu românii aparține, după toate semnele, cronicarului aflat în slujba regelui Ludovic de Anjou, autorul anonim al *Letopisețului unguresc*. De aici, prin lucrarea acestuia, confuziile au trecut mai departe, fiind asumate – fie și polemic – de istoriografia româno-slavonă. Acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla dacă autorul *Gestei lui Roman și Vlahata* sau al *Legendei descălecatului pravoslavnicilor creștini* ar mai fi avut acces la originalul diplomei lui Ladislau IV Cumanul sau dacă ar fi fost la curent, într-un fel sau altul, cu scrisorile lui Béla IV păstrate în copie în arhiva cancelariei regale.

Deși publicate încă din sec. al XIX-lea, și în ciuda faptului că ele au fost cunoscute și istoricilor români, ca unele ce erau inserate în chiar primul volum al Colecției de documente inaugurate de Eudoxiu de Hurmuzaki, epistolele regale și charta relevante pentru tema tratată de *Letopisețul unguresc* au rămas nefructificate de istoriografia română pentru înțelegerea surselor „basnei" lui Simion Dascălul și, de fapt, a susținerilor cu care se află în corespondență din *Letopisețul unguresc* și, respectiv, din *Gesta lui Roman și Vlahata*.

Importanța punerii acestor documente în legătură cu *Letopisețul unguresc* aproape că nu mai trebuie subliniată. Ele demonstrează că susținerile acestuia reprezentau o prelucrare sintetică, în manieră narativă sintetică, într-o viziune legendară, mitizantă, a unor adevăruri istorice de la sfârșitul primei jumătăți a sec. al XIII-lea. Chiar dacă personajele istorice pe seama cărora sunt atribuite faptele respective de către letopiseț se dovedesc în realitatea istorică a fi fost altele, faptele ca atare și semnificațiile lor nu sunt alterate, transmițându-se posterității cu un sens exact, fidel.

De ce și cum se explică fidelitatea de fond a narațiunii istorice și erorile de detaliu, referitoare la protagoniști, ale *Letopisețului*

unguresc? Foarte probabil prin mentalitatea dominantă: personalitățile regale de odinioară puteau fi sintetizate într-unul emblematic și generic, fără pagubă, de vreme ce, oricum, erau doar actorii prin care Dumnezeu își punea în acțiune planurile. Asta cu atât mai mult, cu cât și Béla IV, și Ladislau IV Cumanul aparțineau unei dinastii apuse, înlocuită cu mai mare strălucire de cea nouă, a Angevinilor. În același timp însă era important să se transmită și să se poată descifra nealterat sensul dinamicilor politice consemnate de cronică: interesul coroanei maghiare versus tendințele centrifuge ale românilor.

Letopisețul unguresc (probabil un *Chronicon Hungaricum* sau *Hungarorum*) nu doar că a existat, deci, dar a avut și o bază documentară de prima mână, reprezentată de corespondența regală a lui Béla al IV-lea. Este deci de presupus că autorul textului a fost un scrib (*notarius*) de la Curtea regală maghiară, care și-a alcătuit textul – este drept, într-o prelucrare destul de liberă – la o anumită distanță în timp de evenimentele narate și poate chiar de momentul când consultase copiile după scrisorile regale de odinioară, ceea ce a făcut ca detaliile lor – precum emițătorul și adresantul lor direct – să i se estompeze în memorie. Deși cronica pierdută s-a păstrat doar în prelucrarea târzie a lui Simion Dascălul, și numai în limba română, această versiune se dovedește de foarte mare importanță, îmbogățind imaginea asupra istoriografiei maghiare scrise în latină, în sec. al XIV-lea, și, prin aceasta, și peisajul istoriografiei medievale central-europene. Totodată, importanța constatării că acest text a existat, ca și a punerii în circulație, împreună cu el, a resurselor documentare pe care s-a întemeiat, este deosebită și pentru istoriografia română medievală și din prima noastră modernitate.

Un strigăt regal de ajutor

Primul dintre izvoarele documentare de pus în legătură cu *Letopisețul unguresc* este cererea expresă de ajutor contra mongolilor expediată de Béla IV către Sfântul Scaun. Pentru a se înțelege însă mai bine în ce împrejurări a fost ea formulată, o scurtă recapitulare a evenimentelor istorice ale momentului respectiv se impune.

Pus în gardă în fața avansului mongol către Europa și a cuceririi de către cavaleria nomadă a cnezatelor rusești după bătălia de la Kalka (1223), suveranul maghiar a acordat azil în Ungaria cumanilor care fugeau din calea impetuoasei înaintări mongole. Aceștia au acceptat creștinarea și, în plus, păreau să ofere, prin forța lor militară, un aliat de nădejde în cazul unei confruntări cu tătarii. Nu a trecut mult însă și s-a dovedit că nou-veniții nu erau un sprijin, ci mai degrabă un factor de dezordine în regat. Pe când regele încerca să domolească acest focar de tulburare internă, mongolii au atacat Ungaria în martie 1241.

Situația era gravă și impunea mobilizarea tuturor ajutoarelor posibile. Aflată în deplină alertă, diplomația maghiară a recurs la corespondența cu puterile Creștinătății și în primul rând cu Sfântul Scaun.

Scrisoarea prin care Béla IV, regele Ungariei,
îi cere papei Grigore IX ajutor împotriva tătarilor 1241

Preasfântului în Christos, părintelui Grigore, prin grația lui Dumnezeu pontif suprem al sacrosanctei Biserici romane, Béla, datorită aceleiași grații rege al Ungariei, îi <oferă> atât cinstea datorată cât și cea devotată în toate privințele. Datorită faptului că credința catolică s-a întins cu putere, prin inspirație divină, în părțile Ungariei, sanctității voastre îi apare mai limpede ca lumina zilei cu ce sinceră devoțiune ținuseră în toată cinstea Biserica romană, ca pe o mamă și o învățătoare, născătorii noștri, împreună cu toți supușii jurisdicției lor, precum și noi, după ce am asumat sarcinile guvernării regatului. De aceea încredințăm paternității voastre, cu încredere, întâmplările nenorocite și demne de milă

care s-au abătut asupra noastră și a regatului Ungariei datorită armatei tătarilor, care s-a purtat sângeros, cu o cruzime sălbatică. Căci recent, în preajma sărbătorii Învierii Domnului, ei intraseră cu brațul înarmat și cu o mare mulțime și, fără să țină seamă de deosebirea vârstei sau a sexului, i-au trecut prin ascuțișul sabiei pe toți cei pe care i-au putut găsi <și> au profanat bisericile și locurile dedicate numelui divin prin incendiu, împreună cu uciderea oamenilor și alte ticăloșii, fălindu-se cu faptul că i-au subjugat stăpânirii lor pe toți și mai ales pe creștini. *Rugăm, așadar, și cerem ca sprijinul sanctității voastre să se zorească în ajutorul poporului creștin, iar nouă și regatului Ungariei să ne facă parte de sfat și ajutor pentru salvare*, și să vă învredniciți prin preocuparea voastră să preveniți distrugerea <întregii> lumi, pentru ca nu cumva, prin apariția unei foarte mici întârzieri, după ce lupul tocmai a mâncat mielul pe degeaba, să nu <mai> poată fi găsit cel căruia să i se poată veni în ajutor. Dar pentru a înfățișa mai pe deplin acestea și altele paternității voastre, îl trimitem pe venerabilul părinte, iubitul și credinciosul nostru episcop de Wacz, drept purtător al celor prezente, cerându-vă să vă învredniciți a le lua pe cele pe care vi le va înfățișa din partea noastră cu credință neîndoielnică. Dată la Zagreb, în 15 iunie.

Traducere de Alexandru Baumgarten

Există puține texte – dacă există, într-adevăr, vreunul – de factură istoriografică, scrise în Evul Mediu sau în modernitatea noastră timpurie, care să fi ajuns până la noi, fie și indirect, și cărora, totodată, să le fie cunoscute direct și izvoarele. Din această categorie de lucrări aș pomeni aici, poate, doar cronica lui Simion Dascălul, elaborată pe baza izvorului narativ al lui Grigore Ureche, dar îmbogățit cu informații din alte, multiple, surse, pentru care au fost identificate clar anumite izvoare polone, muntene și maghiare. Pornind de la *Letopisețul unguresc* al dascălului Simion s-a putut înțelege întru câtva și ciudata *Cronică legendar-genealogică* (sau *Cronica moldo-rusă*, cum a fost ea cunoscută în vremea dominației sovietice asupra Răsăritului european și, bineînțeles, și a României). Pe urma izvoarelor care au oferit material celui ce a scris-o pe aceasta s-a putut înțelege că a existat o scriere din vremea lui Ștefan cel Mare, așa-zisa *Gesta legendară unificată a Moldovei* care reunea două narațiuni elaborate în jurul originii maramureșe-

nilor și a statului Moldova. Compararea informațiilor despre pretinsa așezare a românilor între Tisa, Mureș și Criș, precum și în Maramureș cu cele despre întemeierea Țării Severinului și răsfirarea „pravoslavnicilor creștini" în josul Dunării și, iarăși, pe Mureș și Criș, s-a putut înțelege că atât *Gesta lui Roman și Vlahata*, cât și *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini*, scrisă tot cam prin același timp, în Țara Românească, aveau la bază aceeași sursă, probabil chiar *Letopisețul unguresc*.

Cercetările au condus însă la descoperirea izvoarelor pe care s-a întemeiat însăși scrierea cronicii maghiare reproduse de Simion Dascălul. Acolo se spunea clar:

Letopisețul unguresc (fragment)

„... ce singur Laslău craiul ungurescu, cari-i zic filozof, s-au sculat de s-au dus la împăratul Râmului [= Conrad, regele Germaniei – *n. O.P.*], de ș-au cerșut oaste întru ajutoriu..."

După cum menționează într-o altă epistolă diplomatică trimisă către Scaunul Papal, regele Béla IV, văzându-se atacat de mongoli, pe când luptele erau încă în toi, a luat urgente măsuri de natură diplomatică, inițiind o corespondență asiduă cu puternicii conducători ai Creștinătății: „...luptând încă tătarii împotriva noastră, în țara noastră, aducând la cunoștință acest lucru, noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curți ale întregii creștinătăți: adică la a voastră [= la Curia Papală – *n. O.P.*], care este privită și socotită de către creștini drept stăpâna și conducătoarea tuturor curților; la cea imperială [= germană], căreia socotisem din această pricină să ne și supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin și ajutor în vremea amintitei molime; și am poruncit să se ceară ajutor și la Curtea regelui Franței".

Diplomația dinastului arpadian era în plină alertă în împrejurările iminenței atacului mongol asupra Europei Centrale. Pe lângă scrisoarea trimisă Papalității, mai exact pontifului Grigore IX, în același pachet de corespondență diplomatică a regalității maghiare confruntate cu flagelul mongol se înscrie

și epistola aceluiași rege cu omologul și vecinul său german, Conrad IV[1]. S-a păstrat până astăzi solicitarea de ajutor a suveranului maghiar, după cum urmează:

Scrisoarea prin care Béla IV, regele Ungariei, îi cere lui Conrad, regele Germaniei, ajutor împotriva tătarilor 1241

Slăvitului domn Conrad, ilustru rege al Germaniei prin grația lui Dumnezeu, Béla, prin aceeași <grație> rege al Ungariei <îi trimite> salutul și plecăciunea la bineplăcuta sa voință. Ne străduim din adâncul inimii să ne începem plângerile amărăciunii și durerii și <să preschimbăm> bucuria noastră în tristețe și jale, tremurând de teamă pentru distrugerea creștinătății din cauza întâmplării nenorocite a sorții noastre, cât timp, prin Răscumpărătorul nostru, pentru că răutatea timpului o cere și pentru că ticăloșia nechibzuită se revarsă peste măsură, urgia se înalță până într-acolo încât mica navă a credincioșilor ar părea nu doar că este zgâlțâită de valuri, ci chiar că se scufundă, de nu cumva Domnul, stârnit de strigătele și vocile celor ce îl imploră, deși cu întârziere, va veni în ajutorul poporului pus în și mai mare primejdie. Căci numai din îngăduința lui, la a cărui poruncă sunt îndreptate toate, precum o credem cu tărie, datorită păcatelor oamenilor, neamuri barbare, care se numesc pe sine «tătari», ieșind din regiunea răsăritului asemenea lăcustelor din pustiu, după ce au depopulat Ungaria mare[2], Bulgaria, Cumania, Rusia, precum și Polonia și Moravia, lăsând deoparte câteva cetăți și locuri întărite, care până azi se apără pe ele însele, au ocupat iarăși – ce durere! – întregul nostru regat dincolo de Dunăre, ceea ce vă relatăm nu fără o mare durere a inimii, după ce au ucis venerabili arhiepiscopi, episcopi, abați, monahi, frați franciscani și dominicani, moniali, fecioare și femei măritate (după violarea lor), și o nesfârșită mulțime de popor printr-un masacru demn de milă. Dar noi, dorind și pregătindu-ne să rezistăm cu braț înarmat, după ce am avut cu ei o luptă, nu fără o mare pierdere de persoane și lucruri, pentru că soarta noastră a fost vitregă, cel în care noi ne aruncasem ancora speranței noastre a îngăduit ca noi să cădem, pentru că păcatele noastre au cerut-o. Precum am aflat cu certitudine, ei și-au propus să înainteze spre Germania cu pași grăbiți deja spre începutul iernii, iar apoi să ocupe regatele și toate provinciile,

1. Născut în 25 aprilie 1228, Andria – decedat în 21 mai 1254, Lavello, Basilicata, membru al dinastiei Hohenstaufen, a fost rege al Ierusalimului (sub numele de Conrad II; din 1228), al Germaniei (din 1237) și al Siciliei (sub numele de Conrad I, din 1250).

2. Adică așezările maghiare din zona Volgăi.

sperând ca orice piedică să fie înlăturată. Așadar, pentru că nu doar speranța noastră, ci chiar a întregului popor creștin este pusă în joc prin încercarea <acestei> fapte, cât timp zidul nostru este în parte incendiat, apelând cu insistența rugăciunilor iubirea voastră, pe care o rugăm și o îndemnăm întru Domnul, până când, atât datorită cinstirii numelui lui Iisus Christos, cât și prin intervenția rugăciunilor noastre contra acestora care sunt ostili conducerii noastre, de fapt chiar a întregului popor creștin, *vă veți învrednici să grăbiți fără întârziere ajutorul vostru, aducându-i pe supușii voștri, prin rugăminți și îndemnuri, la o lucrare atât de mare a pietății*, rugăminți pe care vi le trimitem vouă în numele întregii creștinătăți, pentru a fi atât de eficient auzite încât nenorocirea iminentă a întregii lumi să poată fi evitată prin ajutorul vostru și al altor credincioși ai lui Christos, *noi vom deveni, de bună seamă, datornicii voștri perpetui, recunoscători și pe bună dreptate. Desigur că aceia care se vor învrednici de ascultare față de Dumnezeu și se vor oferi în ajutorul nostru, să ne anunțe de sosirea lor, pentru ca noi să îi facem să fie primiți cu onoare pe teritoriul regatului nostru.* Să vă învredniciți să dați crezare și ascultare la tot adevărul pe care îl va fi spus purtătorul celor prezente, în calitate de sol al nostru. Dată ...

Traducere de Alexandru Baumgarten

Din câte se știu, dorințele lui Béla IV nu au fost împlinite, dezastrul anunțat producându-se în totalitate. În loc să îl ajute în împrejurările grave ale invadării Regatului Maghiar de către mongolii veniți dinspre răsărit, regele Germaniei a preferat să profite de situația vecinului său („Și [...] nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe", își amintește regele maghiar în scrisoarea către papă trimisă în 1250), în timp ce Sfântul Scaun și regele Franței au făcut – după spusa aceluiași – urechea surdă la gravele lui rugăminți. „Noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curți ale întregii creștinătăți: adică la a voastră [= cea papală – *n. O.P.*], care este privită și socotită de către creștini drept stăpâna și conducătoarea tuturor curților; la cea imperială [= germană], căreia socotisem din această pricină să ne și supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin și ajutor în vremea amintitei molime; și am poruncit să se ceară ajutor și la Curtea regelui Franței. Și de la toți aceștia nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe".

Un aspect neelucidat al chestiunii este prezumtiva cerere de ajutor adresată de regele Ungariei împăratului bizantin, despre care se spune că i-ar fi scos din temnițe pe supușii lui rebeli pentru a i-i oferi într-ajutor lui Béla IV contra mongolilor. *Cronica legendar-genealogică a Moldovei* nu lasă în acest sens loc de îndoieli:

Cronica moldo-rusă (fragment)

Și auzind craiul unguresc Vladislav despre năvălirea tătarilor, a trimis în grabă la Roma, la împărat[ul Sfântului Imperiu Roman, Conrad[1] – *n. O.P.*] și la papă[2], *ca să-i vină în ajutor, a trimis și la romanii vechi* [= la bizantini], *la Romanovici* (*subl. O.P.*).

Lucrurile nu s-au încheiat, se înțelege, odată cu activitatea febrilă a diplomației maghiare din anul 1241. În aprilie, într-o bătălie de lângă Mohi, pe râul Sajo, oștile maghiare au fost înfrânte de mongoli. Regele Béla însuși a trebuit să se retragă prin Gemer, Turiec, Nitra și Bratislava înspre Austria și apoi în insulele dalmate. La sfârșitul lui aprilie, o a doua coloană armată tătară a intrat în Slovacia dinspre Polonia. În ianuarie 1242, mongolii au traversat Dunărea înghețată în apropiere de Strigoniu (Esztergom) și și-au reunit forțele. Apoi au început o campanie de jaf în părțile joase, de câmpie, ale regatului maghiar. Au rezistat cu succes atacului numai așezările fortificate, precum Bratislava, Nitra, Révkomárom (slovacă: Komarno; germ.: Komorn), Fülek (germ.: Fülleck/Fileck, slovacă: Fil'akovo), Abaújvár (slovacă: Abovsky Novohrad) ș.a. În vară însă, sosind vestea morții marelui han Ogodai (Ogotai), tătarii s-au retras.

În sud, Béla IV a fost obligat, în 1243, să cedeze venețienilor Zara, mereu disputată între cele două puteri. A păstrat însă Spalato și posesiunile dalmate și a condus în continuare Croa-

1. Sfântul Imperiu Roman, adică Sacrum Romanum Imperium, sau Heiliges Römisches Reich era condus în 1241 de Conrad; în 1250, la conducerea lui se afla Frederic II (23 iulie 1215–13 decembrie 1250).

2. Inițial, în 1241, papa Grigore IX. În 1250, papa Inocențiu IV.

ția, ca urmare a înțeleptei politici de toleranță religioasă duse în această țară. În schimb, noul regat sârbesc al dinastiei Nemanja a fost un focar necontenit de război pentru Ungaria.

Un alt apel regal la ajutor

În această situație complicată, regele maghiar nu a stat cu mâinile în sân. Pe de o parte, el a început o operă alertă de fortificare a zonelor propriului regat, construind și reconstruind cetăți puternice. Pe de altă parte, văzând că ajutoarele din Occident nu mai vin, el a inițiat o ofensivă diplomatică menită să îi asigure alianțe strategice profitabile. În 1243 și-a căsătorit una dintre fiice, pe Anna, cu Rostislav Mihailovici, pretendentul la tronul de Halici. Anterior anului 1245, regele maghiar s-a aliat cu Bolesław cel Cast (Wstydliwy), ducele Poloniei. În 1246 a încheiat pacea cu ducele galițian Danilo. Acestor alianțe li s-a adăugat în 1258 cea cu Bolesław cel Pios, ducele Poloniei Mari, rezultată din căsătoria acestuia cu Jolenta (Helena), fiica lui Béla IV. Asemenea strategie îi asigura, măcar dintr-o parte, o anumită liniște prețioasă. Căci în aceeași vară, în 15 iunie, Frederick de Babenberg, ducele Austriei, a atacat Regatul Maghiar, dovedind că amenințările de invazie nu veneau doar dinspre tătari. În bătălia de lângă râul Leitha, Frederick a murit însă.

În 1248, tătarii au propus Creștinătății latine o alianță antimusulmană, pe care regele Franței, Ludovic al IX, era gata să o accepte. Trimișii lui la Curtea hanului au constatat însă că mongolul voia ca Occidentul creștin să accepte supunerea în fața autorității lui, și nu o cooperare între egali.

La puțină vreme după aceea, tătarii i-au oferit regelui Béla IV al Ungariei o alianță asemănătoare. Cum regatul acestuia era învecinat cu stăpânirea mongolă, regelui maghiar îi venea mult mai greu să refuze încheierea unei căsătorii între una dintre fiicele lui și un membru al dinastiei mongole. Peste câțiva

ani, în condițiile în care tătarii își instalaseră puterea în teritoriile din proximitatea Ungariei, consolidându-și cuceririle inclusiv în Balcani, același suveran maghiar revenea cu un apel neliniștit în preajma Sfântului Părinte. Cum și această scrisoare s-a păstrat, o redau mai jos integral:

Scrisoarea regelui Ungariei Béla IV prin care cere ajutor papei Inocențiu IV împotriva tătarilor, care amenință din nou Ungaria 1254 [= de fapt, 1250]

11 noiembrie 1250, la Sárospatak[1]

Prea sfințitului întru Hristos părinte și domn I<nocențiu>, din mila lui Dumnezeu pontifice suprem al preasfintei biserici romane, B<ela>, din aceeași milă, regele Ungariei, întru toate cuvenita și credincioasa cinstire. Întrucât Regatul Ungariei a fost prefăcut în mare parte într-un pustiu de urgia tătarilor, și întrucât, după cum stâna <este împrejmuită> cu garduri, tot astfel și el este înconjurat de diferite neamuri de necredincioși, și anume dinspre Răsărit de ruteni, cumani și brodnici, împotriva cărora și în clipa de față luptăm cu oastea noastră, iar dinspre Apus și Miazănoapte de alamani, de la care, ca unii care mărturisesc aceeași credință cu noi, numitul regat ar fi trebuit să aibă folosul vreunui ajutor, și <în loc de> vreun folos a fost silit să sufere spinii războiului, jefuind ei bunurile numitului regat prin prădăciuni neașteptate. De aceea, dar mai ales din pricina tătarilor, de care, din pricina iscusinței lor în război, am învățat să ne temem, așa cum au învățat și alte popoare, pe unde au trecut ei, luând sfatul prelaților și fruntașilor regatului nostru, ne-am hotărât să alergăm la ajutorul locțiitorului lui Hristos și la frații săi [= cardinalii], ca la singurul și ultimul apărător în cumpăna cea mai de pe urmă, a credinței creștine, ca să nu ni se întâmple nouă, și, mai ales, prin noi și prin alți creștini, și vouă, lucrul de care ne temem. Căci ne vin din zi în zi zvonuri despre tătari, că au pornit nu numai împotriva noastră, împotriva cărora sunt cât se poate de înverșunați. din pricină că, cu toată lovitura puternică ce ne-au dat, ne-am împotrivit să ne supunem lor, în timp ce toate celelalte popoare împotriva cărora și-au încercat puterile lor li s-au recunoscut supuse, și îndeosebi ținuturile care se învecinează

1. *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII*, seria C: Transilvania, vol. I (1075–1250), ed. cit., doc. nr. 296, pp. 344–347. Textul latin la Hurmuzaki–Densușianu, I/1, pp. 259–262 (datat greșit 1254 în loc de 1250).

dinspre Răsărit cu regatul nostru, cum sunt Ruscia, Cumania, Brodnicii, Bulgaria, care în mare parte erau înainte supuse stăpânirii noastre, ci și mai mult, ei s-au pornit împotriva întregii creștinătăți, și așa cum se spune neîndoios de către numeroși oameni vrednici de crezare, ei au hotărât cu tărie ca în scurt timp să-și pornească nesfârșita lor oaste împotriva întregii Europe. Și ne temem ca, dacă neamul acela va veni <asupra noastră>, ai noștri neputând sau chiar nevoind să țină piept cu armele furiei cruzimii tătare, împinși de frică, să nu se supună jugului acestora, chiar fără voia noastră, așa cum au făcut ceilalți vecini ai lor sus-numiți, dacă, prin înțeleapta purtare de grijă a scaunului apostolic regatul nostru nu va fi apărat cu mai mare putere și grijă, ca să se liniștească popoarele care locuiesc în el. Iar noi scriem acestea mai ales din două pricini: pentru ca să nu putem fi învinuiți nici în ce privește putința, nici în ce privește nepurtarea de grijă. În ce privește putința, afirmăm că, pe cât a stat în puterea noastră, ce s-a putut hotărî cu privire la aceasta, trăgând învățăminte din cele petrecute, noi am hotărât, punându-ne pe noi și toate ale noastre în fața puterii și planurilor viclene încă necunoscute ale tătarilor. Iar cât privește nepurtarea de grijă, nu putem fi nicidecum dovediți cu vreun neadevăr căci, luptând încă tătarii împotriva noastră, în țara noastră, aducând la cunoștință acest lucru, noi am îndreptat cerere de ajutor la trei din cele mai însemnate curți ale întregii creștinătăți: adică la a voastră, care este privită și socotită de către creștini drept stăpâna și conducătoarea tuturor curților; la cea imperială, căreia socotisem din această pricină să ne și supunem, dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin și ajutor în vremea amintitei molime; și am poruncit să se ceară ajutor și la Curtea regelui Franței. Și de la toți aceștia nu am primit nici un sprijin sau ajutor, decât vorbe. Dar noi, recurgând la ce am putut, umilind majestatea noastră regală, spre binele creștinătății, am dat de soții două fiice ale noastre la doi duci ai rutenilor, și pe a treia ducelui Poloniei, ca prin ei și prin alți prieteni ai noștri, care se află în partea Răsăritului, să aflăm lucruri noi despre tătari, care mult stau ascunse, pentru ca astfel să putem ține piept oricum mai cu ușurință încercărilor și planurilor lor viclene. Și am primit pe cumani în regatul nostru și, vai, azi apărăm cu păgânii regatul nostru și împreună cu păgânii călcăm în picioare pe necredincioșii bisericii. Mai mult – pentru apărarea credinței creștine – am măritat pe o cumană cu fiul nostru întâiul născut, ca astfel să ne ferim de lucruri mai rele și ca să putem prinde prilej de a-i putea aduce pe aceia la apa botezului, așa cum am mai făcut cu mulți. Din acestea și din alte motive, dorim, așadar, ca sfinției sale pontificelui să-i fie limpede din dovezile aduse că în năpastele atât de mari ale acestor împrejurări nu am primit folosul nici unui ajutor de la nici un principe al creștinilor din Europa și de la nici un neam, afară de casa Ospitalierilor din Ierusalim, ai cărei frați, la cererea noastră, au

apucat de curând armele împotriva păgânilor și schismaticilor, întru apărarea regatului nostru și a credinței creștine și pe care, în parte, i-am și așezat într-un ținut mai primejduit, și anume în vecinătatea cumanilor de dincolo de Dunăre și a bulgarilor, prin care ținut, în vremea năvălirii în regatul nostru a pătruns la noi oastea tătarilor, și din care loc avem de gând și nădăjduim că, dacă Dumnezeu va ajuta lucrarea noastră și a numiților frați și Scaunul Apostolic va binevoi să dăruiască acelora sprijinul său, vom putea să întindem prin ei mlădițele credinței catolice de-a lungul Dunării până la Marea Constantinopolitană, și astfel vom putea aduce Imperiului Romaniei [= Imperiul Latin de la Constantinopol] și chiar Țării Sfinte, folositoare ajutoare. Iar parte din ei i-am așezat în mijlocul regatului nostru, la apărarea cetăților, întrucât poporul nostru s-a arătat nedeprins cu așa ceva, cetăți pe care punem să fie ridicate lângă Dunăre, căci la aceasta s-a oprit planul nostru de nenumărate ori cumpănit, că va fi mai folositor pentru noi și pentru întreaga Europă ca Dunărea să fie întărită cu cetăți. Căci ea este apa împotrivirii, <a apărării>, unde Eraclie, în apărarea Imperiului Roman, s-a împotrivit lui Cosdroe [= Cosroes], și unde noi, oricât de fără veste luați și greu loviți, ne-am împotrivit tătarilor timp de zece luni, regatul nostru fiind pe atunci aproape cu totul lipsit de cetăți și de apărători și pe care – ferească Dumnezeu –, de l-ar fi stăpânit tătarii, s-ar fi deschis pentru ei intrarea spre alte regiuni ale credinței catolice, nu numai pentru că din partea aceasta spre creștini nu este marea care să-i împiedice, ci și pentru că aici ei și-ar fi putut așeza mai bine decât în altă parte familiile lor și vitele din care au o mulțime nenumărată.

Să ne gândim, de pildă, la Totyla care, venind din părțile Răsăritului spre a subjuga Apusul, și-a așezat în primul rând locul de sălășluire în mijlocul Regatului Ungariei. Și în schimb, foarte multe din cele ce au făcut cezarii pentru a-și pregăti oștirile cu care au pornit la luptă din Apus spre a supune Răsăritul le făceau între hotarele regatului nostru.

Prin urmare, de acestea să se îngrijească Sfinția Voastră chibzuită și, mai înainte ca rana să se învechească, să binevoiască a pune leacul tămăduitor. Căci foarte mult se minunează mulțimea celor înțelepți că, atunci când lucrurile stau astfel, paternitatea voastră a lăsat pe regele Franței, un mădular atât de strălucit al Bisericii, să plece din hotarele Europei. Spun că se minunează și încă se minunează că îndurarea voastră apostolică se îngrijește de prea multe lucruri, ca de Imperiul din Constantinopol și de părțile de peste mare, care, și dacă s-ar pierde, ferească Dumnezeu, locuitorii Europei nu ar fi atât de primejduiți cât ar fi dacă regatul nostru s-ar întâmpla să fie stăpânit de tătari. Luăm mărturie pe Dumnezeu și pe oameni că așa de mare este nevoia și însemnătatea acestui lucru, că dacă nu ne-ar fi stat împotrivă feluritele primejdii ale drumurilor, nu am fi trimis numai solii pe care i-am trimis, ci am fi

venit în persoană la picioarele voastre, spre a arăta acestea în fața întregii Biserici, spre a ne apăra pe noi și chiar spre a ne lua învoirea, deși în silă, să ne înțelegem cu tătarii, dacă sfinția voastră nu ne va da ajutor în această pricină și dacă amenințarea ne-ar sili la aceasta. Așadar, ne rugăm ca sfânta mamă Biserica să ia în seamă, dacă nu meritele noastre, cel puțin meritele sfinților regi înaintașii noștri, care, cu deplină credință și cinste, s-au ținut și pe ei, și poporul lor între ceilalți principi ai lumii, prin curățenia credinței și a supușeniei, din care pricină, atât lor, cât și urmașilor lor, cât timp acelora le-a mers bine, Scaunul Apostolic, fără a li se mai cere, le făgăduia, din când în când, toată îndurarea și ajutorul său, dacă nevoia ar fi cerut-o. Și iată, deoarece acum suntem încredințat că o primejdie grea se apropie, deschideți-vă inima părintească, întinzând o mână de ajutor potrivit pentru apărarea credinței și pentru folosul obștesc într-o vreme de atât de grea prigonire, căci altfel dacă – ceea ce nu putem crede – nu ni se va împlini această cerere atât de folositoare și, îndeobște, atât de trebuitoare pentru cei ce ascultă de biserica romană, atunci nu ca niște fii buni, ci ca niște fii vitregi, alungați afară din turma tatălui și împinși de nevoie vom fi siliți să cerșim ajutoare.

Dat în Potoca, în ziua Sf. Martin episcopul și mărturisitorul, în a treia zi înainte de Idele lui noiembrie.

Avem acum tabloul – schițat pe baza câtorva documente deplin lămuritoare ale cancelariei regale maghiare – al tragediei cu care se confrunta Creștinătatea la marginile ei răsăritene romano-catolice. Vecinătatea incomodă la extrem a tătarilor, care a stârnit temerile serioase ale aceluiași rege al Ungariei la 1250, avea să aducă și alte ponoase, foarte curând. În deceniul care a urmat, regele maghiar a stabilit o zonă-tampon între regatul său și tătari, de-a lungul frontierei sudice, teritoriu care a inclus Bosnia și Braničevo, dar și alte teritorii recent cucerite.

În 1261, mongolii hanului Nogai au invadat din nou Ungaria, dar de astă dată au fost învinși de Béla. Pentru o vreme, norocul regelui maghiar a fost restabilit în nord-vest, unde ambițioșii și energicii membri ai dinastiei Přemysl construiseră un imperiu care a absorbit fostele teritorii ale dinastiei Babenberg și amenințau acum Ungaria.

Urme documentare ale unui asemenea țipăt de ajutor al regelui Béla s-au păstrat însă și dintr-o epocă ulterioară. O scrisoare papală din vara lui 1265 este lămuritoare în acest sens:

1265 iunie 25, Perugia

Clement episcopul etc., venerabililor fraţi arhiepiscopilor <Filip> de Strigoniu şi <Smaragd> de Calocea, mântuire etc. A şi ajuns la cunoştinţa obştească a lumii că neamul sălbatec al tătarilor, năvălind cu furie de la marginile pământului, a cuprins oraşele cele mai întărite şi mulţime de ţinuturi. Şi, deoarece, cu voia Domnului, au biruit nu numai o mare mulţime de conducători puternici şi pe regii cei mai vestiţi, luând pradă bogăţiile lor şi ducând cu ei bunurile lor cele mai scumpe, se părea că de acum înainte nu se va mai putea găsi nici o putere pe pământ în stare să li se împotrivească. Negreşit norocul zâmbindu-i atât de mult odinioară în urmărirea scopului lor blestemat, acest neam netrebuincios se înalţă tot mai mult şi mai mult în trufia lui şi se întăreşte din ce în ce mai grozav în îngâmfarea sa, de vreme ce el îndrăzneşte să pună pe seama puterii sale biruinţe în care a ajuns după cum se vede, doar din pricina păcatelor poporului.

Aşadar, deşi năvălirea acelui neam nelegiuit a fost peste măsură de apăsătoare şi crudă pentru toţi creştinii, totuşi asupra credincioşilor lui Dumnezeu din Regatul Ungariei şi Poloniei şi din ţinuturile învecinate a venit cu atât mai grozavă şi mai înspăimântătoare, cu cât credincioşii aceia îi sunt cei mai apropiaţi şi năvălirea şi furia lui pe ei i-a atins mai greu pentru păcatele lor. Apoi, precum ne-a arătat preaiubitul nostru fiu întru Hristos, Bela, ilustrul rege al Ungariei printr-un sol al său anume, nu demult i-a ajuns la cunoştinţă din ştiri vrednice de crezare că *pomeniţii tătari, întovărăşindu-se cu alţi păgâni care li s-au alăturat, şi adunându-şi feluritele lor oştiri, au de gând să năvălească în scurt timp pe pământurile creştinilor, vecine cu acel regat şi cu regatul Poloniei, pentru a le supune după obiceiul lor şi a purcede apoi mai departe* (*subl. O.P.*), Doamne fereşte, dacă nu li s-ar ţine piept cu bărbăţie.

De aceea, regele acela, ca principe catolic şi zelos pentru păstrarea credinţei şi a credincioşilor, are de gând să-i întâmpine bărbăteşte la hotarele pomenitului regat, cu ajutorul puterii dumnezeieşti şi să-i respingă cu tărie, pentru ca să nu mai poată înainta spre tulburarea poporului creştin. Şi fiindcă se ştie că ajutorul credincioşilor lui Hristos i-ar fi foarte folositor pentru aceasta, *poruncim cu tărie fraţiei voastre prin scrisoarea apostolică să predicaţi cu toată sârguinţa prin voi şi prin alţii potriviţi pentru aceasta, prin împuternicirea noastră, cruciata în Ungaria, Boemia, Polonia, Stiria, Austria, Carintia şi în marcgrafiatul de Brandenburg împotriva cruzimii zişilor tătari şi a celorlalţi păgâni care li s-au alăturat* (*subl. O.P.*), împărţind cucernic crucea tuturor celor ce vor voi să o ia asupra lor. Iar noi, pentru ca să se poată împlini uşor ceea ce se cere într-un chip atât de vrednic spre cinstea numelui dumnezeiesc, din

mila atotputernicului Dumnezeu și a Sfinților Apostoli Petru și Pavel, după mărimea ajutorului și cucernicia din suflet, le dăm aceeași indulgență pentru iertarea păcatelor mărturisite fără înconjur, cu sufletul pocăit, care a fost dată de Sfântul Scaun în conciliul general acelora care trec marea pentru apărarea pământului sfânt. Și, bizuiți pe autoritatea sa, tuturor acelora din Ungaria, Boemia și Polonia și din celelalte părți sus-zise, care, luând semnul crucii, vor lua parte cu numitul rege sau cu locțiitorul său la un război atât de drept, pe a lor cheltuială și sarcină, și acelora care vor merge în persoană dar pe cheltuiala altora, împotriva cruzimii tătare, și acelora care vor trimite acolo luptători potriviți pe cheltuiala lor, precum și acelora care vor da din mijloacele lor pentru tocmirea de luptători, după mărimea ajutorului și cucernicia din suflet, le dăm aceeași indulgență.

Cei care s-ar împotrivi etc. Noi voim ca din această propovăduire a ta să nu se nască niciodată predicării crucii care se face din împuternicirea Scaunului Apostolic pentru ajutorul iubiților fii, frații ospitalului Sfintei Marii a Teutonilor și a celorlalți credincioși din Livonia, Curonia și Prusia.

Dat la Perugia, în a șaptea zi înainte de calendele lui iulie, în anul întâi al păstoririi noastre.[1]

Predicarea cruciadei de către Sfântul Scaun în Europa Centrală era răspunsul cu efectele cele mai vizibile posibil așteptat de regele maghiar. Se reține că invitația de a se veni în ajutorul Ungariei aflate sub iminența atacului tătăresc se făcea credincioșilor romano-catolici care doreau să se înroleze sub steagul cruciadei.

Pe lângă tătari, documentul îi pomenește și pe „alți păgâni care li s-au alăturat" acestora într-o acțiune concertată îndreptată împotriva Ungariei. Aceștia nu puteau fi alții decât cumanii neconvertiți la creștinism și rămași pe vechile lor locuri extracarpatice, și „schismaticii", populațiile de credință creștină răsăriteană.

Un alt document, de astă dată unul ieșit chiar din cancelaria regelui Béla, cu trei ani mai târziu, vorbește însă despre o invitație mult mai largă, mai deschisă făcută de acesta; nu pentru

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251–1300), Ed. Academiei, București, 1952, doc. nr. 70, pp. 75–76.

împotrivire armată la atacul mongol, ci pentru contracararea, de astă dată, a efectelor respectivei campanii militare. Știm astfel, tot dintr-un document oficial, cum s-au petrecut lucrurile.

Când năpasta neașteptată a tătarilor, neuitând – vai! – de prăpădul de mai înainte [din 1241–1242 – *n.O.P.*], în dorința lor de a trece prin ascuțișul sabiei rămășițele poporului nostru, voiau să atace regatul nostru, noi am așezat pe umerii banului Ponich [din neamul Myskouch, comite de Zala – *n. O.P.*] povara unei sarcini foarte grele, *trimițându-l ca sol al nostru la regele sau împăratul tătarilor* (*subl. O.P.*). El ne-a adus de-acolo, în chip vrednic de laudă, în loc de spaimă, bucurie, în loc de tristețe, voioșie, și în loc de deznădejde, speranța pentru locuitorii regatului că vor scăpa cu viață teafără. *Și când, după câțiva ani înfloritori, oamenii regatului nostru, uitând de spaima trecută, se bucurau de o liniște atât de mult dorită, iată că aceiași tătari, ațâțați de vecinii noștri, pregătiți și cu sufletul și cu fapta pentru război, ne-au trimis câteva solii ale lor privitoare la gândul lor de a intra în regatul nostru. Auzind acestea l-am trimis iarăși pe numitul Ponych banul ca sol la tătarii pomeniți.* Acolo, câștigându-și un nou merit după toate celelalte, prin râvna credinței sale și prin fireasca lui cinste înnăscută, *a potolit, reținând cetele lor stârnite să pună mâna pe arme împotriva noastră, redându-ne în această privință și nouă, și oamenilor noștri tihna liniștii mult dorite.*[1]

În documentul respectiv, referirile la soliile la tătari ale banului de Zala se fac înaintea menționării bătăliei de la Codlea (Feketehalom) din 1264. Nu este însă deloc sigur că soliile la hanul mongol nu au avut loc și după episodul respectiv. Aparenta inadvertență a menționării lor înaintea episodului fierbinte din conflictul dintre „regele cel tânăr" Ștefan și tatăl său Béla se poate datora dorinței scribului regal care consemna meritele lui Ponich, pe seama căruia s-a eliberat diploma, de a nu reveni la un subiect care, prin începuturile derulării lui, era anterior cu mult bătăliei de la Codlea: invazia tătarilor din 1241–1242.

Era un nou moment dificil, iar regele a socotit că pentru a-i face față avea nevoie nu doar de sprijinul moral și material al

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251–1300), ed. cit., doc. nr. 129, pp. 133–134.

papalității, nici doar de ajutoarele militare ale unor capete încoronate. El a lansat, de aceea, o chemare la colonizarea Regatului Maghiar prin mulțimi de țărani și de soldați, oferindu-le acestora pământuri din rândul celor depopulate de pe urma războaielor.

Temeri referitoare la pierderea regatului

Tema pericolului de a pierde regatul în favoarea altor beneficiari a fost, pentru istoricii de până acum, mărturisită numai de un singur izvor literar; și acela transmis de un cronicar căruia i s-a negat statutul, importanța, ba chiar și inteligența: Simion Dascălul. Când a ieșit la lumină raportul comisarilor regali trimiși să inspecteze chestiunea extragerii sării din Maramureș, s-a constatat că în prima parte a secolului al XVI-lea ea mai trimitea încă ecouri îndepărtate, deși între timp Regatul Maghiar se prăbușise, nu mai exista. Ce este drept, existau însă moștenitori care își revendicau drepturile și nu înțelegeau să renunțe la ceva...

De astă dată însă iese la iveală un document de epocă, timpuriu și, prin datarea lui în aceiași ani ai domniei lui Béla IV, aidoma celorlalte izvoare ale *Letopisețului unguresc*, de o însemnătate unică. Este vorba despre o epistolă papală din vara lui 1264, în care pericolul social și chiar civilizațional vine nu din partea tătarilor, ci al cumanilor din interiorul regatului.

1264 iulie 14, Orvieto

În adevăr, preaiubitul nostru fiu întru Hristos Bela, ilustrul rege al Ungariei, ca principe catolic și zelos pentru întinderea creștinismului, luând seama cu evlavie și văzând cu înțelepciune că regatul Ungariei, îmbelșugat mai înainte cu mare mulțime de credincioși, a ajuns cu voia Domnului la o grozavă împuținare a lor din pricina năvălirii tătarilor cumpliți și vrând să ia măsuri pentru a îndrepta într-un fel oarecare aceasta și negăsind putința de a lua alte măsuri potrivite pentru a-și împlini această grabă dorită, a adus în regatul său pe cumanii străini de cultul credinței catolice, cu condiția, precum spune, că aceia dintre ei care cu gânduri bune urmau să se așeze acolo ca locuitori spre preamărirea

credinței și refacerea acelui regat să se renască prin cristelnița botezului și să devină pe veci credincioși ai curățeniei catolice. Dar iată că regele, precum am aflat cu mâhnire din cele spuse de trimisul său anume, s-a înșelat amarnic în gândul său vrednic de laudă, căci cei puțini din mulțimea nemăsurată a acestor cumani care, intrând ca oaspeți în regatul acela, cu viclenia unei mari înșelăciuni, au ajuns la apa botezului, renegă într-un chip vrednic de osândă credința pe care au primit-o în chip mincinos prin această taină, iar ceilalți, al căror număr este necrezut de mare, disprețuiesc într-atât credința, încât nu numai că nu primesc să o îmbrățișeze, precum îi silește credința pomenită, ci îndrăznesc să ia în derâdere taina trupului și sângelui Domnului de care se înfioară chiar și puterile îngerești, să-și bată joc de preoții creștini, să schimbe bisericile în grajduri, să le pângărească chiar și să săvârșească în ele nerușinări groaznice și nelegiuite, iar pe soțiile creștinilor, pe fecioare și alte femei nemăritate renăscute prin sfântul botez le iau cu sila și-și bat joc de ele cu mișelie, ucid peste tot și fără deosebire pe creștini, dacă nu sunt văzuți de nimeni când săvârșesc atare fărădelege, și săvârșesc alte cumplite fapte și groaznice de văzut și nevrednice de pomenit, încât în acea parte a pomenitului regat, care e pângărită cu prezența lor molipsitoare, credința se clatină, libertatea Bisericii e călcată în picioare, luminația slavei regale e apăsată de multe frământări, fapt pentru care *nu fără temei se ivește teama, nu cumva pomenitul regat să cadă cu vremea – Doamne ferește – de la slava luminii catolice, să crească acolo spurcăciunea păgânilor, potrivit dorinței lor nelegiuite* (*subl. O.P.*).[1]

Temerea revine într-o epistolă papală trimisă regelui german Rudolf curând după asasinarea regelui maghiar Ladislau IV Cumanul, când, deși succesorul acestuia, Andrei III, urcase deja pe tron, instabilitatea continua în Regatul Maghiar. Monarhul este rugat ca, dacă acest lucru va deveni necesar și i se va cere expres, să intervină în favoarea Ungariei împotriva vătămătorilor ei. Redau aici fragmentul semnificativ pentru discuția de față.

Orvieto, în ziua de 9 septembrie 1290

Nicolae episcopul etc., preaiubitului întru Hristos fiu R<udolf>, ilustrul rege al romanilor, mântuire etc. [...]

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251–1300), ed. cit., pp. 67–68.

Cum ... din pricina morții acestui rege [Ladislau IV Cumanul – *n. O.P.*] se știe că acest regat are tot atâta nevoie de prezența acestui legat [papal, Benvenuto, episcopul de Gubbio] și de aceea se și duce în persoană în pomenita țară și cum *există teama ca nu cumva tătarii, saracenii, păgânii, nogaii și chiar ereticii și ceilalți necredincioși, a căror mulțime nenumărată, după cum afirmă oameni vrednici de crezare, se revarsă în aceste regiuni, mânați de o neiertată nebunie și stârniți de cutezanța unei blestemate îndrăzneli, să nu pună la cale pentru tulburarea numitului regat o cotropire și o năvălire nelegiuită, spre jignirea lui Dumnezeu, ocara creștinătății, paguba credinței și grozava vătămare a credincioșilor ce locuiesc în acel regat*, rugăm luminăția ta regească și o îndemnăm în numele Fiului lui Dumnezeu Tatăl, poruncindu-ți spre iertarea păcatelor tale, ca dacă numitul legat ți-o va cere, tu ca un rege strălucit și credincios, ca un principe catolic și cucernic, din respectul pentru Dumnezeire, pentru Scaunul Apostolic și pentru noi, ca și pentru sporirea mântuirii și slavei regale, să vii în ajutorul numitului legat – ca unuia ce este slujitorul lui Dumnezeu și lucrătorul lui Isus Hristos, împotriva tătarilor, păgânilor și a celorlalți mai sus-numiți – prin sfaturile, sprijinul și ocrotirea ta prielnică, așa încât fiind înăbușite blestematele lor rătăciri, zădărnicit gândul lor rău și nimicite cu desăvârșire mișeleștile lor uneltiri, tu să ai parte de răsplata din ceruri și să se întindă vestea laudei aduse <ție> de oameni, iar noi să slăvim prin laudele noastre îmbelșugate întru Domnul cucernicia regească pe care dorim s-o găsim plină de izbândă în această privință.

Dată în Orvieto, în a cincea zi înainte de Idele lui septembrie, în al treilea an.[1]

Foarte aproape de aceste formulări recurente, la o anumită distanță în timp, se găsește cea din *Letopisețul unguresc*, întărind supoziția că autorul acestuia a folosit, dacă nu chiar prima

1. *Documente privind Istoria României*, Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. II (1251–1300), ed. cit., pp. 333–334.

scrisoare semnalată a Sfântului Scaun la redactarea sa, atunci pe cea de-a doua sau o alta (poate chiar pe cea trimisă la Sanctitatea Sa de regele Béla IV, deci un izvor documentar anterior, chiar dacă din același an 1264, de nu o epistolă sosită la curia papală dinspre Ungaria în vara sau toamna lui 1290, în împrejurările tulburi ale succesiunii lui Ladislau IV Cumanul).

Din *Letopisețul unguresc*

De discălicatul Maramorașului

Laslău craiul ungurescu după izbândă cu noroc ce au făcut, de răsipi pre cei tătari și să așeză la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boierii săi ce vor face cu acei tălhari ce-i adusă într-ajutoriu de la împăratul Râmului, cu carii mare izbândă făcusă, de răsipise putérea acelor tătari; că să le dea loc și ocine în țară, nu suferiia cei de loc și de moșie, ungurii, văzându-i că sânt niște oameni răi și ucigași, *socotindu că de să vor plodi și să vor înmulți, ei să vor întări și cândai să nu li să prilejască vreo price cu dânșii, să nu pață mai rău decât cu tătarii, mai apoi să nu le fie a piierde și crăiia* (*subl. O.P.*). Ce le-au ales loc pustii și sălbatec, îngrădit cu munți pinprejur, între Țara Leșască și între Țara Ungurească, unde să chiamă acum Maramorașul. Acolo i-au dus de le-au împărțit hotară și ocine și locuri de sate și târguri și i-au nemișit pre toți, adecă slugi crăești, unde și până astăzi trăiescu la Maramoroș.[1]

Privilegii nobiliare

Letopisețul unguresc pomenește răsplata de care s-au învrednicit românii după victoria regelui maghiar asupra tătarilor.

Letopisețul unguresc

Ce le-au ales loc pustii și sălbatec, îngrădit cu munți pinprejur, între Țara Leșască și între Țara Ungurească, unde să chiamă acum Maramorașul. Acolo i-au dus de le-au împărțit hotară și ocine și locuri de sate și târguri și *i-au nemișit pre toți, adecă slugi crăești* (*subl. O.P.*), unde și până astăzi trăiescu la Maramoroș.

1. Fragment din Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1978, pp. 12–14.

„Slugi crăiești", adică *slujitori regali* sau, în latină, *servientes regis* au fost atestați o serie de români maramureșeni, precum cei din neamul lui Giula din Giulești. Iată că un document regal din 1267 atestă negocierea acestor categorii inferioare ale nobilimii cu regele Béla IV, probabil prin 1266 și 1267, într-un moment când pregătirile suveranului de a face față unei campanii tătărești iminente asupra regatului său au inclus și un set de privilegii și de garanții oferite acestor *milites*. Împrejurările în care mica nobilime le-a obținut sunt grăitoare și nu necesită insistențe suplimentare.

Este deci cât se poate de limpede pe ce temeiuri urmau *slujitorii regali* din Transilvania și din Maramureș să își revendice păstrarea mai vechilor privilegii obținute în circumstanțele confruntării cu invadatorii nomazi pe baza curajului lor militar și a slujbei lor credincioase față de regalitate.

1267

Noi Bela, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, și Ștefan, din aceeași milă, regele cel tânăr al ungurilor și duce al Transilvaniei, și Bela cel Tânăr, duce al întregii Slavonii, aducem la cunoștința celor ce vor vedea scrisoarea de față că *toți nobilii Regatului Ungariei ce se numesc slujitori regali*, înfățișându-se înaintea noastră, *ne-au cerut cu smerenie și supunere să binevoim a-i lăsa în libertățile ce le-au fost statornicite și le-au fost date de sfântul rege Ștefan (subl. O.P.)*, pentru ca ei să se simtă datori a ne sluji cu atât mai mare credință și dragoste nouă și coroanei, cu cât îi vom înzestra cu libertăți mai mulțumitoare. Socotind că cererile și stăruințele lor sunt drepte și legiuite, am hotărât, cu sfatul și încuviințarea baronilor noștri, să le luăm în seamă, înțelegând că prin aceasta trebuie să se vegheze la o mai bună stare a regatului nostru. Așadar, hotărâm ca dările sau plățile pentru cămara noastră regală sau sub orice alt cuvânt să nu se ceară nicicând de la oamenii nobililor și nici hrană și nici să nu fie supărați, de noi sau de alții, sub cuvânt de găzduire.

Tot astfel voim ca *toate pământurile cetăților sau ale udvornicilor, pământuri pe care au fost așezați oameni în numele nostru sau al reginei, să fie înapoiate cetăților și udvornicilor și satele acelea nu trebuie să se bucure de numele privilegiat al oaspeților liberi.*

De asemenea, am poruncit ca *nici un nobil să nu poată fi luat în prinsoare, închis și osândit de către noi în persoana sau în bunurile sale*

pentru o pârâ răuvoitoare, fără rostirea judecății, ci tras în judecată în fața baronilor, să fie judecat fără mânie, ură sau părtinire, păzindu-se rânduiala dreptului.

De asemenea, am mai îngăduit ca *nobilii, după ce vor fi cerut și vor fi primit încuviințarea, să fie slobozi de a se duce la oricare dintre noi, fără ca pentru aceasta să li se pustiască moșiile.*

De asemenea, mai hotărâm ca *pământurile nobililor*, pe care oamenii satelor noastre slobode sau ale reginei sau udvornicii ori oamenii cetății le vor fi luat cu vreun prilej oarecare și le țin în stăpânirea lor, *să le fie înapoiate numiților nobili, după mărturia și dovada a doi dintre baronii noștri*, cărora noi și pomeniții nobili am hotărât că trebuie să li se dea crezare.

Tot astfel mai hotărâm ca, *dacă vreunul din nobili s-ar întâmpla să moară fără moștenitor, moșiile și bunurile lui să nu fie înstrăinate între timp, nici dăruite cuiva ori date, sau lăsate pe veci, până ce rudele și neamurile celui răposat nu vor fi chemate în fața noastră și până ce în fața acestora și a baronilor noștri nu se va fi hotărât asupra acestor <bunuri>, după cum va cere rânduiala dreptului.* Iar între timp rudele și neamurile celui mort vor trebui să țină în păstrare moșiile și bunurile răposatului.

De asemenea, mai hotărâm că, dacă se va întâmpla ca noi să pornim război pentru a lua sau cuceri țări și domnii <străine>, *nu vom lua pe nobili la oaste fără voia lor, decât cei care vor voi să meargă de bunăvoie ori pe cheltuiala noastră* și nici nu-i vom sili câtuși de puțin să meargă fără voia lor în ajutorul chiar al fiilor noștri sau al altora.

De asemenea, am mai hotărât că *în fiecare an la sărbătoarea sfântului rege, unul dintre noi va trebui să vină la Alba <regală>, și din fiecare comitat vor trebui să se adune acolo câte doi sau trei nobili, pentru ca în fața lor să se facă dreptate tuturor celor ce au vreo plângere cu privire la toate pagubele și vătămările ce le-au fost aduse și pricinuite de orișicine.*

De asemenea, *dacă vreun nobil, neavând moștenitori, va fi murit la oaste, moșiile lui, în orice chip vor fi fost dobândite, nu vor trece în mâinile regelui, ci vor trebui să fie lăsate rudelor sau neamului celui mort în luptă, și anume astfel ca moșiile lui ereditare să rămână rudelor sale*, iar cele cumpărate sau dobândite de el să se lase aceluia căruia a voit să le dea răposatul pe când era în viață.

De asemenea, pricinile nobililor trebuie hotărâte fără jalbe.

Iar *noi îi vom păstra pe sus-numiții nobili în toate aceste libertăți și în cetățile ce le-au fost orânduite de sfântul rege Ștefan și îi vom ține fără vreo stirbire.*[1]

---

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251–1300), ed. cit., doc. nr. 83, pp. 92–94.

Este limpede că decizia regală de mai sus a survenit ca urmare a demersurilor nobililor care au beneficiat de ea. Aceste demersuri puteau include atât solicitări directe către rege, formulate prin viu grai, în fața tronului, cât și jalbe/petiții scrise. Este de crezut că din rândul acestora din urmă a putut face parte și textul astăzi dispărut, dar atestat prin mărturii indirecte, al așa-zisei *Legende a originii maramureșenilor* sau cel care a inspirat această relatare cu caracter narativ, scrisă ulterior. Revendicările susținute de așa-numita *Legendă a originii maramureșenilor* ori de petiția pe care aceasta o sintetizează sunt confirmate, așadar, prin acest act, și nu doar prin el.

Cronica legendar-genealogică sintetizează și rezumă aceste strădanii de obținere sau/și confirmare a privilegiilor pe seama nobililor români din Maramureș.

Din *Cronica legendar-genealogică*

Atunci s-au rugat de craiul Vladislav să nu-i silească a trece la legea latinească, ci *să-i lase a trăi în legea lor creștinească, în legea grecească, și să le dea pământ de trai* (*subl. O.P.*). Iar Vladislav craiul *cu mare bucurie i-a primit și le-a dat pământ în Maramureș, între apele Mureșului și Tisei, locul ce se chiamă Criș, și acolo s-au adunat și s-au așezat râmlenii*, și trăind acolo, au început lua femei unguroaice de legea latinească și a le întoarce la legea lor creștinească, și astfel trăiesc până astăzi.

Colonizări strategice

1268

Bela, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei <etc.>
Voim să ajungă la cunoștința tuturor că, deoarece [...] în regatul nostru, cu voia lui Dumnezeu, au năvălit tătarii, iar locuitorii regatului au fost în mare parte fie nimiciți, fie duși <în robie>, și Ungaria, care mai înainte era plină de locuitori, a fost prefăcută pe multe locuri într-o pustietate, *ne-am străduit ca printr-o scrisoare regală să chemăm din toate părțile lumii atât plugari, cât și ostași pentru repopularea regiunilor pustiite și golite de locuitori* (*subl. O.P.*). Iar celor ce au venit la chemarea noastră spre a locui în regatul nostru, le-am dat și le-am împărțit pământuri și moșii <etc.>.

Dat de mâna magistrului Demetriu, vice-cancelar al Curții noastre, în anul Domnului o mie două sute șasezeci și opt.[1]

În 1268 tătarii au atacat deci din nou Ungaria, prădând-o și depopulându-i teritorii semnificative. În acest condiții, suveranul țării a chemat țărani (agricultori) și oșteni „din toate părțile lumii". Prin urmare, au fost primiți cu bunăvoință nu doar occidentali, germanici, flamanzi ori francezi, cum s-a putut crede o vreme, mai ales de cei care au încercat să discute originea sașilor. Alături de ei au fost însă primiți și oameni din sudul balcanic, de la răsărit de Carpați sau de pe meleagurile rutene. „Din toate părțile lumii" este însă o expresie care pare să nu discrimineze pe noii sosiți sub raport religios, confesional. Prioritatea politicii regală era repopularea, chestiunile conexe urmând să fie rezolvate, probabil, ulterior, în timp, așa cum deja Béla IV încercase să facă și cu cumanii creștinați și ulterior primiți în Ungaria, înaintea invaziei mongole. Că, așa cum arată *Cronica legendar-genealogică*, „Romanovicii" au fost ponegriți de „latini", din cauza lipsei lor de onorabilitate și în pofida curajului dovedit în luptă, este posibil. Dar ăsta poate fi un reflex narativ întemeiat nu pe documente, ci pe legende recitate sau/și cântate.

Se prea poate, totodată, ca invocarea unei solii la bizantini sau la împăratul „Râmului", înțeles ca basileu al Imperiului Roman de Răsărit, să fi fost un reflex cultural al altei tradiții textuale. Ea putea surveni pe filiera cronografelor bizantine traduse în slavonă și circulante printre români, pline de istorioare despre împărați romani, inclusiv constantinopolitani. Dar urme ale acestei tradiții se pot constata și în cel mai vechi manuscris românesc conținând *Floarea darurilor*, unde, deși textul acestei lucrări a fost conceput abia în sec. al XIV-lea, conține informații despre „împăratul den Râm, Dionisie", „în Țara Râm încălecă împăratul" „și se întoarse în Râm", „scrie în scriptura Râmului", „spune în cărțile Râmului că era prinsu

1. *Ibidem*, doc. nr. 91, p. 100.

împăratul Râmului", „că avea vrajbă Râmul", cutare era „mare vrăjmaș râmleanilor", „scrie în scriptura Rimului că împăratul Dionisie den Rim făcu leage", „scrie în cărțile Rimului că împăratul Teodosie" etc. Un aer comun cu cel din *Letopisețul unguresc* și, mai ales, cu cel din *Gesta lui Roman și Vlahata* se distinge aici, iar el nu poate proveni decât din obișnuința, din uzul îndelungat de a se vorbi despre Roma în acești termeni, în limba română. El s-a statuat prin secole, ca să ajungă să sune atât de firesc într-o transpunere românească scrisă de la sfârșitul sec. al XVI-lea sau începutul celui următor (1592–1604). Chiar scrise în slavonă, textele erau tălmăcite în graiul vorbit de puținii știutori de carte. După cum scrie în *Sindipa*, altă carte populară care a circulat masiv printre români în traduceri românești în sec. XVII–XVIII, un filozof în mâinile căruia a fost dat Sindipa, feciorul de împărat, la învățătură, „au scris și au zugrăvit pe pereți câte învățături au vrut să-l înveațe. Și au pus pre coconul în casă și în toată vreamea îl învăța și-i arăta ce era zugrăvit. Și-i veniia de toate ce-i trebuia de la împăratul. Au nevoit pre cocon filozoful toate învățăturile lui". Nu doar relatările libere, în limba vorbită de oamenii fără știință de carte, ci și tălmăcirea imaginilor zugrăvite pe pereți slujea la transmiterea învățăturii; ceea ce explică „benzile desenate" religioase de pe pereții exteriori și interiori ai bisericilor românești din Moldova...

XII
LADISLAU IV ŞI NOUA SEDENTARIZARE A CUMANILOR ÎN UNGARIA

Complicaţiile convieţuirii

Anul 1279 s-a dovedit pentru regele Ladislau IV Cumanul un an dificil. Pe de o parte, cumanii, din neamul cărora se trăgea după mamă, contribuiau din plin la anarhia regatului său, căci ocupaseră o serie de mănăstiri şi biserici, de moşii nobiliare, însuşindu-şi-le fără vreun drept recunoscut oficial, săvârşind omoruri printre creştinii catolici şi abuzându-i pe aceştia. Pe de altă parte, fiindcă trimisul papalităţii în Ungaria, legatul Filip de Fermo, nu mai era dispus să tolereze comportamentul concesiv al regelui faţă de cumani, care, în pofida pretenţiei că s-ar fi convertit la modul de viaţă creştin, acţionau ostil, tot ca nişte păgâni, atacând Biserica catolică în posesiunile ei din regat. De aceea, către sfârşitul lui mai, reprezentanţii cumanilor sunt convocaţi la Buda, în faţa regelui şi al legatului papal, încheind o înţelegere clară cu aceştia. Supunere şi integrare totală, consecvenţă în abandonarea practicilor religioase păgâne şi a stilului de viaţă nomad, dar, totodată, şi angajamentul ferm al suveranului maghiar că, el însuşi, se va conforma angajamentului creştin al dinastiei, cel făcut de înaintaşii lui direcţi.

1279, mai 23, Buda

Ladislau, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei, Lodomeriei, Cumaniei şi Bulgariei, tuturor credincioşilor lui Hristos care vor vedea scrisoarea de faţă, mântuire întru

Mântuitorul tuturor. Primul început al miluirii dumnezeieşti cu care ne-a miluit din înălţime Domnul, soarele cel adevărat, prin care suntem legaţi de trupul sfintei maici Biserici, îl recunoaştem precum suntem datori în strămoşul nostru, sfântul rege Ştefan, luminat cu lumina credinţei catolice de către sfânta Biserică romană. Asupra lui, pătruns de îndurare dumnezeiască, s-a răspândit cu mireasmă sfântul mir al dreptei credinţe, din el înmulţindu-se vlăstarele prin revărsarea harului ceresc, am coborât din sămânţă strălucită împreună cu ceilalţi prea luminaţi regi ai Ungariei, de la el am primit cârmuirea regatului şi coroana.

Şi pentru ca să arate mai lămurit că ocârmuirea credinţei e statornicită în prea sfânta Biserică romană şi că ea este lăcaşul lui Hristos şi locul de găzduire al Treimii, el s-a învrednicit să dobândească prin arătare dumnezeiască coroana regatului nu de la el sau de la altul, ci de la această Biserică romană, maica şi stăpâna tuturor, pentru ca strălucirea dumnezeiască să răspândească darurile sale prin <această Biserică romană> ca dintr-un cap asupra trupului întreg, şi să înţeleagă că este scos de sub îngrijirea dumnezeiască acel ce se abate şi se îndepărtează de temelia lui Petru.

Şi fiindcă nu este nimic care să strălucească cu lumină mai limpede decât dreapta credinţă în principe, silindu-ne din toată puterea minţii să lărgim corul credinţei dumnezeieşti, luând ca pildă şi călcând pe urmele acelui prea sfânt rege Ştefan, strămoşul nostru, pentru ca să aducem în barca Domnului, la unirea credinţei, printre ceilalţi, mulţimea cumanilor, însemnată, în parte, cu pecetea Domnului, întrucât a primit taina botezului, deşi până acum rătăceşte pe calea moravurilor <rele>, şi partea rămasă <să o ducem> de la închinarea păgânismului <păgânităţii> la cunoaşterea credinţei creştine, prin mijlocirea venerabilului şi preacinstitului părinte domnul Filip, din mila lui Dumnezeu, episcop de Fermo, legat al Scaunului Apostolic, prin sfânta sa îngrijire cu ajutorul îndurării Domnului, pentru ca să izbândească împărăţia cerească prin cea pământească, ne-am legat şi am jurat solemn pe preasfânta Evanghelie a lui Dumnezeu, în faţa acelui venerabil părinte, domnul legat, a tuturor prelaţilor şi călugărilor şi căpeteniilor noastre care au fost atunci de faţă.

Întâi, am jurat *să păzim şi să ţinem şi să facem să fie ţinute şi păzite în regatul nostru şi în ţinuturile supuse nouă credinţa catolică şi libertatea Bisericii şi să păstrăm nevătămate legile şi decretele sfinţilor regi, strămoşii noştri, bunele obiceiuri ale lor (subl. O.P.)*, precum şi toate celelalte şi fiecare în parte, pe care obişnuiau să le jure strămoşii noştri la încoronarea lor şi să sprijinim cu tărie cuvenită prin braţul dreptăţii şi a puterii noastre pe venerabilul părinte domnul Filip, legat al Scaunului Apostolic, şi pe ceilalţi cărora li se cuvine aceasta prin slujba lor, pentru înfrânarea şi alungarea ereticilor din regatul nostru şi din ţinuturile supuse nouă.

În al doilea rând am jurat în fața celor arătați mai sus, să împlinim cu adevărat și *să păzim în același fel și să facem să fie păzite de către supușii noștri cele nouă porunci privitoare la credința catolică și libertatea Bisericii, precum și la starea creștinilor și a cumanilor.*

În sfârșit, am jurat și am făgăduit venerabilului părinte, amintitului domn legat, să ținem și să facem să se țină cele mai jos scrise, pe care *căpeteniile cumanilor Uzuz și Tolon au jurat în chip solemn și în fața tuturor*, înaintea acelui domn legat și a noastră, *în numele lor și a obștii cumanilor, a căror împuternicire și încuviințare spuneau că o au, că le vor împlini și le vor păzi fără nici o abatere pentru păstrarea dreptății și pentru paza unității credinței*; și ne vom îngriji în toate chipurile și luăm în sarcina noastră și în grija maiestății noastre, sub îndatorirea regatului nostru și a noastră, că acele căpetenii ale cumanilor și toți cumanii să păzească cu credință poruncile scrise mai jos.

Care porunci sunt arătate în această desfășurare, anume: ca *toți cumanii <împreună> și fiecare în parte, de orice vârstă și sex, care nu s-au botezat încă vor și doresc să primească taina botezului și să primească și să țină toate tainele bisericești și toate celelalte <porunci> ce trebuie păzite și pe care le învață, le ține și le propovăduiește preasfânta Biserică romană și, părăsind și lăsând cu totul cinstirea idolilor și toate și fiecare închinare păgână, să păstreze unirea credinței catolice.*

Și s-au îndatorat foarte deslușit *să părăsească și să plece din corturile și din casele lor de pâslă și să locuiască și să sălășluiască în sate după obiceiul creștin, în clădiri și case statornice* și s-au legat lămurit să urmeze pe creștini în toate moravurile și riturile.

În afară de aceasta, *se vor înfrâna cu totul de la săvârșirea oricăror nelegiuiri și pricinuiri de focuri, de la omorârea creștinilor și de la vărsări de sânge creștin în regatul și ținuturile supuse stăpânirii noastre* și nu vor face niciodată, ca până acum, nici nu vor îngădui câtuși de puțin să se făptuiască de oamenii sau supușii lor asemenea fapte.

Pe lângă aceasta, acei împuterniciți ai cumanilor au cerut cu umilință domnului legat ca acest domn legat să se îngrijească să numească câțiva cercetători vrednici de crezare, care să cerceteze fiecare seminție a lor în parte și printre spițele semințiilor lor, prin orice linie s-ar lega între ele și printre toți ceilalți supuși ai lor ca să afle adevărul cu privire la toate și la fiecare în parte din cele de mai sus și să fie datori *să-l arate și să-l înfățișeze domnului legat și nouă, pentru ca acela care va fi găsit că a călcat vreuna din <poruncile> de mai sus*, să primească de la acel venerabil părinte și de la însăși Biserica pedeapsa bisericească pe care o merită și să simtă prin noi cuvenita urgie a pedepsei lumești.

În sfârșit, des pomeniții împuterniciți ai cumanilor pe temeiul împuternicirii lor, au lăsat și au părăsit în numele lor și al acelor cumani, toate mănăstirile, bisericile și moșiile mănăstirilor, bisericilor și ale tuturor

nobililor şi ale celorlalţi creştini, pe care le-au cotropit şi le-au stăpânit până acum pe nedrept şi fără să li se cuvină, spunând că acei cumani şi dânşii sunt gata să înapoieze şi să întoarcă, la porunca aceluiaşi domn legat, toate şi fiecare în parte din cele sus arătate.

Făgăduim de asemenea sub chezăşia credinţei şi a jurământului depus şi sub îndatoririle amintite, că vom primi, vom păzi şi vom face să se ţină şi să se păzească cu străşnicie de către toţi cei supuşi stăpânirii noastre toate cele de mai sus şi oricare altele pe care acest venerabil părinte legat al Scaunului Apostolic va pune să se orânduiască în adunarea obştească a regatului nostru că trebuie să se ţină în a douăzecea zi după sărbătoarea fericitului Ioan Botezătorul, pentru sporirea credinţei creştine şi a libertăţii bisericeşti, pentru înălţarea tronului regal şi pentru starea paşnică a regatului nostru.

Toate acestea, anume atât poruncile sus amintite, cât şi celelalte care vor fi fost hotărâte şi vestite solemn în amintita adunare de către domnul legat, vom pune să fie înscrise rânduit, în scrisoarea noastră publică, sub bula noastră de aur şi astfel întocmită şi pecetluită, o vom preda şi vom face să fie predată legatului, spre veşnica amintire a acestui lucru.

Iar dacă cumva nu am putea aduce pe amintiţii cumani la păzirea şi împlinirea celor sus-zise şi a fiecăruia în parte, prin sfaturi, îndemnuri, lămuriri şi rugăminţi, am acceptat, am făgăduit şi am jurat că în sus-zisa adunare vom proclama şi porni împotriva zişilor cumani o expediţie generală în regatul şi ţinuturile supuse nouă, la care vom pofti şi vom face să fie poftiţi prietenii noştri şi ai regatului nostru, pentru a-i sili <pe cumani> prin braţul puterii regale, cu ajutorul zisei armate şi a oricăror altor mijloace folositoare, la primirea, împlinirea şi păzirea tuturor şi a fiecăreia în parte din cele sus-zise.

Iar dacă amintiţii cumani vor putea fi aduşi de noi de-a dreptul în primirea şi păzirea tuturor şi a fiecăruia în parte din cele sus-zise, făgăduim, sub îndatoririle amintite, că îi vom sili să dea neapărat ostatici care să fie păziţi şi ţinuţi în regatul şi în ţinuturile noastre, la porunca şi la hotărârea amintitului domn legat, în locul sau locurile, acela sau acelea, păziţi de către acela sau aceia care vor părea potriviţi aceluiaşi domn legat.

Spre mărturia, amintirea şi cunoştinţa mai deplină a tuturor acestora şi spre tăria veşnicei trăinicii, am dat scrisoarea de faţă întărită cu atârnarea şi ocrotirea dublei noastre peceţi.

Dată în Buda, de mâna iubitului şi credinciosului nostru magistru Nicolae vice-cancelar al curţii noastre, în anul Domnului o mie două sute şaptezeci şi nouă, în a noua zi înainte de calendele lui iulie, în al şaptelea an al domniei noastre[1].

1. DIR, seria C: Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251–1300), ed. cit., doc. nr. 228, pp. 205–208.

Cunoscut în mediile specialiștilor români încă din sec. al XIX-lea, de când a apărut primul volum al prestigioasei colecții de documente inițiate de Eudoxiu, baron de Hurmuzaki, documentul din august 1279 prin care regele Ungariei Ladislau IV Cumanul îi înzestra pe cumanii de pe teritoriul țării lui cu pământuri și privilegii nu s-a bucurat, mai bine de un secol, de atenția meritată. Acest lucru s-a petrecut în pofida evidentelor similitudini dintre conținutul diplomei regale date în favoarea cumanilor, pe de o parte, și, pe de alta, a susținerilor în favoarea românilor din *Cronica moldo-rusă*. Ignorarea documentului a fost și în detrimentul descifrării comparative a afirmațiilor despre români – „pravoslavnicii creștini" – cuprinse de incipitul legendaro-istoric al așa-numitului *Letopiseț cantacuzinesc* (circa 1665–1690).

Pe de o parte, acest fapt are, fără îndoială, legătură cu lentoarea relativă a progreselor înregistrate de editarea și de discutarea critică a celor două izvoare narative menționate mai sus. *Cronica moldo-rusă* a fost editată critic doar de Ioan Bogdan, la sfârșitul sec. al XIX-lea, și respectiv de P.P. Panaitescu, la începutul celei de-a doua jumătăți a sec. XX. În ce privește *Letopisețul cantacuzinesc*, editarea lui critică, oprită la nivelul anului 1960 și nesatisfăcătoare întrucât s-au mai descoperit între timp manuscrise importante pentru restabilirea prototipului lucrării (manuscrisul de la Neamț și cronica lui Macarie Zaim, patriarhul Antiohiei), nu a valorificat încă, nici până astăzi, toate ramurile stemei manuscriselor care îl conțin.

Există însă și un alt motiv, de natură intelectuală și politică, ce face încă dificilă discuția senină a corelației posibile dintre aceste izvoare narative și charta regală din 1279. În pofida deschiderilor datorate încă lui Nicolae Iorga, în studiul despre Basarabă și prezența cumană pe teritoriul românesc, lui P.P. Panaitescu, în *Interpretări românești* (1947) – unde se susține originea străină a aristocrației din țările române –, și, mai recent, a cercetării lui Neagu Djuvara despre Tochomerius și rolul cumanilor în fondarea statelor medievale românești, persistă o anume ezitare în a recunoaște importanța aporturilor

migratoare la plămădirea unei identităţi româneşti. Încheierile lui Neagu Djuvara au fost respinse expres de Matei Cazacu şi Dan Ioan Mureşan. Problema raporturilor româno–cumane rămâne însă deschisă pe mai departe, sub diferite aspecte.

Aceste rânduri, aici, se mulţumesc să atragă atenţia asupra unor frapante similitudini şi a unor eventuale sugestii pe care documentul regal le-a oferit mai târziu românilor aflaţi în încleştarea apărării propriilor drepturi – privilegii şi stăpâniri de moşii – în raport cu regalitatea maghiară.

Diploma aşezării cumanilor între Dunăre şi Tisa, sau lângă Mureş şi Criş [12 august] 1279

[12 august – n. O.P.*] 1279*[1]. *Ladislau IV, regele Ungariei, ordonă autorităţilor să adune pe cumani şi să-i aşeze în locurile ce le-a conferit regele Bela IV pentru descălecare, anume între Dunăre şi Tisa, sau lângă Mureş şi Criş, cu condiţiunea ca să primească religiunea catolică şi să aibă locuinţe stabile.*

Ladislau, din îndurarea lui Dumnezeu, Rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei, Lodomeriei, *Cumaniei (s. n.)* şi Bulgariei, tuturor credincioşilor în Christos care vor vedea scrisoarea de faţă, mântuire întru dăruitorul mântuirii.

Vrem să ajungă la cunoştinţa tuturor, atât a celor de acum, cât şi a celor din viitor, că, după ce venerabilul Părinte Filip, din îndurarea lui Dumnezeu Episcop de Fermo, a fost trimis anume la noi şi în ţara noastră ca legat al Scaunului Apostolic de acelaşi Sfânt Scaun, adică de vicarul lui Christos, acesta a găsit de cuviinţă, ca, printr-o mântuitoare persuasiune şi printr-un sfânt îndemn, *cu sprijinul domnilor Cumanilor, în speţă Alpar şi Uzur, şi al celorlalţi domni dintre Cumani şi pur şi simplu al tuturor Nobililor din rândurile Cumanilor şi al comunităţii acestora*, să îi facă să se convertească la unirea cu credinţa catolică sau credinţa cea dreaptă, după ce se vor fi lepădat cu totul de cultul idolilor şi de orice rit al păgânilor, şi să primească sacramentul sfântului Botez cu toţii şi fiecare în parte, de orice vârstă şi sex, care nu au fost botezaţi încă, şi să respecte toate sacramentele Bisericii şi oricare alte învăţături pe care le învaţă, le ţine şi le propovăduieşte Biserica Romană.

Şi, pentru că, aşa cum stă scris, credinţa fără faptă este socotită moartă, Noi am primit ca desăvârşirea sfintei credinţe asumate să-şi

1. Eudoxiu de Hurmuzake (ed.), I/1, doc. CCCXLIV, pp. 426–429.

capete începutul la ei și în ei și să arunce de frunte temelie, de vreme ce Domnul Legat îi constrângea oarecum la acest lucru, și mai întâi, *după ce am ținut o adunare solemnă și publică cu Baronii și Nobilii din țara noastră am ales, drept chezași, care să fie luați la porunca noastră la sorocul potrivit, șapte Domni și Nobili din cele șapte neamuri ale acelorași Cumani, cărora le-am poruncit să descindă, împreună cu toți oamenii lor aflați în această țară, în felul și în locurile mai jos scrise*: anume, vor părăsi de îndată și se vor pleca din corturile lor și din casele lor de fetru și vor locui și vor sălășlui în sate, după obiceiul Creștinilor, doar în locuințe și case stabile și, în afară de raderea bărbilor și scurtarea pletelor și a schimbării ținutei lor vestimentare, la care venerabilul Părinte, Domnul Legat, recurgând, la cucernica noastră insistență, la blândețea părintești lui pioșenii, nu i-a constrâns împotriva voinței lor, ei se vor conforma altor obiceiuri ale Creștinilor, mai ales abținându-se cu totul, în regatul și în ținuturile noastre, de la săvârșirea oricărei insolențe și punerea oricărei capcane, de la uciderea Creștinilor și de la vărsarea sângelui lor, ci, dimpotrivă, nicicând nu vor mai face astfel de lucruri, ca înainte, nici nu vor permite slugilor și supușilor lor să le facă; și, pentru ca cele dinainte să fie respectate de aceștia, Domnul Legat va orândui câțiva anchetatori demni de încredere care să cerceteze în fiecare neam al lor și grad de înrudire, la orice ramură va fi aparținut fiecare, și la toți ceilalți supuși ai lor și să afle adevărul despre toate cele înainte arătate și despre fiecare în parte, care adevăr să fie ținuți să Ni-l transmită Nouă și aceluiași Domn Legat, ba chiar și Bisericii, pentru ca acela care va fi fost prins că a încălcat în vreo privință poruncile de mai sus să primească de la Biserică pedeapsa bisericească pe care o merită și nu mai puțin să simtă din partea Noastră răzbunarea brațului secular. Și, *pentru că marea mulțime a Cumanilor ocupa un teritoriu întins, am hotărât ca cei care descinseseră cu neamul lor între Dunăre și Tisa, sau pe malurile râului Criș, sau între râurile Mureș și Criș, sau de ambele părți ale acestui râu, sau între râurile Timiș și Mureș, sau în jurul acestora, și nu în altă parte, ci doar pe acele râuri sau în acele locuri sau ținuturi* în care poruncise Domnul Bela Regele, bunicul nostru, Vestitul Rege al Ungariei de glorioasă pomenire[1], *să descindă fiecare neam cu corturile lor, să descindă și*

1. Matei Cazacu, „Negru-Vodă și «Fețele palide». O critică a «teoriei cumane» a lui Neagu Djuvara", în *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Românești*, ed. cit., p. 67: „...știm unde au fost instalate cele șapte triburi: în «Câmpul Cumanilor» (*Cumanorum campus*) din interfluviul Dunăre–Tisa, [...] iar mai apoi la est, pe valea Crișului și în interfluviile Mureș–Criș și Timiș–Mureș. Acest teritoriu, Kiskun pe ungurește, nu depășea 30.000 km²...".

acum şi să locuiască în felul mai sus arătat, ca Nobili ai regatului nostru, hărăzindu-le şi dându-le lor pământurile castrelor udvornicilor reginei şi alte pământuri ale condiţionarilor sau ale unor oameni nobili morţi fără moştenitori, fiecare dintre acestea cu dependinţele şi folosinţele sale, în speţă păduri, fânaţe, heleştee, pe care descălecatul lor le cuprinsese şi care sunt recunoscute ca aparţinând dreptului nostru de danie, cu condiţia ca drepturile şi posesiunile mănăstirilor şi bisericilor să rămână mereu neatinse. Am mai dat pe deasupra şi am hărăzit acestora pământurile pustii ale Nobililor şi Iobagilor Castrului care au rămas ca atare de pe vremea Tătarilor şi sunt lipsite de folosinţe roditoare, adică de heleştee şi de păduri aducătoare de câştig, totuşi, doar cu condiţia ca pentru aceste pământuri pustii, fie să plătim aceloraşi Nobili şi Iobagilor castrelor preţul cuvenit, fie să le dăm în schimb pământuri corespunzătoare. Şi vrem ca toate aceste pământuri să fie împărţite între aceşti Domni şi Nobili ai Cumanilor, indiferent de neamul din care fac parte, după felul şi calitatea şi rangul fiecăruia. Însă acele pământuri pustii ale Nobililor şi Iobagilor Castrelor, care prosperă prin folosinţele lor roditoare şi posedă din belşug heleştee şi păduri dense, după cum s-a spus înainte, precum şi acele pământuri pe care aceiaşi Nobili şi Iobagi ai Castrului îşi au domiciliile sau oamenii sau satul sau se află în alte folosinţe de mai mică însemnătate, acelea să fie stăpânite în chip liber şi paşnic, între aceiaşi Cumani, de Nobilii şi Iobagii Castrului, cărora aparţinuseră, lucru pe care l-au încuviinţat de altminteri şi Domnii Cumanilor şi, în general, toţi Nobilii Cumanilor, cu scopul ca între ei şi aceiaşi Nobili să se închege o frăţie şi o înrudire reciproce şi să se reverse între ei o mai mare iubire şi prietenie, iar Nobilii şi Cumanii să se bucure de o prerogativă egală a libertăţii. Am grăit în chip lămurit ca Domnii şi Nobilii Cumanilor să fie ţinuţi cu toţii şi fiecare parte să vină la oastea noastră, la care noi am ajuns în persoană, aidoma celorlalţi Nobili care slujesc Regelui, iar dacă se vor fi găsit unii dintre ei care să neglijeze această poruncă, să sufere aceeaşi pedeapsă şi aceeaşi judecată pe care o suferă alţi Nobili ai Regatului nostru care, nevenind la oaste, vor fi neglijat porunca noastră.

Pe de altă parte, după ce, în privinţa problemei restituirii captivilor Creştini, pe care Domnul Legat o socotea în mintea lui mai importantă şi mai mare decât toate, acelaşi Domn Legat a catadicsit cu grijă părintească, la insistenţa Noastră şi a Baronilor noştri, să decidă ca robii Creştini pe care îi deţin în vreun fel în regatul şi în ţinuturile noastre să fie redaţi în mod precis şi cu toţii şi nu vor trebui reţinuţi în nici un fel; în schimb, îi vor reţine pe ceilalţi robi capturaţi în ţinuturile străine; la acestea se mai adaugă: fiindcă *înainte-zisele şapte neamuri ale Cumanilor vor locui şi vor descăleca în diverse locuri şi în multe districte, în speţă ale Domnului Arhiepiscop de Calocea, precum şi ale Domnilor Episcopi*

de Oradea, Agria, Cenad şi Vaţ, vrem, cu încuviinţarea aceluiaşi Domn Legat, ca fiecare dintre Venerabilii Părinţi să meargă la neamul care descalecă în Dieceza sa, însoţit de un Baron şi de doi slujitori demni de încredere dintre Nobilii regatului şi să impună sacramentul sfântului botez celor încă nebotezaţi şi să vadă şi să cerceteze tot adevărul atât în privinţa robilor ce fuseseră capturaţi în ţinuturile noastre şi care trebuiau eliberaţi, cât şi în privinţa înainte pomenitelor pământurilor pustii ale Nobililor, pe care le cuprinseseră în felul înainte pomenit descălecatul aceloraşi Cumani, care adevăr va trebui adus cu credinţă în cele din urmă la cunoştinţa noastră, pentru ca Noi să ştim să răspundem cu preţul pământurilor sau cu un schimb corespunzător acelor Nobili cărora le aparţinuseră pământurile respective.

Nu vom trece sub tăcere nici faptul că aceiaşi Domni ai Cumanilor şi Nobilii şi Comunitatea Cumanilor se vor supune judecăţii Palatinului regatului nostru, care va fi orânduit la acea vreme, aşa cum s-a statornicit în timpul domniei lui Béla, bunicul nostru; acesta va judeca pe oricine laolaltă cu locuitorii regatului nostru în toate pricinile, fiind asistat de judele sau de Principele care fusese orânduit pentru fiecare neam, în felul în care se respectase acest lucru din vremea bunicului nostru; cu excepţia situaţiei în care, în eventualitatea că se va fi petrecut un proces între doi Nobili Cumani pentru vărsare de sânge, sau pentru orice alt caz, când această pricină va fi judecată doar de judele acelui neam căruia îi vor fi aparţinut pricinaşii, fără ca Palatinul să poată dispune ceva în pricinile celor doi Nobili Cumani, iar dacă vreunul dintre cei aflaţi în gâlceavă va fi respins sentinţa judelui neamului său, făcând apel la instanţa prezenţei noastre, atunci îi vom judeca noi înşine, pe calea dreptăţii, pe cei doi, având alături, de asemenea, pe judele neamului lor, declarându-se în mod osebit că, în eventualitatea că vina vărsării sângelui ar cădea asupra unuia dintre cei doi Nobili Cumani aflaţi în litigiu, şi acesta, dat fiind morţii, s-ar refugia întâmplător la noi, atunci să fie socotit scăpat de pedeapsa unei astfel de vărsări de sânge, pe motiv că a ajuns la noi, dar nu mai puţin va trebui să fie trimis în surghiun, şi rămânând în afara ţării, ca surghiunit, să ceară îngăduinţa de a se întoarce de la cei pe care îi vătămase, dacă o va putea obţine, iar până va obţine această îngăduinţă, nu va rămâne în ţară, ci în afara ţării. Însă, dacă persoana vătămătorului va fi fost de aşa natură încât, imediat după ce s-a refugiat la noi, să vină la noi intermediari din partea Domnilor şi Nobililor Cumani ca să ceară iertarea de surghiun a vătămătorului, atunci acest vătămător va fi absolvit de exil, însă va da satisfacţie din lucrurile şi bunurile sale şi asupra celui pe care l-a vătămat, aşa cum s-a spus mai înainte.

Mai departe, am hotărât şi hotărâm să nu primim pe nici unul dintre servii aceloraşi Domni şi Nobili ai Cumanilor, dacă vor veni la noi, nici

Baronii şi Nobilii noştri nu vor putea să îi primească sau să îi ţină; ba chiar, aceşti servi, dacă vor fi găsiţi la oricare dintre aceştia, vor trebui înapoiaţi cu toate lucrurile lor, chiar şi satele pe care le-am luat de la unii dintre ei şi care ţin de drept de dania noastră, vom porunci să fie restituite celor de la care le-am luat.

În rest, deoarece înainte-zişii Domni ai Cumanilor şi Nobili ai Cumanilor se bucură de una şi aceeaşi libertate ca şi Nobilii ţării, hotărâm ca, aşa cum, din vremurile sfinţilor Regi, Strămoşii noştri, nu s-a făcut vreo descindere violentă asupra Nobililor ţării şi asupra oamenilor lor, nici de către Noi, nici de către Baronii Regatului nu va trebui să se facă vreo descindere violentă: tot astfel, nici asupra aceloraşi Domni şi Nobili ai Cumanilor nu se va putea şi nici nu trebuie să se facă deloc vreo descindere violentă, nici de către Noi, nici de Doamna Regină, preascumpa noastră consoartă, nici de către Baronii noştri. Pe deasupra, *să poată să stăpânească şi să aibă acele pământuri asupra cărora li se recunoaşte stăpânirea dreaptă şi paşnică prin dania strămoşilor noştri şi a noastră, însoţită de privilegiile acelora şi al nostru sau de orice alte înscrisuri de proprietate lămuritoare.*

Aşadar, pentru ca rândurile unei astfel de rânduieli făcute de noi să dobândească *tăria unei veşnice statorniciri*, am emis scrisoarea de faţă, însemnată cu puterea dublei noastre peceţi. Dată de mâna chibzuitului bărbat, Magistrul Nicolae, Vice-Cancelarul Curţii noastre, iubitul şi credinciosul nostru, în Anul Domnului 1279, ziua a patra a Idelor lunii August (12 august), iar al domniei noastre anul al şaptelea".[1]

Prezenţe româneşti în Congregaţiile Generale

Cum a ajuns textul diplomei privilegiale acordate cumanilor în vara lui 1279 să furnizeze informaţii – fie şi indirect, fie şi parţial – unor scrieri narative cu conţinut legendar-istoric concepute şi transmise în mediile româneşti? Şi mai greu de precizat – cu dovezi – este în ce mod un document care vorbea despre privilegiile oferite de regalitatea maghiară cumanilor a ajuns să fie interpretat, peste un secol şi ceva, de unii dintre istorici – anume cei care scriau despre români –, ca document relevant pentru trecutul şi drepturile româneşti. La aceste întrebări este greu, deocamdată, să se răspundă în chip satisfăcător.

1. Traducere de Vasile Rus.

Ceea ce se poate observa însă în mod judicios încă din acest stadiu al înțelegerii chestiunii este că ecouri ale diplomei s-au păstrat atât în istoriografia din Țara Românească, cât și în cea din Moldova. Faptul arată, pe de o parte, importanța acordată informației istorice cuprinse în actul respectiv. Dar pe de altă parte indică – dacă se ține seama de maniera istoriografică arhaică în care au fost scrise ambele fragmente avute aici în vedere – și că la vremea (timpurie) a elaborării celor două scrieri un izvor comun, documentar sau narativ, le era accesibil, deopotrivă.

În ambele cazuri, din charta lui Ladislau IV Cumanul s-au preluat indicațiile privitoare la locurile locuite de... români.

Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini (fragment)

Însă dintâi izvodindu-se [= relatându-se într-un izvod – *n. O.P.*] de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului, și pre apa Morășului, și pre apa Tisei, ajungând și până la Maramurăș.

Aici, „pravoslavnicii creștini" – pe care autorul necunoscut din sec. al XVII-lea nu mai ezită să îi desemneze ca români, semn că desemnarea în termeni religioși, confesionali fusese deja, la acea dată, înlocuită de cea etnică (deci și vechiul sens, social, al „rumâniei" făcea loc deja sensului etnocultural) – sunt pribegi care ocupă (nestingheriți de vreo altă stăpânire sau locuire) malul dinspre Carpați al Dunării, răsfirându-se în teritoriu până pe Mureș și Tisa, ajungând până în Maramureș.

Trimiterea se face la o epocă în care acest lucru era posibil fără a crea conflicte cu alți stăpâni sau locuitori ai zonei. Or, dacă este așa, într-o asemenea dinamică demografică ar trebui văzut, conform interpretării agreate de istoriografia oficială (de la editorii din 1960 ai *Letopisețului cantacuzinesc* și până la Ioan Aurel Pop), o extindere a dominației bizantine, căci „românii s-au despărțit de la romani". Acest lucru se va fi făcut nu doar înaintea așezării ungurilor în Panonia, dar și anterior

dominaţiei bulgare la nordul Dunării, anterior chiar şi dominaţiei avare.

Cu totul altceva susţine *Gesta lui Roman şi Vlahata*, care vede în aşezarea şi înnobilarea românilor o răsplătire a meritelor războinice în serviciul regelui Ungariei şi al creştinătăţii aflate în conflict cu păgânii nomazi. Acest act a fost unul de bunăvoinţă regală („craiul Vladislav i-a primit cu voie bună") şi a presupus o împroprietărire cu pământuri („le-a dat pământ") pe un areal întins, situabil în ceea ce avea să fie, după căderea Regatului Maghiar, aşa-numitul Partium („în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, [şi în] locul numit Criş"), recunoscându-le şi dreptul de a-şi păstra credinţa iniţială („legea lor creştină") unde ei s-au comportat ca nişte supuşi loiali, căsătorindu-se cu femei din partea locului, de etnie maghiară („şi-au luat femei unguroaice din legea latină"). Autorul necunoscut al gestei observă un lucru important pentru datarea scrierii: anume, că românii înnobilaţi astfel, de fapt urmaşii acestora, şi-au păstrat aceeaşi credinţă „până în ziua de azi". Acest „azi" nu putea fi decât anterior anului apariţiei prozelitismului calvin din prima parte a sec. al XVI-lea şi chiar anului 1366, când Ludovic de Anjou cerea imperativ trecerea la catolicism a nobililor care voiau să îşi conserve calitatea de nobili ai regatului. Specificările legate de începuturile locuirii nobiliare a Maramureşului aparţineau deci unui strat textual anterior *Gestei lui Roman şi Vlahata*, probabil cel elaborat între 1342 şi 1359, căruia i sa răspuns prin *Letopiseţul unguresc*, cândva între 1359 şi 1363.

Gesta lui Roman şi Vlahata (fragment)

...craiul Vladislav i-a primit cu voie bună şi le-a dat pământ în Maramureş, între râurile Mureş şi Tisa, [şi în] locul numit Criş, şi aici s-au aşezat şi s-au adunat romanii. Şi au trăit aici şi şi-au luat femei unguroaice din legea latină, [trecute] la legea lor creştină, până în ziua de azi.

Se observă fără greutate că viziunea din *Legenda descălecării pravoslavnicilor creştini* este mai cuprinzătoare şi că vizează

teritorii mai ample. Practic, referirile geografice din *Gesta lui Roman și Vlahata* repetă numai informațiile din a doua parte a scurtului text conceput la sud de Carpați. Să spui că locuirea românilor era „în Maramureș, între râurile Mureș și Tisa, [și în] locul numit Criș", cum face *gesta*, înseamnă, practic, să repeți *ad litteram* că ei se găseau „pre apa Morășului, și pre apa Tisei, ajungând și până la Maramurăș".

Această identitate a precizărilor de areal locuit de români, împreună cu omiterea primelor detalii – anume a celor care priveau realitățile de la sud de Carpați („la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului") îmbie să se creadă că gesta a folosit, printre izvoarele care au inspirat-o, o copie a *Legendei descălecării...*, aceasta fiind deci o scriere mai veche, și că între românii din viitorul Partium (inclusiv Țara Maramureșului) și cei din Oltenia (Țara Severinului) legăturile culturale erau strânse după jumătatea sec. al XIV-lea.

În septembrie 1286, Ladislau și-a arestat soția și i-a dăruit toate averile ei amantei lui. În septembrie următor, arhiepiscopul Lodomer a eliberat-o însă din detenție pe regina Isabella. Înaltul prelat a convocat clerul, baronii și nobilimea la o adunare în Buda și l-a excomunicat pe Ladislau. Înfuriat, regele a declarat că „începând cu Arhiepiscopul de Esztergom și sufraganii lui, voi extermina întregul lot până la Roma, cu ajutorul săbiilor tătare", după spusele – desigur, partizane – ale arhiepiscopului vizat.

Lucrurile au evoluat cu relativă repeziciune. În ianuarie 1288, baronii l-au capturat pe regele Ladislau în Szepesség. Deși partizanii lui l-au eliberat curând, în cele din urmă el a încheiat o înțelegere cu arhiepiscopul Lodomer. Acesta l-a iertat pe Ladislau, cu condiția să trăiască în acord cu morala creștină. Cum era de așteptat în cazul unor promisiuni făcute sub amenințarea forței, suveranul nu și-a respectat cuvântul dat. Și-a răpit sora, pe Elisabeta, prioră a mănăstirii dominicane Fecioara Binecuvântată de pe Insula Iepurilor, și i l-a dat de sot pe nobilul ceh Zavis de Falkenstein. După spusele arhi-

eiscopului Lodomer, Ladislau ar fi declarat că „Dacă aș avea încă cincisprezece sau mai multe surori în oricâte mănăstiri poftești, le-aș smulge de acolo ca să le mărit, în mod licit sau ilicit; ca să îmi procur prin ele un grup de rude care să mă sprijine cu toate puterile lor întru împlinirea voinței mele". Chiar și din acest discurs, manipulat sau nu de către înalta față bisericească pentru a stârni indignarea creștinilor, se poate observa că suveranul avea în vedere interese politice, nefiind exponentul unui despotism capricios personal. El urmărea o consolidare a propriei tabere față de inamicii săi interni, reprezentând punctul de vedere opus.

Pe fundalul acestor tensiuni apoteotice, expresie a unui adevărat război civil care scinda Ungaria în două tabere opuse, se cuvine încercată înțelegerea apariției adunărilor generale nobiliare din Transilvania.

Voievodatul ardelean dobândise, în timpul lui tinereții lui Béla IV, fiul lui Andrei II, un statut special. Béla devenise duce al Transilvaniei în 1226, deținând acest titlu până în 1235, la moartea tatălui său. Voievodat pus sub autoritatea unui voievod, ducat pentru că era teritoriul încredințat guvernării moștenitorului tronului cu rang ducal, Transilvania a ajuns „regnum", căci era apanajul „tânărului rege" (Béla fusese ales rege de unii nobili încă din 1220)[1]. Evoluțiile politice din secolul al XIII-lea din Ungaria arpadiană, ca și statutul dobândit de provincia ardeleană în cadrul statului maghiar au antrenat o serie de consecințe, printre care și pe aceea a obținerii dreptului la convocarea de adunări nobiliare generale în Transilvania.

Congregațiile Generale erau convocate de voievodul Transilvaniei, de regele Ungariei și, mai rar, de vicevoievod. Erau compuse din reprezentanți ai nobilimii, ai clerului înalt, al

1. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p. 236: „... *regnum* („țară") are și aici, ca pretutindeni în epocă, înțelesul de «țară legală», de comunitate a privilegiaților care își rezervă exercitarea unor drepturi «constituționale».

orășenimii, ai ostașilor și ai țărănimii libere, indiferent de etnia lor. Aveau atribuții judiciare și, rar, se ocupau cu probleme fiscale sau administrative.

Existența unor asemenea congregații generale în Transilvania atestă existența unui „regnum Transilvanum", oarecum distinct de „regnum Hungariae", deși în cadrul acestuia. Desigur, Transilvania avea specificitățile sale, cum ar fi autonomiile sașilor, secuilor sau făgărășenilor, dar aceste teritorii autonome primiseră privilegiile de la regele Ungariei.

Prima mențiune a Congregației Generale din Transilvania este din 8 iunie 1288. Este foarte posibil ca aceasta să fi fost și prima din întreaga istorie medievală când la o asemenea adunare au fost chemați să participe românii. Dacă este însă cu adevărat astfel sau nu o știm, deocamdată. În orice caz, documentul pomenește și de *Universitas Valachorum*. În fața amenințărilor externe (mongoli, cumani și alți invadatori străini), starea socială a vlahilor era chemată să se alăture celorlalte „stări transilvane" – nobilimii maghiare, sașilor și secuilor (*Universisque nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Olachis*) – în apărarea creștinătății, așa cum reiese din scrisoarea arhiepiscopului Lodomerus.

Dar nu era numai atât. Lodomerius chema credincioșii creștini de credință catolică să se împotrivească tentativei regelui Ladislau IV Cumanul de a prăbuși ordinea constituțională a statului în abisul întoarcerii de la creștinism către păgânismul tătarilor, al cumanilor și al schismaticilor. El proclama ordinea de drept din Ungaria în linia opțiunii creștine a Sfântului Ștefan, respectată cu strășnicie de urmașii săi din dinastia arpadiană până în momentul acela. Confruntarea forțelor creștine din societatea maghiară a vremii cu cele păgâne către care regele încerca să se apropie, prin fapte de natură politică, dar și prin conduite care îl implicau personal (de la port și aranjarea părului până la abandonarea soției creștine, curvia cu o țiitoare de origine umilă, propunerea de alianță matrimonială cu fiica hanului tătar) era de o gravitate socotită fără precedent. În aceste condiții era nevoie de ralierea tuturor stărilor și a

tuturor locuitorilor creştini romano-catolici ai regatului pentru a învinge pericolul profilat. Apelul la Congregaţia Generală a transilvănenilor, incluzându-i şi pe români (se subînţelege că este vorba despre cei catolici, şi anume din zona Sibiului şi a Braşovului, de nu cumva din întreaga Transilvanie), se justifica în ochii forţelor adunate în jurul lui Lodomer nu numai prin apartenenţa respectivilor la religia romano-catolică (deci prin solidaritatea confesională în faţa primejdiei), ci şi prin situaţia excepţională care cerea ridicarea la luptă a tuturor factorilor constituţionali din stat.

Textul arhiepiscopului Lodomer de Strigoniu (Esztergom) este cât se poate de explicit:

[1288 vara]

Lodomer, din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop de Strigoniu, iubiţilor săi fii şi prieteni, vrednici de a fi iubiţi de-a pururea: *prepozitului, decanilor, parohilor şi tuturor nobililor unguri, saşilor, secuilor şi românilor din comitatele Sibiului şi Bârsei din Transilvania* (*subl. O.P.*), părintească binecuvântare cu dragoste adevărată. Totdeauna ne-a stat la suflet să dorim izbânda faptelor voastre cucernice şi să vă întărim cu sfaturile iubirii noastre părinteşti ca să vă puteţi feri şi lumeşte şi duhovniceşte de necazuri. Credem că cinstita voastră faţă a aflat încă de mult că regele a jurat în chip solemn prin noi tuturor supuşilor săi mai întâi că nu va mai trimite la tătari nici un fel de soli, nici solemni, nici obişnuiţi, nici pe faţă, nici în ascuns, nici în numele său, nici în al altuia, lepădându-se <din tot> sufletul, limpede şi fără ocoluiri, de tovărăşia lor, că nu va avea deloc nici un tătar, cuman, saracin sau nogai, sau pe oricare altul, oricum s-ar numi, şi care ar fi străin de unirea cu credinţa cea dreaptă, în vreuna din slujbele casei sale şi nu îi va ţine în vreo dregătorie ori în slujbe de castelan sau în vreo slujbă obştească sau particulară a sa sau a regatului său şi că va urma întru totul datina creştinească, atât în felul de trai, înfăţişare, îmbrăcăminte, cât şi în <portul> părului, al pletelor şi al bărbii; că va aduce din nou la <vechea> şi cuvenita stare, păzită de pe vremea înaintaşilor catolici, scutirile şi slobozeniile bizericilor regatului său statornicite prin privilegiile <scrise>, dar care au fost <apoi> în chip jalnic ştirbite; că va aduce din nou tot regatul său în starea sa de libertate, pace, linişte şi tihnă, după datina străbună; că, pe toţi hoţii, tâlharii, jefuitorii şi încălcătorii silnici ai drepturilor altora [...], fie înfrânându-i

prin pedepse <hotărâte> de rege potrivit osândelor legiuite și prea sfintelor datini ale regatului păzite din zilele de demult.

De asemenea, că față de doamna Elisabeta, regina, vlăstar din sângele catolic al măriților regi, care prin voința lui Dumnezeu i-a fost hărăzită ca soție și tovarășă legiuită de căsnicie, are să se poarte întotdeauna cu dragoste de soț, cu cinste și cu adevăr, cu bună credință și fără prefăcătorie, redându-i în întregime, fără nici o știrbire, toate drepturile ei de regină; că pe acea năpârcă veninoasă, numită în popor Edna, și de care fusese legat prin legături nelegiuite, <când>, înstrăinându-se de Dumnezeu, se îndepărtase în chip jalnic de la adevăr, spre paguba sa și a întregului <său> regat – desfăcând legătura trupească cu ea – <o va trimite> până la hotarele îndepărtate ale regatului său și mai departe, în îndepărtatele părți ale principatelor vecine, măritând-o cu un altul, numai să fie catolic. După ce i-am cerut noi acestea și multe altele și le-a jurat în chip cuvenit și de bunăvoie în fața unei mari mulțimi de mireni și de clerici, înainte de a-i da dezlegarea, i-am spus numitului rege, cu un glas cât am putut mai deslușit, că, dacă – Doamne ferește – va aluneca din nou în toate greșelile de mai sus sau în vreuna din ele – prin chiar acest fapt va cădea iar sub aceeași pedeapsă a afuriseniei față de lege și de oameni, cu care fusese înlănțuit și până atunci. Iar noi, după atât de multe și mari jurăminte, nădăjduind că întoarcerea și pocăința regelui este adevărată și nu prefăcută, am dat scrisori deschise la toate fețele bisericești <de orice> treaptă, ca și la fețele din dregătoriile laice, cerându-le și rugându-i de asemenea pe toți ca cinstind în chip firesc în persoana regelui sfânta coroană regală, să primească cu bucurie și cu slava potrivită înălțimii regale pe numitul rege care, după ce fusese târât departe de limanul mântuirii, <se întoarce> din ținutul îndepărtat al înstrăinării, la tatăl <său>, revenind în patria sa. Dar *acest rege s-a întors iar în chip mult mai vrednic de osândă ca mai înainte la rătăcirile nelegiuite ale păgânilor și mai ales ale tătarilor, <revenind la> riturile păgâne care se sălășluiseră în el printr-o lungă obișnuință și care, cum se spune de obicei, intraseră în firea lui, călcând în picioare cinstea cultului dumnezeiesc, îndepărtând cu totul din gândul lui prea sfânta religie a credinței catolice și nesocotind cinstirea culmii regale, ba mai bine zis și mai adevărat, s-a stricat prin căderea sa din nou în primejdie, îmbrățișând din nou toate ciumatele rituri ale sus-zișilor nelegiuiți. Punând în fruntea tuturor credincioșilor întru Hristos, fără deosebire, puterea tătarilor, a saracenilor și a tuturor celorlalți păgâni, a crezut că-și câștigă cea mai mare și aleasă slavă dacă genunchi catolici se pleacă la picioarele păgânilor*, dacă pe logodnicele legiuite, smulse cu sila de la logodnicii lor creștini, le dă pângăritoarelor îmbrățișări ale nogailor săi, dacă pe călugărițele intrate în călugărie, sfințite și acoperite cu vălul călugăriei de mulți ani, spărgând chiar el porțile mănăstirilor, le amestecă în

măritişuri nelegiuite oprite şi de dreptul dumnezeiesc, şi de cel omenesc, dacă silește să se slujească căsătorii blestemate între rude de sânge şi de alianţă de gradul al doilea, după cum s-a <întâmplat> cu însăşi sora sa Elisabeta, care nu numai că se învoia la acest lucru, dar, printr-o prea ciudată stăruinţă în chip vrednic de mirare, dorea din răsputeri acest lucru, după cum s-a vădit tuturor mai zilele trecute; dacă saracenii sau nogaii sau alţii din suita sa – e destul să fie păgâni – pângăresc văduve, necinstesc fete şi femei măritate şi siluiesc femei în biserici; dacă bătrâni şi tineri, copii şi copile, ajunşi în lanţurile robiei la saraceni şi la nogai, sunt duşi în blestematele cetăţi ale necuratelor neamuri pomenite; dacă locurile odinioară cinstite ale sfintelor biserici, menite dumnezeieştilor jertfe, se umplu de spurcăciune şi <ajung> sălaşuri pentru muieri. Cine nu ştie că la foarte puţine zile după pomenitele sale jurăminte, în disprețul afuriseniei rostite mai înainte, răpind doamnei E<lisabeta> reginei nu numai locul ei de soţie, ci şi toate drepturile, onorurile şi veniturile ei de regină, a dăruit toate aceste venituri şi onoruri unei stricate fără ruşine, Ednei, născută dintr-un tată rob şi dintr-o mamă roabă? Ba el şi mărturiseşte în auzul tuturor, cu glas tare, că s-a întovărăşit cu tătarii şi că s-a făcut tătar. Oare se poate să nu fi aflat voi câţi soli a trimis la tătari după ce şi-a călcat pomenitele sale jurăminte? Şi cum a trimis inelul său fiicei lui Nogai, ca unei logodnice a sa, vestindu-i şi spunându-i că prin acest inel ea va şti că e regina întregului regat al Ungariei, în care ea poate în toată liniştea să facă în acea ţară, de atunci încolo, tot ce va dori bunul ei plac?

Dacă, deoarece numitul rege, prin faptele sale, a căzut iarăşi sub osânda vechilor afurisenii faţă de lege şi de oameni, noi, din dragostea milostivirii noastre părinteşti, sârguindu-ne întru mântuirea voastră, prea iubiţii <noştri> fii, vă sfătuim, *vă îndemnăm şi poruncim cu tărie şi fără ocol dragostei voastre, sub ameninţarea judecăţii dumnezeieşti şi sub osânda afuriseniei, să vă feriţi pe voi şi pe ai voştri de a avea vreo legătură cu numitul rege, atâta timp cât el va stărui în răutatea nelegiuitelor sale rătăciri*, ştiind, de bună seamă, că *oricine dintre voi va lua armele nelegiuite împotriva supuşilor creştini, la porunca numitului rege, va putea şi va trebui să se teamă de a cădea sub osândele bisericilor din Strigoniu şi Calocea şi a celorlalte biserici catedrale din tot regatul*, prin împuternicirea Slăvitei Fecioare şi a fericiţilor apostoli Petru şi Pavel, dacă cu nesocotirea afuriseniei, urmând pe numitul rege, scos înafară de lege, se vor împărtăşi din crima lui nelegiuită, fiind meniţi pedepselor veşnice ale focului ce niciodată nu se stinge. Afară de acestea, deoarece, cu încuviinţarea conciliului nostru provincial, sau mai bine zis a întregii biserici ungare, am afurisit, ba, mai adevărat, i-am dat în vileag ca afurisiţi pe toţi solii care, fie din porunca regelui, fie din aceea a oricui altcuiva, pleacă sau au plecat la tătari, şi pe cei ce i-ar primi pe aceştia, vă

poruncim cu tărie, în chip deslușit, tuturor celor însărcinați cu conducerea treburilor bisericești, sub pedeapsa afuriseniei, a opririi din slujbă și din venituri, să vestiți în fața tuturor ca afurisiți pe temeiul puterii noastre, pe toți acei soli care pleacă sau au plecat la tătarii cei fără credință, cât și pe aceia care îi primesc sau îi sprijină. *Poruncim și tuturor catolicilor din acele părți*, în numele Scaunului Apostolic, ca, spre iertarea păcatelor lor și întru sporirea meritelor lor, *să împiedice de istov pe toți acești soli care, pentru săparea credinței catolice, duc solii nelegiuite la tătarii fără de credință, luându-i prinși și punându-i în lanțuri, dacă nu pot fi împiedicați în alt fel.*[1]

Aproape trei ani mai târziu, în 10 (sau 11) martie 1291, Vlahii (olahii, românii) din Transilvania sunt menționați, din nou, ca participanți la Congregația Generală a Nobililor. De astă dată adunarea era convocată de noul rege al Ungariei, Andrei III, la Alba Iulia. Era o adunare „cu toți prelații, baronii, nobilii, secuii, sașii, vlahii (românii) din toate părțile Transilvaniei" „pentru îndreptarea stării acestora" (*pro reformatione status eondem*). Faptul atestă o dublă realitate importantă: recunoașterea oficială a unei stări nobiliare românești și a existenței românilor ca factor constituțional al Regatului Maghiar.

Și de astă dată însă este vorba despre un moment de cumpănă în viața regatului, căci evenimentul avea loc la puțină vreme după desprinderea grupului de supuși – nu doar români – care, conform tradiției românești consemnate de cronici, l-a urmat pe Negru Vodă la sud de Carpați. Deplasarea (sau periplul acela colonizator, o „anabază" istorică, nu ca direcție geografică, asemenea celei de mai târziu, a lui Dragoș) s-a petrecut, este plauzibil a se crede, din ordinul sau cu aprobarea regalității maghiare, poate cu scopul extinderii autorității proprii dincolo de Carpații Meridionali. Dacă a fost sau nu așa nu putem ști. Un argument că lucrurile puteau, totuși, sta astfel este rolul lui Dragoș din Bedeu și al lui Dragoș din Giulești în evenimentele din „marca" Moldova în anii 1358–1359, poate chiar mai dinainte în ce îl privește pe primul. Și acolo slujitorii

1. *Documente privind Istoria României*, Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. II (1251–1300), ed. cit., pp. 296–299.

regali români din Maramureș au îndeplinit o misiune pentru a sluji regalitatea, nu pentru a o boicota în stăpânirea asupra regiunii respective. Pentru o suveranitate maghiară la sud de Carpați, cel puțin în perimetrul pentru care Câmpulungul a constituit un centru de putere, par să pledeze nu doar monumentele de factură gotică din acea vreme, nici numai bisericile catolice din oraș, ci și mormântul comitelui Laurențiu de la 1300 păstrat în parte până în vremurile moderne.

În fața acestei treceri a românilor făgărășeni și, alături de ei, a unor maghiari și sași dincolo de jurisdicția regală – ceea ce, dacă nu se făcea în slujba și cu acordul regelui, echivala cu o răzvrătire, iar dacă se făcea în numele lui, atunci trebuia să dobândească o recunoaștere și să fie răsplătită prin onoruri și privilegii neconsemnate în documentele cunoscute –, noul rege și sfetnicii lui vor fi simțit nevoia de a recunoaște din nou importanța românilor ca factor constituțional la nivelul regatului.

Se putea însă ca lucrurile să ia o altă întorsătură și oamenii lui Negru Vodă „să defecteze", să se întoarcă, treptat sau dintr-odată, împotriva suveranului maghiar, ceea ce poate sugera de ce, până să fie din nou convocați în nume propriu la vreo Congregație Generală, urma să mai treacă mai bine de o jumătate de secol.

Alba Iulia, 11 martie 1291

Noi Andrei, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, aducem la cunoștința tuturor cărora se cuvine că, atunci *când am ținut împreună cu toți nobilii, Sașii, Secuii și Vlahii (Volachis) din părțile Transilvaniei o adunare la Alba Iulia, pentru îndreptarea stării acestora, cu sfatul tuturor prelaților și baronilor regatului nostru, care se aflau cu noi în acea vreme* (*subl. O.P.*), magistrul Ugrinus, iubitul și credinciosul nostru, ridicându-se în acea adunare a noastră, a cerut să i se înapoieze și restituie prin noi niște moșii ale sale numite Făgăraș (Fogoros) și Sâmbăta (Zumbothel) aflătoare lângă râul Olt (Olth), zicând că i-au fost înstrăinate pe nedrept și a înfățișat actele și privilegiile sale cu privire la aceasta.

Iar noi, voind să ne lămurim mai bine asupra pricinei numitelor moșii, adică dacă ele au fost sau nu ale numitului magistru Ugrinus, *am pus să se cerceteze cu luare aminte printre numiții nobili, printre Sași,*

Secui și Vlahi (Volachis), dacă se știe că numitele moșii aparțin de drept și legiuit numitului magistru Ugrinus. Aceștia toți și fiecare în parte au declarat că pomenitele moșii numite Făgăraș și Sâmbăta au fost și sunt ale magistrului Ugrinus și ale înaintașilor săi.

Așadar noi, deoarece am văzut și am aflat că acele moșii aparțin de drept și legiuit acestui magistru Ugrinus, i le-am înapoiat și restituit împreună cu toate folosințele și tot ce ține de ele, numitului magistru Ugrinus și prin el moștenitorilor săi și urmașilor acestor moștenitori, ca să le stăpânească pe veci și nestrămutat, în același fel și cu aceeași deplinătate cu care au fost stăpânite și ținute aceste moșii de către înaintașii lui Ugrinus.

Dat în Alba-Iulia, în dumineca Invocavit, în anul Domnului o mie două sute nouăzeci și unu.[1]

Ugrinus s-a văzut deposedat, în împrejurări neelucidate, de moșiile sale din preajma râului Olt, drept care își cere – cu mărturii doveditoare – pământurile înapoi („să i se înapoieze și restituie prin noi niște moșii ale sale numite Făgăraș (Fogoros) și Sâmbăta (Zumbothel) aflătoare lângă râul Olt"). Erau atât de mari și de importante, încât să necesite întrunirea unei Congregații Generale? S-ar putea ca necesitatea acesteia să fi fost dictată nu de pretenția – legitimă – a lui Ugrinus, ci de cauza care a dus la formularea acestei pretenții. Deposedarea anterioară momentului consemnării respectivei cauze juridice a presupus o dizlocare de autoritate care nu este pusă, în documentul citat, pe seama unui rapt feudal pentru care vinovat expres să fi fost un alt nobil, „concurent". Acest lucru ar fi fost stipulat explicit, iar vinovatul prezumtiv ar fi fost chemat, alături de Ugrinus însuși, în fața celor puși să judece cauza. De aceea, este de presupus – și datorită consecventei omisiuni a cauzelor pierderii moșiilor Făgăraș și Sâmbăta – că deposedarea s-a putut face cu consimțământul (tacit sau expres) al autorității regale, poate în favoarea unei structuri de margine statală care tocmai se înfiripa (o „marcă" mai întinsă, al cărei scaun de judecată se stabilea în noua reședință de la Câmpulung). Din păcate însă, în această direcție nu se pot face decât speculații...

1. *Documente privind Istoria României*, Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. II (1251–1300), ed. cit., p. 369.

Vlahii ardeleni mai sunt amintiţi la Congregaţia Generală din mai 1355, ţinută de voievod la Oprişani, numită mai demult Cristiş, (Keresztes, Kreuzfeld, în trad. Câmpul Cruciaţilor), lângă Turda. Dacă interpretarea de mai sus, care corelează mărturiile scrise rămase cu anumite evenimente din trecutul românesc, este corectă, atunci şi anul 1354 sau 1355 trebuie să fi înregistrat ecoul unor înfăptuiri româneşti care cereau măsuri contrare, menite să atenueze sau chiar să şteargă consecinţele nedorite. Epoca vine cu sugestii clare: este vremea frământărilor din „marca" Moldova şi poate a altora, în Maramureş (despre ele pare să vorbească *Cronica genealogic-legendară* prin *Gesta lui Roman şi Vlahata*, care revendică privilegiile româneşti în Maramureş şi care e confirmată de consemnările din *Letopiseţul unguresc*). Aşa se explică bunăvoinţa cu care, tocmai pe atunci, Ludovic de Anjou îi cedează lui Nicolae Alexandru, după toate aparenţele, stăpânirea momentană asupra mult râvnitului Severin, încercând să şi-l fidelizeze ca vasal.

După Ioan-Aurel Pop, „obiectul principal al acestor adunări, în stadiul de început al dezvoltării lor, era de a face dreptate şi de a veghea la respectarea «obiceiului ţării» sau al «pământului»"[1]. Se poate crede totuşi, mai degrabă, aşa cum am afirmat deja mai sus, că adunările au fost convocate în momente de criză constituţională, când sprijinul tuturor locuitorilor faţă de suveran era fundamental să fie afirmat.

Ioan-Aurel Pop crede că „Tendinţa de excludere a românilor din congregaţii se va fi conturat încă de pe acum, din finalul veacului XIII, dacă ţinem seamă de faptul că după 1291 ei nu mai sunt pomeniţi în asemenea foruri până la 1355. Desigur, documentele sunt mai rare, iar cele păstrate sunt aleatorii, de aceea se poate să mai fi fost adunări în acest interval care să-i fi cuprins şi pe români. Dar dacă românii au fost ţinuţi o vreme departe de factorii politici ai ţării, atunci trebuie făcută o legătură între această îndepărtare de după 1291 şi ceea ce tradiţia

1. I.A. Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1992, p. 11.

istorică (și nu numai ea) a numit «descălecatul» de la 1290"[1]. În ce mă privește, sunt de părere că, nefiind vorba decât despre convocarea la vreme de ananghie a congregațiilor în forma lor extinsă, și mai cu seamă survenind în mod clar, între timp, răzvrătirile valahe de la sud de Carpați, din Banat și din Maramureș, în toate aceste locuri din partea unor nobili români, regalitatea va fi devenit mai prudentă, confirmându-i-se temerea că măcar unii dintre nobilii români doreau un destin politic separat, „rupând" din Regatul Maghiar teritorii pe care acesta le dobândise prin cucerire. În aceste condiții era de acționat rapid și pe căi multiple: politic și militar, confesional și diplomatic (prin pagini cu o portanță propagandistică precum cele din *Letopisețul unguresc*); ceea ce pare că s-a și făcut.

Cumani și români în Regatul Ungariei (începutul sec. al XIV-lea)

Începutul secolului al XIV-lea găsea Ungaria nu doar la finalul istoriei sale dinastice de până atunci, regii din dinastia Arpadiană nemaiavând urmași direcți care să-i ocupe scaunul, ci și ca urmare a evenimentelor politico-militare prin care țara trecuse în întregul veac anterior, dar mai ales după ce tătarii se înstăpâniseră pe teritoriile extracarpatice, devenind o amenințare permanentă. Odată cu această modificare geopolitică semnificativă, raporturile de forțe se modificaseră nu doar în Europa central-sud-estică, ci și în interiorul țării și a teritoriilor asupra cărora își exercitau regii maghiari sfera de dominație. Convertirea unei părți a populației cumane din exteriorul curburii Carpaților, în 1227, la puțină vreme după dezastrul militar suferit de către coaliția cumano-rusă în bătălia de la Kalka (1223), și obținerea recunoașterii suvernității maghiare de către aceștia a prilejuit regalității ca, în termen de un an, să înființeze, cu ajutor dominican, Episcopia Cumanilor, extin-

1. *Ibidem*, pp. 18–19.

zând astfel propria dominație pe un teritoriu aflat la răsărit de Transilvania. Cam în aceiași ani însă, după cum retalează cronicarul Ansbertus, alte două căpetenii cumane, de la răsărit de Olt, în sudul Carpaților, Jonas și Soronius, au luat calea unei deplasări transdanubiene care i-a dus până în împrejurimile Constantinopolului latin. Ei urmau astfel o oaste cruciată occidentală venită în ajutorul Imperiului Latin de la Constantinopol, după ce, pe când se mai aflau încă pe teritoriul din stânga Oltului, se aliaseră cu cruciații, măritându-și fiicele cu doi nobili francezi și legându-se cu jurăminte de acești noi aliați. Erau tot reflexele înfrângerii de la Kalka și tentative de repliere în fața iminentului avans militar tătăresc.

Este semnificativ că trecerile cumane la catolicism s-au produs în două teritorii – așa-numita Episcopie a Cumanilor și, respectiv, în vestul Munteniei (a Țării Românești de mai târziu) – unde urmau să se afirme curând, în numai câteva decenii, peste o generație sau două, veleități de nesupunere politică față de pretențiile de dominație maghiară. Cândva în anii 1270–1280, voievodul muntean Litovoi și fratele lui, Bărbat, refuzau să mai plătească tribut regelui Ladislau IV Cumanul și erau practic prinși într-o luptă de afirmare a propriei autonomii politice. Imediat după moartea respectivului rege, s-ar fi produs descălecarea legendară a lui Negru Vodă, despre care pomenesc cronicile muntene mai târziu, socotită a fi fost începutul existenței politice a Țării Românești. În ce privește teritoriul de la răsărit de Carpați, acolo, peste încă o jumătate de veac, atunci când puterea tătărească a slăbit în regiune, fiind în parte înlocuită de aceleași veleități maghiare de dominație a zonei, prin anii 1358–1359, locuitorii „micii" Moldove din zona Baia–Siret s-au revoltat împotriva suzeranității maghiare. Pentru un moment efemer au fost readuși sub ascultarea lui Ludovic de Anjou de maramureșeanul Dragoș din Giulești. Câțiva ani mai târziu, un alt maramureșean, fostul voievod Bogdan din Cuhea, trecea însă în fruntea moldovenilor, punând bazele unui stat de sine stătător, Moldova.

În anii dinaintea marii invazii mongole din 1241–1242 însă, aducerea unui contingent de cumani sub conducerea lui Bortz sau Boricius, împreună cu niște supuși ai acestora, în interiorul Regatului Maghiar, a părut o măsură adecvată intențiilor de consolidre a catolicismului în zonă, dar și de colonizare izbutită cu noi supuși. În plus, cumanii erau o forță războinică demnă de luat în considerare, capabilă de participare la apărarea regatului de atacurile din afară. S-a dovedit însă că planurile regale nu fuseseră întru totul realiste. Întâi pentru că, la vestea apropierii tătarilor, populația Ungariei, crezând că mânia cavalerilor stepei a fost provocată de adăpostirea cumanilor în interiorul regatului, s-a răsculat și l-a asasinat pe conducătorul creștinat al cumanilor

În 17 octombrie 1301, din Lateran, papa Bonifaciu VIII îi scria lui Nicolae, episcopul de Ostia și Velletri, legatul său papal în Ungaria, amintind, între altele, că „în urma «năvălirilor dușmane ale cumanilor, tătarilor, păgânilor și schismaticilor, de care <regatul> Ungariei până acum a suferit foarte mult», s-a ajuns la nimicirea cumplită și împuținarea locuitorilor creștini"[1]. În aceeași zi, din același loc, Sanctitatea Sa mai scria o epistolă, de astă dată adresată lui Venceslas, regele Boemiei, mustrându-l că i-a permis fiului său să se încoroneze rege al Ungariei. El menționa în acest înscris că „*...acest regat atât de vestit, atât de strălucit în cele duhovnicești și în cele lumești, azi s-a năruit și ca și cum ar fi fost dat pradă, a fost aproape nimicit de năvălirile dușmane ale cumanilor, tătarilor, schismaticilor și păgânilor! (subl. O.P.)*"[2]

În 31 martie 1304, din Roma, papa Benedict XI poruncea priorului călugărilor predicatori din Ungaria să trimită, pentru răspândirea credinței catolice, câțiva călugări în Albania și Cumania, țări unde se află episcopi de rit grecesc[3].

1. DIR, Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. I (1301–1320), Ed. Academiei, București, 1953, doc. nr. 13, pp. 8–9.

2. *Ibidem*, doc. nr. 14, p. 9.

3. *Ibidem*, doc. nr. 47, p. 38.

XIII
NOROC ȘI NENOROC ISTORIC

Unde se prezintă încă un stigmat aplicat românilor în Evul Mediu

Uneori, paradoxal, pentru a înainta, trebuie să te dai îndărăt, să faci un pas înapoi.

De unde puteau veni toate acuzele proferate în *Letopisețul unguresc* de la jumătatea secolului al XIV-lea la adresa românilor? În scrisul istoric nimic nu se năzare fără motiv, dintr-o dată, și cele mai multe idei susținute de istorici ori prezente în documente au fost gestate și chibzuite pe îndelete. Răspândirea pe un areal cultural care cuprindea orizonturi central-europene ample (Ungaria, Polonia) și de unde nici contribuțiile sud-estice nu lipseau (cele bulgărești, de pildă), ca și durata recurenței acestor teme (din sec. al XIV-lea până în modernitate) arată forța de impact și rezonanța tezelor denigratoare despre români în istoria Europei extra-occidentale.

Am căutat deci, de la o vreme, alături de celelalte elucidări sperate mereu, și izvoarele pe care s-ar fi putut sprijini, în stigmatizarea românilor, autorul necunoscut al *Letopisețului unguresc*. Tatonările mele, derulate în timpi descompuși și desfășurate cu intenții sistematice, în diverse etape, au dat, în cele din urmă, anumite roade.

Conținutul defăimător la adresa românilor al *Letopisețului unguresc* era alimentat de informații cu același caracter din texte bizantine anterioare. Cel mai vechi izvor bizantin păstrat până astăzi dintre cele probabil aflate la baza estimărilor depreciative maghiare pe seama românilor pare să fie cel scris în

sec. al XI-lea, prin 1078, de către Katakalon Kekaumenos, nobil provincial al Imperiului Roman de Răsărit, ginere al lui Niculiță Delphinas, conducător al Larissei, în Thessalia, care luase parte la revolta vlaho-bulgară din 1066. Pornind tocmai de la revolta vlahilor din Thessalia, contemporană lui, Kekaumenos îndeamnă la maximă prudență în privința vlahilor, a căror atitudine independentă și rebelă îi făcea suspecți de orice răzvrătire.

Katakalon Kekaumenos (1066)

...neamul vlahilor este cu totul necredincios și stricat, întrucât nu are lege nici față de Dumnezeu, nici față de împărat și nici față de rudele și prietenul său, ci umblă pe toți să-i înșele și strașnic minte și fură; și cu toate că pe fiecare zi face jurămintele cele mai grozave către prietenii săi, le calcă ușor și se leagă prin frății de cruce și cumetrii, cugetând că în acest chip va ademeni pe cei proști – și întrucât niciodată n-a păzit credința către nimeni – ba chiar sunt și tare fricoși, căci au inimă de iepure și îndrăzneala lor vine numai din frică; de aceea vă povățuiesc să nu vă încredeți într-înșii nicidecum. Și dacă se va întâmpla vreodată iar răscoală și vor fățări dragoste și credință și se vor jura pe Dumnezeu că vor păzi-o, să nu-i credeți; căci e mai bine să nu vă dea nici un jurământ și nici să le dați lor, ci să-i țineți de răi. O nu, să nu-i credeți pe dânșii câtuși de puțin, ci să vă prefaceți și voi că le sunteți prieteni. Și dacă vreodată se va face răzmeriță în Bulgaria, cum s-a spus, și vă mărturisesc sau vă jură prietenie, să nu-i credeți. Iar dacă își vor așeza familiile în vreo cetate a Romaniei [= Imperiul Bizantin], lasă-i să le așeze; ele să șadă înăuntrul zidurilor, dar ei afară. Iar când vor pofti să vină la familiile lor, să nu intre decât numai câte doi sau trei; și când aceștia vor ieși, să intre alții. Și să fiți cu mare băgare de seamă la ziduri și la porți. Și asta făcând, veți fi la adăpost; pe când, dacă le veți lăsa să intre mulți la familiile lor, cetatea va fi trădată de dânșii și veți fi mușcați ca de aspidă și atunci vă veți aduce aminte de sfaturile mele. Iar dacă veți păzi aceste povețe și pe ei îi veți supune și veți trăi fără de griji.[1]

În tălmăcirea mai veche a lui B.P. Hasdeu, cuvintele lui Kekaumenos sună astfel:

1. G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici. I: Autorii latini clasici și postclasici; II: Autorii greci și bizantini*, ed. cit., pp. 337–338. *Apud* C. Murnu, *Vlahia Mare*, p. 126.

Traducere de B.P. Hasdeu

...al vlachilor neam e necredincios la culme şi stricat, nici lui Dumnezeu ţinând credinţă dreaptă, nici împăratului, nici rudei sau amicului, ci silindu-se a-i amăgi pe toţi. Mari mincinoşi şi tâlhari vestiţi, ei sunt pururea gata a jura prietenilor cele mai grozave jurăminte şi a le călca apoi cu uşurinţă, făcând fraţii de cruce şi cumetrii, meşteri de a înşela prin ele pe cei proşti. Niciodată n-au fost ei cuiva cu credinţă, nici chiar vechilor împăraţi ai romanilor. Împăratul Traian îi atacase, i-a strivit de tot şi i-a robit, ucigând pe împăratul lor Decebal, al cărui cap a fost înfipt într-o suliţă în mijlocul oraşului Roma. Ei sunt aşa-numiţii daci şi bessi. De întâi locuiseră în vecinătatea Dunării şi a fluviului Sau, numit astăzi Sava, unde acum locuiesc serbii, în locuri tari şi grele de străbătut, pe care, rezemându-se, făţăreau iubire şi supunere către vechii împăraţi, pe când din întăririle lor năvăleau şi pustiau provinciile romanilor, încât aceştia, pierzând răbdarea, precum am spus-o, i-au strivit.[1]

Exilaţii lui Pachymeres

Un alt text care a putut contribui la generarea – directă sau indirectă – a tradiţiei maghiare ostile românilor i-a aparţinut cronicarului Georgios Pachymeres (1242–1310), care, în *Istoria* lui, relata despre măsurile de dislocare ale vlahilor balcanici către Asia Mică adoptate de bazileul Andronic II Paleologul pentru a-i sărăci şi a-i lipsi de putere pe aceşti supuşi nesiguri. Istoricul bizantin strecoară fără ezitări în textul lui mai vechile temeri ale Curţii bazileului cu privire la vlahi şi la credinţa lor. În anturajul împăratului Andronic, vlahii erau văzuţi ca periculoşi din pricina numărului lor, a forţei lor militare potenţiale, a vigorii tinerilor crescuţi în condiţii aspre, a averilor lor – rezultate din păstorit – şi a tendinţei lor de a trăi independent (căci altminteri de ce să se bănuiască o posibilă aliere a lor cu invadatorii aşteptaţi – nomazii mongoli de la nordul Dunării – mai curând decât fidelitatea?). De aceea, împăratul i-a deportat preventiv (şi abuziv) în Asia Mică, aplicându-le şi măsuri fiscale severe şi obligându-i la strămutare în timpul iernii.

1. *Apud ibidem*, p. 338. Traducerea B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, p. XXXII.

Deși tema migrării – obligate – apare în textul lui Pachymeres, rezolvarea ei contrazice, prin direcția în care s-a produs, susținerile despre trecerea vlahilor de la sudul la nordul Dunării. Ea urma să reapară însă, datorită interesului particular al tezei în justificarea măsurilor Ungariei în raport cu vlahii, în textele de proveniență central-europeană.

GEORGIOS PACHYMERES,
Istorii compuse (circa 1308)

Aceeași împrejurare – vestea despre o invazie de pradă a sciților de la nordul Dunării – i-a produs împăratului Andronic îngrijorare și în privința vlahilor. Aceștia erau un neam de oameni nestabili, care rătăceau fără să aibă locuințe anumite, ci vagabondau în acea vreme prin ținuturile ce se întind de la suburbiile Constantinopolului până la Bizya și dincolo chiar. Înmulțindu-se în aceste locuri peste măsură, erau pe drept bănuiți, ca nu cumva să-și unească forțele lor, nu neînsemnate, cu cele ale sciților care aveau să facă invazia ce se aștepta, târâți fiind de partea lor prin asemănarea vieții și poate și a originii lor comune. Mulțimea acestor vlahi era greu de numărat, tineretul lor fiind vânjos din pricina felului lor de trai și a creșterii lor aspre. În locurile în care le plăcea să trăiască, lor nu le lipseau averile din venitul turmelor de oi și al vitelor pe care le hrăneau cu pășuni bogate. În sfârșit, ei erau socotiți nu neexperimentați în afacerile militare, pe care le cunoșteau nu numai din vânatul zilnic al fiarelor, ci și din exercițiile lor dese, în lupte nu fără succes, împotriva unor oameni înarmați. Spre a preveni această primejdie (a unirii lor cu sciții năvălitori), s-a găsit că lucrul cel mai bun de făcut era de a strămuta acest popor din regiunile din apus în cele de răsărit și de a-i așeza dincolo de mare, pe țărmul din fața cetății Bizanț și, pe deasupra, de a [le] slei puterile prin amenzi și prin fiscalitate, pentru ca ei, conștienți de puterile lor proprii, să nu se mai fălească cu numărul lor și cu bucatele lor, cum o făceau până acum. Și astfel vlahii au fost foarte mult păgubiți, atât prin fiscalitatea excesivă a dărilor, cât și prin siluirea neomenoasă de a se muta cu locuințele peste Helespont; aceasta era pentru ei mai supărătoare chiar decât nedreptatea dărilor. Căci, pe de o parte, cu ocazia strămutării, agenții statului îi zoreau fără de nici o milă și lucrurile nu era ușor de a le transporta dintr-o localitate unde trăiseră, și în fața hoților care profitau de împrejurări, iar, pe de altă parte, erau siliți să-și vândă lucrurile cu pagubă, pe un preț de nimic, în aceste vremuri critice. Se mai adăuga și faptul că strămutarea aceasta, făcându-se în timpul iernii, le aducea o mare pierdere atât de oameni,

mai ales a celor de o vârstă mai slabă, cât şi de tânăra prăsilă a oilor; de aci a rezultat pentru ei o mare pagubă. Şi, neputându-se obişnui cu noua climă şi morţile înmulţindu-se zilnic, le-a venit multora gândul de a-şi răscumpăra cu mulţi bani putinţa de a se întoarce înapoi în satul natal, experienţa arătându-le că nu pot trăi ei şi ale lor, departe de acesta.[1]

Nu este de mirare că persistenţa viguroasă a unor asemenea stereotipuri în istorie a putut conduce la marea amărăciune exprimată în mod recurent de Mircea Eliade în corespondenţa lui. „Am fost şi sunt încă zbuciumat, exasperat de nenorocul neamului românesc. Pierdem tot ce avem mai bun, iar plevuşca şi canalia prosperă. [...] Nefericit neam!" îi scria el lui Brutus Coste în 20 decembrie 1952[2]. Iar cu un alt prilej, într-o altă epistolă, consemna: „Uneori, cred că nu mai e nimic de făcut, că suntem un neam fără noroc şi că zâzania dintre noi [românii – *n. O.P.*] face şi ea parte din nenorocul nostru"[3].

Eliade va fi avut ori nu dreptate în diagnosticul pus românilor. Problema este totuşi alta, de principiu. Cum se poate lupta cu nenorocul? Se întâmplă să pot da un răspuns, chiar dacă nu mă socotesc nici profet, nici filozof, nici suficient de bine aşezat pentru a putea garanta că aşa stau lucrurile. Norocul şi nenorocul – „norocul" inversat, întors pe dos – ţin de hazard, de întâmplare, dacă nu cumva de capriciile zeilor. Împotriva hazardului, a întâmplării se poate lupta eficient prin stăruinţe sistematice. Pe cât de aleatorii sunt intervenţiile hazardului (în cazul de faţă, ale nenorocului) în istoria unui popor sau în viaţa unei persoane, pe atât de sistematic trebuie încercată combaterea sau limitarea efectelor acestora prin acţiune constructivă perseverentă. Cred – naiv – că binele triumfă asupra răului. O dovedeşte, la drept vorbind, şi istoria românească. După secole de subordonare politică faţă de străini şi trai la limita subzistenţei şi a culturii, astăzi românii au statul lor unificat, acasă le aparţine. Ei manifestă o vigoare

1. G. Popa-Lisseanu, *Dacia in autorii clasici...*, ed. cit., pp. 391–392.

2. Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, Bucureşti, Ed. Humanitas, pp. 519–520

3. *Ibidem*, p. 470

culturală alegră și au izbutit chiar să afirme vârfuri creatoare românești (Brâncuși, Cioran, Ionesco, Eliade). „Nenoroc" istoric? Războiul Crimeii care a condus, fie și indirect, la prima unificare, a Moldovei cu Țara Românească. Intervenția rusă în Imperiul Otoman, în apărarea ortodoxiei slave balcanice, a creat creat condițiile prielnice pentru afirmarea independenței statale românești. Iar apoi – încununarea năzuințelor: dublarea teritoriului și a populației țării în cursul anului 1918, la puține luni după ce, părăsiți de Rusia intrată în revoluție, românii se recunoscuseră învinși, încheind o pace separată umilitoare cu Puterile Centrale.

Tot de norocul istoric ține păstrarea tuturor textelor narative și a documentelor evocate și citate sau reproduse în aceste pagini. Este șansa de a fi descoperit existența unei culturi românești scrise (în slavonă) încă din secolul al XIV-lea, ba chiar mai dinainte, asociată luptei pentru o statalitate proprie și, mai ales, împotriva persecuțiilor religioase din acea vreme. Ce am descoperit, în cele din urmă? Că nu s-a luptat doar cu arma în mână, plătindu-se prețul sângelui, al vieții, ci și printr-un efort al inteligenței informate și educate după tipicul și în stilul vremii. S-au formulat revendicări, s-au argumentat invocându-se reguli mai vechi și precedente istorice semnificative, în așa fel încât s-ar putea zice – păstrând proporțiile și specificul fiecăruia dintre texte – că *Gesta lui Roman și Vlahata* a fost un adevărat *Supplex libellus Valachorum* al vremii sale, temelie a altor construcții textuale, de mai târziu.

Am încercat să fac și eu ceea ce socoteam că se cuvine făcut: să învinș insuficiența surselor, laconismul lor, conținuturile răuvoitoare pe care unele dintre vechile mărturii le conțineau, căutând urma izvorului acestora. Am ajuns astăzi la câteva mărturii și concluzii care înlătură în bună măsură unul dintre vălurile necunoașterii. Pornisem să înțeleg un text medieval românesc și am ajuns să restaurez întrucâtva înțelegerea mai justă asupra unor crâmpeie de trecut, reconstituind un întreg dosar fierbinte, făcând – fără să mi-o fi propus vreodată expres – un pic de dreptate istorică.

ÎNCHEIERE

Istoria nu se desfășoară în durata unei vieți omenești, chiar dacă trece obligatoriu prin ea. Timpii în care se derulează iureșul faptelor și al semnificațiilor care o alcătuiesc pot fi extrem de concentrați, dar cel mai adeseori dinamicile istorice par să se întindă pe decenii, secole și chiar milenii.

De la o vreme, Imperiul Roman de Răsărit s-a grecizat... A trecut o vreme și acei supuși ai săi care au continuat să folosească latina în vorbire, modelând-o după nevoile lor, au dobândit conștiința că sunt altfel decât populația grecizată. Printr-un șir de întâmplări și de alegeri, neolatinii, numiți acum vlahi, au devenit, în ochii împăraților de la Bosfor, niște supuși problematici, uneori fideli, alteori răzvrătiți. S-au luat măsuri fiscale împotriva lor, mărindu-li-se birurile, ca să se liniștească. Apoi au fost chiar deportați departe de locurile unde se născuseră și crescuseră, spre a fi sărăciți și ca să li se frângă cerbicia.

Oricum, situația era complicată. La nordul Dunării și în Balcani se așezaseră neamuri noi: dintre cele statornicite, triburile slave și turcice (bulgarii). Folosite de diplomația imperială ca aliați o vreme, ele s-au dovedit de la un timp niște populații nesupuse și chiar cu ambiția de a cuceri puterea în imperiu. Au avut loc episoade de confruntare și episoade de pace și conviețuire. Expuși proximității cu aceștia, vlahii s-au descurcat și ei după cum erau vremurile. Uneori au luptat de partea bizantinilor împotriva slavilor și a turcilor slavizați, alteori, când bulgarii s-au înstăpânit și peste teritoriile montane

unde locuiau cu predilecție, au ajuns în puterea acestora din urmă.

Cu atât mai mult s-au trezit împărații bizantini nesiguri în privința bunei-credințe a vlahilor. Suspiciunea de la Curte a trecut astfel în istoriile unora dintre cronicarii și scribii imperiali (Kekaumenos, Pachymeres).

Între timp, triburile maghiare s-au așezat în Panonia, dovedindu-se niște vecini războinici, periculoși și pentru stabilitatea, și pentru pretențiile Imperiului Bizantin, amenințat de-acum nu doar de arabi, de bulgari și de sârbi, ci și de noii războinici. Și mai erau și alte uniuni de triburi călărețe redutabile ce se apropiau de Dunăre dinspre răsărit și râvneau la bogățiile și posesiunile bizantine: pecenegii, uzii, cumanii; popoare păgâne, greu de asimilat de civilizația Europei sud-estice de atunci...

Slăbit de confruntări interne între dinastii sau chiar membri concurenți ai aceleiași dinastii, Imperiul Bizantin s-a confruntat tot mai mult cu atacuri venite dinspre exterior. În era cruciadelor în Țara Sfântă a devenit evident că Apusul cavalerilor luptând pentru Sfântul Mormânt cu arabii nu era mai deloc binevoitor față de impunătorul tron al bazileilor. A patra tentativă de înstăpânire asupra Țării Sfinte s-a transformat astfel într-o cucerire a Constantinopolului și, de fapt, a imperiului, atâta cât mai rămăsese. Iar printre statele succesoare, cel mai dornic de a deține puterea Bizanțului, smulgând-o din mâna „latinilor" veniți cu corăbiile lor venețiene și statorniciți prin sabie acolo, s-a dovedit cel născut la Târnovo, în Munții Balcani, prin ridicarea la luptă a vlahilor. În încleștările cu oștile bizantine și apoi cu cele ale cruciaților aroganți, vlahii și-au asociat cumanii din Câmpia Română și pe bulgarii alături de care viețuiau, întemeind o împărăție proprie pe care cronicarii occidentali ai Cruciadei al IV-a au desemnat-o ca fiind Regatul Vlah și Bulgar.

Maghiarii creștinați între timp au primit din partea papalității ca misiune apărarea credinței romano-catolice nu doar împotriva populațiilor călărețe păgâne sosite din stepă – pecenegi,

cumani –, ci și contra „schismaticilor", a creștinilor de credință răsăriteană. Cum și bulgarii, și vlahii erau creștini răsăriteni, pravoslavnici, ei s-au văzut dintr-odată prinși ca într-o menghină între statul succesoral al cruciaților, Imperiul Latin de la Constantinopol, și Regatul Maghiar. De aceea, cel mai important dintre frații Asănești, Ioniță cel Frumos, a cerut pe seama sa recunoașterea calității imperiale din partea papei, cu promisiunea trecerii la catolicism împreună cu toți supușii săi. Papa Inocențiu III l-a recunoscut ca rege, dar nu ca împărat, și a luat „Țaratul" Vlah și Bulgar sub jurisdicția sa religioasă. Ordinele religioase mendicante – franciscanii și dominicanii – au fost trimise astfel să predice dreapta credință și în aceste teritorii. Totuși, aranjamentul nu a durat decât câteva zeci de ani. Sub unul dintre urmașii lui Ioniță, biserica vlahilor și bulgarilor din Haemus a redevenit ortodoxă, rămânând până astăzi așa.

Între timp, Regatul Ungariei, stopat în tentativele sale de a se extinde către vest, după războaie pentru stăpânirea unor teritorii germane, și-a continuat eforturile de a stăpâni și teritoriile dinspre răsărit. După cucerirea Transilvaniei, regii maghiari s-au preocupat să aibă controlul și asupra gurilor Dunării și a teritoriilor de la răsărit de Carpați. Datorită viețuirii acolo a autohtonilor romanici împreună cu slavi și cu neamuri turcice, maghiarii au căutat să aducă sub ascultare această populație prin convertire religioasă și cu tăișul spadei. Așezarea cavalerilor teutoni în Țara Bârsei și dominația militară a acestora asupra unor teritorii extracarpatice s-au dovedit însă, până la urmă, neconvenabile coroanei maghiare, drept care regele Andrei II i-a izgonit din regatul său pe cavalerii Crucii, în pofida protestelor stăruitoare ale papalității.

A continuat și opera de convertire la catolicism a oamenilor din teritoriile extracarpatice. S-a înființat așa-numita Episcopie a Cumanilor (mai târziu a Milcoviei), și unul dintre prinții moștenitori ai coroanei, viitorul Béla IV, a organizat o expediție în acele părți, convertind în masă „cumanii", adică pe cei care trăiau sub autoritatea căpeteniilor cumane din partea locului.

Iată însă că un nou iureș s-a iscat dinspre stepe și a prins în vârtejul său cnezatele rusești, subjugându-le. Atât rușii, cât și aliații acestora, cumanii, au fost înfrânți de mongoli pe râul Kalka. Drept care căpeteniile cumane din zona carpatică au înțeles cât de acut era pericolul care se apropia și și-au căutat salvarea, împreună cu parte dintre supușii lor. Unii s-au refugiat în Balcani, precum „regii" Jonas și Soronius din zona de la răsărit de Olt, din așa-numita Muntenie. Alții, precum Bortz, din Episcopia Cumanilor, au cerut azil direct în Ungaria. Iar regele maghiar Béla IV i-a primit și le-a oferit teritorii unde să se așeze. Pentru a se opune cu mai mult succes pericolului care se anunța, suveranul maghiar a invitat cavalerii ioaniți să se așeze în Oltenia, spre a garanta prin puterea armelor și a credinței lor apărarea Dunării.

Năvala mongolilor în Ungaria a fost un dezastru pentru locuitorii țării. Regele abia a scăpat cu viață, deși a cerut ajutor și papei de la Roma, și împăratului roman de neam germanic, pentru a preveni eșecul. În panica dinaintea confruntării cu tătarii, populația țării i-a acuzat pe cumani că au atras năpasta asupra Ungariei, l-au linșat pe conducătorul acestora și i-au hăituit, lipsindu-se astfel până și de ajutorul militar pe care ei l-ar fi putut oferi. Memoria a înregistrat totuși țipătul regal de ajutor către papă și către împărat, chiar dacă legendele populare care au păstrat urmele acestor evenimente au distorsionat lucrurile în parte.

În vremea nepotului minor al lui Béla IV, pe care fiul acestuia, regele Ștefan, l-a făcut cu o prințesă cumană, vecinătatea tătară s-a dovedit și mai periculoasă. Pe lângă faptul că noul suveran era mai atras de modul de viață cuman, trăind în corturi, neglijându-și soția catolică și preferând compania femeilor cumane, domnind peste o țară intrată în anarhie din cauza confruntărilor dintre marile clanuri de magnați, el s-a simțit tentat să tranșeze politic situația aliindu-se cu tătarii. Controversată, fluidă, domnia scurtă a lui Ladislau IV Cumanul s-a văzut confruntată și cu comportamentul seminomad al cumanilor. De aceea, trimisul papal Filip de Fermo a substituit

parțial puterii regale autoritatea papală și l-a convins pe rege să cadă la pace cu conducătorii cumani, oferindu-le pământuri și privilegii, în schimbul promisiunii acestora că se vor comporta ca niște adevărați creștini și supuși devotați nu doar regalității, ci și Bisericii romano-catolice.

Nici ecoul acestui important moment istoric din viața Ungariei medievale nu s-a risipit în vânt. Dimpotrivă, după o vreme, el a oferit argumente într-o confruntare politică pe atunci încă neprevăzută.

Dispariția ultimului rege din dinastia arpadiană a adus o nouă dinastie în fruntea Ungariei. Regii angevini, veniți, prin Carol Robert, din Sicilia, cu sprijinul consistent al papalității, și-au dobândit cu greu recunoașterea în prima generație. Abia fiul primului suveran din casa de Anjou, Ludovic, zis cel Mare, a beneficiat de înalta autoritate pe care o spera. Ca să beneficieze însă de o domnie stabilă și încununată de lauri, regele a făcut reforme în rândul nobilimii din regat, aducând-o pe aceasta la un numitor comun, recunoscându-i, în principiu, aceleași drepturi și aceleași îndatoriri, fie că era vorba despre o categorie sau alta de aristocrați. Totodată, el a introdus pe scară largă și necesitatea ca titulatura nobiliară să fie condiționată de adeziunea la religia romano-catolică, iar proprietatea asupra pământului să fie dovedită de posesia unui act eliberat de cancelaria regală.

Faptul a nemulțumit destui nobili, mai cu seamă mici și mijlocii. În regiunea dintre Tisa, Dunăre și Carpați, de pildă, acolo unde trăiau destui vlahi și slavi, alături de care au fost așezați și cumanii regilor Béla IV și ai lui Ladislau IV, stăpâneau pământuri și beneficiau de privilegii privitoare la libertatea de credință destui supuși care, altminteri, își câștigaseră meritele slujind cu credință, cu spada în mână, casa arpadiană. Acum ei se vedeau periclitați în stăpânirile lor, și din acest motiv s-au mobilizat în a-și apăra drepturile. Astfel, ei au redactat înscrisuri în care, recapitulând, așa cum rămăseseră ele întipărite în memoria colectivă, fapte de vitejie răsplătite cu mărinimie regală de dinaștii arpadieni, motivau prin aceste

glorioase împrejurări atât posesia de pământuri proprii, cât și drepturile astfel dobândite și exercitate liber până atunci.

Scribii cancelariei regale au sesizat însă cu acuitate pericolul. Era o revendicare în numele unei categorii întregi, nu doar a unui ins sau a altuia; cu alte cuvinte, era o solidarizare periculoasă, un zid ce risca să se înalțe amenințător în fața regalității. Unii oameni de la Curte, din anturajul regelui, au observat chiar că de aici se puteau isca o răzmeriță sau un șir de răzmerițe care să pericliteze însăși stăpânirea regatului de către suveran și magnații săi. Ei își aminteau de episodul ridicării la luptă a lui Litovoi și Bărbat, fratele său, doi *potentes* din părțile Olteniei, în vremea lui Ladislau IV Cumanul, și de refuzul de a se mai supune regelui Carol Robert venit din partea lui Basarab, voievodul de la Curtea de Argeș. Nu erau deci numai temeri nefondate, mai cu seamă că tocmai în acele timpuri unii dintre nobilii români maramureșeni se opuneau regalității, în frunte cu Bogdan, voievodul de la Cuhea. Situații dramatice se făceau remarcate și la răsărit de Carpați, unde orășenii din Baia, reședința autorității angevine din acele părți, mutată ulterior în târgul Siret, se opuneau și ei regalității, fiind pacificați cu mijloace diplomatice o vreme, apoi cu altele, militare, de alți maramureșeni, fideli însă suveranului, precum Dragoș din Bedeu și Dragoș din Giulești.

Cronicarul domniei regelui Ludovic a notat, se pare, aceste temeri într-un text cu valoare de izvor istoric, dar și de instrument propagandistic, atrăgând atenția asupra „răutății" vlahilor, socotiți a fi urmașii unor răufăcători ieșiți din temnițele Romei, adică ale Bizanțului (Roma răsăriteană). Acest text s-a pierdut în original, fie în integralitatea sa, fie acest segment. El a ajuns – nu se știe cum însă – să fie inclus peste secole, probabil după o copie rară, păstrată pe undeva printr-o biserică sau mănăstire catolică din Moldova, într-o compilație cronicărească alcătuită de un cvasianonim, Simion Dascălul, pornind de la o succintă cronică a lui Grigore Ureche augmentată cu informații colectate din alte izvoare. De n-ar fi fost dascălul Simion și efortul lui erudit, poate stângaci, dar plin de intenții

stăruitoare de a completa cu informații puținul știut despre Moldova și trecutul ei, istoriografia medievală maghiară ar fi mai săracă cu un izvor, iar noi, astăzi, nu am ști nimic, probabil, despre efortul scribilor vlahi de a-și pune pana, în secolul al XIV-lea, în slujba cauzei nobilimii de credință răsăriteană din cel puțin o regiune a Ungariei angevine. „Cel puțin o parte", pentru că acest lucru s-a întâmplat nu doar în legătură cu Maramureșul voievodal, ci – după cum arată începutul Letopisețului Cantacuzinesc – și în preajma Curții voievodale a Țării Românești, cam în aceeași vreme. Ecouri ale denigrării latino-maghiare a cronicarului de Curte al lui Ludovic de Anjou au ajuns, într-un mod sau altul, atât la nord, cât și la sud de Carpați și au primit, spre onoarea culturii medievale aulice a românilor, replici prompte.

Această carte a surprins – fragmentar, lacunar, perfectibil – o succesiune de ecouri legate de episodul apărării drepturilor nobililor români de credință ortodoxă din unele teritorii românești aflate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sub stăpânirea puternicului rege Ludovic de Anjou.

CRONOLOGIA IZVOARELOR ISTORICE MENȚIONATE ÎN ACEST VOLUM

Pentru majoritatea scrierilor menționate aici se indică intervalul de timp în care au fost, probabil, alcătuite.

2 august 1075–7 ianuarie 1078: Katakalon Kekaumenos, *Strategikon*

1241: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Béla IV papei Grigore IX

1241: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Béla IV lui Conrad, regele Germaniei

1247: diploma conferită de regele Ungariei Béla IV cavalerilor ioaniți așezați în Țara Severinului

1250: scrisoarea-cerere de ajutor împotriva tătarilor trimisă de regele Ungariei Béla IV, din nou, Scaunului Papal; de astă dată, papei Inocențiu IV

1268: Tătarii au atacat din nou Ungaria, depopulând-o. Regele invită, în consecință, noi coloniști – țărani și ostași – să se așeze în țara sa.

august 1279: diploma privilegială conferită de regele Ungariei Ladislau IV Cumanul împreună cu legatul papal Filip de Fermo

circa 1308: Georgios Pachymeres, *Istorii compuse* (*Zygrafikai istoriai*)

1342–1351: *Legenda originii maramureșenilor*

1359–1363: un cronicar regal care avea acces la arhivele oficiale, probabil Ioan de Târnave, scrie *Letopisețul unguresc*

ante 1343–1365: *Lupta lui Ladislau cu tătarii*

1364–1386: *Legenda descălecării pravoslavnicilor creștini*

1366/1369–1373: *Legenda lui Ladislau și Sava*

după 1373–ante 1390: *Hronicul bulgăresc*

1377–1382: *Legenda lui Dragoș Vodă*

1390–ante 23 septembrie 1399: *Gesta lui Roman și Vlahata*

1400–1410: *Analele moldovenești până la Alexandru cel Bun*

1473–1489: *Gesta Legendară Unificată a Moldovei*

1507–1510: *Poveste pe scurt despre domnii Țării Moldovei* [*Cronica legendar-genealogică a Moldovei*; alias *Cronica Moldo-Rusă*]

circa 1618–1621: Mihail Moxalie, *Cronica universală*
ante 1647: Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*
circa 1647–1653: Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei*
1665–după 1690: Logofătul Stoica Ludescu, *Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii creştini* [*Letopiseţul Cantacuzinesc*]
1685–1686 şi ulterior: Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Rumâneşti*
1686–1691: Miron Costin, *De neamul moldovenilor*
mai–iulie 1714–1715: Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* / *Despre numele antice şi de astăzi ale Moldovei*
1715–1717: Dimitrie Cantemir, *Historia moldo-vlachica* / *Istoria moldo-vlahă (sau moldo-munteană)*
1717–1723: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*

BIBLIOGRAFIE

Mihail Roller (coord.), *Documente privind istoria României*, seria C: Transilvania, I-II, Ed. Academiei, București, 1951

D.I.R., Veacul XIII, Seria C, Transilvania, vol. I (1301–1320), Ed. Academiei, București, 1953

DRH, *Seria C: Transilvania*, vol. XI (1357–1369), Ed. Academiei, București, p. 165

*

Armbruster, A., *Romanitatea românilor*, ed. a II-a, Ed. Enciclopedică, București, 1993

Bărbulescu, Ilie, *Curente literare la români*, București, Ed. Casei Școalelor, 1928, pp. 31–42

Bogdan, Ioan, *Scrieri alese*, ed. Emil Petrovici și G. Mihăilă, Ed. Academiei, București, 1968

Bogdan, Ioan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri și note*, Carol Göbl, București, 1891

Cantemir, Dimitrie, *Historia Moldo-Vlachica*, în D. Cantemir, *Opere complete*, IX/1: „De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus", Ed. Academiei, București, 1983

Cantemir, Dimitrie, „Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor", în *Opere*, I, Ed. Academiei Române & Ed. Univers Enciclopedic, București, 1999

Cartojan, N., *Alexandria. Noui contribuțiuni*, București, 1922

Chițimia, I.C., Simonescu, Dan (coord.), *Cărțile populare în literatura românească*, 2 vol., EPL, București, 1963

Clari, Robert de, *Cei care au cucerit Constantinopolul*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2005

Costin, Miron, „De neamul moldovenilor", în *Opere*, E.S.P.L.A., București, 1958

Costin, Nicolae, *Opere I Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ed. Junimea, Iași, 1976

Dosoftei, *Opere. Versuri*, Ed. Minerva, București, 1978

Drăguț, Vasile, „Legenda eroului de frontieră în pictura medievală din Transilvania", în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria: *Monumente istorice și de artă*, nr. 2, 1974, p. 3031, n. 85

Elian, Alexandru, Șerban-Tanașoca, Nicolae (coord.), *Fontes istoriae daco-romanae. Izvoarele Istoriei României*, vol III: *Scriitori bizantini* (sec. XI–XIV), Ed. Academiei, București, 1975

Gregorian, Mihail (ed.), *Cronicari munteni*, I, E.P.L., București, 1961

Hurmuzaki, Eudoxiu de (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor. 1199–1345*, București, 1887, I/1, XV

Iorga, N., *Despre cronici și cronicari*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988

Madgearu, Al., *Românii în opera notarului anonim*, Centrul de Studii Transilvane & Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2001

Mazilu, Dan Horia, *Literatura română în epoca Renașterii*, Ed. Minerva, București, 1984

MaCartney, C. A., „The Hun Chronicle", în *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, VIVII*, Basil Blackwell, Oxford, 1951

Mureșianu, Aurel A., „Clădirea școalei românești din Brașov", în *AIIN*, Cluj, t. IV, 19261927, p. 200

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Ed. Humanitas, București, 1991

Onciul, D., *Scrieri istorice*, II, Ed. Științifică, București, 1968

Panaitescu, P.P., *Cronicile slavoromâne din sec. XVXVI publicate de Ion Bogdan*, Ed. Academiei, București, 1959

Pecican, Ovidiu, *Lumea lui Simion Dascălul*, EFES, Cluj-Napoca, 1998

Pecican, Ovidiu, *Troia, Veneția, Roma*, EFES, Cluj-Napoca, 1998

Pop, Ioan Aurel, „«Maramureșul... intrând pe furiș la moldoveni». Reflecții pe marginea unei idei de unire românească din secolul al XVI-lea", în *Transilvania. Starea noastră de veghe*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 97–98

Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor*, IV, București, 1935

Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor*, IV, Ed. Saeculum I.O., București, 2010

Popa-Lisseanu, George, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, București, 1937

Popa-Lisseanu, G., *Dacia în autorii clasici. I: Autorii latini clasici și postclasici; II: Autorii greci și bizantini*, Ed.Vestala, București, 2006

Simonescu, Dan (ed.), *Alexandria*, ESPLA, București, 1956

Strempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, BAR, 1-1600, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978

Toma, Stela, „Studiu introductiv", în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ed. Minerva, București, 1999

Ungheanu, Mihai, *Românii și „tâlharii Romei". Război religios – război de imagine?*, Ed. Phobos, București, 2005

Ureche, Grigore și Dascălul, Simion, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, Ed. Grinta, Cluj-Napoca, 2007

Urechia, V.A. (ed.), „Codex Bandinus", în *AARMSI*, t. XVI, 1902, pp. 128–131.

Ursu, N.A., „Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă – opera lui Simion Dascălul (I)", în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, pp. 363–379 și (II), în *AIIAI*, XXVII, 1990, pp. 73–101

Velculescu, Cătălina și Guruianu, V. (eds.), *Povestea țărilor Asiei, Cosmografie românească veche*, Editura Vestala, București, 1997

Vîrtosu, E., „Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807", în *Studii*, t. 18, 1965, nr. 2, pp. 403–420

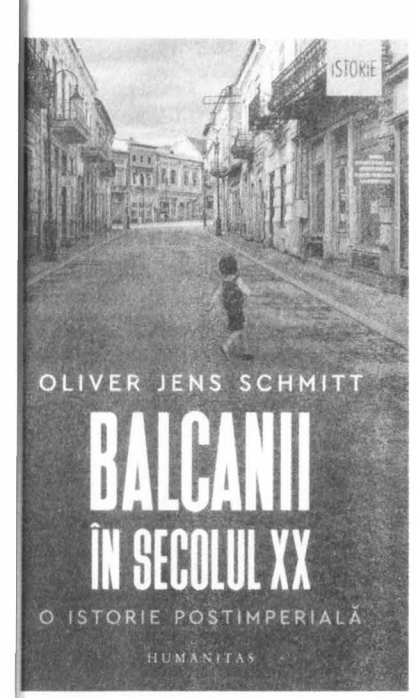
ISTORIE
OLIVER JENS SCHMITT
BALCANII
ÎN SECOLUL XX
O ISTORIE POSTIMPERIALĂ
HUMANITAS

ISTORIE
TUDOR
DINU
Revoluția
Greacă de la
1821
pe teritoriul Moldovei
și Țării Românești
HUMANITAS

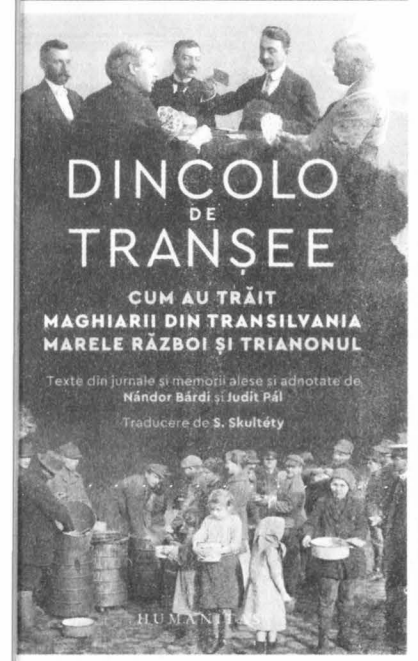
DINCOLO
DE
TRANȘEE
CUM AU TRĂIT
MAGHIARII DIN TRANSILVANIA
MARELE RĂZBOI ȘI TRIANONUL
Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și Judit Pál
Traducere de S. Skultéty
HUMANITAS

ISTORIE
1941
VLADIMIR SOLONARI
IMPERIUL-SATELIT
GUVERNAREA ROMÂNEASCĂ
ÎN TRANSNISTRIA
1944
HUMANITAS

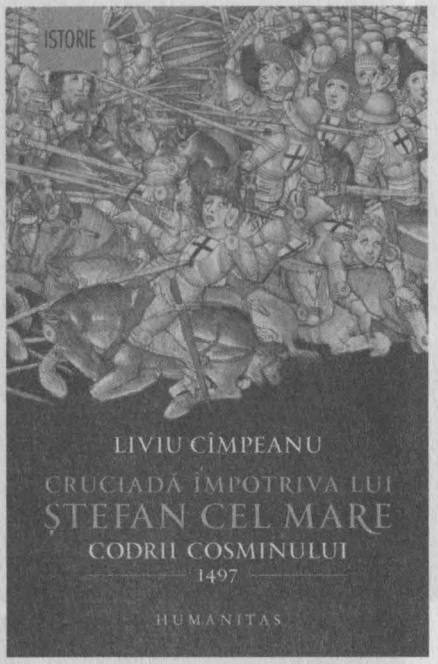

Victoria moldovenilor de la Codrii Cosminului stă la loc de cinste în paginile manualelor de școală. Azi știm cu toții cum țăranii din oastea lui Ștefan cel Mare au tăiat copacii și i-au doborât asupra armatei de cavaleri în armuri grele a regelui Ioan Albert. Cum apoi locul a fost arat cu trufașii nobili poloni prinși în jug. Încă o victorie a marelui voievod asupra unui vecin mai mare și mai puternic!

În urmă cu câțiva ani, medievistul Liviu Cîmpeanu descoperea în Arhiva Secretă de Stat a Moștenirii Culturale Prusace manuscrisele lui Liborius Nacker, secretarul general al Ordinului Teuton, cuprinzând *Jurnalul de campanie al cavalerilor teutoni* care l-au însoțit pe regele polon. Acest document esențial rămăsese necunoscut istoricilor noștri. El este o piatră de hotar în cercetarea epocii lui Ștefan cel Mare pentru istoricii de azi și de mâine; urmează să fie publicat, în ediție critică și analitică, la Humanitas.

Volumul de față povestește și explică, pentru un public mai larg, nu doar campania din 1497 și bătălia decisivă, ci și întregul șir de evenimente, pornind chiar dinainte de domnia lui Ștefan, care a condus la această luptă, într-un amplu tablou dramatic al Evului Mediu târziu din această parte a Europei. Pe lângă *Jurnalul* lui Liborius Nacker, analiza se bazează pe izvoare moldovenești, muntene, polone, otomane, ungare, occidentale, din care reiese urzeala de relații politice și militare din Europa răsăriteană a secolului al XV-lea. Până la sfârșit, cititorul va fi uimit să afle că la Codrii Cosminului, alături de armata profesionistă a lui Ștefan cel Mare, au luptat trupe otomane și tătare, într-o alianță care cuprindea și Muntenia, Rusia și Ungaria, iar inamicii săi au fost Polonia, Lituania și Ordinul Teuton. Aceste alianțe se vor menține în anii următori; războiul a continuat până la moartea voievodului Moldovei.

Au mai apărut:

TUDOR DINU
Revoluția Greacă de la 1821 pe teritoriul Moldovei și Țării Românești

CONSTANȚA VINTILĂ
GIULIA CALVI
MÁRIA PAKUCS-WILLCOCKS
NICOLETA ROMAN
MICHAŁ WASIUCIONEK
Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est, în secolele XVI–XIX

CONSTANTIN ARDELEANU
O croazieră de la Viena la Constantinopol: Călători, spații, imagini, 1830–1860

NÁNDOR BÁRDI
JUDITH PÁL (eds.)
Dincolo de tranșee: Cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul

LIVIU CÎMPEANU
Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare: Codrii Cosminului, 1497

Pe copertă: frescă reprezentând legenda Sfântului Ladislau, biserica reformată din Crăciunel, com. Ocland, jud. Harghita (sec. XIV). Foto: Radu Oltean

La adăpostul zidurilor mănăstirilor sau conacelor boierești moldo-valahe, ale cancelariilor maghiare și ale palatelor voievodale s-a desfășurat timp de secole un război nevăzut. Un război neobosit, subtil și crâncen. Războiul pentru origini. De unde venim? Cine a fost aici mai întâi? Cine poate să-și ceară drepturi și întâietate? Războiul acesta este cu atât mai cumplit, cu cât unele cronici și documente, probabil maghiare, preluate și folosite și de unii cronicari români, vorbesc despre venirea cândva, târziu, a românilor ca tâlhari trimiși în ajutor ungurilor contra invadatorilor din estul sălbatic. Oroare, rușine, ofensă, strigă cronicarii și cărturarii români, care nu întârzie să aducă ei înșiși dovezi ale vechimii antice daco-romane și ale continuității românilor în aceste locuri, ca scut contra pretențiilor politice și teritoriale ale vecinilor mai puternici.

Dovezi pentru mândria care începea să fie națională.
Volumul de față este o analiză a tuturor acestor surse medievale și moderne, plasate în timp, spațiu și context cultural-politic. Este o scufundare în adâncurile scrisului istoric central- și est-european; Ovidiu Pecican încearcă să ajungă la izvoarele care au iscat toate aceste controverse și lupte istoriografice timp de câteva veacuri.

Cine suntem? De ce originile românilor sunt atât de obscure? Care sunt legendele și evenimentele istorice de la care au pornit primele cronici defăimătoare? E oare vorba despre rea-credință, sau despre imaginația scăpată din frâu a unor secretari și copiști din Evul Mediu? Care a fost rolul românilor în apărarea Regatului Ungar? Care sunt argumentele cărturarilor „naționaliști"? Răspunsul la aceste întrebări și la multe altele, pe care nimeni nu și le-a pus până acum, le aflăm din paginile unei cărți de istorie scrise ca o poveste fără sfârșit.

ISBN 978-973-50-7292-6